

ISSN 2010-5517

Jahon **ADABIYOTI**

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Noyabr – 2020

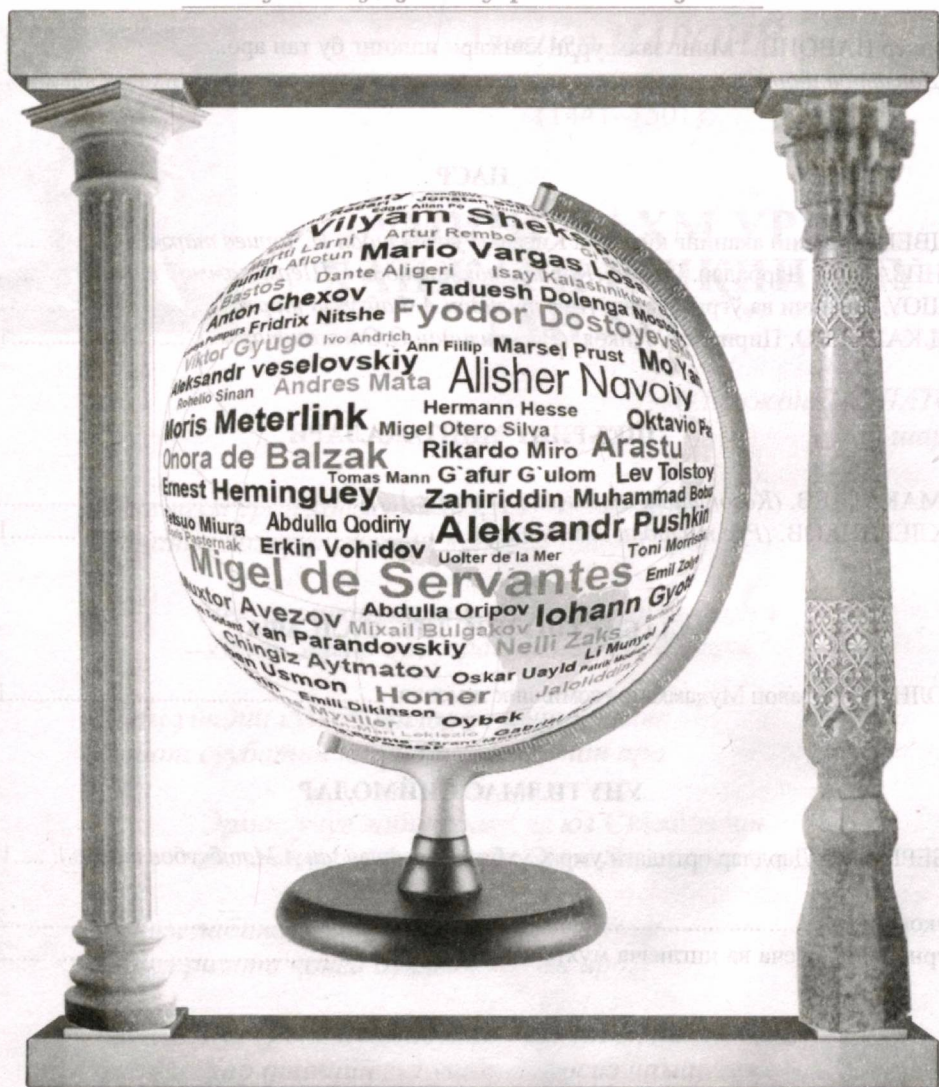
Salvador Dalí.
"Odam" (*Human*)

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

J

Alisher Navoiy
Dastlabki
O'qib-kitob MK

Жамоатчилик кенгаши:

Сирождин САЙИД
Наим КАРИМОВ
Иномжон МАЖИДОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Эркин АЪЗАМОВ
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
Шухрат РИЗАЕВ
Минҳожиддин МИРЗО
Баҳодир КАРИМОВ
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Олимжон ДАВЛАТОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Журнал

1997 йил июндан
чиқа бошлаган

Бош муҳаррир:

Аҳмаджон
МЕЛИБОЕВ

Таҳрир хайъати:

Муҳиддин РАҲИМ
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБ
Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. “Минг захм урди ханжари ишқинг бу тан аро...” (О.Давлатов шарҳи).	3
---	---

НАСР

С.ЦВЕЙГ. Азалий аканинг кўзлари. Қисса. (Рус тилидан И.Чориев тарж.).	6
М.НИЗАНОВ. Дарбадар. Роман. (Қорақалпоқ тилидан Ғ.Шермуҳаммад тарж.).	40
И.ШОУ. Тиланчи ва ўғри. Роман. (Рус тилидан А.Файзулла тарж.).	112
Х.Д.КАНСЕКО. Пирилдоқ. Ҳикоя. (Рус тилидан О.Отаҳон тарж.).	182

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

М.МАҚАТАЕВ. (Қозоқ тилидан Т.Қаҳҳор тарж.).	31
В.ХЛЕБНИКОВ. (Рус тилидан Т.Али тарж.).	105

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Ф.ОЛИМ. Паҳлавон Муҳаммад – комиллик тимсоли.	190
--	-----

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

И.БЕРГМАН. Дардлар ортидаги умр. Сухбат. (Рус тилидан А.Матёкубов тарж.).	196
Муковамизда.	204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.	206

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

“МИНГ ЗАХМ УРДИ
ХАНЖАРИ ИШҚИНГ БУ
ТАН АРО...”

Олимжон ДАВЛАТОВ
шарҳи

Минг захм урди ханжари ишқинг бу тан аро,
Бу танни ҳажр таишлади юз минг тикан аро.

Лек ул тиканлар ичра ҳаёлинг била кўнгул
Ўйнар магар гул узраю агнар суман аро.

Жисм уйидин кўнгул тилар ул кўйни, валеқ
Гурбат суубатин киши билмас ватан аро.

Эрмас учўғ лабингдаки ул юз Суҳайлидин
Ранг олмади бу қатра ақиқи Яман аро.

Жоним лабинг шаҳиди эканга тонугдурур
Ҳар ол ришта қонга бўялган кафан аро.

Булбул не қуймасунки, бир ўт ёқти қасдига
Ҳар оташин гул ушбу вафосиз чаман аро.

Кўрдунг Навоий ул сари зулф узра юз шикан,
Кўр эмди юз шикаста кўнгул ҳар шикан аро.

(“Ғаройиб ус-сизар”, 21-газал)

ЛУҒАТ:

Ҳажр – ҳижрон, айрилиқ.

Ғурбат – ғариблиқ, мусофирлиқ.

Суубат – қийинчилик, машаққат.

Тонуг – гувоҳ.

Ол – қизил.

Шикан – ўрам-ўрам, ҳалқа-ҳалқа, занжирсимон шакл олиш; исканжа, азоб, синиш.

Шикаста – синик.

БАЙТЛАРНИНГ НАСРИЙ БАЁНИ:

1. Бу жисмим аро ишқинг ханжари минг марта жароҳат етказди, бу етмагандек, ҳижронинг жароҳатли баданимни юз минг тиканнинг устига ташлади.

2. Лекин бу тиканлар аро кўнгил сенинг хаёлинг билан хушҳол бўлиб, худди гул ва суманлар узра ағанаб ётгандек роҳатланмоқда.

3. Кўнгил жисм уйини тарк этиб, кўйингни ватан қилмоқни орзу қилмоқда, аммо ватанда бўлган киши ғарибликнинг машаққатини билмайди.

4. Лабингда тошган нарса учук эмас, балки Суҳайлдек порлоқ юзингдан Яман ақиқи каби, лабинг каби ранг олмаган бир нарсадир.

5. Кафанимдаги ҳар бир қизил ип лабинг ҳасратида жоним шаҳид кетганига гувоҳлик беради.

6. Бу бевафо чаманда ҳар бир очилган қизил атиргулнинг ҳижрони оташида булбул нечун куйиб адо бўлмасин?!

7. Эй Навоӣ, зулфининг ҳар бир учуда юзлаб шикан – ўрам кўрдинг, энди ҳар бир ҳалқасида юзта синик кўнгилга назар сол.

ҒАЗАЛНИНГ УМУМИЙ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Ғазалнинг дастлабки икки байти яхлит бир маънони ифодалашга хизмат қилган. Биринчи байт мазмуни ишқ ханжари ошиқнинг жисм уйини пора-пора қилгани, ҳижрон эса минглаб жароҳат теккан бу жисмни юз минглаб наштагари ўсган тиканзорга ташлагани ҳақида бўлса, иккинчи байтда бу азобларни кўнгилдаги ёр хаёли айна роҳатга айлантиргани, ошиқ бу машаққатларни инъом ўлароқ қабул қилгани ҳақида сўз юритилади. Муболағали кўринган бу тасвир ҳақиқий ошиқларнинг асл маслагини ифодалаш учун хизмат қилади. “Тазкират ул-авлиё”да келтирилишича, Мансур Ҳалложни қатл этиш жараёнида дастлаб унинг оёқлари ва қўлларини кесдилар. Ҳаллож кесик қўллари билан юзига қон суртди. Сабабини сўраганларга деди:

– Ағёр қон кўп кетганидан юзим сарғайиб, Ишқ йўлидаги жонбозликларда мени кўрқди, деб ўйламасин.

Дарҳақиқат, кўнглида муҳаббат макон тутган кишиларга зоҳирӣ оламнинг ташвишлари, Ишқ туфайли бошга ёғиладиган бало ва синовлар, дарду аламлар муҳаббат неъматлари ўлароқ туюлади. Ҳақиқий муҳаббатга сазовор бўлган ошиқ Шайх Санъон каби зуннор боғлаб, тарсо қизига хизматкорликни ўзига шараф билади. Руҳият ва кўнгил оламида унсият топган киши учун моддий дунё мисоли ғарибхонадек туюлади. Аммо ватаннинг ҳақиқий қадрини мусофир бўлган киши билганидек, висол онлари нақадар бебаҳо неъмат эканини ҳижрон тиканзориди азият чеккан кишигина англайди. Бинбарин, ошиқ кўнглининг ҳақиқий вата-

ни – ёрнинг муборак кўйи. Бадан мулки эса, унга қафасдек туюлиб, руҳ ўзининг асл ватани томон талпинади:

*Жисм уйидин кўнгул тилар ул кўйни, вале
Гурбат суубатин киши билмас ватан аро.*

Тўртинчи байтда ёрнинг лабида тошган учукни тавсифлаш учун мумтоз адабиётда кўп қўлланиладиган Суҳайл ва Яман атамаларидан фойдаланилган. “Алишер Навоий қомусий луғати”да берилишича, Суҳайл – энг ёруғ юлдузлардан бири. Яманда ёрқинроқ кўрингани сабабли Суҳайли яманий деб ҳам аталган. Араб мунажжимлари Суҳайлни жануб юлдузи деб билишган ва карвонлар кечаси йўлдан адашмаслиги учун унинг жойлашувини мўлжал олишган. Суҳайлнинг осмонда аниқ кўриниши иссиқ кунларнинг тугаши ҳамда сел келишининг нишонасидир. Қадимда қимматбаҳо маъданлар, айникса, ақиқ Суҳайл юлдузи нурининг таъсиридан ҳосил бўлади, шу сабабли, ақиқнинг энг яхшиси – Яманда, деган инонч шаклланган. Навоий Суҳайлнинг бу ҳосиятини ёрнинг юзига, Яман ақиқининг жилосини эса ёрнинг лабига ўхшатиб, мазкур хусусият ёр лабига тошган учуққа таъсир қилмаганини чиройли тарзда ифодалаган:

*Эрмас учуг лабингдаки ул юз Суҳайлидин
Ранг олмади бу қатра ақиқи Яман аро.*

Исломий эътикодга кўра, шаҳиднинг қонли кийими кафанлик ўрнига ўтади. Шаҳид, шохид (ёр, Аллоҳ таолонинг сифатларидан бири), ташаххуд (шаҳодат келтириш калимаси) барчасининг ўзаги битта эканини ҳисобга олсак, шоирнинг қайси ишқ йўлида шаҳидлик мақомига эришганини пайқаш қийин эмас:

*Жоним лабинг шаҳиди эканга тонугдурур
Ҳар ол ришта қонга бўялган кафан аро.*

Олтинчи байтда булбулнинг очилган гулларнинг фироқидан куйибадо бўлишлари ва минг нағмапардозлик билан нолалар қилишлари бу чаман, яъни дунё бевафолиги ҳақидаги марсиялар эканини билдиради. Мактаъда эса шоир “шикан” ва “шикаста” сўзлари тажнисидан фойдаланиб, ёрнинг зулфи ўзига ўхшаган юзлаб синиқ кўнгил аҳлининг маскани эканини таъкидлайди. Зотан, Навоий куйлаган муҳаббат – иддао ва даъволардан холи, шикасталик ва синиқлик, фидойилик ва вафога асосланган муҳаббатдир. Бу йўлда унга ўхшаганлар кўпчиликини ташкил этади. Айнан шу тоифанинг синиқ кўнгиллари туфайли Ишқ аталмиш ғаройиб борлиқнинг меҳвари барқарор ва обод:

*Кўрдунг Навоий ул сари зулф узра юз шикан,
Кўр эмди юз шикаста кўнгул ҳар шикан аро.*

NASR

Стефан Цвейг

(1881–1942)

АЗАЛИЙ АКАНИНГ КЎЗЛАРИ

Қисса

Рус тилидан
Иброҳим ЧОРИЕВ
таржимаси

Ушбу қисса халқ томонидан саховатпешаларнинг тўрт хил номи билан аталган, бироқ на ҳукмдорлар ёзишмалари, на донишмандлар китобларида қайд этилган ва хотираси унут бўлган Вирата ҳақида.

Донишманд Будда ҳали ер бўйлаб юрмаган ва ўз маҳрамларига илм нурини сочмаган бир замонлар бирваглар юртида¹, шоҳ Ражпутан ҳузурида Шамшир Яшини дея улуғланувчи – зеро, у жангчи эди – Вирата исмли машхур инсон яшарди. У ботирларнинг ботири эди, ўқи сира нишондан адашмасди, найзаси ҳеч қачон бекордан-бекорга кўтарилмас ва кўли қилични силтар пайти яшиндек зарба урар овчи ҳам эди. Пешонаси ёруғ, нигоҳи инсонлар кўз қарашини очиклик билан қарши оларди: кўллари жаҳл билан муштга тугилганини ҳеч ким кўрмаганди, товуши ҳеч қачон қахрли кичкирик даражасига кўтарилмасди. У ҳукмдориға садоқат ила хизмат қилар, ўз куллари эса ҳурматини жойига қўярди, зотан, дарёнинг ҳар бешта бурилишида ҳам ундан ўтар одил кимса йўқ эди. Такводор кимсалар унинг уйи ёнидан ўтаётиб бош эгардилар, гўдаклар эса нигоҳини кўриб жилмайишарди.

Кунлардан бир куни шоҳнинг бошига кулфат тушди. Салтанатининг ярмини идора қилиш учун қўйилган қайноғаси, яъни хотинининг укаси салтанатнинг қолган ярмини ҳам эгаллашни истаб қолди, шоҳнинг энг яхши аскарларини ўзига хизмат қилдириш учун хуфия совғалар кўмагида ўзига оғдириб олди. Бирваглар мамлакатида неча минг йиллардан буён ҳокимият рамзи ҳисобланиб келган табаррук кўл қарқараларини тунда унга келтириб беришларига қўхонларни кўндирди. Исёнкор бу кимса жанговар филларни шайлади, ҳокимиятдан норози тоғликлардан аскар тўплади ва табаррук қарқараларни ўзи билан олиб, пойтахт томон дағдағали юришини бошлади.

¹ Ҳиндистондаги қадимий вилоят (Таржимон изоҳлари).

Шоҳ эртадан кечгача ноғоралар чалиб бонг уришга ва фил суягидан қилинган карнайларни чалишга фармон этди; тунлари минораларда гулхан ёқдилар ва оловга баликларнинг кукунга айлантирилган тангачаларини сочдиларки, токи улар чорлов белгиси сифатидан тилла рангда учқунланиб, юлдузлар сари кўтарилсин. Бироқ кўпчилик келмади: табаррук қарқараларнинг ўғирланиши ҳақидаги хабар саркардалар юрагига оғир юк бўлиб тушган ва қўрқув билан тўлдирганди. Жангчилар бошлиғи ва филларни сакловчи киши – саркардалар ичида энг ишончлилари – аллақачон душман қароргоҳига ўтиб олганди ва тарк этилган шоҳ (зеро, у қаҳри каттик ҳукмдор, талабчан қози ва ўлпон йиғишда бир сўзли кимса эди) ўз биродарларини ён-атрофидан бекорга изларди. У сарой рўпарасида шавкатли саркардаларидан биронтасини ҳам топа олмай, эсанкираб қолган куллар ва мулозимлар тўдасини кўрди, холос.

Шундай оғир паллада шоҳ Виратани – бурғуларнинг биринчи садосидаёқ ўз садоқатини изҳор этган кимсани эслади. У ўзини қора оғочдан ясалган тахтиравонда Виратанинг уйига элтишларига амр этди. Шоҳ тахтиравондан тушганида Вирата ўзини ерга юзтубан ташлади, бироқ шоҳ уни кўтариб бағрига босди ва жангчиларни душманга қарши бошлаб боришни сўради. Вирата бош эгиб, деди:

– Мен буни бажараман, жанобим ва токи исён ўти маҳрамларнинг оёқлари тагида топталиб ўчмагунча бу уйга қайтмайман.

Вирата ўғиллари, қариндош-уруғлари ҳамда кулларини бир жойга йиғди, шоҳга содиқ жангчиларни уларнинг тўдасига қўшди ва барчасини бир сафга тизди. Улар кун бўйи қалин ўрмон ичра дарё тарафга юрдилар: ўз куч-қудратини мактаётган ва кўприк учун дарахтларни кесиб, эртаси куни тонгдаёқ у орқали мамлакатга селдек ёпирилиб, қонга ботиришни мўлжаллаётган сон-саноксиз душман қўшини дарёнинг нариги қирғоғини макон тутганди. Бироқ, авваллари йўлбарсларни ов қилган Вирата оким бўйлаб тепароқда кечув борлигини биларди ва қоронғилик қуюклашганда ўз одамларини бирин-кетин дарёдан олиб ўтди ҳамда ухлаб ётган душманга тун ярмида тўсатдан ҳужум қилди. Улар фил ва қўтосларни чўчитиш учун қатрон шимдирилган машғалаларни силкитишар ва жониворлар қочаётиб, аланганинг чодирлар ичига тушаётган оппоқ ёруғида ухлаб ётганларни босиб-янчардилар. Вирата биринчи бўлиб хоинлар чодирига бостириб кирди ва ухлаётганлар ўзига келишга улгурмай, аллақачон икки нафарини ўлдириб бўлди, учинчисини эса қиличини қўлига олмоқчи бўлаётган пайти чопиб ташлади. Тўртинчи ва бешинчиси билан Вирата нимқоронғида бирга-бир олишди ва дастлабкисини пешонасига, наригисининг эса яланғоч кўксига зарба берди. Улар – соялар ичра соялар – унсиз йиқилганда эса Вирата ҳеч ким ичкарига йўламаслиги учун танаси билан чодир эшигини тўсди, зеро, Тангрининг муқаддас рамзи ҳисобланмиш оқ қарқараларни қутқаришни истаганди. Аммо ғаним бошқа кўриниш бермади, ўлим ваҳимасида жанг майдонидан ура қочди, ортидан эса тантанавор кийқириклар билан шоҳ маҳрамлари қувиб кетдилар. Қувлаш чодирдан нарироқда давом этди ва аста-секинлик билан йироқ-йироқларда уни ўчди. Шундан сўнг Вирата оёқларини чалкаштириб, остонага бамайлихотир чўкди: у қонга беланган шамширини қўлида тутганча, жангчиларининг қирғинбарот олишувдан сўнг қайтишларини кутиб турарди.

Бироз вақт ўтиб Тангрининг яна бир куни ўрмон ортида ўз жамолини кўрсатди, палмалар тонгининг қизғиш олтин рангида товландилар ва машъала янглиғ дарё тепасида жилва қилдилар. Қонталаш офтоб ўтли яра изини қолдирганча шарқни сирмаб ўтди. Шунда Вирата ўрнидан турди, либосларини эғнидан ечди ва қўлини боши тепасига кўтарганча сувга яқинлашди: у Яратганнинг чароғон нигоҳи қаршисида ибодат учун қад букди. Сўнг, табаррук таҳорат олиш учун сувга кирди ва қон унинг қўлларидан ювилиб тушди. Оқ тўлқин сингари манглайида тонг акс этганда эса яна қирғоққа чиқди, либосларини кийди ва тунда кўрсатилган жасоратларга тонг ёруғида кўз ташлаш учун чодирга қайтди. Мурдалар юзларида қотиб қолган даҳшат ичра кўзлари катта очилиб, қўлларини ёйганча ётардилар: пешонаси ўйилгани – исён бошлиғи ва кўкси чопилгани – бир пайтлар бирваглар мамлакати қўшини саркардаси бўлмиш хоин. Вирата уларнинг кўзларини ёпиб қўйди ва ўз қиличидан уйқуда мавҳ этилганларга кўз ташлаш учун олға қадам ташлади. Улар кўрпачалар билан чала ёпилган ҳолда ётишар ва икки нафарининг чехраси нотаниш эди: жанубий мамлакатлик исёнкорнинг қуллари, сочлари жингалак, танлари қора. Бироқ сўнггисининг юзини ўзи томон ўгирганда кўз ўнги қоронғилашиб кетди, зеро, у акаси Белангур эди: хоин тоғлик кенас Белангурни мададига суяниш учун хузурига чорлаб олган ва Вирата тунда уни ўз қўллари билан ўлдирганди. У тиришиб ётган майит устига танида титроқ билан энгашди: унинг юраги аввалгидек урмас, очиқ кўзлари ҳаракатсиз қотиб қолганди. Тимсиёҳ қорачиғи Виратанинг нақ юрагига бориб қадалди. Буюк жангчининг нафас олиши қийинлашди: у онаси ўзидан аввал дунёга келтирган жигарининг қотиб қолган, уни айбловчи кўзларини кўрмаслик учун гўё жонсиздек нигоҳини четга олганча майитлар ўртасида ўтирарди.

Бироқ тез орада баланд овоздаги қичқириқлар эшитила бошлади. Жангчилар катта бойликни қўлга киритиб ва дилда шодлик билан ёввойи қушлар тўдаси янглиғ шовқин-сурон солиб қайтмоқда эдилар. Ўз гўшасида мавҳ этилган кенас ва табаррук қарқараларнинг соғ-саломат эканлигини кўриб хурсанд бўлиб, жойларида сакраб ўйинга тушдилар ва ораларида бефарқ ўтирган Виратанинг ерга тегиб турган либоси этакларини ўпдилар ва уни янги ном билан алқай бошладилар – Шамшир Яшини. Янгидан-янги жангчилар оқиб кела бошлади; улар ўлжаларни араваларга ортишди, бироқ юк оғирлигидан уларнинг ғилдираги ерга шунчалик чуқур ботиб кетгандики, жойидан жилдириш учун буқаларни олхўри новдалари билан савалашга тўғри келди. Чопар шоҳга хушхабарни етказиш учун дарёга ўзини ташлаб олға шошилди, жангчилар эса ўлжа ёнида қолиб ғалабани тантана қилдилар. Бироқ Вирата сукутда, чуқур ўйга толганди. Фақат бир гал – жангчилар ўлганларнинг либосини ўғирламоқчи бўлишганда – товушини кўтарди. У ўрнидан кўзғалди ва ўлганларнинг танасини куйдириш учун гулхан ёкиб ўтин тахлашни буюрдик, токи руҳлари эврилиш йўлига покиза кўринишда кирсинлар. Таналарини бурдалаш учун шоқолларга ташлаш, сўнгакларини эса қуришиб юбориш учун ерда қолдириш лозим бўлган фитнакорларга нисбатан унинг бу каби йўл тутаётгани маҳрамларни ажаблантирди; бироқ унинг амрини бажо келтирдилар. Гулхан тайёр бўлганида Виратанинг ўзи уни ёқди ва хушбўй гиёҳларни унинг устига ташлади. Сўнгра, то энг сўнгги

ёғоч кулаб, сўниб бораётган аланга устини кул қоплагунча сукут ичра юзини четга буриб турди.

Бу пайтга келиб куни кеча рақиб тарафидан ўзларини кўрсатиш учун бошланган кўприк қурилишини якунладилар. Бошларига банан гуллари-дан чамбар кийган жангчилар олдда, ортларидан эса қуллар, от минган ке-наслар борарди. Вирата уларни олдинга ўтказиб юборди, зеро, қийқирик ва қўшиқлар юрагини ўртамоқда эди. Ниҳоят, у ҳам йўлга тушди ва унинг истагига кўра ўзи ва саф орасида бир қадар масофа сақланди. У кўприк ўртасида тўхтади ва пастга, ўнг ва сўлга, оқаётган дарёга узок тикилди, орти ва олдида эса ҳеч нарсани тушунмаётган жангчилар ўртада маълум масофа сақлаган ҳолда, тўхтаб қолдилар. Сўнгра Виратанинг гўё осмонга пўписа қилаётгандек қилич силтаганини, кейин қўлини тушириб, даста-ни секин қўйиб юборгани ва қиличнинг сувга тушиб кетганини кузатиб турдилар. Қирғоқнинг ҳар икки тарафидаги кип-яланғоч навқирон йигит-чалар қилич тасодифан қўлдан сирғалиб тушиб кетди дея эҳтимол қилиб, сувдан чиқариб олиш учун ўзларини дарёга отдилар, бироқ Вирата улар-ни қатъийлик билан чақириб олди ва пешонаси қайғудан тиришган ҳолда ҳайратланаётган қуллар орасидан оҳиста ўтиб кетди. Саф тортганлар сарғиш йўл бўйлаб соат сайин она шаҳар томон кетиб бораркан, оғзидан бирон сўз чикмади.

Ногаҳон олисдан оппоқ булут кўтарилганда улар Бирваганинг феру-за кадалган дарвозаси ва кунгурадор мезаналаридан ҳали олисда эдилар. Ушбу булут улар тараф юрмоқда эди ва чангни ортда қолдириб унинг орасидан бодпой ва чавандозлар ажралиб чикди. Улар қўшинни кўриб тўхтадилар ва туғилган кунидан бошлаб то ўлимига қадар, токи мубо-рак танаси аланга ичида қолмагунча оёғи ер ғуборига тегмаслиги лозим бўлган шоҳ ортларидан келаётганини билдириш учун йўлга пояндоз тўшадилар. Ва ёш жангчилар қуршовидаги шоҳ кекса филда яқинлашиб қолди. Йўлбошчига тобе фил тиззасини букди ва шоҳ пояндозга оёғини қўйди. Вирата ҳукмдор қаршисида таъзим қилмоқчи эди, бироқ шоҳ унга яқинлашиб, бағрига босди – бундай шарафга вақт бошлангандан буён ҳеч ким сазовор бўлмаган ва ҳеч бир қўлёзмада қайд этилмаганди. Вирата қарқараларни келтиришни буюрди ва улар оқ канотларини силкишгани-да шодлик тўла шундай бир шовкин кўтарилдики, отлар осмонга сакраб орқа оёқларида туриб олдилар, сарбонларга эса филларни тинчитишга тўғри келди. Ғалабанинг бундай нишонланишини кўриб шоҳ яна бир бор Виратани бағрига олди ва маҳрамлардан бирига имо қилди. У ражпутлар-нинг шавкатли бобокалонига тегишли, шоҳ хазинасида етти марта етти юз йил турган қилични келтирди ва узатди; унинг дастасида олмослар жилва қилар, тиғига эса ота-боболарнинг – ғалабанинг кўпдан буён на донишмандлар, на бош ибодатхона руҳонийлари билувчи қадимий тили-да – олтиндан битилган сирли сўзлари туширилганди. Ҳамда миннатдор шоҳ Вирата бундан буён барча ҳарбий қўмондонлар раҳбари ва барча қўшинлар саркардаси эканлигининг рамзи сифатида бу қилични унга узатди.

Бироқ Вирата ерга қадар таъзим қилди ва деди:

– Марҳаматли шоҳдан илтифот қилишини сўрасам мумкинми ва бар-ча шоҳлар орасида энг марҳаматлисига илтимос билан мурожаат қилсам бўладими?

Шоҳ кўзини Виратага қадади ва жавоб берди:

– Нигоҳинг мен томон кўтарилишга улгурмай илтимосинг бажо келтирилади. Ва мабодо салтанатимнинг ярмини талаб қилсанг, лабларинг жуфтлашмай туриб у – сеники.

Ва Вирата деди:

– Шундай экан, эй шоҳим, бу қилич хазинада аввалгидек сақланаверсин, зеро, мен сал аввал якка-ю ёлғиз, бир онанинг курсоғидан талашиб чиққан, онам мени кўлида кўтариб турганда у билан ўйнаганим акамни ўлдиргач, бундан сўнг кўлимга қилич олмасликка онт ичдим.

Шоҳ унга хайрон бўлиб қаради ва деди:

– Салтанатим душман учун олиб бўлмас кўрғон бўлмоғи учун саркардаларим ичида бошлиғи бўл. Зеро, ҳеч бир баҳодир кўшинларни куч жиҳатдан устун бўлмиш ғаним устига сендан тузукроқ бошлаб бормаган. Ҳокимият рамзи сифатида камаримни ол, шунингдек, барча-барча жангчиларим ичида биринчи эканлигини билишлари учун отимни ҳам.

Бироқ Вирата яна бир бор ерга қадар таъзим қилди ва деди:

– Кўзга кўринмас менга ишора берди ва қалбим уни англади. Ҳар бир қотил бу иши билан ўз акаси жонини олишини билмоғим учун акамни ўлдиришимга тўғри келди аслида. Мен урушда саркарда бўла олмайман, чунки қилич ўзида зўравонликни акс эттиради, зўравонлиkning эса ҳуқуқ билан ғанимлиги бор. Кимки ўлим гуноҳига дахлдор бўлса, унинг ўзи мурда. Каминадан кўрқув ёғилишини истамасдим ва ўзимга берилган ушбу ишорадан кейин гуноҳга ботишдан кўра садакага нон сўраб ейишни афзал биламан. Абадий эврилишлар ичра умр қисқа, шундай экан ҳаётимни тақводорликда ўтказишга ижозат бер.

Шоҳнинг чехраси тундлашди ва шод-хуррамлик садолари ўрнини мудҳиш сукунат эгаллади, зеро, ота-боболар давридан буён эркин одамнинг урушдан воз кечиши ҳамда кенаснинг ўз ҳукмдоридан ҳадяни қабул қилмаслигини ҳали ҳеч ким эшитмаганди. Бироқ шоҳ табарруқ қарқараларга, Вирата томонидан қўлга киритилган ғалаба рамзларига нигоҳ ташлади, унинг чехраси яна ёришди ва у деди:

– Вирата, душман қаршисида баҳодирлигинг ва салтанатимдагилар орасида энг адолатли эканлигини билардим. Урушда сендан фойдаланмаган тақдиримда ҳам хизматингдан воз кечишни истамайман. Зеро, сен гуноҳ салмоғини биласан ҳамда уни одилона ўлчай олишинг боис бош ҳакам бўлиб саройим зиналарида ҳукм чиқар, токи деворларим ичра ҳақиқат бошпана топсин ва салтанатда ҳуқуқ сақлаб қолинсин.

Вирата шоҳ қаршида юзтубан йиқилди ҳамда миннатдорлик нишони сифатида унинг тиззасини ушлади. Шоҳ унга ўзи билан ёнма-ён фил устида ўтиришни буюрди ва фуқаро шодлиги хайқираётган денгиз каби ҳар тарафдан ўраган олтмиш минорали шаҳарга кириб келдилар.

Пуштиранг зина устида, қаср кўланкаси паноҳида, кун чиқишидан қуёш ботишига қадар Вирата шоҳ номидан ҳукм чиқарарди. Ва унинг сўзи юкни ўлчашдан аввал тарози узоқ вақт тебраниб тургани каби эди: нигоҳи гуноҳкор қалбини аниқ-тиниқ ўқир, саволлари бўрсиқлар ернинг қоронғи қаърига кириб боргани каби жиноят сирларига сабр-матонат билан кириб борарди. Ҳукми қаттиқ эди, аммо сўроқ ва ҳукм чиқариш ўртасида туннинг салқин сокинлигини қолдирган ўлароқ, ҳеч қачон ўша куннинг ўзида қарор қабул қилмасди. Оила аъзолари унинг офтоб чиқишидан ав-

валги узоқ соатларда чарчаш нима билмай, ҳақиқат ва ноҳақ иш борасида ўй суриб том устида у ёқ, бу ёққа тинмай қадам босишини тез-тез эшитиб туришарди. Сўзи эҳтиросдан холи бўлиши учун ҳукм чиқаришдан аввал кўли ва манглайини сувга ботирарди. Ва доимо, ҳукм чиқараётиб, жинойтчидан ушбу қарорни адолатсиз деб ҳисобламайдими, дея сўрарди. Бироқ камдан-кам ҳоллардагина кимдир у билан баҳсга кирарди: ҳукм қилинган шахс унинг оёғи тагидаги зинани унсиз ўпар ва жазони гўёки Яратганнинг ҳукмидек бош эгиб қабул қиларди.

Бироқ Виратанинг лаби ҳеч қачон, ҳатто энг оғир ёвузлик учун ҳам ўлим ҳукмини ўқимас ва бунинг учун уни қойганларга кулоқ солмасди. Зеро, уни қон қўрқувга соларди. Ва ўша йиллари ёмғир ражпутлар отабоболарининг қондан қорайиб кетган, жаллод ажал келтирувчи зарбани бериш учун четига бошни энгаштирадиган юмалоқ қудуқ тошларини то оқариб кетгунча ювиб-тозалаганди. Шундай бўлса-да, салтанатда кўп жинойт содир этилмасди. Вирата жинойтчиларни тош зиндонларга ташлар, ё бўлмаса, у ерда филлар билан бир сафда ғилдиракларни айлантиришлари, боғ деворлари ҳамда гуруч тегирмонлар учун тош кесишлари учун тоққа сургун қиларди. Аммо у ҳаётни эъзозларди, одамлар эса уни, боиси унинг ҳукмларида хатони, сўровларида бепарволик ёки сўзларида қаҳрни ҳеч бир маҳал сезмасдилар. Орадаги баҳсни ечиши учун бука қўшилган араваларда ҳузурига олис маконлардан дехқонлар келишар, кохинлар унинг сўзларига кулоқ тутишар, шоҳ унинг маслаҳатларига амал қиларди. Унинг шуҳрати ёш бамбук сингари тик ва тиник ўсиб борар ва одамлар қачонлардир унга берилган Шамшир Яшини номини унутиб, ражпутлар салтанатида уни Адолат Манбаи деб атаёт бошладилар.

Шундай қилиб, Вирата олтинчи йили сарой зиналарида туриб ҳукм чиқараётганида, бир куни унинг ҳузурига қоялар орасида умргузаронлик қилувчи, ўзга худоларга сиғинувчи хозар қабиласидан бўлмиш бўзболани келтирдилар. Унинг оёқлари кўп кунлик йўлда яра бўлиб кетганди ва — чимирилган қоши тагидаги ғазабнок кўзлари ваҳшат-ла айтиб тургандек — ҳеч кимга ташлана олмаслиги учун чайир қўлларига тўрт қатор кишан солинганди. Шикоятчилар уни зина пойига келтиришди ва боғланган бу йигитчани ҳакам қаршисида куч билан тиз чўктиришди. Сўнгра ўзлари таъзим қилдилар ва айблов белгиси сифатида қўлларини тепага кўтаришди.

Вирата келганларга ҳайрон бўлиб қаради.

— Кимсиз, эй олисдан келган оғайнилар ва сиз кишанда менинг ҳузуримга келтирган бу одам ким?

Уларнинг орасидаги кексароғи таъзим қилиб гап бошлади:

— Биз чўпонлармиз, жаноб, шарқ томонда тинч-тотувликда истиқомат қиламиз, бу эса — ёвуз қабиланинг энг ёвузи — қўлидаги бармоқлардан ҳам кўра кўпроқ одам ўлдирган. Кишлоғимиз фуқароларидан бири унга қизини хотинликка беришни рад этди, чунки унинг қабиласи мункир: улар эчкиларни еб, сигирларни ўлдирадилар. Ҳамкишлоғимиз қизини водийлик бир савдогарга узатди. Бу эса ғазабга миниб, қароқчи сингари устимизга бостириб борди, тунда қизнинг отаси ва уч нафар акасини ўлдирди. Кейин эса ўлдирилганнинг хизматкорлари мол-ҳолни тоққа ҳайдашаётганда, уларнинг ҳам изидан бориб, барчасини қирди. Биз бирлашиб йиртқични овлаган каби бу қароқчининг пайига тушгунимизча ўн бир нафар ҳамкишлоғимизни мавҳ этди ва мамлакатни зўравондан қутқаришинг учун уни сенинг — энг одил ҳакамнинг ҳузурига келтирдик.

Вирата юзини кишанланган бўзбола томон бурди.

– Уларнинг айтгани тўғрими?

– Ўзинг кимсан? Шоҳми?

– Мен Вирата, гуноҳ учун айбловчи ва ҳақиқатни ёлғондан ажратиш учун қўйилган унинг ва ҳуқуқнинг хизматкори.

Боғланган бўзбола анча вақт сукут сақлаб турди. Кейин қовоғини солиб Виратага кўз ташлади.

– Билиминг фақатгина одамларнинг сўзидан озиқланаётган бир пайтда ҳақиқат қайда-ю, ёлғон қайдалигини қандай биласан?

– Ҳақиқатни билмоғим учун, майли, уларнинг сўзларига қарши сенинг сўзинг янграсин.

Кишанланган бўзбола нафрат ила қошларини чимирди.

– Мен улар билан бахслашиб ўтирмайман. Ғазабим қайнаб турган пайт қўлларим нималар қилиб қўйганини ўзим билмаганим ҳолда, сен қандай била оласан? Мен қизини пулга сотган ўша кимсага нисбатан тўғри йўл тутдим, унинг ўғиллари ва хизматкорларига нисбатан ҳам тўғри йўл тутдим. Майли, мени айблай қолсинлар. Улардан нафратланаман ва сенинг маҳкамангдан ҳам нафратланаман.

Ашаддий жинойтчи адолатли ҳакамни балчиққа қандай булғаётганини эшитган у ердаги кимсаларни қаҳр-ғазаб қақшатди ва маҳкама соқчиси зарба бериш учун серкўз таёқни тепага кўтарди. Бироқ Вирата қўл ҳаракати билан уларни тинчлантирди ва сўрокни қайтадан бошлади. Ва ҳар сафар шикоятчиларнинг жавобидан сўнг айбдорни сўроққа тутди. Аммо у тишини тишига босиб турар, фақат бир мартагина ғазабнок тиржайиш билан деди:

– Ўзгаларнинг тилидан қандай қилиб ҳақиқатни билмоқни исташинг мумкин?

Вирата сўрокни якунлаганида офтоб чошгоҳ пайти тиккага кўтарилганди. У эртаси кун ҳукми эшиттириш учун ўз одатига кўра ҳозир уйига кетиш истагида ўрнидан турди. Бироқ шикоятчилар у томон қўлларини чўзишди:

– Жаноб, – деди улар, – сенга юзма-юз келиш учун етти кун юрдик ва қайтиш йўли ҳам етти кунга чўзилади. Биз эртагача кута олмаймиз, чунки молларимиз чанқоқдан нобуд бўлажак, ер ҳам омомчимизни кутиб турибди. Жаноб, сендан ўтиниб сўраймиз, ҳукм чиқар!

Шунда Вирата яна зинага чўкди ва ўйга толди. Унинг чехраси бошида оғир юкни кўтариб тургандек тундлашди. Авваллари ҳукм ўқиётганида раҳм-шафкат тилаб ўзини химоя қилмаган жинойтчига бирор марта дуч келмовди. У узоқ ўйлади ва соялар вақт ўтишига қараб ўсиб борди. Сўнгра у қудуққа яқинлашиб, сўзи эҳтиросдан холи бўлиши учун юз-қўлини совуқ сувга ювди ва деди:

– Ишқилиб, ўқиётган ҳукмим адолатли бўлсин! Мана бу бўзбола ўз гарданига қотиллик гуноҳини олди, у ўн бир нафар тирик жонни танадан ҳайдаб чиқарди ва ўзга дунёга равона қилди. Инсон ҳаёти деярли бир йил она қорнида ҳеч кимга кўринмай пишиб етилади. Демак, ҳар битта ўлдирилган одам учун у бир йил ер ости қоронғилигига ташлансин. Ва у ўн бир марта инсон қонини тўққани сабабли, уларнинг миқдорига қараб ҳар битта қурбони учун бадал сифатида то қони танасидан сачраб кетмагунча ҳар йили ҳаммаси бўлиб ўн бир мартадан қамчилансин. Бироқ

унинг хаёти сақлаб қолинади, зеро, хаётни худолар инъом этадилар ва инсон худолар истагига дахл қила олмайди. Мен кимнингдир манфаатини кўзлаб эмас, балки буюк ажрим номидан чиқарган ҳукм ишқилиб адолатли бўлсин.

Кейин Вирата зинага қайтиб ўтирди, арзчилар эса ҳурмат юзасидан шу зиналарни ўпдилар. Бироқ боғлаб ташланган бўзбола ҳакамнинг унга қаратилган саволли нигоҳини нохуш қабул қилди. Шунда Вирата деди:

– Раҳм-шафқат қилишим учун илтимосингни ва сени айблаётганларга қарши менга кўмак беришингни кутган эдим, бироқ лабларинг юмуклигича қолди. Мабодо ҳукм чиқаришда адашган бўлсам, унда Яратган олдида мени эмас, ўз сукутингни айбла. Мен сенга шафқат қилишни истаган эдим.

Кишанланган бўзбола титраб кетди:

– Менга шафқатинг даркор эмас. Биргина сўзинг билан мосуво қилганинг ҳаётим билан таққослаганда у нима деган гап?

– Мен ҳаётингдан жудо қилмаётирман.

– Ёввойи деб аталмиш менинг қабилам пешволаридан ҳам кўра шафқатсизроқ тарзда сен мени ундан жудо қилаётирсан. Нега мени ўлдирмаяпсан? Мен юзма-юз ҳолда ўлдирдим, сен эса йиллаб чириб ётишим учун мени ўлаксадек ер қаърига кўмиб ташлашни буюрмоқдасан, чунки юрагинг кондан ҳайиқади ва сенда жасорат йўқ. Конунингда ўзбилармонлик, ҳукмингда кийноқ. Мени ўлди, зеро, мен ҳам ўлдирганман.

– Мен жазоингни адолатли ўлчадим...

– Адолатли ўлчадинг? Ҳакам, сен ўлчайдиган ўша ўлчов қаерда ўзи? Қамчи нелигини билишинг учун ўзинг жазоланганмисан? Гўёки ёруғ олам вақти ва ер қаърига кўмилган вақт барабардек эпчил бармоқларинг ила қандай қилиб йилларни санай оласан? Неча-неча баҳордан мени мосуво қилаётганингни англашинг учун қилдан ҳам тор жойда ўтириб кўрганмисан? Сен ҳеч нимани тушунмайсан ва сенда адолат йўқ, чунки калтак зарби кучини савалаётган одам эмас, зарбни қабул қилаётган ҳис этади; кийноқни бошидан кечиргангина уни ўлчай олади. Сен димоғдорлигинг билан гуноҳкорларни жазолашга жазм қилаётирсан, ўзинг эса барча гуноҳкорлардан кўра гуноҳкорроқдирсан. Зеро, мен жаҳл устида, эҳтироснинг енгиб бўлмас забти остида одамларнинг жонини олдим, сен бўлса совуққонлик билан мени ҳаётимдан жудо қилмоқдасан ва ўзинг билмайдиган, билишинг ҳам мумкин бўлмаган ўлчов билан менинг гуноҳимни ўлчамоқдасан. Ҳакам, тубанлашиб кетмаслигинг учун зинадан пастга туш! Зўравонлик ўлчови билан ўлчайдиган кимсага лаънатлар бўлсин, мен ҳақиқатни биламан деб ўйловчи нодонга лаънатлар бўлсин! Адолатсиз ҳакам, зинадан пастга туш ва муртад сўзларинг билан тирикларга ҳукм ўқима!

Бўзболанинг лаблари ғазабдан кўпикланди ва ҳамма қаҳр билан яна унга ташланди. Бироқ Вирата яна уларни тўхтатди, юзини бўзболадан четга буриб оҳиста деди:

– Мен мана шу зиналарда туриб чиқарилган ҳукмни бекор қила олмайман. Майли, у Яратганнинг ҳузурида адолатли бўла қолсин.

Ва Вирата кетди, соқчилар эса кишанланган бўзболани олиб кета бошладилар. Бироқ ҳакам яна бир бор ортига ўтрилди: куч билан олиб кетила-

ётган жиноятчининг кўзлари унга қаҳр билан қараб турарди. Виратанинг юраги титраб кетди: бу нигоҳ унинг қўли билан ўлдирилиб, исёнкор кенаснинг чодирда ётган акасининг кўзларига шу қадар ўхшаб кетарди...

Ўша кеч Вирата бошқа бирон сўз демади. Хукм этилганнинг нигоҳи камоннинг чўғланган ўқи янглиғ қалбига қадалганди. Ва тонг пальмалар учини оқартмагунча оила аъзолари унинг том бўйлаб тиним билмай юриб чиққанини эшитиб ётдилар.

Вирата уйига қайтиб, сарик рангдаги байрамона либосини кийди, унинг тантанавор тайёрланишига сукут ичида, бироқ хайрона қараб турган оила аъзоларига табассумсиз салом берди ва ўзи учун куннинг ҳам, туннинг ҳам истаган вақтида очиқ сарой томон йўл олди. Вирата шоҳ қаршисида таъзим қилди ва илтимос белгиси сифатида либоси этагига кўл теккизди.

Шоҳ унга меҳр ила қараб деди:

– Сенинг истагинг либосимга тегди. Айтишга улгурмасингдан аввал у амалга ошади, Вирата.

Вирата юзини кўтармай гап бошлади:

– Мени бош ҳакам қилиб қўйдинг. Мана еттинчи йилки номингдан хукм чиқармоқдаман ва билмайман – хукмларим адолатлимикан. Ҳақиқатга йўл топишим учун менга бир ойлик осойишталик бағишла ва сендан ҳамда бошқалардан йўлимни яширишга ижозат эт. Мен тақволи ишлар қилишни истайман, гуноҳларсиз яшашни истайман.

Шоҳ хайратда қолди.

– Ўша ойда салтанатимда адолат камайиши аниқ. Бироқ мен йўлинг ҳақида сўрамайман. Майли, у сени ҳақиқатга етаклай қолсин.

Вирата миннатдорлик белгиси сифатида тахт пойини ўпди, яна бир бор чуқур таъзим қилди ва чиқди.

Вирата нурга чўмган кўчадан ўз уйига кирди ва аёлини, болаларини ёнига чорлади.

– Роппа-роса бир ой мени кўрмайсизлар. Мен билан видолашинглар ва ҳеч нима ҳақида сўраманглар.

Аёли унга ҳадик ила қаради, ўғиллари итоаткорлик билан унга кўз тикдилар. У ҳар бирига таъзим қилиб пешонасидан ўпди.

– Энди эса ётоқларингга киришглар ва мана шу эшикдан чиқаётганим маҳали ҳеч ким ортимдан қараб қолмаслиги учун эшикларни ёпиб олинглар. Ва, токи янги ой туғмагунча мен ҳақимдан суриштирманг.

Ва улар жимгина чиқиб кетишди.

Вирата бўлса байрам либосини ечди ва қорасини кийди. Мингюзли худо қаршисида дуо қилди ҳамда пальма баргларига кўпгина сатрларни тушириб, ушбу баргларни мактуб кўринишида ўраб қўйди. Қоронғи тушиши билан ўзининг осуда уйдан чиқиб шаҳар четига, бағрида чуқур конлар ва зиндонларни яширган қоя тарафга йўл олди. Ухлаб ётган дарбон тўшакдан туриб то ким келганини сўрамагунча эшигини тақиллатаверди.

– Мен Вирата, олий ҳакамман. Кеча олиб келинган кишини бир кўриб қўйиш учун келдим.

– Жаноб, у энг чуқур зиндонга ташланган. Ҳузурингга олиб келайми, жанобим?

— Ўзим йўлни биламан. Менга калитни бер ва жойингга бориб ёт. Эрта-лаб калитни эшигинг тагидан топасан. Бугун мени кўрганингни ҳеч кимга айтма.

Дарбон Виратага таъзим қилиб, калит ва машъала келтирди; кейин, Виратанинг ишорасига кўра жимгина нари кетди ва яна ўрнига ётди. Вирата бўлса зиндон йўлини беркитган мис дарвозани очди ва зиндоннинг энг чуқур жойига тушди. Мана юз йилдирки ражпут шоҳлари ўз бандиларини ушбу қоялар ичига қамаб қўярдилар ва ҳар бир банди қамоқнинг янги қурбонлари учун қояни янада чуқурроқ қавлаб янги зиндонлар очиб бораверарди.

Вирата юлдузлар чарақлаб турган осмоннинг тўғри тўртбурчагига яна бир нигоҳ ташлади, сўнг ортидан дарвозани беркитди. Қоронғилик унинг юзига нам нафасини урди ва кўлидаги машъаланинг олови кўркиб кетган жонивордек титради. Унга дарахтларнинг шамолда енгил шовуллаши ва маймунларнинг қичқириғи эшитилди. Зиндоннинг тепа қисмида ушбу товушлар бўғиқ ғувиллашга айланарди, бироқ иккинчи қисмида денгиз тубида бўлгани каби тўлиқ ва муздек сукунат ҳукмрон эди. Тошлардан серҳосил заминнинг жонбахш ифори эмас, фақатгина намлик уфурар ва Вирата қанча чуқурга тушиб борса, сукунат мазори ичра қадамларидан шунча акс-садо янгарди.

Ер остининг бешинчи қатида, энг баланд пальмалар баландлигидан ҳам чуқурроқ жойда ўша бандининг зиндони жойлашганди. Вирата кирди ва машъалани ғужум бўлиб ётган, фақат ёруғлик тушгандагина қимирлаган тана томон йўналтирди. Занжир ғижирлади.

Вирата бўзболанинг тепасига энгашди.

— Мени танияпсанми?

— Танидим. Сен ўша — менинг тақдиримга хўжайин қилиб қўйилган ва уни товони билан мажақлаб ташлаган кимса.

— Мен ҳеч кимга хўжайин эмасман. Мен — шоҳ ва адолатнинг маҳрами. Мен унга хизмат қилиш учун келдим.

Банди ҳакамнинг юзига тунд назар ташлади.

— Мендан нима истайсан ўзи?

Вирата анча пайт сукут сақлади, сўнг деди:

— Мен сўзларим билан сенга азоб бердим, бироқ сен ҳам сўзларинг билан мени азобладинг. Билмадим, ҳукмим тўғри бўлганми, бироқ сўзларингга бир ҳақиқат бор: ўзи билмайдиган ўлчов билан ўлчашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Мен сўқир эдим ва энди кўзларим очилишини истайман. Юзлаб одамларни мана шу зимистонга жўнатдим, кўпларни кўп нарсага мубтало этдим ва нималар қилиб қўйганимни билмайман. Энди эса одил бўлмоқ ва эврилиш йўлига беғуноҳ тушмоқ учун аввал билмаганларимни билишни истайман.

Банди аввалгидек Виратага қимир этмай боқиб турарди. Занжир секин шиқирлади.

— Сени нималарга ҳукм қилганимни билмоқни истайман, ўз танимда камчининг оташини, қалбимда эса кишанланган вақтни татиб кўришни истайман. Гуноҳингни ювиш учун қандай жазо тайинлаганимни билмоқ учун бир ой жойингда ўтирмакчиман. Кейин, унинг кучи ва залворини англагач, сарой зиналари устида турганча янги ҳукм чиқараман. Сен эса бу вақт ичида озодликда бўласан. Сени бу ердан олиб чикувчи калитни

бераман ва агар қайтиб келиш ваъдасини берсанг, сенга бир ойлик озод ҳаёт ҳада этаман. Ўшанда ушбу зиндоннинг қоронғилигидан менинг қалбимда билим чироғи ёнади.

Банди тош қотди. Занжир бошқа шитирламасди.

– Ҳар бир бандага йўлиқувчи бешафқат қасос худоси номи билан қасам ич, менга қасам ички, мана шу бир ой ичида барчага баробар оғзингга қулф урасан ва мен сенга қалит ҳамда либосимни бераман. Қалитни дарбоннинг эшиги тагига кўясан ва озодликка чиқасан. Бироқ мен озод бўлишим ва бундан буён одилона ҳукм чиқаришим учун бир ойлик муддат ниҳоялаганда мана шу номани шоҳга элтиш мажбурияти билан Минг-юзли худо қаршисида қасам ичасан. Мана шуларни бажаришга Мингюзли худо қаршисида қасам ичасанми?

– Қасам ичаман, – бўғиқ товуш чикди бандининг бўғзидан.

Вирата кишан қулфини очди ва эгнидан либосини ечди.

– Менинг кийимларимни кий, ўзингникини менга бер ва соқчи таниб қолмаслиги учун юзингни беркит. Энди эса мана бу устарани ол ва мени ҳам таниб қолмасликлари учун соч-соқолимни қириб ташла.

Банди устарани кўлига олди, бироқ қалтираётган кўли пастга тушди. Аммо Виратанинг амирона нигоҳи остида буйруғини бажарди. У анча вақт жим турди, сўнг чинқирганча ўзини ерга ташлади.

– Ҳазрат, мен туфайли жабр чекишингга йўл кўя олмайман. Мен кизиққон кўлим билан хунхўрлик қилдим. Хукминг адолатли эди.

– Буни на сен, на мен ўлчай оламиз. Аммо тез орада менга нозил юборилади. Боравер ва шоҳ хузурида қасамёд қилганинг каби ой ўз йўлини бир марта айланиб тугатган кун у мени озод қилиши учун ёнига бор. Ўшанда мен қилмишларим баҳосини билиб оламан ва сўзларим бир умрга ёлғондан холи бўлади. Боравер!

Банди юзтубан йиқилди ва ерни ўпди... Эшик тим қоронғиликда оғир ёпилди, машғаланинг ёруғи яна бир марта девор бўйлаб сирғалиб ўтди ва тун вақт соати ҳисобига ўтди.

Ҳеч ким танимаётган Виратани эрталаб шаҳар четидаги далага олиб чиқишди ва қамчи билан саваладилар. Биринчи зарба титраётган яланғоч курагига тушганда Вирата қичкириб юборди. Сўнггра тишларини бири-бирига маҳкам босди. Етмишинчи зарбада кўз олди қоронғилашди ва уни чалажон аҳволда олиб кетдилар.

У ўз зиндонида ерпарчин ётган ҳолда уйғонди ва чўғланаётган кўмирда орқаси билан ётгандек туюлди. Аммо пешонаси атрофида салқинлик бор эди ва ёввойи ўтларнинг ифори ҳавони тўлдирганди. У сочлари орасида кимнингдир кўли ҳамда хузурбахш намлик томчиларини хис қилди. Қовоқларини оҳиста кўтарди ва меҳрибонлик билан унинг пешонасини юваётган дарбоннинг аёлини кўрди. Ва кўзини катта очганда аёл нигоҳидаги ҳамдardлик унинг кўзида юлдуз янглиғ порлади. Ва ўз танаси азоби ичра меҳрибонлик ёғдусини, ҳар қанақанги меҳрнинг маъносини англади. У аёлга аста табассум қилди ва оғриқни бошқа сезмади.

Эртаси куни ўрнидан туришга ва кўли билан деворнинг муздек тошини ушлашга мадори етди. У қадам сайин ўзига янги дунё очилаётганини ҳис этди, учинчи кун эса яралари бита бошлади, кучи ҳамда фикр тиниқлиги қайтди. У қимирламай ўтирар ҳамда вақт ўтаётганини деворлардан томаётган ва буюк сукунатни жуда кўп зарраларга ажратаётган томчилар

орқали биларди. У билан ҳеч ким сўзлашмас, қоронғилик қонида қотиб қолган, бироқ онг пучмоқларидан ўтмишнинг ранг-баранг кўринишлари чашма сингари оқиб, бутун ҳаёти акс этаётган мушоҳаданинг сокин ҳавзаси бўлиб қалқиб чиқарди. Алоҳида-алоҳида кўринишда бошдан ўтган барча нарсалар энди бир жойга тўпланган ҳамда Виратанинг ойдинлашган қалби қаршисида очилганди. Унинг руҳи бу ерда қотиб қолган мушоҳада оламининг акси сингари ҳеч қачон бунчалик пок бўлмаганди.

Виратанинг нигоҳи кун сайин нурланиб борар, қоронғилик ичидан аста-секинлик билан шакл-шамойил чиқар ва онгида ўз шаклини яратарди. Ва унинг қалби сокин хилватда ёруғлашмоқда эди: хотиранинг, соянинг ушбу сояси билан тўйинаётган бу ройишли ҳаёл кишанланган бандининг кўли сингари эврилишлар қиёфалари билан – ер остини тўлдираётган тошчалар билан ўйнашарди. Ўзидан ҳам юз ўгирган, жодуланган, қоронғиликда ўз кўринишини билмайдиган Вирата Мингюзли худо ҳукмронлигини янада кучлироқ ҳис этар ва ўзини соялар орасидан ўтиб бораётгандек, бироқ қалбан уларга боғланмагандек, ироданинг қуллигидан озоддек, ҳаётда ўлик ва ўлимда ҳаётдек кўрарди. Йўқ бўлиб кетишнинг ҳар қандай ваҳми танадан жудо бўлиш шодлигига қоришиб кетарди. У ҳар соатда тошлар ва ернинг қора томирларидан иборат бўлсада, ўзида янги ҳаёт нишонларини жо қилган зимистонга чўкиб борарди гўё. Вирата ўзига чувалчанг каби ер кавлаётгандек ёки новдаси билан тепага интилувчи гиёҳдек туюларди, ёки балки у – борлиқнинг оромбахш ғафлатида дам олаётган қоя, холос.

Вирата ўн саккиз кун ўз иродасига суяниб, ҳаётга ташналикдан холи бўлиб, ўз-ўзини унутишнинг илоҳий сиридан лаззат олди. Тавба қилиш учун бажараётган иши унга роҳат-фароғатдек туюлар ва гуноҳга ботиш ҳамда шафкатсиз қисмат ҳақидаги ўйлар бор-йўғи ноаниқ, мудроқ тушлар каби онгнинг мангу бедорлигини хиралаштирарди. Ўн тўққизинчи куни эса уйқудан беҳос уйғониб кетди: ер ҳақидаги ўй уни йўқлаганди. У Виратанинг миясига қиздирилган игнадек қадалди. Даҳшат чулғади ва кўлидаги бармоқлар новда барглари янглиғ титради. Мабодо ўша банди қасамини бузиб уни унутса нима бўлади? Тириклайин чириб, тили чурқ этмасликдан қотиб қолмагунча бу ерда минглаб кунлар қолиб кетади. Ҳаётга интилиш жисмида қоплон сингари кўкка сапчиди ва тинчлиги қобиғини тилка-пора қилди: вақт унинг қалбига ёприлиб кирди ва у билан бирга қолди – ҳам ваҳима, ҳам умид, ҳам тирик инсоннинг бор ташвиши. У мангу ҳаётнинг Мингюзли худоси ҳақида бошқа ўйлай олмасди – фақат ва фақат ўзи ҳақида ўй сувар, кўзлари ёруғликни соғинганди. Қаттиқ тошга ишқаланаётган оёқлари кенглик талаб қилар, сакраш ва югуришни соғинганди. У ҳам аёли, ҳам болалари, ҳам уйи, ҳам биз туйғуларимиз ила симирувчи ва юрагимизнинг жўшқин қони ила ҳис этувчи дунёнинг қайноқ ҳою ҳаваслари ҳақида ўйламай тура олмасди.

Шу дақиқадан бошлаб, шу даврга қадар қора кўзгу сирти каби унсиз ётган вақт уйғониб кетган онгини кўмиб юборди. У жўшқин сел янглиғ югуриб ўтди, бироқ ўз оқими билан онгни домига торта олмади. Оқим уни тутиб олишини ва халоскорликнинг у кутган вақтига томон юмалоқ хода сингари думалатиб кетишини истаганди. Бироқ вақт унга қарши эди: Вирата ҳолдан тойган сузувчи сингари ютоқиб соат кетидан соатни тортиб олмоқда эди ундан. Девордаги томчилар томишда секин-

лашгандек туюларди унга – бир томчидан иккинчисини ажратиб турган вақт узоқ чўзилмоқда эди. Энди у ўз ўрнида қола олмасди. Бўзбола уни унутиб қўйиши мумкинлиги ва пешонасига ушбу ер ости сукунатида чириб кетиш ёзилганлиги ҳақидаги ўйдан азобланиб телба сингари ўзини у ёқдан, бу ёққа отарди. Сукунат уни бўғаетганди: ғазаби ва чорасизлигини аянчли қичкириқ билан тошларга тўкиб солар, ўзига, худоларга ҳамда шоҳга лаънатлар ўқирди. Устидан кулаётган қоя деворларини қонталаш бўлиб кетган тирноқлари билан тирнар ва ўзига келгач яна сакраб туриш, кутурган каламуш сингари тош қоп ичра зир югуриш учун то хушсиз йиқилмагунча эшикка калла қўяверарди. Ўша кунлари, ҳаёлот ичра оламдан ажралган ўн саккизинчи кундан бошлаб янги ой чиқишига қадар Вирата дахшат қозонида қайнади. Овқат ва сув уни жиркантирар, зеро, бутун вужудини ваҳима забт этганди. Биронта фикрни онгида саклаб қола олмасди, фақат лабларигина томаётган, ҳеч туганмас вақтни соат ва кунларга майдалаётган томчиларни санарди. Ва ўзи билмаган ҳолда, чакка сочлари оқариб кетганди.

Ўттизинчи кун итепада шовқин эшитилди ва ўз ўрнини яна сукунатга топширди. Сўнг қадам товушлари келди, эшик шарақлаб очилиб ёруғлик ёпирилиб кирди ва қоронғиликка дафн этилган одам қаршисида шоҳ бўй кўрсатди. У Виратани меҳр билан кучди ва деди:

– Оталаримизнинг китобларида қачонлардир битик этилмиш буюк жасоратинг ҳақида эшитдим. У бизнинг тубан ҳаётимиз узра қанчалар баланд. Фалак ўти юзингни ёритиши ва бахтиёр эл адолатли зотга термилиши учун бу ёққа чиқ.

Вирата кафти билан кўзларини беркитди, чунки ёруғлик оғриқ бермоқда эди. Қон қайноқ тўлқин бўлиб юраги сари оқди. Сархуш кимса сингари чайқалиб ўрнидан турди ва маҳрамлар уни тутиб туришларига тўғри келди. Бироқ дарвозадан чиқишдан аввал у деди:

– Эй шоҳим, сен мени адолатли деб атадинг, мен эса кимдир бировга ҳукм чиқарса қонунга зид иш қилиши ва ўзини гуноҳга ботиришини биламан. Менинг сўзимга биноан мана шу зиндонларда одамлар ҳали азоб тортмоқда ва эндигина уларнинг азобини англамоқдаман ва биламан: бизнинг ҳеч қандай ҳукм чиқаришга ҳаққимиз йўқ. Эй шоҳим, уларни ҳам қўйиб юбор ва одамларни четга олди, зеро мен мактовлардан уялам.

Шоҳ имо қилди ва маҳрамлар одамларни четга олди. Улар атрофида яна сукунат чўкди. Ва шоҳ деди:

– Сен саройимнинг юқори зинасида ўтирардинг ва ҳукм чиқарардинг. Энди эса жафо чекиб ердаги барча ҳакамлар ичида энг донишманди бўлгач, сўзларингни қулоғимга қуйишим ва ўзим ҳам билимларингга ошно бўлишим учун мен билан ёнма-ён ўтирасан.

Бироқ Вирата илтимос тариқасида унинг тиззасига қўл теккизди.

– Мени мансабимдан озод қил. Мен энди одил ҳакам бўла олмайман, чунки бир кишининг бошқа бировга ҳукм чиқаришга ҳаққи йўқлигини биламан. Жазолаш одамларнинг эмас, Яратганнинг иши ва кимки тақдир эркига дахл этса, гуноҳга ботади. Мен эса ҳаётимни гуноҳсиз яшаб ўтишни иштайман.

– Унда ҳакам эмас, маслаҳатчим бўлгин, – жавоб қилди шоҳ, – ва ўз қарорларимда адашмаслигим учун уруш ва тинчлик, солиқ ва тўловлар борасида одилона маслаҳатлар бергин.

Вирата яна бир бор шохнинг тиззасига қўл теккизди.

– Менга мансаб юкини ағдарма, эй шохим, зеро, мансаб хатти-ҳаракатлар қилишга ундайди ва қайси мансаб адолатлики, у кимнингдир тақдири йўлига тўғанок бўлмасин? Мабодо уруш очишни маслаҳат берсам, бу билан ўлим уругини эккан бўламан ва мен томонимдан айтилган ҳар бир сўз қилмишга айланади, ҳар битта қилмиш эса мен билмайдиган маъно яширади ўзида. Ҳеч бир кимсанинг тақдирига ва ҳеч кимнинг ишларига даҳл қилмайдиган, бир ўзи яшайдиган кишигина адолатли бўлиши мумкин. Ёлғиз қолиб инсон нутқидан мосуво бўлганимдагина ҳақиқатни англашга яқинлашдим, гуноҳдан фориғ бўлдим. Ҳар қанақанги гуноҳдан тоза бўлишим учун худоларга хизмат қилишдан бошқа барча мажбуриятларни билмай ўз уйимда тинчгина яшашимга ижозат бер.

– Сени кўйиб юбориш менга анча малол келади, – деди шох, – бироқ ким ҳам донишманд ва адолатли шахснинг истакларига қарши боришга журъат қила оларди? Майли, ўзинг билганча яшайвер ва менинг худудимда гуноҳлардан фориғ инсон умргузаронлик қилаётгани салтанатим учун шон-шараф бўлиб қолсин.

Улар зиндон дарвозасидан чиқишди ва шох унга ижозат берди. Вирата якка ўзи борар ва тотли, офтоб нурини эмган ҳаводан нафас оларди. Енгил тортиб, ҳар қанақанги мажбуриятлардан эркин ҳолда ўз уйига қайтмоқда эди. Ортидан ялангоёқларнинг қадам товуши эшитилди ва Вирата ўгирилиб, айбини ўз бўйнига олган ўша бўзболани кўрди. Бўзбола унинг чангдаги изларини ўпди, журъатсизлик билан таъзим қилди ва кўздан йўқолди. Вирата акасининг жонсиз кўзларини кўрган ўша дамдан буён илк бор табассум қилди ва шод-хуррам ҳолда уйига кирди.

Виратанинг уйида кунлар чароғон эди. У кўзи қоронғиликни эмас, очик осмонни кўраётганидан, ён-атрофида марҳаматли заминнинг бўёқлари, ифорлари ҳамда тонгнинг жарангдор мусикаси янграётганидан шукроналар айтиб уйғонарди. У ҳар кун яна бир бор мирикиб нафас олиш мўъжизаси ва эркин ҳаракат қувончини буюк тухфа сингари қабул қилар, ўз тани, аёлининг нозик бадани ва ўғилларининг бақувват жуссалари унда шукроналик уйғотарди. Вирата барча нарсада Мингюзли худонинг мавжудлигини ҳис этар ва ҳеч маҳал бировнинг тақдирига суқилмагани ва кўринмас худонинг минглаб юзларидан биронтасига даҳл қилмагани боис қалби сокин ғурурдан канот қоқарди. У эртадан кечгача донишлар китобини ўқир ва кунларини тақводорликка – унсиз мушоҳадага, ўзини-ўзи меҳр билан ўрганишга, раҳм-шафқат ишларига ва фидойиларча ибодатга бағишларди. Унинг руҳи қувончга тўла эди, хизматкорларнинг ҳатто энг тубанига ҳам қаратилган сўзи мулоийм эди, уй ичидагилар уни ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ севишарди. У ғариблар дўсти ва бахтиқаролар овутувчиси эди. Кўпларнинг дуолари уйкусига посбон эди ва одамлар уни энди Шамшир Яшини ёки Адолат Манбаи эмас, балки Маслаҳат Майдони деб атардилар. Зеро, у катта ҳакам бўлмаса-да, баҳсларини ечиб бериши учун нафақат энг яқин қўшнилари, балки бегона одамлар ҳам олис-олислардан ҳузурига келишарди. Ва унинг сўзига барча бўйсунарди. Маслаҳат бериш буюришдан кўра яхшироқлигини, ҳукм қилишдан кўра яраштириш тўғрилигини ҳис қилаётган Вирата бахтиёр эди. Ҳеч кимни ҳеч нарсага мажбур қилмай, кўпларнинг тақдирини йўлга сола бошлагач, ҳаёти ўзига беайбдек кўрина бошлади. Энди ҳаёт киёмини руҳий шодлик ва роҳат-фароғатда ўтказмоқда эди.

Уч йил, кейин яна уч йил ёруғ бир кундек ўтди-кетди. Виратанинг қалби кун сайин мулойимлашиб борар ва жанжалкашлар ўз ҳузурига келганида ер юзида бунчалик жонсаракликка сабаб нималигини ва бутун ҳаёт ҳамда борлиқнинг тотли ифори ўзларига тегишли бўлган ҳолда қандай қилиб одамлар арзимас мулкни бир-биридан ғазаб ичра тортиб юлқиб олишлари мумкинлигини тушуна олмасди. У ҳеч кимга ҳасад қилмас, унга ҳам ҳеч ким ҳасад қилмасди. Унинг хонадони оромбахш ҳаётдан мадад олиб, инсон эҳиросларининг тубанлиги ва нафснинг ҳайкирган окимини ўзига яқинлаштирмай тинчлик ороли сингари юксакликда турарди.

Бир оқшом, тинч ҳаётининг олтинчи йили сўнггида, Вирата аллақачон уйкуга кетган маҳал қутилмаганда қаттиқ нола ва зарба товушини эшитди. У ўрнидан ирғиб турди ва ўғиллари битта қулни тиззалатиб, елкасига бегемот терисидан ўрилган камчи билан қулочкашлаб ураётгани, қон сачраётганини кўрди. Жазоланувчининг азобдан чакчайган кўзлари унинг нигоҳи билан тўқнашди. Ва у қачонлардир юрагида ўтириб қолган ўлдирилган акасининг нигоҳини яна бир бор таниди. Вирата шошилганча ўғилларини тўхтатди ва нима бўлганини сўради.

Улар жавоб қилдиларки, қояда ўйилган қудукдан ёғоч челақларда сув келтириш мажбурияти юкланган бу қул чошгоҳ тафти боис ҳолдан тойганини баҳона қилиб кечикмоқда экан ва ниҳоят кечаги ўта қаттиқ жазодан сўнг қочиб кетмасидан аввал бир неча марта жазоланган экан. Виратанинг ўғиллари унинг ортидан от чоптириб, дарёнинг нариги томонидаги овуллардан бирида етиб олибдилар. Қулни арқон билан отнинг эгарига боғлаб, гоҳ югуришга мажбурлаб, гоҳ ерда судраб, дабдала қилинган ва яраланган ҳолда уйга келтирибдилар. Вирата келиб жазони тўхтатиб қўймагунча ўзига дарс ҳамда бошқа (ағанаб ётган қулга титраб-қақшаб, тиззалари қалтираганча қараб турган) қулларга ўрнатилган бўлиши учун бу ерда уни янада қаттиқроқ жазога мубтало қилишибди.

Вирата қулга кўз ташлади. Унинг оёғи остидаги кум қонга беланганди. Бахтиқаронинг кенгайган ҳаракатсиз қорачикларида боши узра пичок кўтарилган жониворларда бўладигандек даҳшат котиб қолувди. Вирата қачонлардир ўзини ҳам мавҳ этган азоб ва зулматни ҳис этди.

– Уни қўйиб юборинглар, – деди у ўғилларига, – унинг гуноҳи ювилди.

Қул Виратанинг оёқлари остидаги чангни ўпди. Ўғиллари илк марта падарларидан норози бўлиб нари кетдилар. Вирата ётоғига қайтди. Ўзи пайкамаган ҳолда манглайи ва қўлларини ювди, сўнг ўзига нима борасида ҳисобот бермаганини ваҳима билан тўсатдан англади: олти йил ичида биринчи марта яна ҳакам бўлиб олган ва ўзганинг тақдирини ҳал қилганди. Ва олти йил ичида илк марта уйқуси яна қочди.

Ва у зулмат ичра бедор ётаркан, қаршисида қулнинг (ёки улар ўлдирилган акасиникими?) даҳшат тўла кўзлари ва ўғилларининг дарғазаб нигоҳлари пайдо бўлди, у ўз-ўзидан яна бир бор сўрадики, ўғиллари ўша маҳрамга нисбатан одилонга иш қилдиларми? Арзимаган гуноҳни деб қон унинг хонадони қумини алвонга бўяди, камчи жиндек-кина камчиликни деб тирик танни тилкалаб ташлади ва ушбу гуноҳ унинг курагини қачонлардир қуйдирган камчи зарбларидан кўра кучлироқ қуйдирди. Рост, ушбу жазо эркин одамнинг эмас, шохларнинг амрига биноан туғилганидан буён танаси унга – Виратага тегишли қулнинг бошига тушди. Бироқ, Мингюзли худо ҳузурида ушбу қонун адолатлими? Инсоннинг

танаси тўлалигича бировнинг хоҳиши, бировнинг зўравонлигига қарам бўлиши адолатданми ва наҳотки кулни ҳаётдан мосуво қилувчи ёки уни мавҳ этувчи ўша шахс гуноҳдан фориғ бўлса?

Вирата ўрнидан турди ва жавобни донишлар китобидан топиш учун шамни ёқди. Ва ҳеч қерда инсонларни табақа ҳамда тоифаларга бўлишдан ўзга одамнинг одамдан фарқини топа олмади, ҳаётнинг неча юз минг йиллигида инсонга муҳаббат мажбуриятидан озод этувчи қонунни топа олмади. У ютоқиб билимини оширар, зеро, шубҳа унинг қалбини ҳеч қачон бунчалик тирнамаганди. Бироқ шам яна бир бор ёрқин нур сочди ва ўчди.

Қоронғилик тушганда уни ғалати туйғу чулғаб олди: гўёки озодлик инсоннинг энг теран ҳуқуқи эканлиги ва ҳеч кимнинг бошқа бировни бир умрга ҳам, бир йилга ҳам қамаб қўйишга ҳаққи йўқлигини даҳшат ичра ангалаганча зиндон деворларини сўқир нигоҳи билан пайпаслаб кўраётгандек туюлди. Вирата тушундики, ушбу кулни у ўз истагининг кўзга кўринмас ҳалқаси ичра қамаб қўйган ва ҳаётидаги бирон қадамида эркин қолдирмай танти қарорлари ила кишанлаб ташлаган. Токи сўз билан ифодалаб бўлмас баландликдан жисмига ёруғлик кириб бормагунча Вирата кимирламай ўтирди ва унинг кўзи очилди, тафаккури кенгайди. Бу ерда ҳам гуноҳдан фориғ эмаслигини англади, зеро, у одамларни ўз майлига солган ва Мингюзли худонинг мангу қонунига эмас, инсонларнинг ўтқинчи қонунига асосан уларни куллар деб атаганди. Ва у ибодат учун юзтубан йиқилди.

– Камина ёлғонга ботиб кетмаслигим ва иродангнинг кўзга кўринмас йўли бўйлаб сенга пешвоз чиқишим учун кўплаб кўринишдаги хабарчиларни юбораётганинг боис сенга миннатдорлик билдираман, Мингюзли! Азалий, ҳамма жойда мени кўриб турувчи, ҳатто ўзимнинг ҳам кўзимдан қараб турувчи Худо, нигоҳи ҳамон мени қийнаётган акамнинг фош этувчи қарашларини унутиб гуноҳимни англашим, ҳаёт бўйлаб пок ўтишим ва нафасим гуноҳдан фориғ бўлиши учун менга кўмак бер!

Виратанинг пешонаси яна ойдинлашди. Юлдузларнинг оппоқ олқишини қабул қилган ва тонгги сабонинг эпкинидан нафас олган ҳолда, кўзида нур билан тунги осмон остига чикди, боғ орқали дарёга тушди ва шарқда офтоб кўтарилганда табаррук сувга кириб, эрталабки ибодатга йиғилган оила аъзолари ёнига қайтди.

Вирата уларнинг даврасига қўшилди, барчаларига табассум билан салом берди, кетишлари учун аёлларга ишора қилди ва ўғилларига мурожаат этди:

– Сизга маълумки, мана, неча йиллардан буён кўнглимдаги бирдан-бир ният – ердаги бутун ҳаётимни адолатли, гуноҳсиз яшаб ўтиш. Кеча қон – тирик инсон қони уйим остонасини алвонга бўяди ва мен ушбу қонни устимдан ювиб ташлаш ва уйим паноҳида содир этилган гуноҳ ҳиссасини чиқармоқни истайман. Жимитдеккина айбни деб ниҳоятда қаттиқ жазоланган кул бундан сўнг эркиндир ва истаган томонига кета-версин, зеро, у азалий ҳакам қаршисида на сиз, на мени айблади.

Ўғиллари сукут сақлаб турардилар ва Вирата уларнинг сукутида душманликни ҳис этди.

– Сўзларимни унсиз кутиб олмоқдасиз. Бироқ мен сизни эшитмай туриб, ҳеч нимани ҳал қила олмайман.

– Айбдорга озодлик ҳада қилишни, жазо ўрнида мукофот беришни истайсан, – гап бошлади катта ўғил. – Уйимизда маҳрамлар кўп ва биргина кул ҳисобга кирмайди. Бироқ ҳар битта қилмиш ўзи билан умумий занжир ҳосил этиб, бошқаларини эргаштиради. Ушбу кулни қўйиб юборгач, мабодо кетишни истаб қолишса ўзингга тегишли бошқаларини қандай ушлаб тура оласан?

– Мабодо улар уйимдан кетишни исташса, ҳаммасини қўйиб юборишга мажбурман. Қўлимда ҳеч кимнинг тақдирини ушлаб турмоқчи эмасман, зеро, кимки бировнинг тақдирига дахл этса, гуноҳга ботади.

– Аммо сен қонуний ҳуқуқни бузмоқдасан, – гап бошлади иккинчи ўғил, – ер, бу ернинг дарахти ва бу дарахт мевалари бизники бўлгани каби ушбу куллар ҳам бизга тегишлидир. Сенга хизмат қилиб, улар сен ила боғланиб қолишган ва сен ҳам уларга боғлангансан. Сен минг йиллардан буён мавжуд тартибга дахл қилмоқдасан. Кул ўз ҳаётининг хўжаси эмас, ўз хўжасининг маҳрами.

– Худодан биргина ҳуқуқ бор ва бу ҳуқуқ – ҳаёт; у ҳар бир инсонга биринчи нафасдаёқ берилади. Ўзини гуноҳлардан фориғ деб ўйлаётган мендек сўқир кимсани яхшиликка чорладинг. Мен йиллар бўйи ўзгалар ҳаётининг эгаси эдим, энди эса кўзим очилди ва биламан: адолатли шахс инсонларни ҳайвонга айлантормаслиги лозим. Мен барчаларини озодликка чиқаришни ва замин узра улар қаршисида гуноҳлардан фориғ бўлишни истайман.

Ўғилларнинг чехрасида қатъият зоҳир эди ва уларнинг тўнғичи қаҳр ила жавоб қилди:

– Шоли қувраб қолмаслиги учун далани ким суғоради, буқаларни ким далага ҳайдайди? Сенинг инжиклигингни деб ўзимиз хизматкор бўлиб қоламизми? Ўзингнинг қўлларинг ҳеч қачон меҳнат кўрмаганини, ҳаётинг ўзганинг меҳнати орқасидан кечаётганини сира ўйламагансан. Зеро, сен ётган тўшакка ҳам бировнинг пешона тери тўкилган ва уйқунгни ҳам маҳрамлар елпиғичи ҳимоя қилган. Ва энди ўз пуштикамаринг ва конингдан бунёд бўлмиш биздан бошқа ҳеч ким ишламаслиги учун барчани ҳайдаб юбормоқчимисан? Жониворларни қамчидан ҳалос қилиш учун буқаларни ўзимиз омочлардан бўшатишимиз ва қайишларни ўзимиз тортишимизни буюрарсан эҳтимол? Ахир, Мингюзли ҳатто жониворга ҳам нафас берган-ку! Ота, ўрнатилган қонунларга дахл қилма, зеро, улар Худодан! Ер ўз-ўзидан ҳайдалиб қолмайди, у ҳосил бермоғи учун қуч ишлатмоқ лозим. Зўрлик ишлатиш – юлдузости оламининг қонунидир ва биз уни бекор қила олмаймиз.

– Бироқ мен уни бекор қилмоқчиман, зеро, қуч камдан-кам ҳолда ҳақ бўлади, мен эса ердаги ҳаётимни адолатли яшаб ўтмоқчиман.

– Қучсиз бўлсанг, ҳеч нимага эғалик қила олмайсан, на одам, на жониворлар, на беун ерга. Қайда соҳиб бўлсанг, ўша ерда хўжайин ҳам бўлишинг даркор; кимки эғалик қилса, ўша кимса ўзга одамлар тақдирига ҳам боғланган.

– Бироқ неки мени гуноҳга ботирса, ўшандан юз ўгирмоқчиман. Ва мен сизларга кулларни қўйиб юборишни ва уйимиз учун ўзингиз меҳнат қилишингизни буюраман.

Ўғилларнинг нигоҳида ғазаб йилтиради, улар шовқин солишдан ўзларини аранг тиярдилар. Сўнг тўнғичи деди:

— Сен ҳеч кимнинг эркини бўғмоқчи эмасман, дединг. Гуноҳга ботмаслик мақсадида қулларга амр қилишни истамайсан. Бизга бўлса буюрмоқдасан ва ҳаётимизга дахл қилмоқдасан. Сендан сўраётирман, қани бунда Худо ва одамлар қаршисидаги адолатинг?

Вирата узоқ вақт сукут сақлади. У нигоҳини кўтариб ўғиллари кўзида очкўзлик оловини кўрганда юраги титраб кетди. Сўнгра оҳиста деди:

— Сиз ҳақсиз. Мен эркингизни бўғмоқчи эмасман. Уйимни олинг ва уни ўз истақларингизга кўра бўлишиб олинг. Мен бундан буён эгалик қилишни ва гуноҳкор бўлишни истамайман. Сен рост гапирдинг: кимки эгалик қилса, у ўзгаларни эрдан мосуво қилади, аммо энг аввало — ўзини. Кимки гуноҳсиз яшашни истаса, на ўз уйи, на ўзганинг тақдири устидан ҳукмронлик қилмоғи лозим, ўзганинг қони ҳамда меҳнати билан озиқланмаслиги, аёлга нисбатан эҳтиросни ҳамда тўқликдан келиб чикувчи дангасаликни кадрламаслиги керак. Фақат бир ўзи, ўз худосини деб яшовчи ғайратли шахсгина уни билади, фақат фақир одамгина уни тўлалигича қўлга киритади. Мен эса ўз еримдан кўра Кўзга кўринмасга яқин бўлишни ҳамда гуноҳсиз яшашни истайман. Уйимни тинч-тотув ўзаро бўлиб олинглар.

Вирата ортига бурилди-ю, кетди. Ўғиллари ҳайрону лол туриб қолдилар; қорни тўйган очкўзлик жисмларида ширин ўт бўлиб ёнар, бироқ шунга қарамай изза қилингандилар.

Вирата эса ётоқхонасига қамалиб олди ва оила аъзоларининг чақириқларига қар бўлиб турди. Фақат тунги соялар тушгандагина у йўлга отланди: асо, хайр учун косача, ишлаш учун болта, очликни енгиш учун бир ховуч мева ҳамда тоат-ибодат учун донишмандлар ёзуви битилган пальма барглари олдди. Либоси этагини тиззасидан юқори қантариб кўйди, ортига бурилиб на аёли, на болалари, на ўзининг бор бойлигига бирон марта ҳам назар ташламай жимгина уйини тарк этди. Бир сафар ўзи ғафлатдан уйғонишнинг аччиқ бир онида қиличини ташлаб юборган дарёга етиш учун тун бўйи юрди, саёз кечув жойидан нариги қирғоққа ўтди ва оқим бўйлаб пастга — уйлардан ном-нишон йўқ, ер ҳали омонч нелигини билмаган жойга етиб борди.

Дарёнинг бурилган еридаги яшин урган кекса манго дарахтига тонг махали етди. Дарё сокин оқиб ётар ва қушлар галаси саёз сув узра парвоз қиларкан, кўркмай чанқоғини қондирарди. Бунда — очик қирғоқда ёруғ эди, орқада эса серсоя дарахтлар кўкка бўй чўзган. Яшин уриб парчаланиб кетган дарахт бутوقлари ҳамда шох-шаббалари теварак-атрофда сочилиб ётарди. Вирата ўрмон ичида яширинган ялангликни кўздан кечирди ва бу ерда кулба қуриш ҳамда ўзининг қолган кунларини одамлардан олисда ва гуноҳлардан холи тарзда мушоҳадага бағишламоққа қарор қилди.

У кулбасини нақ беш кун қурди, чунки қўли меҳнатга одатланмаганди. Аммо шундан сўнг ҳам кунлари меҳнат қилиш билан ўтди: озуқа учун мева ахтариб топиши, ҳар тарафдан кулбасини қалин ўраб олган буталарни чопиб ташлаши, ўқиришлари билан тун зулматини бузувчи оч йўлбарслар кулбасига бостириб кирмаслиги учун ўткир қозиқлар билан атрофини ўраб олиши керак эди. Бироқ биронта ҳам инсон товуши Виратанинг ҳаётига дахл қилмас ва дилини хуфтон этмасди; унинг битмас-туганмас манба билан озукланувчи кунлари дарёдаги сув каби сокин оқарди.

Кушлар бўлса ҳамон учиб келишар, юввошгина зоҳид уларни чўчитмас ва тез орада улар инларини унинг кулбаси томи тагига кура бошладилар. Вирата улар учун улкан гуллар уруғини сепар ва мева-чевалар ташларди. Улар дадиллик билан жуда яқин учиб келишар ва энди унинг қўлидан кўркмай кўйишганди. Ўзига чорлаганда пальмалардан учиб тушишар, Вирата улар билан ўйнар ва кушлар кўркмай унинг қўл теккизишига кўйиб беришарди. Бир гал у ўрмонда ёшгина маймунчани топиб олди: унинг қўли синганди ва ерга ётган кўйи ёш бола каби ҳиқилларди. Вирата уни кулбасига олиб кетди, катта қилди ва жонивор унга тақлид қилган ўлароқ хизмат қилишни ўрганиб олди. Шундай қилиб Вирата тинчликсевар тирик мавжудотлар орасида эди, бироқ уларда ҳам инсонларда бўлгани каби зўравонлик ҳамда ёмонлик яширинганини биларди. У тимсоҳлар қандай қилиб бир-бирларини жон аччиғида тишлаши ва таъқиб қилишини, кушлар ўткир тумшуклари билан сув ичидан балиқларни тутиб олишини, илонлар қандай қилиб айнан ўша кушларни кутилмаганда ўз ҳалқаларига ўраб олишини кўрарди. Шафқатсиз илоҳалар бутун оламни чирмаб ташлаган ёвузлик занжири унинг қаршисида ўзгармас қонун бўлиб бўй кўрсатар ва ақл-заковат уни рад қила олмасди. Бироқ Виратага бу олишувларнинг бор-йўғи кузатувчиси бўлиб қолиш, гуноҳдан фориғ бўлиб, ғалаба ҳамда мағлубиятлар ўпқонига дахлдор бўлмаслик қувонч бағишларди.

Вирата бир ярим йил биронта одамни кўрмади. Аммо кунларнинг бирида бир овчи нариги қирғоқда филни сув ичиш жойигача таъқиб қилаётиб, ноодатий манзарани кўриб қолди. Кичик бир кулба рўпарасида оқшомнинг сарғиш шуъласи билан ёритилаётган соқоллари оқ қария ўтирар, кушлар унинг сочлари орасида хотиржамгина жойлашган, маймун оёқлари тагида жарангдор зарб билан ёнғоқ чақарди. Унинг ўзи эса пальманинг кўк ва ранг-баранг тўтилар ҳалинчак учаётган тепасига қараб турар ва қўлини кўтарганда тўтилар яшин тезлигида учиб келиб, тиззаларига кўнарди. Овчи шунда “жониворлар у билан инсон товуши билан сўзлашади, гуллар унинг оёқлари изида ўсиб чиқади; сўзи билан юлдузларни териб олади ва биргина нафаси билан оймомони кўк бўйлаб юрғизади”, дея номи чиққан авлиёни кўрмоқдаман, деб ўйлади. Шундай қилиб овчи овини унутди ва кўрганлари ҳақида айтиб бериш учун уйига шошилди.

Мўъжизага нариги қирғоқдан кўз ташлаш учун эртаси кунийёк қизиқувчилар оқиб кела бошлади. Ниҳоят, буюк адолатни деб ватанини, уйи ҳамда мол-мулкини ташлаб чиққан Виратани улардан бири таниб қолмагунча одамлар сони тинмай ошиб бораверди. Хабар борган сари қулоч ёйди ва ниҳоят йўқолиб қолган содиқ маҳрам ҳақида қайғураётган шоҳ қулоғига етиб келди ва у елканли кемани йигирма саккиз эшкакчи билан шайлашни амр этди. Токи кема оқимга қарши сузиб Виратанинг кулбаси жойлашган ерга етиб бормагунча тинмай эшкак эшдилар. Шунда шоҳ оёғи тагига поёндоз ташладилар ва у донишманд ҳузурига йўл олди. Бироқ Вирата бир йилу, олти ой инсон овозини эшитмаганди; у иккиланиб меҳмонларга журъатсизгина пешвоз чиқди, маҳрамнинг ҳукмдор қаршисида таъзим қилиши кераклигини унутди ва фақатгина деди:

— О шоҳим, ташрифинг қутлуғ бўлсин!

Шоҳ уни бағрига босди.

– Комиллик йўлидан бораётганингни кўпдан буён кузатмоқдаман. Сендан ўрганиш учун адолатли шахс қандай яшашини кўрмоқчиман.

Вирата таъзим қилди.

– Ҳар қандай гуноҳдан фориғ бўлиш истагида одамлар билан мулоқот қилишни ёддан чиқарганимдан бошқа ҳеч нарса менга маълум эмас. Ёлғиз одам фақат ўзинигина ўқитиши мумкин. Қилаётган ишим ақлданми – билмайман, ҳис қилаётганим бахтми – билмайман, ҳеч нима деб насихат қила олмайман, ҳеч нимани ўргата олмайман. Ёлғиз кишининг донолиги олам донишмандлигидан фарқ қилади ва мушоҳада қонуниятини қилмиш қонуниятидан фарқлидир.

– Бироқ адолатли киши қандай яшаётганини кўришнинг ўзи таълим олиш деганидир, – жавоб қилди шоҳ. – Сенинг нигоҳингни учратганимдан буён нурли қувончга тўлдим. Ундан зиёдини талаб қилмайман.

Вирата яна шоҳ қаршисида таъзим қилди. Ва шоҳ уни яна бағрига босди.

– Сен учун бирон нима қила оламанми ёки оилангга бирон нима етказайми?

– О шоҳим, ерда энди менинг ҳеч нарсам йўқ ёки барчаси меники. Бошқа уйлар қатори бир пайтлар менинг ҳам уйим бўлгани ва бошқа болалар орасида болаларим ҳам бўлганини унутганман. Ёлғиз кишига бутун борлик, соҳибга – ҳаётнинг бор-буди, гуноҳсизга – тинчлик ва осойишталик тегишлидир. Менинг ер юзида гуноҳсиз яшамоқдан ўзга истагим йўқ.

– Унда, алвидо, мени ўз ибодатларингда ёд эт.

– Худони ёдга оламан ва шу билан сени ҳам, ер юзидаги барча-барчани ёдга оламан, зеро, улар Худонинг бир қисмидир, нафасининг бир қисмидир.

Вирата юзтубан йиқилди. Шоҳ кемаси дарё бўйлаб қуйига йўналди ва кўп ойлари мобайнида соҳиб инсон товушини эшитмади.

* * *

Виратанинг шуҳрати яна бир бор қанот қокди ва салтанатни оқ лочин каби айланиб ўтди. Унинг тақволи ҳаётни деб ўз уйи ва мулкани ташлаб кетгани ҳақидаги хабар денгиз бўйидаги энг олис қишлоқ ва қулбаларга етиб борди ва кишилар адолатпарварни соҳиббардорнинг тўртинчи номи билан – Танҳолик Юлдузи деб атаётди бошладилар. Рухонийлар унинг тарки дунё қилганини ибодатхоналарда, шоҳ эса маҳрамлари ҳузурда олқишладилар. Ва ҳакам ҳукм ўқиётганда доимо кўшиб қўярди: “Сўзларим энди фақат Худони деб яшаётган ва олий донишмандликка сазовор бўлмиш Виратанинг сўзлари каби адолатли бўлсин”.

Ва шундай ҳам бўлиб турардики, кимдир қилмишидан пушаймон бўлиб, ҳаёти алғов-далғовлигини англаб, ўша адолатли кимса каби ўзига қулба қуриш ва фақат Худони деб яшаш учун уйи ҳамда ватанини тарк этар, мулкани таркатиб, ўрмонга кетарди. Зеро, ўрмон олинганда ер юзидаги инсонлар орасида қудратли алоқа ўрнатилади, ҳар бир яхши амал ўзгалар истагини уйғотади ва инсон мудроқни юзидан сириб ташлайди-да, ўз ҳаёти соатларини ибрат олиш билан тўлдиради. Ва ўша кўзи очилганлар ҳаётларининг бўм-бўшлигини англадилар, қўллари қонда, қалблари гуноҳда эканлигини кўрдилар; уй-жойларини

тарк этишиб, Вирата сингари ўрмонда ўзларига кулба қуриб олдилар ва бундан кейин фақат ва фақат таналари учун энг зарур нарсалар ҳақида қайғуриб, ниҳоясиз ибодатга берилдилар. Мева тераётган пайтлари ўрмон сўкмоқларида учрашиб қолганларида ўзларини янги танишлар билан боғламаслик учун миқ этишмас, бироқ кўзларида табассум ўйнар ва қалбан бир-бирларига тинчлик улашардилар. Халқ эса ўша ўрмонни Такводорлар Ўрмони деб атарди ва ушбу ерларнинг муқаддаслигини булғашдан чўчиб биронта ҳам овчи унинг ичкарисига кирмасди.

Бир куни эрталаб Вирата ўрмон ичра санкиб юраркан, ерда қилт этмай ётган зоҳидни кўриб қолди ва уни кўтариб олиш учун энгашиб, ҳаёт зоҳидни тарк этганини пайқади. Вирата марҳумнинг кўзларини юмди, дуо ўкиди ва унинг жонсиз танини ўрмондан олиб чиқишга уринди. У ушбу биродарининг танаси эврилиш йўлига пок кетиши учун гулхан қалашни истарди. Бироқ юк мевалардан иборат қувватсиз егуликлар боис ҳолсизланиб қолган унинг қўли учун ўта оғир эди ва у кўмак сўраш учун кечувдан ўтиб, нариги қирғоқдаги яқин қишлоққа йўл олди.

Ўзлари Танҳолик Юлдузи деб ном берган одил одамни кўрган аҳоли унинг ҳузурига келди ва ҳурмат ила сўзларини эшитгач, марҳумни дафн этиш учун шу заҳотиёқ дарахт кесишга жўнадилар. Ҳамда Вирата ўтган жойларда аёллар юзтубан ерга йиқилдилар, болалар жимгина бораётган бу одам ортидан ҳайрат ила қараганча тўхтаб қолдилар ва кўпчилик эркаклар баланд бўйли меҳмоннинг либоси четини ўпиш ҳамда табаррук зотнинг дуосини олиш учун уйларида чикдилар. Вирата инсонлар марҳаматининг мана шу тўлқини аро табассум ила ўтиб борди ва одамлар билан алоқада бўлмаганидан бери шунчалик пок эҳтирос билан уларни сева олишини англади.

Қишлоқнинг бир четидаги пастаккина кулба ёнидан ўтаётганида эса рўпарасидан чиққанларнинг олқишларига ўшандек хуш жавоб қайтараётиб беҳосдан аёл кишининг нафрат тўла нигоҳи ўзига қаратилганини пайқади. Вирата титраб кетди – қачонлардир ўзи ўлдирган акасининг аллақачон унут бўлган кўзини яна бир бор кўраётгандек туюлганди унга. У даҳшат ичра ортига тисарилди – танҳолик йилларида қалби душманлик ва ғазабдан шунчалик бегона бўлиб қолганди. Бу бор-йўғи нигоҳ алдови, сароб эканлигига ўзини ишонтиришга уринди. Бироқ ҳаракатсиз, тим қора кўзлар ҳамон унга қаҳр билан қадалиб турарди. Ва шунда Вирата ўзига келиб, эшикка яқин бориш мақсадида олға юрди, аёл уй ичига чекинди, шернинг ҳаракатсиз қорачиғи янглиғ унга қаратилган ўтли нигоҳ ҳамон йилтираб турарди.

Вирата ўзини тутиб олишга уринди. “Қандай қилиб ўзим ҳеч қачон кўрмаган бу аёл қаршисида шунчалик гуноҳкор бўлишим мумкин, менга шу қадар нафрат билан қарашининг сабаби нима? – дерди у ўз-ўзига. – Балки бу хатодир, буни аниқлаш керак”. У бамайлихотир уйга яқинлашди ва эшикни тақиллатди. Бўғиқ товуш эшитилди холос ва шунга қарамай бегона аёлниң душманларча яқинлигини ҳис этди. У сабр ила тақиллатишда давом этди, гадо сингари кутди ва яна тақиллатди. Ниҳоят, аёл унга хомуш ва нафратли нигоҳини тикиб, истар-истамай ташқарига чикди.

– Мендан яна нима керак сенга? – дея аёл унга ўшқирди. Ғазабдан у шу даражада қалтираётган эдики, эшик кесакисини ушлаб туришга мажбур эканлигини Вирата кўрди.

У аёлнинг чехрасига тик боқди ва юраги ўрнига тушди, зеро, бунга қадар уни ҳеч қачон кўрмаганига ишонч ҳосил қилганди. Аёл ёш эди, Вирата эса мана неча йилки одамлар юрган йўлдан юрмай қўйган; уларнинг йўллари бирон марта ҳам кесишмаганди ва у аёлга ҳеч қачон зиён-заҳмат етказа олмасди.

– Эй аёл, мен тинчлик-тотувлик тилаб сенга салом бермоқчиман, – жавоб берди Вирата, – ва сўрамоқчиманки, нега бунчалик нафрат билан менга боқмоқдасан? Сенга нима қилдим? Нахотки зиён етказган бўлсам?

– Нима қилдим дейсанми? – ғазабнок киноя аёлнинг лабларини қийшайтирди. – Менга нима қилдинг? Арзимаган иш қилдинг, сира арзимаган: уйим сув тўла коса каби эди, сен уни қуритдинг. Менинг энг қимматли нарсамни ўғирладинг ва ҳаётимни барбод этдинг. Афтингни бошқа кўрмаслигим учун жўна, акс ҳолда, ғазабимни боса олмай қолишим мумкин.

Вирата унга ажабланганча қараб турарди. Аёлнинг кўзлари шу қадар ёввойиларча ўйнардики, рўпарамдаги аёл аклдан озмаганмикин, деб ўйлаб қолди Вирата. У кетишга тайёрланиб бурилди ва шундай деди: – Сен ўйлаётган одам эмасман. Мен олисларда яшайман ва ҳеч кимнинг тақдирига бурун сукмайман. Кўзларинг алдамоқда сени.

Бироқ аёл нафрат билан унинг ортидан кичкирди:

– Йўк, ҳамма билгувчи, сени танидим. Сен Вирата, сени Танҳолик Юлдузи деб атайдилар, ҳимматли кишиларнинг тўрт номи билан шарафлашади. Бироқ мен шарафлай олмайман, то барча жонзотларнинг олий ҳаками мени эшитмагунча тилим сени фош этишдан чарчамайди. Агарда нима қилиб қўйганингни кўришни истасанг, кирақол.

У ҳайратда қолган Виратани ўз ортидан уй ичига бошлаб кетди ва бурчагидаги тўшак устида қимирламай ётган нимадир бор пастак, қоронғи хона эшигини ланг очди. Вирата тўшак устига энгашди ва даҳшат ичида ортига чекинди: қаршисида ўлган ўғил бола ётар, унинг жонсиз кўзлари ўлдирилган акасининг кўзи каби у томон маломат ила тикиларди. Аёл Виратанинг ёнида тураркан, ҳўнграшдан титраган овозда кичкирди:

– Бу менинг учинчи, юрак-бағримдан пайдо бўлган сўнгги болам. Уни сен ўлдирдинг, кишилар авлиё ва Худоларнинг махрами деб атайдиган одам ўлдирди!

Ўздан гуноҳни фориғ қилиш мақсадида Вирата савол бермоқчи бўлди, бироқ аёл уни қайгадир бошлади.

– Мана бу ишсиз ётган тўкув дастгоҳига қара! Бу ерда Паратика, менинг завжам турар ва уззукун бўз тўқирди. Салтанатда ундан-да моҳир тўкувчи йўк эди. Унга олислардан иш олиб келишар ва меҳнат бизга ҳаёт бағишларди. Кунларимиз чароғон ўтарди, зеро, Паратика оққўнгил ва жуда меҳнаткаш эди. У мунофиқлар билан муносабатда бўлмас, кўчанинг бекорчи ғала-ғовуридан ўзини олиб қочарди. Мен унга уч нафар ўғлон ҳадя этдим, отаси сингари оққўнгил, ростгўй бўлишлари учун уларни ўстираётгандик. Кунларнинг бирида бир овчи келди – о, қани эди у ҳеч қачон бу ерга келмаганида! – ва тириклигидаёқ Худога яқинлашиш учун ўз уйи, ўз мулкини қолдирган, ўзига қулба қуриб олган бир одам мамлакатимизда яшаши ҳақида сўйлади. Ўша кундан бошлаб Паратиканинг ороми бузилди, оқшомлари узоқ ўйга толиб, сукут сақлайдиган одат чиқарди. Кунларнинг бирида, ярим тунда уйғониб, уни ёнимда кўрмадим. У Худони ёд-

дан чиқармаслик мақсадида Такводорлар Ўрмони дея аталмиш сен макон этган ўрмонга кетиб қолганди. Бироқ Паратика Худони ёдга олди-ю, унинг меҳнати эвазига яшаб келаётган бизни унутди. Қашшоклик уйимизга кириб олди, болаларга егулик етишмасди, улар бирин-кетин очдан ўла бошладилар, бугун эса мана буниси, сўнггиси ҳам сен туфайли ўлди. Зеро, Паратикани сен васвасага солгандинг. Сен ҳақиқатга ва Худога яқинлашмоғинг учун мен туккан уч нафар бола ҳаётдан кўз юмди. Агар сени барча жонзотларнинг ҳаками қаршисида жавобгарликка тортсам, гуноҳингни қандай ювасан? Сен қушларга ушоқ ташлаганча ҳар қанақанги ташвишдан олисда бўлган пайтинг оғриқдан тиришган митти жуссаларнинг ўлимоли кийноқларини не билан қоплайсан? Инсон тириклар даврасидаги ҳаётдан кўра танҳоликда Худога яқинроқ бўлади, деган телбанамо фикрга уни ишонтириб, ҳалол меҳнати билан ўзи ҳамда бегуноҳ фарзандларини боқиб келаётган заҳматкашни васвасага солганингни не билан оқлайсан?

Вирата ранги оқариб, лаблари титраб, уни тинглади.

– Ўзгаларни васвасага солаётганимни билмас эдим. Ўз ҳаётим ўзим билангина чегараланиб қолади, деб ўйлаган эканман.

– Ҳатто ўспирин ҳам биладиган нарсани билмасанг, донишмандлигинг қайда қолди, дониш? Барча қилмишимиз Худодан ва ҳеч ким ундан ва гуноҳдан қоча олмайди, шундай эмасми? Такаббурлик сени кўр қилди, сен ўзингни хожа, ўз қилмишларинг хожаси ва одамларнинг мураббийи, деб ўйладинг. Сен учун лаззатли бўлган нарса мен учун заҳарга айланди, ҳаётинг эса мана бу боланинг ўлимига олиб келди.

Вирата ўйланиб қолди, сўнг бошини эгиб деди:

– Рост гапираяпсан ва кўраяпманки, ҳар қандай мусибат донишманд учун узлатдаги мушоҳадалардан кўра ҳақиқатга кўпроқ йўл очади. Барча билган ҳикматларимни мен бахтсизлардан билиб олдим, барча кўрганларимни жабрдийдалар нигоҳида, ўлган азалий акам нигоҳида кўрдим. Мен Тангри қаршисида ройиш эмас, такаббур эдим. Буни ҳозир, ўзимни қийнаётган сенинг ғуссанг орқали англадим. Мени афв эт, зеро, қаршингда виждоним қийналмоқда: сенга зиён етказдим ва ҳали ўзим билмаган яна кўпчиликка зиён етказаман. Ҳаракатсиз кимса ҳам қилмишлари учун заминимизда жавоб беради, танҳо одам-да ўзининг барча биродарларида умр кечиради. Мени кечиргин, аёл! Паратика ҳам қайтиши ва маҳв этилганлар ўрнига қурчоғингда янги ҳаёт пайдо қилиши учун мен ҳам ўрмондан қайтаман.

У чуқур таъзим қилиб, лабларини аёлнинг либоси четига теккизди. Шунда аёлни ғазаб тарк этди, у кетиб бораётган Виратанинг ортидан лолу хайрон қараб қолди.

Вирата осмон қаърига оқ жилва билан санчилганча тонгга яқин ўчиб қолган юлдузларга термилиб яна бир тунни ўз хужрасида ўтказди. Қушлар яна бир бор сайраб уни чорлади, Вирата уларга дон бериб эркалади. Сўнгра кўп йиллар бурун бу ерга келгани айнан ўша кундагидек асо ва косачани олиб шаҳарга қайтди.

Авлиё ўзининг узлатдаги маконини тарк этиб, яна шаҳарга қайтгани ҳақидаги хабар ёйилгани захоти, бундайин камнамо меҳмон келганидан хурсанд бўлганча ҳар томондан ҳалойиқ оқиб кела бошлади. Бироқ унинг Худодан қайтгани ҳалокатнинг бошланиши эмасмикин деган яширин

вахимани бошидан ўтказаетган кимсалар ҳам бор эди. Вирата оммавий сажда қилувчилар орасида кетиб бораркан, одамларга ўзининг одатий табассуми билан боқишга уринди-ю, бироқ илк марта жилмая олмади, нигоҳи қахрли бўлиб қолди, лабларига қулф солинди.

Мана шу аҳволда у шоҳ саройига етиб келди. Маслаҳат соати тугаб, шоҳнинг якка ўзи эди. Вирата унга яқин келди, у эса меҳмонни бағрига босиш учун ўрнидан турди. Бироқ Вирата унинг қаршисида юзтубан йиқилди ва илтижо маъносида либоси этагига тегди.

– Илтимосинг лабингда сўз бўлиб янграгунга қадар инобатга олинади, – деди шоҳ. – Мен тақводор бир зотга хизмат қилиш шарафига, донишмандга кўмак бериш бахтига муяссар бўлдим.

– Мени донишманд деб атама, – жавоб берди Вирата, – зеро, мен нотўғри йўлдан бордим. Ҳалқа ёпилди ва мен яна остонангда – бир пайтлар каминани ҳакамлик лавозимидан озод қилишни сўраган жойимда илтимос билан турибман. Мен гуноҳдан холи бўлишни истаб, ҳар қанақанги хатти-ҳаракатдан қочмоқчи бўлгандим, бироқ каминани худолар бандалари учун қўйиб ташлаган тўрлар чирмаб олди.

– Сўзларингга ишонмайман, – деди шоҳ. – Улардан қоча туриб, қанақасига одамларга зиён келтиришинг мумкин? Худо қалбида яшовчи сендек кимса қандай қилиб гуноҳга ботади?

– Атайин ёмонлик қилмадим. Мен гуноҳдан қочган эдим, бироқ оёқларимиз ерга занжирбанд қилинган, қилмишларимиз эса, азалий худоларнинг қонунларига боғланган. Ҳеч нарса қилмаслик ҳам қилмишдир ва мен азалий акамнинг кўзларидан яширина олмадим, биз доимо ихтиёримизга қарши ўлароқ унга нисбатан яхшилик ёки ёмонлик қиламиз. Бироқ Худодан қочган ва ҳаётимни унга хизмат қилишни бағишламаган камина етти қарра гуноҳқордирман. Мен фойдаси йўқ одам эдим, зеро, фақат ўз ҳаётимни озиклантирдим ва ҳеч кимга хизмат қилмадим. Энди яна хизмат қилишни истайман.

– Сўзинг мен учун ғаройиб, Вирата, сени тушунмаяпман. Мен амалга оширишим учун истагингни айт.

– Мен бундан буён ўз ихтиёримда эркин яшамокчи эмасман. Зеро, эркин одам эркин эмас ва ҳеч нарса қилмаётган киши гуноҳсиз эмас. Бирон ишга ўзини бағишлаган, ўз ихтиёри ва кучини ҳеч нарса сўрамай бировга тақдим этувчи кимсагина эркиндир. Қилмишларимизни фақат ўртасигина бизга тааллуқли, уларнинг муқаддимаси ва интиҳоси, уларнинг сабаби ва оқибати – худолар қўлида. Мени эркимдан озод эт, чунки ҳар қанақанги истак рухнинг гангиб қолишидир, ҳар қандайин хизмат эса – донишмандлик. Ва мен сенга ташаккур билдираман, шоҳим.

– Сени тушунмаяпман. Ўзингни озод қилишни истамоқдасан, шу билан бирга, иш бер деб тирғаласан. Бу қанақаси – бировга буйруқ берувчи эмас, бошқаларга хизмат қилувчи одамгина эркинми? Мен буни тушунмайман.

– Эй шоҳим, буни қалбан тушунмаганинг яхшиликкадир. Буни тушунганингда қанақасига шоҳ бўлардинг ва амр эта олардинг?

Шоҳнинг юзи ғазабдан бўзарди.

– Сенинг фикрингча, Худо қаршисида фармонбардор хизматкордан кўра пастроқми?

– Худо қаршисида паст ва юқорилар бўлмайди. Бироқ кимки эвазига ҳеч нима сўрамай хизмат қилса ва эркини берса, гуноҳдан фориғ бўлади, уни Худога қайтаради. Ўз ихтиёрига кўра нимадир қилган кимса ўзини ёмонлик қилишдан қоча олувчи донишмандман, дея такаббурликка берилса, йўлдан озиб гуноҳга ботади.

Шоҳнинг чехраси тундлигича қолди.

– Демак, барча хизматлар баробар экан-да? Демак, Худо ва инсонлар ҳузурида буюклар ва қуйилар йўк?

– Эй шоҳим, эҳтимол, кимлардир одамларга бошқалардан кўра буюкроқ кўринар, аммо ҳар қанақанги хизматлар Худо қаршисида тенг.

Шоҳ Виратага узоқ вақт ғзабнок қараб турди. Ранжитилган иззат дилини оғритмоқда эди. Бироқ Виратанинг озиб-тўзиган юзи ҳамда ажиндор пешонасига тушган оппоқ сочини кўргач, қария муддатидан аввал болаликка қайтибди, дея ўйлади. Ва уни синаб кўриш учун масҳараомуз сўради:

– Саройимда итбоқар бўлишни истармидинг?

Вирата юзтубан йиқилди ва миннатдорлик белгиси сифатида тахт пойини ўпди.

Бир пайтлар бутун салтанат саховатдорнинг тўрт номи билан шарафлаган қария ўша кундан бошлаб итбоқарга айланди ва бошқа хизматкорлар билан саройнинг ертўласида яшайдиган бўлди. Ўғиллари ундан уялишар, уни кўрмаслик, у билан қондош эканликларини одамлар қаршида мажбуран тан олмаслик учун саройни кўрқокларча четлаб ўтардилар, руҳонийлар ноқобил бу кимсадан юз ўгиргандилар. Фақат оми халққина қачонлардир салтанатда биринчи шахс бўлган, энди эса ҳовлида итларни судраб юрган қарияни кўриб ажабланиш учун келиб турарди. Бироқ у ҳеч кимни пайқамасди. Тез орада одамлар келишни бас қилдилар ва у ҳақда бошқа ўйламай қўйдилар.

Вирата ўз мажбуриятини эрта тонгдан кечгача жонқуярлик ила бажарарди. Итларнинг тумшугини ювар ва қоракўтир жунларини киртишлар, уларга озука келтирар, тагликларини алмаштирар ва кетларини тозалар, нажасларини йиғиштирарди. Итлар саройда истикомат қилувчи барча-барчадан кўра уни кўпроқ севишар, бу нарса Виратани қувонтирарди. Унинг сўз ила одамларга камдан-кам ҳоллардагина мурожаат қилувчи бужмайган, ажиндор лаблари доимо табассумда эди. Ташвишсиз кекса-лиги сокин ўтарди.

Шоҳ ундан аввал вафот этди, Виратани пайқамайдиган янги шоҳ келди ва бир гал ўтиб бораётганида кўппак хургани учун Виратани калтак билан урди. Хуллас, Виратанинг мавжудлигини ҳамма унутди.

Унга ажратилган умр ўлчови ниҳоясига етиб вафот этганда эса ҳамма хизматкорлар дафн этиладиган чиқитхонага кўмиб ташланди, халқ орасида энди ҳеч ким салтанат қачонлардир саховатдорнинг тўрт номи билан шарафлаган кимсани эслай олмасди. Ўғиллари беркиниб олишди, биронта руҳоний унинг хоки устида видо қўшиғини айтмади. Фақат итларгина икки куну, икки кеча увлаб чиқдилар. Кейин улар ҳам номи ҳукмдорлар ёзишмаларида қайд этилмаган, донишмандлар китобларида ёзилмаган Виратани унутишди.

Муқағали МАҚАТАЕВ

КЎЧАЁТГАН СЎНГГИ ТУРНАЛАР

*Қозоқ тилидан
Тоҳир ҚАҲҲОР
таржимаси*

Қозоғистоннинг атоқли шоири Муқағали (Муҳаммадали) Сулаймон ўғли Мақатаев (1931–1976) Олмаота вилоятининг Норинкўл туманида, Хонтанғри чўққиси этакларидаги Қорасоз қишлоғида туғилган. Ўрта мактабни битиргач, Қозоғистон давлат университетида, Москвадаги олий адабиёт институтида ўқиган. Туман газетасида, Қозоғистон радиосида, “Маданият ва турмуш”, “Қозоқ адабиёти”, “Юлдуз” журналларида, Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасида хизмат қилган. Илк шеърлари 1948 йилдан чиқа бошлаган. “Апоссионата” (1962), “Салом, дўстлар” (1966), “Қалдирғочим” (1968), “Юрагим” (1972), “Оққушлар ухламайди” (1974), “Ҳаёт тафти” (1975), “Ҳаёт достони” (1975), “Ҳаёт дарёси” (1978), “Юрак уриши” (1982), “Чўлпон” (1984) каби шеърый китоблари ва насрий асарлари жамланган “Икки қалдирғоч” тўплами, “Танланган шеърлар”и чоп этилган. Шоир русчадан таржима қилган У. Уитмен шеърлари (1969), Шекспир сонетлари (1970), Данте “Илоҳий комедия”сининг “Дўзах” (1970) китоби ҳам шеърхонлар меҳрини қозонган.

Шоир эрта вафот этди, аммо унинг асарларини ўқиш, ижодини эъзозлаш давом этмоқда. 1985 йил Қозоғистон Ёзувчилар уюшмаси шоир номидаги адабий мукофотни таъсис этган. Олмаотада шоирга ҳайкал қўйилди, шаҳардаги бир кўча унинг номи билан аталади. 2000 йилда у Қозоғистон давлат мукофоти билан тақдирланди. Китоблари рус, немис, турк тилларида босилган.

АЁЛЛАР-ЕЙ

*Аёллар-ей!
Аёллар-ей!
Қалайсиз?
Жа очилиб кетибсиз-у, билмайсиз!
Бири кел деб суйганда ҳам келмайсиз,
Ошиқман деб куйганда ҳам жилмайсиз.
Аёллар-ей, аёллар-ей, қалайсиз?*

*Аёллар-ей,
Оққушлардай сузасиз,
Кўзларингиз чақнаб-чақнаб кезасиз,
Эшитасиз,
Эшитмаганга олиб,*

Ташилаб кетиб, бизни тагин эзасиз,
Аёллар-ей!
Аёллар-ей, аёллар!

...Аёлларни эркаклардан кўп дейди,
Вой-бўй!
Вой-бўй...
Бўлаверсин, хўп, майли!
Аёл деган гўзалликдир, чиройдир,
Бизга чирой ҳечам кўплик қилмайди.

ОҚ РЎМОЛ КЎРИНСА

Ача, сен яшарсан мен билан бирга,
Кўнглим ўлганингга кўникмас сира.
Оқ рўмолли кампир кўринса баъзан,
Қараб тургандайсан рўмол остидан.

Худди сенга ўхшар юзи-ю кўзи,
Неварасин тергаб айтган ҳар сўзи,
Товуши, чеҳраси жудаям таниш,
Ўтдай кўринади кўзимга ўзи.

Ўхшайди оқлиги, поклиги сенга,
Мос юриш-туриши хулқ-одобингга,
Дунёда бувилар ҳаммаси бирми?
Ача, етиб кепсан сен ҳам бугунга.

Йўлни кесиб ўтмас – ўрناق ахлоқда,
Унга қараб ўзин эл тузатмоқда,
Оталардан қолган урфу одатни
Бажариб, бир-бирин халқ кузатмоқда.

Ача, сен яшарсан мен билан бирга,
Кўнглим ўлганингга ишонмас сира.
Оқ рўмол кўринса, сени кўраман,
Оқ рўмол йўқолса – нени кўрарман???

НЕ КЕЛИБ, НЕ КЕТМАГАН

Не келиб, не кетмаган бу оламдан,
Сувлар оққан жилгалардан, даламдан,
От қўйганлар орзу, армон кетидан,
Не бор бунда бошқа менинг ноламдан –
Не келиб, не кетмаган бу оламдан.

Вақтни тўхтатгани чаманг борми?
Ўтмаган даврон борми, замон борми?
Умр ўтмас деганга ачинаман,
Дунёдан ўтмай қолган инсон борми?

Ўтади... Ўтар бари ҳув нарига,
Тонг илашиб кетади кун барига,
Жоним ачир менинг бари-барига,
Одамзот тақдирига, тонг нурига...

Менинг жоним ачийди ўтганларга,
Ҳаётга янги келиб-кетганларга,
“Умр кечар, сиз умрдан кечманг” деб,
Шиор ёзиб қўяйми осмонларга?!

Бари ўтар,
Кун ботар, кеч киради,
Ўзгаради бу дунё, эскиради,
Келажакдан – нотаниш наслимиз ҳам
“Бўлди-да, ўрним бўшат!” деб туради.

КЎЧАЁТГАН ТУРНАЛАР

Яна қайтиб кетяпсизлар, турналар,
Саф-саф учиб... Маъюс бўлиб қир қолар.
Хайр дейди сизга беклар, мирзалар,
Орқангиздан йиғлаб қолар жилгалар.

Тизилганча борасизлар қаёққа?
Сизсиз жон йўқ манов ўлка, аймаққа.
Йиғлаб келиб, йил қушлари топишди,
Иши битган бошлайдимиз тоймоққа?..

Гур-гур келиб, солсангиз минг-минг уя,
Байрам қилди ўлка “Ҳуш келдинг!” дея,
Бугун овлоқ бўлди паст тулкиларга
Сиз яшаган ҳар тепа-ю ҳар қия.

Манзилингиз қайда, ҳамма ҳайронда,
Аскарлардай саф тортгансиз майдонда,
Эркин қушлар яратилмиш сайронга –
Озодсиз-ку, сайранглар-да сайронда!

Оқ йўл сизга, бораверинг куз билан,
Эркин кўчинг яна сиз оқ юз билан,
Эҳ, бизларда қанот йўқ-да, қанот йўқ,
Бирга кўчиб кетар эдик сиз билан.

БОШИМДАН ҚЎРҚАМАН

Мен бошимдан қўрқаман атомми деб,
Урушётган бошимда отамми деб,
Жангни сенга ким қўйибди, дер-ку эл,
Ўлсам кулар, шунгаям мотамми, деб.

Мен бошимдан қўрқаман атомми деб,
Унда бир не портловчи турар ўйнаб,
Миям қайнаб боради, миям қайнаб,
Ундан қай бир олимлар турар бўйлаб...

Ўз гавдамга ўз бошим буюрмасми?..

Шу оламнинг тагига етай дейди,
Синов қилиб, қўрқинч тарқатай дейди,
Мен бошимдан қўрқаман, қўйиб берсам,
Атом – миям ёрилиб кетай дейди.

Умрим ўтди маҳалла ёгчисидай,
Қуймандим кўп тепалик боғчисидай,
Бошим қолди яширин полигон бўп,
Ўдаяман ҳокимнинг соқчисидай.

Мен бошимни асрайман мос бўлар деб,
Миямдаги синовлар босилар деб,
Ишонаман миямга, ажал келмай,
Бу дунёга нур бўлиб сочилар деб.

АРИЗА ЁЗИБ КЕТАЙИН

Мен туғилган кун бугун,
Бир дам олай.
Табрикламас ҳеч ким бироқ, эҳ, найлай.
Ёзардим-ку дастурхон бир қўй сўйиб,
Унутилган бандаман-да ҳар қалай.

Нега дунё жимжит, кимса индамас?
Ўт ёқилмас, нега қозон қайнамас?
Қучоқ-қучоқ гул келтирмас яқинлар,
“Мана тўн, кий,
Мана от, мин, дўст!” демас.

Шу юртга бир ёқмаган иш қилдимми?
Шу элга ё керак бўлмай қолдимми?
Халқим, сенинг буюклигинг кўрсатиб,
Беҳудага заҳмат чекиб, толдимми?

Айтаман деб қувончингни, ғамимни,
Бошқа йўлга бурдимми қадамимни?
Мен барибир сенинг ўша ўғлингман,
Не қилсанг ҳам ўчирмасман шамимни.

...Қутланмаса қутланмасин, нетайин,
Тантанасиз, мукофотсиз ўтайин,
Қаламимни узатвор, эй хотинжон,
Келажакка ариза ёзиб кетайин!

КЕНГ ДУНЁ

Мен келяпман, қучоғинг оч, кенг дунё,
Олинмаган ҳаққим кўп сенда аммо.
Қумтепалар узра ёниб кезаман,
Қора булут остинда бўп шалаббо.

Осмонингдай гоҳо тунд бўлиб кездим,
Ниҳол каби бағрингда униб-ўсдим.
Эй кенг дунё, менинг шу вужудимга
Юрак бўлиб кира қолгил, кел, дўстим!..

Чексиз юртим,
Ёш боғларим,
Бўз далам –
Бари менга мерос қолган, шу олам.
Бўридай ўз улушимни топурман,
Эй кенг дунё, ҳатто муҳтожликда ҳам.

МАЙГУЛГА

Муштдайгина эдинг,
Муштдай қабринг ҳам,
Туғилиш, ўлишдан иборат олам.
Миттигина бўлиб тур, қабрингдан тур –
Қир бошидан шаҳар томон боқ бу дам.

Қизим менинг!
Гулим менинг!
Баҳорим!
Куёндай дўппайиб турар мазоринг.
Жонсиз мазортошин нетай – бир тийин!
Унга қараб, силаб, кетмас губоринг.

Гўрингга тош қўймам,
Қўй, ўтлар ўссин,
Қишда қор боссин-у, ёзда гул боссин.

Сен келган май ойи ёғсин ёмғирлар,
Бизларга қўшилиб, юм-юм йиғласин,
Керакмас,
Қўймасман мазортошини...

БАНДАЛИК

Қутулай дедим кўп шу бандаликдан –
Бўлмади,
Измаман шармандаликдан.
Югурдим, тўхтадим, йиқилдим гоҳо,
Урилдим, сурилдим, ўлмадим аммо.
Жоним азобланди ўгай муҳитда,
Тиришдим, тортишдим,
Эзди муаммо.

Ёвдан узоқ турдим, ҳеч от солмадим,
Қўрсам, гоздай қочиб, миқ этолмадим,
Кўп бор айтар сўзим ичимда ўлди,
Вақтида кўп гапни айта олмадим.

Яхшилик ҳам қилмадим кўп инсонга,
Ёмонлигин айтмадим ҳам ёмонга.
Бажара олдимми бандалик шартин?
Энди айбим юклайинми замонга?..

Ошириб сўз айтмадим, озайтиб ҳам,
Яширмадим ҳеч ҳақни, чинни ҳар дам.
Бормикин лек бандаликка бош эгмай,
Бунда ақл излаб юрган бир одам?..

ОДАМ НАСЛИ

Ўн йил ўтиб, юз йил ўтиб, ким билади,
Шу кўчадан ўша пайтда ким юради?
Буни фақат ўша замон, кун билади,
Ўша чоғда ўтаётган тун билади,
Улар қалби вақт билан бир юради.

Ким салқинлаб ўтираркин анов богда,
Ўйин-кулги анов ёқда, манов ёқда.
Аммо бу не? Ўша богда,
Айни чоғда
Инсон бир-бир йиқилмоқда, йўқолмоқда.

Эҳ, нелардан айрилмадим яшаб пурғам,
Мангу ҳаёт бер, деб бироқ ҳечам сўрмам,
Не дей сенга, эй табиат, инсонларга
Бермадинг-ку бир дарахтнинг умрини ҳам.

У бояқиш Ер юзини ясантириб,
Қийин ишни қилар доим осон туриб.
Бу дунёдан ўтар у уй, ҳайкал қуриб,
Тиним билмай тоғу тошни кезиб юриб.

Давом этсин ҳаёт, борни йўқ олмасин,
Ширин сўзу меҳр ўрнини дўқ олмасин,
Ёруғ дунё, тирикликка тирак бўлган
Одамзотнинг насли ҳечам йўқолмасин.

ОРЗУ

Айтмасанг ҳам айтма, барин биладан,
Ранжимаيمان, билганимдан куладан.
Энди кўзим очиқ,
Очиқ кўнглим ҳам,
Ҳара илонни энди таний оламан.

Балки сенинг мақтанишига ҳаққинг бор,
Фақат ҳаддан ошиб кетма, эй маккор.
Ким тепада,
Кимлар эса супада,
Кунлар ўтар олатасир, беқарор.

Бахтинг чопиб, юлдузинг ҳам кулади,
Инсонда кўп умид, орзу бўлади.
Бир орзуга эришаркан севиниб,
Бир орзуйинг армон бўлиб қолади.

Одам сира муродига етганми?
Орзу-армон қилмай кимса ўтганми?
Ҳар ким бахтли бўлай дейди дунёда,
Заҳмат чекмай, бироқ орзу этганми?

Кўнглимизни бахт деб алдаб келамиз,
Орзу отин миниб, доим еламиз,
Орзу, армон бор экан, ҳеч тинмаймиз,
Жон бор экан, доим орзу қиламиз.

САФАР ОЛДИДАН

Хайр!.. –

Дейди менга учган қушлар ҳам,

Хайр!.. –

Дейди эркалаб қучган далам.

Омонат деб биларлар бари мени,

Омонат дер уямдан учган болам.

Видолашиб гуллар ҳам айирилмиш,

Бутқлар ҳам хайр деб қайирилмиш.

Нечун бари мен билан хайрлашар,

Менга олдда не тақдир буюрилмиш?

Нега гуллар хайр дея чайқалди?

Кўклар хайр деган садо қайтарди...

Шалвираган тоғларнинг ҳув ортидан

Ўчми, алам – билмам – видо айтарди...

Видолашиб, ҳар не ўз ҳаққин олар,

Кўй-чи, ҳар не хайрлашгани уринар.

Телеграф симлари ҳам зингиллар,

Совуқ хабар бергандай тунд кўринар.

Қаршимдаги йўллар чуқур жар солар,

Бутун ўлка видолашар, жар солар,

Отланганча мен ҳам кетиб бораман,

Билмайман ҳеч, қандай тақдир қаришлар?..

УМР

Бу дунёнинг оқини-ю қорасин

Миқ этмасдан қабул қилиб, кўрасан.

Қораси-ла курашгани кучинг йўқ,

Умрим, мунча сен тез ўтиб борасан?

Елланганча еру кўк орасинда,

Сузадирсан оқ суву қорасинда,

Шамол ҳайдаб бораётган қонгоқдай

Ихтиёрсиз сурилиб борасан-да.

Ўтирибман шу денгиз ёқасинда,

Кўзим йўқдир дур, олтин, чақасинда.

Оқасан-да, тўлқинлар, мени ташлаб,

Долғаланиб, умримни ёқасан-да.

Чанг чиқариб ортидан қуюнлаган
 Умрим ўтар... Яшаи ҳам қийинлаган.
 Эй умрим, қол!
 Тез ўтма, мен билан қол!
 Кўрасан сен – суюнар ҳар суюнмаган.

Қийин, қийин, қийин-ов... Бор кучни йўллар олган,
 Ёна олмай биқсиган ўчоқда ўт йўқолган.
 Сўнса бўлмас... қанийди, йилт-йилт этиб чўгланса,
 Гуриллаб ёнса яна, қолмасди сира армон.

ТУНЛАР

Тунлар менга ухлаш учун яралмаган,
 Сафарини битирганлар ухлар зотан.
 Кўз ўнгимда сафар йўли тарам-тарам,
 Ухласам гар, мен бўламан боролмаган.

Тунлар менга ухлаш учун берилмаган,
 Тунда йўлбарс бўламан мен зийрак, тийран.
 Йўқотганим ахтараман... Боролмаган –
 Ерларимни ўйларканман, кўнглим вайрон.

Алдаб-авраб ҳам аллалаб кеча-бугун
 Йўлларимни ютди... қолди қанча ой, кун?
 Ухлаб, қанча орзу, ўйни ўлдирдим-ку,
 Ёстигимнинг остида қай тирик очун?..

Туннинг оғир муҳотида қайғу босиб,
 Қанча ўйлар қолиб кетмиш уйқу босиб?
 Қанча вақтим, бахтим зойиб бўлди экан?
 Уйғонганда, чиқармикан қовоқ осиб?..

Тунлар менга ухлаш учун берилмаган,
 Донолар ҳам уйқу – ўлим, билгил, деган.
 Эвоҳ, билмам, қанча вақтим, замонимни
 Қора тунда оппоқ кўрпам кафанлаган?..

СОҒАЙИБ КЕЛАМАН

Мен соғайиб келарман бор дардни ортга ташилаб,
 Табибларга раҳмат деб, қулумсаб-кўзим ёшлаб.
 Менга умрим эшиги беркилгани йўқ ҳали,
 Кенгликларга чиқарман яна дўст-ёрни бошлаб.

Саломат кун ўтишини соғиндим, соғинмас ким.
 Соғайиб, эсим йигиб, келсам дейман, ҳақ пирым.
 Тоқатим бор эканда кучим йигай, интилай,
 Ёнмай туриб ўчишни ёзмагандир тақдирда.

Муродбой НИЗАНОВ

ДАРБАДАР

Роман

*Қорақалпоқ тилидан
Ғафур ШЕРМУҲАММАД
таржимаси*

Муқаддима

Март ойининг ўрталари эди. “Ҳамал кирса, далада туғилган кўзичок ўлмайди” дейишади чўпонлар. Бироқ икки кундан бери кўзичок тугул, совлиқни ҳам омон қўймайдиган изғирин совуқ ҳукмрон.

Йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган пайт. Ота-боболар ҳам: “Бор топганингни баҳорда оша, бошқа вақтда заҳар оша”, – деб бекорга айтишмаган. Ана шу нақл эсимга тушиб, бозордан бир килодан мўлроқ қази олдириб палов дамлатдим. Қази деганлари унчалик тансиқ нарса эмас, бироқ кунда-кун қазили ош дамлайдиган оилалар бармоқ билан санарли. Биз ҳам шуларнинг каторидамиз. Шунинг учун рўзғорини бўлак қилиб чиқиб кетган ўғлим билан болаларини ҳам уйга чақиртирдим.

Барчамиз дастурхон бошида жам бўлдик. Ошхонада дам еб турган қазили паловнинг хиди димоқни китиклайди.

Кутилмаганда эшик кўнғироғи жиринглади. Кечқурун келар деб йўлига кўз тикиб ўтирган одамимиз йўқ эди. Шунинг учун бўлса керак, устма-уст босилган кўнғироқдан кўнғлимда аллақандай хавотир уйғонди. Ишқилиб, тинчлик бўлсин. Чунки яхшиликка келган одам кўнғироқни бир марта босиб, жавобини кутарди.

– Ким бўлди экан? – дедим хотинимга юзланиб.

– Қизингиз, шекилли, – деди у бепарво киёфада. – Боя болаларингни олиб кел, деб кўнғироқ қилган эдим.

– Қизингнинг бунақа ҳовлиқадиган одати йўқ эди.

– Йўлда болалари совқотган чиқар. Бор, Давлат, тезроқ эшикни оч.

Давлат зумда ичкарига қайтиб кирди.

– Эшик олдида ғалати бир одам турибди, – деди у елка қисиб. – Худойи кўноқман дейди.

Қизи билан набираларини кутиб ўтирган хотиним сергак тортди.

– Шу замонда худойи кўноқ қоптими? Ўзингиз чиқиб, қайтариб юборинг. Ким билсин, канақа одам у...

Мен чопонимни елкамга ташлаб ташқарига чиқдим. Бу уйда “худойи кўноқ”нинг маънисини фақат хотиним икковимиз биламиз. Болалар

бунақа гапни эшитмаган. Вақтида одамлар “худойи қўноқман” деб остана ҳатлаган одамни тўрга ўтқазиб, аzza-баzza ўчоққа қозон остирар, унинг иззатини жойига қўйиб, савоб олишнинг пайдан бўларди.

Ҳозир замон бошқа. Олис яқин бўлган. Ҳеч ким кўзлаган манзилига етолмай йўлда қолиб кетмайди. Жуда бўлмаса, ҳар қадамда меҳмонхона бор. Тўқчилик билан йўқчиликнинг фарқи ҳам шунда. Йўқчиликда одамлар бир-бирига муҳтож, бир-бири билан тотув бўлади, тўқчиликда эса ҳамма нарса етарли, ҳеч кимнинг ўзгага иши тушмайди. Лекин меҳроқибат ҳам аста-секин йўқолиб бораётганини ҳеч биримиз сезмаймиз.

Эшикни очишим билан останадаги нотаниш кимсага пешонамни уриб олай дедим. Қаршимда эғнига шинелга ўхшаш эски пальто кийиб, бошига оҳори тўкилган қора шапкани бостириб олган, соч-соқоли ўсиб кетган узун бўйли, озғин бир одам сўппайиб турарди. Оёғидаги шалтоқ пойабзалининг карракдек очилиб қолган тумшуғидан ирkit бармоқлари кўриниб турибди.

– Девонаман! – деди у салом-аликни ҳам насия қилиб дабдурустан. – Худойи қўноқ оласанми?

Мен унинг саволига савол билан жавоб бердим:

– Девона билан худойи қўноқнинг фарқи бор, шекилли?

– Мен кундузи девона, кечкурун худойи қўноқман. Қўрқма, халтамда курул-яроғим ҳам, кўнглимда ёмон ниятим ҳам йўқ.

Шу гапларни айтиб турган одамга нима деб жавоб берасан? Бир кеча минг кеча эмас, ахир.

Уни ичкарига бошладим.

Уст-боши-ю, афт-ангорини кўрган одамнинг эти сесканадиган кимсага кўзи тушгач, уйдагилар гурра ўринларидан туришди. Худойи қўноғимиз ўзи билан саломлашиш учун қўл узатишга чоғланиб турган болаларга эътибор бермай, хонтахтани айланиб тўрга ўтди. Эғнидаги пальтосини ечиб буклади-да, ён тарафига ташлади. Шапкасини унинг устига қўйди. Ўтириб олгунча белида чурраси бор одамга ўхшаб анча кийналди. Амалтақал қилиб кўрпачага чўкди-да, бир оёғини ёнбошига қайириб, иккинчисини хонтахтанинг остига узатди.

Биз ҳам жойимизни эгалладик. Мен дуога қўл очдим. Меҳмон менга зимдан қараб қўйди-да, лоқайдлик билан қоксуяк қўлларини беўхшов жуфтлаштирди. Келин унинг қўлига сув тутди. У буни кутмаган эди, нима қилишни билмай каловланиб қолди. Мен “қўлингизни ювинг” деганимдан сўнг енгларини шимариб, тоғорага қўлини чўзди. Назаримда, унинг териси куриб-қовжираб қолган қўлларига сув юкмасдан кафтлар орасидан шариллаб оқиб кетаётгандек туюлди.

Бояқишнинг ўзи ҳам, кўзи ҳам оч экан. Қўл юваётганида нигоҳини нон солинган товоқдан узмади. Шунинг учун нонни олдида суриб қўйдим. У нонни катта-катта синдириб олиб, чала-чулпа чайнаб юта бошлади.

Келин меҳмон билан менинг олдимга икки чойнак чой келтириб қўйди. У чойни пиёлага шўрва сузгандек тўлдириб қуйди-да, яна нон кавшашга тушди. Уйдагилар зимдан унинг ҳаракатларини хайрат билан кузатиб ўтирарди.

– Оксоқол, қаердан келаяпсиз? – сўрадим унинг ўзидан садо чиқмаслигига кўзим етиб.

– Мен оқсоқол эмасман, – деди қўноқ оғзидан ушоқ сочиб. Бироз совиган чойни охиригача симириб, пиёлани хонтахтага тўкиллашиб қўйди. Мен олдимдаги чойнакдан унинг пиёласига чой куйдим. У менга совук назар билан қараб қўйди.

– Ўзимнинг чойим бор-ку?

– Мен боя чой ичган эдим.

Шундан сўнг жавобсиз қолган саволимни такрорладим:

– Оқсоқол бўлмасангиз ҳам мендан бир-икки кўйлакни кўпроқ йиртганга ўхшайсиз. Қаердан келаяпсиз, қаерга бораяпсиз, деб “йўл бўлсин” сўраяпман.

– Одессадан келаяпман. Бироқ борадиган жойим йўқ.

– Одессадан?!

– Нима, шунақа шаҳарни эшитмаганмисан?

– Эшитганман. Лекин...

– Оғайни, “лекин-пекин”ингни йиғиштириб, аввал қорнимни тўйдир, кейин сенга ҳаммасини бир бошдан гапириб бераман.

– Майли, майли, бемалол...

Шу пайт келин эшикдан бош сукди.

– Овқатни сузаверсинми? – деди боядан бери чиқиб кетишга баҳона топа олмай ўтирган хотиним шоша-пиша.

– Сузаверсин. Болалар, сиз ҳам онангиз билан нариги уйга ўта қолинглар. Меҳмон икковимиз гаплашиб ўтириб овқатланамиз.

“Тиқилиб колмаса гўрга эди”, дея секин минғирлади хотиним уйдан чиқаётиб. Ҳар не бўлгандаям аёл зоти...

Катта лаганга тўлдириб сузилган ош келди. Ўзиям қозондаги овқатнинг нақ ярмини солишган. Худойи қўноғимиз таомни кўриб шошиб қолди, манзират қилишимни ҳам кутмасдан ошга чанг солди. Чоғроқ паншаҳадай келадиган чангалини тўлдириб уч-тўрт ошам олиши билан лаганнинг таги кўрина бошлади. Ошнинг устига бостирилган қазии парраклари ҳам бирин-кетин унинг ошқозонидан жой олди. Мен эса нотаниш кимсанинг бундай пала-партиш овқатланишидан лолу ҳайрон бўлиб, лаганга қўл узатиш-узатмаслигимни билолмай бир муддат иккиланиб қолдим. Ҳар қалай, “кўрган ошнинг куйиги ёмон”, дейишган. Арслоннинг кўзини шамғалат қилиб ўлжасидан бир тишлам эт олиб қочган сиртлонга ўхшаб унда-бунда лаганга қўл чўзиб ўтирдим. Меҳмоннинг мен билан иши йўқ, ҳамон иштаҳа билан ош ошалапти.

Нихоят, унинг нафси ором олиб, лагандан қўлини тортди. Мен аллақачон совиб қолган чойни пиёлаларга тўлдириб куйдим. У иккала пиёладаги чойни ҳам бирин-кетин симириб юборди.

– Ана энди истаган нарсангни сўрайвер, – деди у орқасидаги диванга суяниб ўтириб олиб.

Дафъатан гапни нимадан бошлашни билолмай каловланиб қолдим.

– Қаердан келаяпсиз, исмингиз нима? – дедим бироздан сўнг.

– Ёшинг нечада? – у саволимга савол билан жавоб қилди.

– Чамамда сиздан тўрт-беш ёш кичикроқ бўлсам керак.

– Бироқ мендан бурун қариётганга ўхшайсан. Қаёқдан келаетганимни боя айтдим-ку. Исмим... – негадир у бироз ўйланиб қолди. Нимадир эсига тушгандек чехраси ёришди. – Исмим Арзибой. Хужжатда шунақа. Ерқасимов Арзибой. Хотиним менга Алик деб от қўйган эди, бошқалар

хам шундай чақиришга одатланди. Рост, хозир ўзимнинг отимни зўрға эсладим.

– Хотинингиз русми?

– Украинка... Э, нима фарқи бор, сен билан мен учун уларнинг ҳаммаси рус!

У лаганнинг тубида қолган икки ошамдай паловга суқланиб қараб қўйди-да:

– Ош жуда мазали бўпти, – деди.

– Олинг, тортинманг, – деб лаганни олдига суриб қўйдим. Арзибой лагандаги қолган ошни ҳам паккос туширди-да, яна диванга суянди.

– Билсанг, мен кейинги йигирма-йигирма беш йилдан бери ош еганим йўқ. Бир гал ўзим хотиним билан ота-онасига ош дамлаб берганман. Ҳаммаси мактаб-мактаб ейишган. Лекин одамнинг ош еб тиши чикмаса бекор экан. Уларнинг ичгани атала, ши, карам шўрва...

– Одессадан қачон келдингиз?

– Кеча.

– Уйингизга бордингизми?

– Уйим бўлганида сеникида бало бормиди менга!

Арзибой муштини иягига тираганча бироз унсиз қолди.

– Умуман... Бир пайтлар менинг ҳам уйим бор эди, – деди паришон қиёфада. – Кеча келиб, шаҳарнинг боши қаерда-ю, охири қаердалигини билолмадим. Тусмоллаб борган жойимда нукул тўрт-беш каватли уйларга дуч келдим. Чамамда бизнинг уй аллақачон бузилиб кетган. Одамлардан сўраб-суриштирай десам, ҳамма мендан ўзини олиб қочади. Ёввойига ўхшайманми?

– Соқол-муртингиз олинмаганига...

– Бомжларнинг соқол олишга ҳуши йўқ.

Уй-жойсиз, кўча-қўйда яшаб юрадиган дайди одамларни “бомж” дейишини эшитган эдим, бироқ шу пайтгача улар билан юзма-юз келмаган эдим. Боя хотинимнинг кўнглидан кечган хавотир менга ҳам юққандек бўлди.

– Юртдан қачон чиқиб кетган эдингиз?

У бироз ўйланиб қолди-да, сўнг тусмоллаб жавоб қилди:

– Аниқ йили эсимда йўқ, ҳайтовур ўттиз-қирк йилча бўлиб қолди-ёв.

– Жой солиб беришсинми?

– Йўқ! – деди у кўзларини чакчайтириб. – Сен менинг бошимдан кечган воқеаларни сўрамайсанми?

– Қайдам...

– Телба-тесқари гапларимдан кўркмай кўя қол. Мен унақа ёмон ниятли одам эмасман. “Оч одам уришқоқ бўлади”, дейишган. Мана, корним тўйиб, кайфиятим ҳам кўтарилди. Яхшиси, бир чойнак чой айттир, баднафслик қилиб ошни кўп еб қўйдим, тагин тешиб чикмасин.

Меҳмоннинг истагини бажо келтириб, ёнбошига кўшалок ёстик қўйдим. У оёғини узатиб, бемалол ётиб олди. Пешонасидаги ажинлари ҳам ёзилгандек бўлди.

– Сенинг исминг ким? – сўради мендан.

– Хўжааҳмад.

Бироздан сўнг унинг пешонасида реза-теза тер пайдо бўлди. Кўпдан бери кўрмаган кадрдон дўстини учратгандек, кулфи-дили очилиб кетди.

БИРИНЧИ БЎЛИМ

– Мен онадан шунақа мискин-бечора бўлиб туғилмаганман, – дея хикоясини бошлади Арзибой. – Ёшлигимда сенинг болаларингга ўхшаган, керак бўлса, улардан ҳам кўркамроқ, узун бўйли, келишган йигит эдим. Бироқ мактабни битиргандан кейин ҳеч қаерда ўқимадим. Ўн олти ёшимда уч ойлик курсни битириб, рулга ўтирдим. Ҳайдовчиликни танладим. Мен минмаган улов қолмади – асфальтга сув сепадиган, канализация қувурини тозалайдиган машиналарни ҳайдадим, самосвалга ҳам ўтириб кўрдим. Лекин ҳаммаси эски эди. Анча вақтгача пешонамга янги машина битмади. Билмаган одам мени ҳайдовчи деб ўйламас эди. Чунки ҳеч қачон мойга ботиб юрмаганман. Онам раҳматли “уйда юрсанг қулдай бўл, сиртга чиқсанг бекдай бўл”, деб таълим берган. Битта кўйлакни уч кундан ортик кийдирмасди. Қўярда-кўймай эгнимдан ечиб олиб, ювиб қўярди. Шунақа тарбия кўрганим учун ўзим ҳам озода юришга одатландим. Кабинага кирган одам, “иним, қанақа атир сепгансан, ҳиди димоғимни ёради”, дерди.

Кунлардан бирида кўчамизда яшайдиган Қидирбай оға мени соғлиқни сақлаш министрининг олдига бошлаб борди. Йўлда қаерга борамиз деб сўрасам, индамай юравер, мен сени ёмон йўлга бошламайман, деди.

Министр деганлари ҳар елкасида бир одам ўтирса бўладиган барваста, озгина ўзбекча аралаштириб гапирадиган бароқ қош одам экан.

– Оқсоқол, мен айтган йигит мана шу, – деди Қидирбай оға мени унга таништириб. Ҳеч нарсга тушунмаган бўлсам-да, министрининг ҳурмати учун қўл қовуштириб ўрнимдан турдим. У бир муддат менга унсиз тикилиб турди.

– Исминг ким?

– Арзибой.

– Оилада ёлғиз ўғилмисан?

Нима деб жавоб қилишни билмай озгина довдирадим.

– Онам биринчи қизини тукқандан кейин тўққиз йилча курсок кўтармаган, кейин мен туғилганман...

– Демак, ота-онангнинг орзу қила-қила Худодан тилаб олган боласи экансан-да?

Мен бош иргадим.

– Бу гапларни сўраганим учун мендан хафа бўлма. Қидирбай оғанг сени оғзидан бол томиб мактади. Исминг Арзибой эканини билганим учун бировларнинг папалаб ўстирган эрка боласи бўлса, эрта-бир кун қуюшқондан чиқиб кетмасмикин деб ўйладим.

– Оға, мен эркатой бўлишга улгурмадим. Тўққиз ёшимда отам ўлиб, беш яшар укам билан онамнинг қўлида етим қолдик.

– Бўлди, бўлди, ўғлим. “Камтарга камол”, дейишган. Ҳали ҳаммаси олдинда. Мен ҳам кўлимдан келганча ёрдам бераман. Сени бекорга чақирганим йўқ. Менинг отқўшчим¹ ногирон бўлиб, нафақага чиқиб кетди. Энди сен менга отқўшчи бўласан. Ойлигинг манави Қидирбайникидан кам бўлмайди, – деб у қулиб қўйди. – Айтгандай, армияга борганмисан?

– Борганман.

¹ Отқўшчи – ҳайдовчи.

- У ерда автомат ушладингми ёки машина ҳайдадингми?
- Курилиш батальонида хизмат қилдим.
- Зарари йўқ, ҳаммаси ҳам армия ҳисобланади. Темир интизом йигитни тоблайди.

Шундай қилиб, министрни олиб юрадиган бўлдим. Яп-янги “Волга”си бор экан, уни жуда авайлаб миндим. Уч йилнинг ичида биронта деталини ўзгартирмадим. Бирон марта йўлда қолиб кетмадим. Ҳеч ерда министрни куттириб қўймадим. Кеча-ю кундуз ишда бўламан, шанба-якшанба нималигини билмайман. Шунга яраша маишатим зўр, ишхонадан ташқари шаҳардаги яна бир идорадан ойлик оламан. Бунисини нима учун беришидан хабарим йўқ. Рўйхатга қўл қўйишим билан кассир ақчани шақиллатиб санаб қўлимга тутқазади.

Роппа-роса уч йил кимсан – министрнинг отқўшчиси бўлиб давра давра сурдим. Кейин Бибисора деган ҳамшира қизга уйландим. Министр кўнгилга яқин одамлари билан тўйимизда қатнашди. Тўёнага “Орск” деган музлаткич олиб келди. Ўша пайтларда бунақа ноёб матоҳ пиёда тугул, отликқа ҳам топилмас эди.

У менга ўн кунга рухсат бериб кетди.

– Келим-кетиминг тутагандан сўнг ишга чиқарсан, – деди.

Камбағалнинг қанақа келим-кетими бўлсин? Икки кундаёқ қўноқларнинг қадами узилиб, уйда онам, укам билан келинчак тўртовимиз қолдик. Онам бояқиш тўйдан кейин отамнинг суратини бағрига босиб йиғлади. “Шоввозим-ов, бир вақтлар орзумга етдим деб ўғлингга Арзибой деб от қўйган эдинг. Лекин унинг орзу-ҳавасини кўриш сенга насиб қилмади. Сен кўрмаган кунларни ҳам мен кўрдим! Ўғлимиз уйга дўхтир келин олиб келди, энди касал бўлишдан ҳам кўркмайман”, деб кўзидан дув-дув ёш тўкди. Унинг сўзларини эшитиб, бизнинг ҳам кўнглимиз бузилди. Хотиним рўмолининг учи билан кўзларини паналаб ошхонага чиқиб кетди. Ростдан ҳам дийдаси юмшаб кетдими ёки бизнинг кўнглимиз учун шундай қилдими, бунисини билмайман.

Юриб ўрганган одамнинг уйда ўтириши қийин экан. Уйга кираман, кўчага чиқаман, сира вақт ўтмайди. Бирок кайфиятим чоғ. Остона ҳатлаб ичкарига кирсам, хотиним қош-қовоғимга қарайди. Қўл ювмоқчи бўлсам елкасида сочиқ, қўлида кумғон-тоғора билан олдимга етиб келади. Кечқурун ечган қўйлагимни эрталабгача ювиб-дазмоллаб қўяди. Хуллас, арзанда одамга айланиб қолдим.

Айтилган пайтда ишга чикдим.

– Келдингми, ўғлим? – деди министр. – Қабулхонада бироз ўтириб тур, ўзим чақираман.

Бир пиёла чой ичгунча вақт ўтмай ўзимизнинг автобаза директори Қоржовбай оға ҳовлиқиб министрнинг олдига кириб кетди. Бироздан сўнг мени ҳам чақиритди.

– Арзибой, – дея министр салмоқлаб гап бошлади. – Шу чокқача кўнглимдагидек чиқиб хизматимни қилдинг. Ишингда ҳеч бир камчилик-нуқсон кўрмадим. Энди сенинг ҳам бўйинингга олаҳуржун илинди. Бундан кейин менга қўшилиб эртадан-кечгача кўчада юриш сенга ярашмайди. Бу ёғига онангнинг хизматини қилиб, келиннинг кўнглига қарашинг керак. Рўзғорнинг қора козони ўз-ўзидан қайнамайди. Хуллас, бугундан сени енгилроқ ишга ўтказмоқчиман. Хафа эмасмисан?

Мен нима дейишни билмай доддираб қолдим. Министр билан Қоржовбай оға жавоб кутиб менга тикилиб турарди.

– Сиз нима десангиз шу, оға, – дедим иккиланиб. – Лекин ҳайдовчиликдан бошқа иш қўлимдан келмайди...

– Буни билганим учун Қоржовбай оғанни чакиртирдим-да! Яқинда автобазага саккизта янги русумдаги “Москвич” келади. Ҳали одамлар унинг суратидан бошқасини кўрмаган. Шулардан бирини сайлаб олиб миначасан. Бу ёғига соатбай ишлаб, фақатгина министрликнинг хизматини қиласан. Маъқулми?

Мен хўп дегандек бош ирғадим. Тўғриси айтсам, кутилмаганда қимматбаҳо нарсамни йўқотиб қўйгандек жуда хафа бўлдим. Ахир, гижинглаган “Волга”ни топшириб, аллақандай “Москвич”га ўтириш кимга ҳам ёқарди. Синчи оксокол кайфиятим тушиб кетганини сезди.

– Қоржовбай, сенга топширик, – деди у гап мавзусини ўзгартириб. – Арзибойга ўзи танлаган машинани берасан. Агар у бирон марта олдимга норози бўлиб кирса, сен билан оғайнигарчиликни йиғиштирамиз.

Шундан сўнг мен “туғилмаган болага ота бўлиб” гаражга кетдим. Янги машина келишини бир ҳафта кутдик. Ўзимча ҳар хил шубҳа-гумонларга бораман. Қаерда хато қилдим, нега министр мени ўзидан узоқлаштирди? Битта-яримтаси мени унга ёмонлаган бўлиши ҳам мумкин. Ёки икки жойдан маош олаётганим ҳақида устимдан ариза тушдимикин. Балки министр чиндан ҳам менга осон бўлиши учун шундай йўл тутгандир... Бундай чалкаш ўйлардан бошим қотиб, пиёда қолганимни онамга далиллаш учун ҳар хил баҳоналарни ўйлаб топишга мажбур бўлардим.

Ниҳоят, ваъда қилинган машиналар келди. Ҳаммаси тўқ қизил рангда, белига сариқ чизик тортилиб, кабинасига тамға босилган тиббиёт машиналари экан. Адашмасам, “Москвич-2742” эди. Кейинроқ бу машиналар анча нобоп бўлгани учун заводдан чиқмай қолди. Мотори кучсиз бўлгани учун бир йилнинг нари-берисида шалок аравага айланиб қолаверди.

Мен ана шу машиналардан бирини танлаб олиб, рулга ўтирдим.

– Ҳаммасини бирма-бир ҳайдаб кўрмайсанми? – деди Қоржовбай оға.

– Кўйсангиз-чи, оға, устимдан кулаяпсизми? – дедим жилмайиб. У ҳам кулиб юборди.

Қиладиган ишимнинг тайини йўқ. Эрталаб машинада ишга бораман, тушликда ва кечкурун яна уйга қайтаман. Ойлик келиб турибди. Лекин бекорчи бўлсанг, янги машинанинг завки ҳам татимас экан.

Лекин кутилмаганда ишлар қайнаб кетди. Гаражда саккизта янги машина қантарилиб турганидан хабар топган бўлим бошлиқлари билан бош мутахассислар бирин-кетин уларни сўраб олиб, районларга чиқа бошлади. Орада бир касалхонадан бошқасига медикамент ташисак, районлардаги оғир касаллар учун “Тез ёрдам” вазифасини ҳам бажарамиз. Хуллас, янги келган “Москвич”лар универсал кўликка¹ айланиб қолди. Уларнинг ночорлиги ана шунда билинди. Учаси бир йилга бормай бузилди, баъзиларининг кабинасига чанг кириб кетадиган бўлди. Орасида тузуги бизнинг машина эди.

Ҳаётим бир зайилда ўтаверди – эрталаб ишга бораман, кечкурун уйга келаман. Баъзан комиссия билан районларга чиқамиз.

¹ Кўлик – улов, машина.

– Сени Жумабой чакираяпти, – деди бир куни Қоржовбай оға. – Бирон ерга бориб келамиз деса, йўқ дема. Феъли чарсроқ одам у, хўжайинга кириб ёмонлаши ҳам мумкин... Сени эмас, мени, албатта!

Жумабой деганлари яқинда министрға ўринбосар этиб тайинланган экан.

– Арзибой деган азамат сенмисан? – деди у нигоҳи билан олдида қатор териб қўйилган ўриндиқлардан бирига ўтиришга имо қилиб.

Мен индамадим. Унинг қаршисида министрликнинг терапия бўйича бош врач Давлетбека опа билан сочлари-ю кош-кўзлари қора, ўзи оқишдан келган сулуvgина рус қизи ўтирарди.

– Министрликдагилар сени роса мақташди, – деди ўринбосар. – Гапга чечан, эпчил йигит эмишсан. Шунинг учун сенга муҳим бир топширик бор. Айтгандай, уйланганмисан?

– Ҳа.

– Яқинда фарзандли бўлади деб эшитдим, – изох берди Давлатбека опа.

– Унда бузоғини соғинган говмишдай уйингга чопаркансан-да, – кулди Жумабой оға. – Бўпти, сенинг машинанг туппа-тузук юриб турган экан. Манави киз – Оксана Сергеевна Кравченко, Киев медицина институти-нинг аспиранти.

Қиз ўзининг исм-шарифини эшитгач, менга жилмайиб қараб қўйди.

– Оксанахон бизнинг республикада икки ой тадқиқот олиб боради. Врач бўлмасанг ҳам айтиб қўяй, у “Болалар ўлими ва унинг олдини олиш чора-тадбирлари”, деган мавзуда илмий иш қилаяпти. Биз мана шу кўрсаткич бўйича Иттифоқда олдинги ўринда турарканмиз. Қизни шунинг учун юборишган. Улар бу ерда яшаб кўрмагандан кейин ниманиям биларди!

Оксана бизнинг шароитни яхши билмайди. Қадами етган жойда салбий фактларни топиши мумкин. Тўғри, у ревизор ёки комиссия эмас, лекин барибир ёзган нарсалари эртага китоб бўлиб чиқса, биз маломатга қолиб кетишимиз мумкин. Тушундингми, иним?

Хуллас, сен икки ой шу қизнинг хизматида бўласан. У ўтир деса ўтирасан, тур деса турасан! Тагин унинг бошини айлантариб юрмагин!

Министр ўринбосари кулиб қўйди. Шундан сўнг биз унинг хонасидан чиқдик.

– Давлетбека опа, ёшулдини унча тушунмадим, гапининг тагида ним-косаси борга ўхшаб туюлди...

– Тўғри, у мақсадини очик айта олмади. Бу қиз шароити оғирроқ жойларни бориб кўраман деса, бирон баҳона топиб йўлдан қайтаришинг керак, демоқчи эди.

– Унда... машинам йўлда бузилиб коларкан-да?

– Эй, бу ёғини ўзинг биласан, иним. Одамлар ёлғонни ҳам бекорга ўйлаб топмаган чиқар, шундай пайтларда фойдаси тегади.

Икковимиз шарақлаб кулиб юбордик. Оксана ҳеч нарсага тушунмаган бўлса-да, бизга қараб жилмайиб қўйди.

Давлетбека опа бизни 22-микрорайондаги уйлардан бирида жойлашган 22-квартирага бошлаб борди. Икки хонали квартиранинг бир хонасида ёзув столи билан диван-кресло, наригисида икки кишилик ётоқ қаравоти, ошхонада эса стол-стул ва идиш-товоқ жавони жойлаштирилган. Хуллас, хона дид билан жиҳозланган.

Давлатбека опа меҳмонга хоналарни бирма-бир кўрсатиб чиқди. Шундан сўнг каравотнинг устига бир неча катта-кичик сочик, ёстик, кўрпа-жилд қўйди. Каравотнинг олдига уйда кийишга мўлжалланган иккита шиппак қўйиб, қизнинг қўлига калитни тутқазди.

– Яхши бориб келинг, – деди Давлатбека опа Оксанага. – Бугунча менинг меҳмоним бўласиз. Кечқурун бу ерда украинча ши билан қорақалпоқча палов тайёрлаб, сизни кутиб ўтираман.

У қизни бағрига босиб, юзидан ўпиб қўйди-да, менга юзланди:

– Бу менинг квартирам. Биз яқинда ҳовли солиб, кўчиб чиқдик. Оксана қорақалпоқда икки ой тураркан. Шунча пайт меҳмонхонада яшаши ноқулай. Бу ерда бемалолроқ яшайди. Сен ҳам чакқон йигитсан-ку, иним, уни зериктириб қўймасан? Русчани биласанми?

– “Твоя-моя” қилиб бир амаллайман, – дедим кулиб.

– Шундай қил. Буларнинг тилида чала гапирсанг хафа бўлмайди.

Меҳмон квартирага юklarини жойлаштириб чиққач, икковимиз соат ўнларда Қўнғиротга йўл олдик.

* * *

Аллақачон хабар бериб қўйишган, шекилли, касалхона дарвозасидан киришимиз билан қоровулхонадан оқ халатли чиройли жувон чиқиб келиб, Оксанани худди анчадан бери дийдорига муштоқ бўлиб ўтирган кадрдонини кўргандек шод-хуррам кутиб олди. Қиз ҳам бундан ажабланимади, жилмайган қўйи у билан саломлашди. Шундан сўнг иккови ичкарига қараб юрди.

– Биз билан юрмайсизми? – деди Оксана ортига ўгирилиб.

– Йўқ. Сизни машинада кутиб тураман.

– Анча вақт ушланиб қолишим мумкин.

– Ҳечқиси йўқ, мен кутишга ўрганиб кетганман.

Оксана касалхонага кириб кетгач, машинанинг эшигини қия очиб қўйиб, ўтган-кетган одамларни зимдан кузатиб ўтирдим. Бу ерда туғруқхона ҳам, бошқа бўлимлар ҳам битта бинода жойлашган экан. Шунинг учун одамлар қайси бўлимга кириб-чиқаётганини ажратиш қийин эди. Оксананинг ҳам қай бир эшикдан кирганини пайқамай қолдим.

Қоровул жуда қайсар одам экан. У дарвозадан бош суққан одамларнинг йўлини тўсиб, “соат ўн иккигача киритмайман”, деб қайсарлик қилар эди. Лекин келувчилар ҳам анойи эмас экан, йўлини топиб барибир ичкарига киришяпти.

Бир пайт қизил тусли “Жигули” машинаси кетма-кет сигнал чалганча дарвозага такалиб тўхтади.

– Қоровул, оч эшикни! – деди кабинага зўрға сиғиб ўтирган қорачадан келган барзанги йигит дўқ аралаш.

Бироқ қоровул пинагини бузмади.

– Ҳой, оқсоқол, сизга айтаяпман, очинг!

– “Тез ёрдам”дан бошқа мошиннинг киришига рухсат йўқ! – деди қоровул бармоқлари билан мўйловини ишқалаб.

– “Тез ёрдам”ни кутиб ўтирганимизга бир соат бўлди, очинг энди, боланинг боши чиқай деб турибди.

Қоровул барибир пинагини бузмади.

– Оксоқол, очинг, – дедим мен унинг олдига бориб. – Мабодо гўдакка бир гап бўлса, сиз жавобгар бўласиз. Мен билан келган бояги рус қизни шу масалада Москвадан юборишган.

Қоровул шундан сўнг шаштидан тушиб, дарвозани очди. Барзанги унинг рўпарасидан ўтаётиб намоишкорона тишларининг орасидан ерга тупурди.

– Бунинг қилиғини кўрдингми, – деди чол ғижиниб. – Сен уни танимайсан, иним. У бир киракаш, боякишларнинг қанча пулини шилиб олганини Худо билади. Ўртада ким ёмон – биз ёмон.

– Ростдан ҳам кириб-чикиш учун пул беришадими?

– Қаёқда?! Фақат онда-сонда ўғил кўрган, беш-ўн йил деганда фарзандли бўлган одамлар бир-икки сўм ташлаб кетади.

– Бир-икки сўм ҳам пул-да, оға...

– Эй, иним, Худо тешган кекирдок ҳаммадаям бор... Еб-ичмайдиганлар “Довуд ота”да¹ ётибди.

Қоровул дарвозани қайта ёпатуриб менга юзланди:

– Ўша қиз ростдан ҳам Москвадан келганми?

Ўйлашимча, у қизиқ устида ўзининг одамлардан бир-икки сўм олишини айтиб қўйганидан хавотирда эди.

– Тўғриси, Москва эмас, Киевдан.

– Киев ҳам бизга хўжайинми? “Бир қўшчига ўн бошчи”, дегандай... Бир кун Москвадан, бир кун Тошкентдан, бир кун Нукусдан... Энди бир камимиз Киевга ҳисоб бериш қолувди!

Мен унга Оксана текшириш учун келмаганини айтиб ўтирмадим.

Қоровул ортиқ гап сотишни истамай, ўзининг пастқам хужрасига кириб кетди. Мен ҳам машинага чикиб ўтирдим.

Бу ерда Нукусдаги каби “Тез ёрдам” машинаси ҳадеб сирена чалиб кириб-чиқавермас экан. Эрталабдан бери биргина машина қабул бўлимига касални ташлаб қайтиб чиқди.

Кўчада ҳам машина сийрак. Касалхонани ёқалаб ўтган ўйдим-чуқур йўлакда онда-сонда пиёдалар кўзга ташланиб қолар, баъзан юк машиналари йўл бўйида сут-қатик сотиб ўтирган аёлларни чангга белаб ўтиб кетарди. Хотинлар машина яқинлашиши билан идишларини сочик ёки эски-туски латта билан ёпар, тўзон тарқалгач қайта очиб, яна харидор чорлашга тушиб кетишарди:

– Келинлар, эрталаб соғилган сут бор!

– Ёғлиқкина қатиклар бор.

– Туянинг сутидан олинлар...

Сут-қатик олувчилар жуда сийрак эди. Баъзан эгнига шифохона ҳалатини ташлаб олган аёллар темир панжаранинг ички томонидан банка билан пул узатишади. Улар ҳар куни олавериб нархини билиб қолган, шекилли, савдолашиб ўтирмасди.

Бир пайт бошига оқ рўмол ўраган кампир ёш келинчак ва мен тенги йигит билан келиб, қоровулнинг деразасини қокди.

– Яна келдингизми? – сўради қоровул ташқарига чикиб.

– Келдик. Худо хоҳласа, бу гал соқол-мўртингни мойлаб кетамиз.

Қоровул зимдан мен томонга хавотирли қараб қўйди.

– Келинга жавоб беришдими? – деди у.

¹ Довуд ота – қабристон номи.

– Полвон ўғилни уйга олиб кетамиз, оға! – деди бояги йигит ғурур билан.

Кампирнинг ортида турган келинчак унга ёқтирмагандек қараб қўйди.

– Сен бориб машина топиб кел, тукқан хотиннинг олдида нима бор?! – деди кампир унга жеркиниб.

– Ана, яп-янги “Москвич”!

Йигит мен томонга ишора қилди. Шундан сўнг кампир билан келинчак ичкарига кириб кетди.

– Чақалокни уйга олиб бориб қўясизми? – деди йигит олдимга келиб. – Узоқ эмас, бозордан ўтиб, яна озгина юрамиз.

– Кечирасиз, жўра, ичкарида меҳмоним бор, ташлаб кетолмайман.

– Ким туғаяпти, хотинингизми?

– Ҳеч кимим туғаетгани йўқ, комиссияни олиб юрибман.

У нима қилишни билмай ўйланиб қолди.

– Ўғилми-қизми? – сўрадим унинг кўнглини кўтариш ниятида.

– Жаҳонгир туғилаяпти, жўра!

– Исмни Жаҳонгир қўймоқчимисиз?

– Ҳа. Қайнотам шу исмни танлади. Қадимда Жаҳонгир деган шоҳ ўтган экан.

– Унда сизнинг ўғлингиз ҳам шоҳ бўларкан-да, – дедим кулиб.

– Бу замонда шоҳ қоптими? Обком бўлади у. Жаҳонгир катта бўлгунича ҳозирги обком қариб, пенсияга чиқади. Унинг ўрнига бизнинг ўғил ўтиради.

– Ниятингизга етинг! – дедим кулиб. Шу пайт касалхонадан шанғиллаб қарганиб чиқиб келаётган кампирга кўзим тушди. Хужрасига қайтиб киришга чоғланиб турган қоровул ҳам унга анграйиб қараб қолди.

– Ҳа, Худодан топгурлар! Бу чиркинлар фақат олишни билади. Дўхтиридан тортиб, қоровулигача қўлингга қарайди.

– Ҳов, ҳов, – шошиб қолган қоровул бот-бот биз томонга ўғринча кўз югуртирди.

– Уйинг куйгурлар ой-куни етиб, тўрт мучаси соғ туғилган чақалокни уч куннинг ичида ўлдириб қўлимга берди. Қилғилиқни қилиб, сиртига сув юқтирмайди, ер юткурлар!

Кампирнинг ортида ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамасидаги келинчак оқ мато билан ўраб-чирмалган чақалоқ жасадини бағрига босганча пикиллаб йиғлаб келарди. Ажабланарлиси, Оксана билан боя уни кутиб олган аёл кампирнинг ортидан эргашиб, унга тасалли беришга ҳаракат қиларди. Лекин шу топда у кулоғига гап кирадиган аҳволда эмас эди.

– Бола бечоранинг жони чиқар маҳали менга мўлтираб қараган кўзларини қандай унутаман?!

Шу гапдан сўнг келинчак хўнграб йиғлаб юборди.

Оксана унга яқинлашиб, “успакойся, успакойся”, деб бармоқлари билан кўзёшларини артди. Кампир ҳамон жаврашда давом этарди:

– Ўзим етти болани сомоннинг устида туғиб катта қилдим. Булар ҳукуматнинг бериб қўйган пар тўшагида бир норасиданинг умрини сақлаб қололмайди.

Қоровул шоша-пиша дарвозани очди.

– Буларни уйига ташлаб қўёлмайсанми? – деди оқ халатли аёл менга.

Мен Оксанага савол назари билан қарадим. У ғамгин киёфада, “бора-вер” дегандек имо қилди. Дўхтирлар кампирни ялиниб-ёлвориб машинага чиқаришди.

– Олиб бораркансиз-ку? – деди бояги йигит менга гинали қараб.

– Дўхтирдан сўра, хўп деса, сенинг аскарингни ҳам элтиб қўяман... Опа, қаёққа ҳайдай?

– Уйга! – жеркинди кампир.

– Уйингиз қаерда?

– Эски шаҳар томон юравер.

Кампир манзилга етгунимизча дўхтирларнинг гўрига ғишт қалаб борди. Бечоранинг куйинганича бор экан. Шу билан учинчи марта келинининг гўдаги нобуд бўлибди.

– Бир ой бурун Нукусга бориб ёт, дедим сен хотинга, – деди у келинига алам билан. – Лекин гапимга кулоқ солмадинг.

– Ўғлингиз юбормаса нима қилай?

– Ҳе, шу боланинг бақайига ўт тушсин! Ёлғиз ўғил эди, ўзидан кўпайиб, униб-ўссин десам, учта боласи кўзини очмай, қаро ерга кириб бўлди.

“Оксана бу мавзуни бекорга танламаган экан”, деган ўй кечди хаёлимдан. Аксига олиб, биринчи кундаёқ бунақа кўнгилсизликка дуч келганини қаранг.

Мен қайтганимда таниш йигит билан онаси хурсанд кайфиятда “полвон чақалок”ни туғруқхонадан олиб чиқиб кетаётган экан. Бояги жувон уларнинг ортидан чақалок кўтарган келинчакни эргаштириб келаяпти.

– Манави машинани гаплашганмидинг? – деди кампир мен томонга имо қилиб.

– Йўқ, у ҳеч қаёққа бормайди. Ичкарида хўжайини ўтирибди. Қани, Жамила, ўғлингизни менга бер.

У чақалокни кўлига олиб, ўзича эркалатишга тушди:

– Ўзимнинг эркатоё ўғлим, мени танияпсанми!

Жувон унинг елкасига турткилади.

– Худо кўтарсин сени, жуда боласираб қолган экансан-да. Онангдан уялмасанг, опангдан уялмасанг... Чақалокни хотинингга бер!

Йигит мулзам бўлиб, гўдакни хотинига тутқазди.

Улар чиқиб кетгач, қоровул дарвоза ёпиб хужрасига кириб кетди. Сут-қатик сотиб ўтирган аёллар ҳам сумкасини бўшатиб, ортига қайтишди. Ҳамма тушликка чикаяпти. Эрталаб тузукрок нонушта қилмай чиққаним учун очликдан кўнглим озиб, ошқозоним гўлдирай бошлади. Оксана чиқиб қолармикин деб ичкаридаги икки тавақали эшикка умид билан кўз тикиб ўтирибман. Аксига олиб, эшик худди кулфлаб қўйилгандай қилт этмайди.

Ишхонамиздаги кекса ҳайдовчи айтиб берган воқеа ёдимга тушди. Бир вакил унинг машинасида районлардан бирига борган экан. Пешин пайти бош врачнинг уйига меҳмонга кириб, икки соат қорасини кўрсатмабди. Ҳайдовчини чақириш ҳеч кимнинг эсига келмабди. Боякиш ичкарида курка сўйилиб, шийпондаги қозонга бостирилганини зимдан кузатиб ўтираверибди. Хонадон бекаси қозондаги овқатни ичкарига олиб кириб кетганидан сўнг у жаҳл билан машинанинг эшигини қарсиллатиб ёпиб, шаҳарга жўнаб юборибди. Пиёда қолган вакил кечга яқин тракторда амаллаб уйига етиб олган экан.

Оксана унақа бефаҳм қизга ўхшамайди. Балки ичкарида биронта гўдакнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун ҳаракат қилаётгандир. Мен эса қорин ташвишида қаёқдаги бемаза ҳаёлларга бориб ўтирибман. Одамлар ёзнинг чилласида ҳам рўза тутишган. Уларнинг олдида менинг ташвишим нима бўпти...

Шу пайт кўш тавақали эшикдан бояги аёл билан Оксана чиқиб, мен томонга юрди. Паст бўйли, қорачадан келган жувон ҳам уларга эргашиб келарди. Оксана олдинги, аёллар эса орқа ўриндикка ўтиришди.

– Қаёққа борамиз? – дедим аёлга юзланиб.

– Тушликка.

– Тушлик қерда?

– Равшан совхозига ҳайданг. Ўша ерда чой айтилган.

Кўнғиротдан чиқиб олганимиздан сўнг кунботарда ястаниб ётган Устюрт қирлари кўзга ташланди.

– Келаётганимизда бу тоғлар йўқ эди-ку? – деди Оксана ажабланиб.

– Нукусга кетаётганимиз йўқ.

– Унда қаёққа бораямиз?

– Овқатланиб оламиз, – деб мендан бурун жавоб қилди орқадаги аёллардан бири.

– Мен ҳеч нарса емайман. Иштаҳам йўқ.

– Оксана, сен хафа бўлма! Ўша қизчанинг ўлимида сенинг ҳам, бизнинг ҳам айбимиз йўқ.

– Унда ким айбдор? Нега бола онасининг ёнида эмас эди?

– Бизда туғруқхонадан чиққунча чакалоқ онасидан бўлак сакланади. Она эмизиб бўлиши билан уларни яна чакалоқлар хонасига оламиз.

– Нега, ахир?!

– Министрлик шундай тартибни жорий қилган.

– Бу аҳволда гўдак онасининг исини унутади-ку?

– Буни ўзимиз ҳам биламиз, бироқ қоидаларга бўйсунмай иложимиз йўқ... Ҳаёт шунақа, Оксана! Ҳали ҳаммасига кўникиб кетасан.

– К черту такому жизнью!

Оксана тушликда кўп ўтира олмади. Дастурхонга тортилган биринчи овқатдан бир-икки қошиқ чўқилган бўлди-да, ўрнидан турди:

– Кетишим керак!

Аёллар ҳам унга ялиниш бефойдалигини тушунди.

– Иним, машинангнинг юкхонасини очиб юбор, – деди улардан бири.

Мен юкхонани очишим билан у аллақандай тугунни жойлади.

– Кўноқ оч кетаяпти. Шаҳарга боргандан сўнг кўнглини топиб, уни овқатлантир. Курканинг икки оёғи билан думғазасини нонга ўраб солдим.

Қош қорайганда Нукусга кириб келдик.

– Може я завтра уеду, – деди Оксана йўлак рўпарасида машинадан туша туриб менга.

Кўнғиротдан йўлга чиққанимиздан бери у бир оғиз ҳам гапирмаган эди.

Мен унга тасалли берадиган гап тополмадим. Юкхонадан тугунни олиб, унинг ортидан эргашдим.

Хонадон эшигини очишимиз билан паловнинг ёқимли ҳиди димоғимга урилди.

– Ох, какой вкусный запах! – деди Оксана жилмайиб. Ҳамроҳинг хо-муш бўлса, сенинг ҳам кайфиятинг тушиб кетаркан. Унинг чехраси ёришганини кўриб менинг ҳам елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Давлатбека опанинг ҳеч нарсадан хабари йўқ эди.

– Хўш, сафар қандай бўлди? – сўради у бизга синчков назар солиб.

– Ёмон! – деди Оксана. У яна ўйчан тортиб қолди.

– Биринчи марта норасиданинг ўлимига дуч келган бўлсанг керак, – деди Давлатбека қизнинг елкасини силаб.

– Шундай!

– Сикилма, қароғим... Хўш, мен ваъда қилганимдек, сенга украинча ши билан қорақалпоқча палов тайёрлаб қўйдим. Тезроқ ювиниб ол.

Давлатбека опа дастурхон бошида бир амаллаб Оксананинг кўнглига йўл топди. Овқат устида “Самтрест” коньягидан икки-уч қадахдан ичгач, икковининг ҳам қулфи-дили очилиб кетди. Оксана украинларнинг “Кама-линка” кўшиғини, Давлатбека қорақалпоқча “Ойдинлар”ни қуйлади. Мен столни чертиб, созандалик қилдим.

Тун яримлаган пайтда Давлатбека опани олиб ортга қайтдим. Уйдан чиқаётганимизда Оксана Қўнғиротдан келган курка гўштини кўлимга тутказди.

– Бу сизнинг кўноқ ошингиз, – дедим мен.

– Биламан. Уйда онангиз борми?

– Бор.

– Бор бўлса, у кишига менинг номимдан бериб қўйинг. Эртагача хайр! Яхши боринг.

У оғиз очишимга фурсат бермай, кутилмаганда юзимдан чўлпиллатиб ўпиб олди-да, эшикни ичкаридан ёпди.

– Қиз бечоранинг юрагидан урганга ўхшайсан, – деди Давлатбека опа жилмайиб.

– Йўғ-ей, “Самтрест”нинг каромати бу, – деб кулиб қўйдим.

Оксана қайси районга боришни харитага қараб белгиларди. Бугун Тахтақўпирга борса, эртаси куни Тўрткўлга йўл олар, кейин Шуманай ёки Бегунийни танлар эди. Қизиғи, у кўпчиликнинг хаёлига ҳам келмайдиган жихатларга эътибор қаратади. Мисол учун, ҳар бир районнинг иқлимини обдан ўрганиб, одамларининг қандай яшаётганини ўз кўзи билан кўриш учун хонадонларга ҳам кириб чиқади. Қаерда одамларнинг ўзига тўқ яшаши, қаерда қўл учида кун кўришини ҳам назаридан қочирмайди. Камқонлик касалига аёлларнинг тўйиб овқат емаслиги сабабми ёки бу муаммо иқлим билан боғлиқмикин, деган саволлар устида бош қотиради. Хуллас, қорақалпоқ элининг ташвиши ёлғиз ўзининг елкасига тушгандай тиним билмайди.

Оксана таъсирчан қиз эди. Биронта касалхонада яхши нарсаларни кўрса ёш боладай хурсанд бўлиб кетади. Бундай пайтларда украинча қўшиқ хиргойи қилиб, ҳазил-хузул гаплар билан бошқаларнинг ҳам кўнглини чоғлашга ҳаракат қилади. Лекин Қўнғиротдаги каби нохуш воқеага дуч келса ёки чала туғилган, нимжон чақалоқларни кўрса, қайтишда машинанинг бир бурчагида тикилиб олиб, ғамгин хаёл суриб келади.

У ирсий касаллик билан туғилган болаларнинг тақдирини ўйлаб изтироб чекар, ўзича гўдакларнинг ота-онасидан хафа бўларди. Мен шифокорларнинг орасида юрганим учун бу касалликнинг нима эканини яхши билардим.

Оксана бир ёшга тўлмаган гўдакларнинг манзилини аниқлаб, бирма-бир уларнинг ҳолидан хабар олади. Мен Жумабой оға киши билмас зиммамга юклаган “республиканинг обрўсини сақлаш”дек шарафли вазифани удалай олмадим. Яп-янги машинадан ёлғондан айб топиб, кизни йўлидан қайтаришга виждоним чидамади. Майли, Оксана ҳаммасини ўз кўзи билан кўрсин. Ахир, ойни этак билан ёпиб бўлмайди. Биз ҳамиша бу тарафларга келган комиссия ёки қўноқлардан ҳақиқатни яшириб, хўжакўрсинга тайёрлаб қўйилган жойларни кўрсатишга, шунинг ортидан улардан мактов эшитишга ўрганиб қолганмиз. Бу билан нимага эришамиз? Ҳеч нарсага! Овулларда гўдаклар нобуд бўлаверади, яна қанчаси чала-нотавон туғилаверади. Яшасин, бизнинг ахлоқона ғуруримиз!..

– Етти ойлик чақалоқда бугун бўлмаса эртага ота-онасининг касаллиги юзага чиқади, – деди Оксана Қиличбой овулидан қайтаётганимизда. – Бечора гўдакни қандай бахтсизлик кутиб турганини тасаввур қилаяпсанми? Оилада ўн бир ёшли болақай аллақачон қанд касалига йўлиққан. Ота инсулинда ўтирибди. Бутун оила касалманд! Эр-хотин билиб-билмай касалманд фарзандларни дунёга келтираяпти. Бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Нима дейишга ҳам ҳайронсан...

– Қандли диабетни даволаб бўлмайди дейишади-ку, – дедим мен.

– Тўғри, ҳозирча бу касалликни даволаб бўлмайди. Лекин унинг олдини олса, ногирон гўдакларни дунёга келтиришдан сақланса бўлади-ку!

– Ўзлари буни билмаса, нима қилсин!

– Демак, районда диспансеризация яхши ўтказилмаган. Ҳамма районда шу аҳвол. Тўрткўлда бир аёл нақ ўн тўртта бола туққан! Эртага уларни қандай боқади? Бу нима аҳвол десанг, “Худонинг бергани” дейди...

– Тўғри айтибди, – дедим қувлик билан. – Сиз ҳам Худо бергани учун туғилгансиз. Худо ота-онангизга сизни бермаганида, бу ерларга ҳам келолмасдингиз. Болалар ўлимини ўрганиш масаласи ҳам ҳеч кимнинг ҳаёлига келмасди.

– Шутник, ты! – Оксана мириқиб кулди-да, машинада бемалол ўтириб олди.

Ростини айтганда, кизнинг мендан бошқа дардлашадиган одами йўқ эди. Ҳамма жойда уни хушёрлик билан кутиб олиб, имкон қадар борини ошириб, йўғини яшириб кўрсатишга ҳаракат қилишади. Давлатбека опа ҳам квартирасига ишончли ижарачи топилганидан хурсанд, онда-сонда бир қорасини кўрсатади. Шу боис мен Оксананинг энг яқин сирдошига айланганман. Қиз хурсандчилиги-ю, дардларини ҳам мен билан баҳам кўради.

– Сиз нега айнан бизнинг юртни танладингиз? – деб сўрадим бир гал ундан. – Ёки Москвадан юборишдими?

– Йўқ! Москванинг сизлар билан нима иши бор? Ўзим шуни хоҳладим. Бизнинг Украинада Қорақалпоғистонни яхши билишади. Мактабда бир вақтлар Тарас Шевченко Орол бўйларига сургун қилингани ҳақида ўқиган эдим. Харитага қарасам, Орол денгизи сизнинг юртингизда экан.

– Бизнинг республика болалар ўлими бўйича мамлакатда биринчи ўринда турадими?

- Ким айтди? – деди у дафъатан ажабланиб.
- Жумабой оға шундай дегандай бўлувди, министр ўринбосари.
- Мен бу гапни биринчи марта эшитиб турибман. Айтганинг яхши бўлди. – Оксана сумкасидан ручка билан ён дафтар олди.

Мен эҳтиётсизлик қилиб “косадаги гўжани тўкиб қўйганимни” пайкадим.

– Йўқ, Оксана, буни ёзманг. Балки Жумабой оға ҳам ошириб гапиргандир.

Қиз менинг қаршилигимга қарамасдан ён дафтарига нималарнидир қайд этиб қўйди.

– Энди сизга ҳеч нарса айтмайман! – дедим ўпкалаган оҳангда.

– Почему? Милый мой! – деб у эркаланган қўйи елкамга бошини қўйди.

– Бу гапни сиздан эшитганимни ҳеч ким билмайди, – деди у илкис бошини кўтариб. – Барибир эртами-кечми бу маълумотни статистик ҳисоботлардан билиб олган бўлардим. Ҳозирча фақат белгилаб қўйдим.

Бир муддат жим кетдик. Оксана нима деб гап бошлашни билмай, менадан бирон садо чиқишини кутаётгандай бот-бот қараб қўярди. Мен эса тагин “аравамни ағдариб олиш”дан хавотирланиб, мум тишлаб олдим.

Чилпиққалъанинг рўпарасига етганимизда у бирдан жонланди.

– Анави қанақа тепалик? – сўради қўли билан ўша томонга ишора қилиб.

– Минг йиллар бурун тикланган қадимий қўрғон харобаси.

– Яқинроқ борсак бўладими?

– Бўпти.

– Бу қанақа қўрғон, нима учун қурилган?

– Анигини билмайман. Ахир, мен бор-йўғи ўрта мактабни битирган оддий шофёр бўлсам...

– Бўлди-бўлди, гапни айлантираверма. Айтдим-ку, сени ҳеч кимга сотмайман.

Оксана бояги гапида туриб олди деган хаёлда менинг кўнглимни кўтаришга уринарди.

– Айтишларича, қадимда ота-боболаримиз душманлардан химояланиш учун дарё бўйида ана шу қалъани қурган экан... У ердан узоқ-узоқларни ҳам кузатиб туриш мумкин бўлган.

– Шу тепаликка тупрокни қўлда олиб чиқишганми?

– Йўқ, минорали кран билан чиқаришган.

Оксана менинг ҳазилимдан завқланиб, шарақлаб кулди. Сўнг “ты великолепный шутник” деб тагин елкамга қоқиб қўйди.

– Қўрғоннинг яна бир вазифаси бўлган, – дедим Чилпиққалъага яқинлашиб қолганимизда. – Қадимда Хоразм воҳасида яшаган одамлар оловга сиғинган. Улар вафот этган яқинларининг жасадини шу ерга келтириб қўйишган. Ўлаксахўр қушлар жасадларни еб битиргач, уларнинг суягини ёқиб, кулини дарёга сочиб юборишган.

– Бу Зардуштийлик-ку! Ота-боболарингиз Зардуштий бўлишганми?! – деди Оксана кўпдан буён излаб юрган нарсасини топгандек қувончдан кўзлари чакнаб.

– Ҳа. Зардуштийлик дини мана шу ерлардан пайдо бўлган.

– Уларнинг пайғамбари ким бўлганини биласанми?

– Йўқ.

– Зардушт! – деди у мактанчоқлик билан. – Уларнинг қонун-қондаси ёзилган китобнинг номини-чи?

– Буни ҳам билмайман.

– “Авесто”! Сен қанақасига шу юртда яшаб туриб, аждодларингнинг тарихини билмайсан?

– Мен фақат Оллоҳни, Муҳаммад пайғамбарни ва Қуръони Каримни биламан.

Тўғриси айтсам, мен буларнинг ҳаммасини биламан. Фақат наслий касалликлар билан туғилган болаларни ўйлаб эзилиб келаётган Оксанинг кайфиятини кўтариш учун атайин ўзимни гўлликка солдим. У йўл-йўлакай менга “Библия” ва Исо Масих ҳақида ҳам маълумот берган бўлди.

Биз қалъанинг юқорисига ўрладик. Йўлда у менга қўлини узатди.

– Ёрдамлашиб юбор!

Илк бор Оксананинг нозик қўлларини қафтимга олдим. Унинг юрак уришини ҳис этгандай бўлдим.

Қўрғон анча баланд бўлиб, унинг тепасига чиқиш осон эмас эди. Қиз чарчагани боис баъзан қўлидан тортганимга ҳам эътибор бермай юришдан тўхтаб қолар, шундай пайтда унинг қўлтиклаб олишимга тўғри келарди.

Нихоят, Чилпиққалъанинг юқорисига чиқдик. У ерда қовжираган гиёҳлар ва телпакдан катта бўлмаган қизил тошлардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди.

– Бу қанақа дарё? – сўради Оксана қуйида оқиб ётган Амударёга термилиб.

– Биз боя осма кўприк орқали устидан ўтган Амударё! Қадимда уни Окс деб аташган.

– Окс нима дегани?

– Сизнинг исмингизнинг дастлабки учта ҳарфи-ку? Демак, Оксана дегани!

– Ох, ты! – деб Оксана завқланиб елкамга уриб қўйди.

– Баъзилар Окс “тентак” деган маънони билдиради дейишади, – дедим ҳазилни йиғиштириб.

– Сенга ўхшабми? – дея кулди у.

– Мен тентакманми?

– Тентаксан! Сал нарсага дарров хафа бўласан! Йигит киши сал дағалроқ бўлиши керак... Чинданам, бу ердан беш-ўн чақирим масофа аниқ-тиник кўриниб тураркан, – деб у гапни бошқа томонга бурди.

– Тўғри! Қадимда душманлар тўдаси отларда бостириб келган. Отларнинг туёғи остидан кўтарилган чанг-тўзон ёвнинг ўзидан олдин кўзга ташланган.

Бироздан сўнг қуйига эндик. Оксана пастга думалаб кетишдан қўрқиб, биратўла менга ёпишиб олди.

Қалъа этагида бир гала йигит-қизлар кўринди.

– Булар ким, сайёҳларми? – сўради Оксана.

– Йўқ. Анави оқ қўйлақ кийган қиз келинчак, кўкрагига гул таққан йигит унинг қайлиғи. Бўлажак эр-хотинлар! Чилпиққалъада суратга тушиш учун келишган.

Биз йигит-қизларнинг даврасида янграётган қувноқ мусика садолари остида пастга эна бошладик. Этаги ерга судралган қиз ўйинга тушар, атрофини ўраб олган ёшлар қарсак чалиб уни олқишларди. Оксана мени

қўйиб юбориб, уларнинг даврасига қўшилди. Сураткаш йигит уларни кетма-кет суратга оларди.

Қиз Оксананинг қўлидан тортиб даврага таклиф қилди. У тортиниби ўтирмасдан қўлларини белига тираганча елкасини учириб, оёқларини гоҳ олдинга, гоҳ орқага ташлаганча шитоб билан рақсга тушди. Даврадагилар унинг чиройли ҳаракатларидан завқланиб, қарсак чалиб олқишларди. Шундан сўнг Оксана ёшлар билан бирга расмга тушди.

Бироздан сўнг у сураткаш йигитни даврадан етаклаб чиқди.

– Алик, бирга суратга тушамиз! – деди менга. Мен индамадим. Оксана исмимни талаффуз қилишга қийналиб, охири Алик деб чақиришига рухсат сўраган эди.

Оксана сумкасидан ўзининг фотоаппаратини чиқариб, сураткашга узатди.

– Бизни манави аппаратда туширасан. Сеникига тушганимиздан фойда йўқ.

Оксана билан суратга тушдик.

– Табиат қўйнида бўлиш қандай маза! – деди Оксана йўлда. У ҳамон ўша завқли даврадан қўнғил узолмаётганга ўхшарди. – Сен ҳам уйланаётганингда ўша ерга борган бўлсанг керак?

– Йўқ. У ер бизга узоқлик қилади. Биз Нукуснинг атрофини айланиб қўя қолдик.

– Менинг бу ерга келганимга бугун неча кун бўлганини биласанми? – деди у менга тикилиб.

– Қайдам, – дедим елка қисиб. – Уч ҳафтача бўлди, шекилли.

– Йигирма бир кун!

– Анча бўпти-ку.

– Шунча пайтдан бери ишдан бошқа нарсани билмайман. Сен ҳам мен бечорани биронта тузукроқ жойга олиб борай демайсан.

– Сизни ишдан чалғитишга журъат қилолмадим.

– Келаётган шанба куни менга озгина вақт ажрата оласанми?

– Майли. Қаёққа борамиз?

– Буни сендан сўрашим керак-ку!

– Тушунарли. Шанбагача бирон нарса ўйлармиз!

– Тўхта-тўхта! – дея чинқирди у биз Чилпиккалъадан анча узоқлашиб, асфальт йўлга яқинлашиб қолганимизда.

Мен машинанинг тормозини босдим. Оксана пешонасини ойнага уриб олишига бир баҳя қолди. У фотоаппаратини қўлига олиб машинадан тушди-да, йўл чеккасида ўсиб ётган каврак томонга юрди. Май ойи охирлаб қолгани учун каврак сап-сарик тусда қуюқ гуллаб, яшнаб турарди.

– Мен умримда бундай кичкина, чиройли дарахтни кўрмаганман, – деди Оксана жилмайиб. Чиндан ҳам каврак бир қарашда митти гужумни эслатиб юборарди.

– Бу дарахт эмас, бир йиллик ўсимлик!

– Наҳотки! – Оксана чўғирмадай қўнқайиб турган кавракнинг пастки қисмидан ушлаб, тортқилиб кўрди.

– Ундай қилманг, синиб кетади.

– Гапинг рост экан.

Оксана кавракнинг дарахт эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, уни чор тарафдан суратга ола бошлади.

— Украинага боргач, рассомларга бунинг суратини чиздираман. Кейин “Огонёк”да чоп эттираман.

Оксана кавракнинг иккита бутогини бир амаллаб синдириб олди-да, ортига қайтди. Унинг бармоқларига каврак шираси елимдай ёпишиб қолган эди. Негадир машинанинг ичида ёкимсиз ҳид анқий бошлади.

— Нима сасияпти?! — У ўзидан гумонланиб, пойабзалини кўздан кечирди. Мен ҳам ҳайрон бўлиб ҳавони ҳидлаб кўрдим. Қарасам, кўланса ҳид Оксананинг қўлидаги гулдан келаяпти.

— Гулингиз сассиқ экан, — дедим кулиб.

— Ростданми? — Оксана қўлидаги бутокни ҳидлаб кўрди-да, шу заҳоти уни оёғининг остига ташлаб юборди.

— Бу қанақаси! Гул ҳам шунақа бадбўй бўладими?

Мен машинани тўхтатиб, каврак бутокларини Оксананинг оёқлари остидан олиб ташладим.

— Қани, қўлингизни беринг-чи!

Каврак хиди унинг қўлларига сингиб қолган эди. Мен ҳам шу ёшга кириб, кавракнинг бунақа сассиқ бўлишини билмас эканман.

— Машинадан тушинг, — дедим унга.

Оксана тушгач, машинанинг эшикларини ланг очиб қўйдим.

— Қўлингизни кум билан тозалашингиз керак.

У ердан бир сиким кум олиб, қўлларини ишқалай бошлади.

— Барибир кетмаяпти! — деди бироздан сўнг кафтларини ҳидлаб кўриб.

— Бармоқларингизни ерга ишқаланг.

— Қанақасига?

— Энгашинг!

Оксана чўнкайиб ўтирди-да, қўлларини укувсизлик билан ерга теккизди.

— Бармоқларингизни текис тутинг... Энди ишқаланг!

— Эпполмайман!

Мен унинг қўлларини ушлаб, ерга ишқалай бошладим. Тупрокка ара-лашиб ётган майда чағир тошлар унинг бармоқларига бота бошлади.

— Оғрияпти! — дея зорланди Оксана қўлларини кафтимдан тортиб олишга уриниб. Мен унинг қўлини ишқалашни бас қилсам-да, бир муддат қўйиб юбормадим. Қизнинг майин қўллари орқали вужудимга аллакандай ҳарорат оқиб кираётгандек эди.

— Яна қанча турамиз? — деди у менга зимдан синовчан боқиб.

Шундан сўнг Оксананинг қўлларини қўйиб юбордим. У бармоқларини авайлаб қимирлатиб, ҳидлаб кўрди.

— Ҳиди кетибдими?

Оксана гапимни эшитмагандек бир муддат ўйланиб турди-да, кутилмаганда ўнг қўли билан бурнимга ўхшатиб чертки берди. Бурним чўғ теккандек ловуллаб, кўзимдан ёш чиқиб кетди. Оксана эса хохолаб кулганча машинага чиқиб ўтирди.

— Кетдик!

* * *

Эртаси куни шимолий районлардан бирига боришимиз керак эди. Оксана негадир ҳадеганда уйдан чиқавермади. Мен йўлак рўпарасида ма-

шинанинг олд эшикларини очиб қўйиб, ўзимча қўшиқ хиргойи қилиб ўтирдим. Бир пайт у деразадан ташқарига мўралади. Менга кўзи тушгач, “ҳозир чиқаман”, дея кўздан ғойиб бўлди. Бироздан сўнг зинадан шошиб тушиб келди. Унинг қўлида колбаса солинган иккита бутерброд бор эди.

– Биттаси сенга, – деди у кабинага ўтиргач бутерброднинг бирини менга узатиб.

– Раҳмат. Қорним тўқ.

– Тортинма. Биров қараб турса, овқат ейишга уяламан.

– Мен сизга эмас, йўлга қараб кетаман.

– Қиз болага ўхшаб ноз қилавермай ола қолсанг-чи!

Шундан сўнг икковимиз бутерброд кавшаганча йўлга тушдик.

– Кеча тоққа чиқиб чарчабман, – деди Оксана кечиккани учун баҳона топганидан қувониб. – Эрталабгача оёқларим зирқираб оғриб чиқди.

– У тоғ эмас, тепалик-ку.

– Нима фарқи бор! Баландлиги икки юз метрдан кам эмас.

– Бўлиши мумкин.

– Ҳалиям сенга суяниб чиққаним яхши бўлди.

Шаҳарлик қизлар нозик бўлишади, ростдан ҳам толиққан бўлиши мумкин деган ўй кечди ҳаёлимдан.

Биз борган район касалхонаси бир қаватли кўримсиз бинода жойлашган экан. Қачонлардир пахсадан тикланган иморатнинг у ер-бу ерида сувоғи кўчиб тушган, баъзи жойларида ҳосил бўлган тешикдан ичкари томони кўриниб турибди.

Девор ёнидаги куриб қолган ариқнинг бўйида экилган дарахт ниҳоллари қаровсизлик ва сувсизликдан қовжирай бошлаган. Пиёдалар кирадиган ихчамроқ эшикнинг рўпарасида ариқнинг устига иккита қалин тахта қўйилиб, қўлбола кўприк ҳосил қилинган. Биз шу ердан ичкарига кирдик. Касалхона ҳовлисида тортилган узун дорда ҳар хил халатлар, эр-как-аёл беморларнинг кийими аралаш-қуралаш осиб ташланган. Оксана маъноли бош чайқаб қўйиб, нигоҳини четга олди. Мен бундай ғариб ман-зарадан уялиб кетдим. Ўзимча пайтини топиб Оксанадан бу ҳақда ёзмасликни илтимос қилишни кўнглимга туғиб қўйдим.

Дарвозадан касалхонага элтадиган шағал йўлакнинг икки тарафида мевага кирмай курий бошлаган сийрак боғ бор. У ердаги юзасига тахта қотирилган иккита чўян ўриндиқда тўрт-беш киши суҳбатлашиб ўтирибди. Оксана касалхонага кириб кетгунича ортидан кузатиб турдим-да, бояги одамларнинг каватига бориб ўтирдим. Улар бош ирғаб саломимга алик олишгач, суҳбатини давом эттирди. Гап қайси шифокорнинг қўли енгил, қайси бири чаласавод экани-ю, қаерда қўли енгил табиб борлиги ҳақида кетарди.

– Мен шу Қудаярдан дўхтир чиққанига ҳайрон қоламан, – деди эгнига ола камзул кийган, эллик ёшлар атрофидаги мўйловли киши.

– Нима кипти, у туппа-тузук кардиолог-ку! – деди тишлари кемшик чол маънодор оҳангда. У шеригининг жиғига тегиш учун шундай деяётганини пайқаш қийин эмас эди.

– У билан Тошкентда бирга ижарада турдик, – бу гапга эътибор бермай сўзида давом этди ола камзулли бемор. – “Россия” меҳмонхонасидан қибла тарафга бироз юрилса, “Океан” деган тирик балиқ сотиладиган катта дўкон бор, шу дўконнинг орқа тарафидаги жинкўчада жойлаш-

ган ҳовлида уч йигит бирга яшадик. Мен, Кудаяр, шовотлик Бобожон... Ўша пайтларда Кудаяр қиз боладай уятчан эди. Ижара уйнинг хўжайини Ҳанифа опа ҳам уни яхши кўрарди. Овулдан чиққан ювошгина бола деб ўйлаб, унга меҳри тушган бўлса керак. Ҳар куни пиширган овқатидан унга бир коса олиб қўяди. Бизларга эса йўк! Учинчи курсдан кейин бу бола жуда талтайиб кетди. Баъзи кунлари ширакайф бўлиб келади.

– Нима гап? – сўрайман ҳайрон бўлиб.

– Степендия олган эдик, курсдошлар билан пивоҳўрлик килдик, – дейди кўзлари сузилиб.

– Бобожон бормади?

– Эй, у ҳеч кимга қўшилмайди. Бир тийинни ўн жойидан тугадиган хасис!..

– Сиз қаерда ўқирдингиз? – унинг гапини бўлди даврада ўтирган ёшроқ йигит.

– Ирригация институтида. Икковимиз ўқишга хужжат тайёрлаб юрганнимизда танишиб қолган эдик. Хулласи калом, у кунда-кунора ичиб келадиган, Ҳанифа опа ҳам унга овқат илинмайдиган бўлди.

– Менга қара, Тўрабек жўра, – деди бир куни Кудаяр менинг бўйнимдан кучоқлаб олиб. Ундан келаётган ароқ исидан кўнглим айниб, қусиб юборай дейман. Шунча ҳаракат қилсам ҳам сира қўйиб юбормайди. – Биз институтда ҳар хил касалликлар ҳақида дарс ўтамиз. Мисол учун, бир куни туберкулёз, бир куни менингит, бошқа сафар оккон... Домлаларнинг маърузасини эшитган сайин юрагинг орқага тортиб кетади. Ҳар куни дарсдан сўнг шу дарди-бедаволарнинг белгиси ўзимда пайдо бўлаётгандай юрагимни ваҳима босади. Кечқурун тузук ухломмайман, худди ҳовлимизда таъзия бўлиб, қулоғимга йиғи-сиғи овози эшитилаётгандай туюлаверади. Мен шу кўргиликлардан кутулиш учун ароқ ичаяпман. Дарсларга кўникиб кетганимдан сўнг ичишни йиғиштираман. Шу гапимга ишонасанми?

– Ишонаман!

– Қасам ич!

– Қасам ичаман.

Кудаярнинг меҳри ийиб, кутилмаганда юз-кўзимдан чўлпиллатиб ўпа кетди. Кейинги вақтларда Бобожон икковимиз иложи борица унинг кўзига кўринмасликка тиришардик.

Иккита бўлажак дўхтир билан бирга яшаганим учун мен кўп касалликлар ҳақида унча-мунча нарсаларни билиб олдим. Ҳатто, ўзимнинг томиримни ушлаб кўриб, пульсимни санашни ҳам ўргандим. Ҳеч ким йўқ пайтида яхшилаб қулоқ солсам, юрагимнинг дукиллашини ҳам эшитгандай бўламан. Бир куни эътибор берсам, юрагим кўлмакда қолган балиқдай типирчилаяпти! Аввалига мен ҳам Кудаярга ўхшаб ваҳимачи бўлиб қолаяпман, шекилли, деб унчалик эътибор бермадим. Лекин юрак қурғур безовта бўлишни қўймади. Шерикларимга ҳеч нарсa демадим. Тагин ўзларича даволаймиз деб мени ўлдириб қўйишлари мумкин деган ўйда тўғри поликлиникага бордим. Дўхтир юрагимни обдон текширди-да, “тахикардия экан”, деб қоғоз ёзиб берди. Дорихонада ёшгина қиз кичкина шиша идишда аллақандай дорини қўлимга тутқазди:

– Кунига уч маҳал шундан уч-тўрт томчисини сувга қўшиб ичасиз.

Шерикларимдан яшириб тўрт-беш кун дорини ичиб юрдим. Юрагим биров тинчигандай бўлди.

Бир куни дорини қўлимга олишим билан хонага Қудаяр кириб қолди.

– Бу нима? – деб у чакқонлик билан қўлимдан шишани юлиб олди.

– Бер бу ёққа, юрак дориси бу! Дўхтир ёзиб берди.

– Сени қара-ю... Мендан яхши дўхтир бор эканми? Буни томчилаб эмас, бутунича ичиш керак, мана бунақа қилиб! – Қудаяр шишадаги дорини лўк этиб ютиб юборди.

– Вой, ёмон бўлиб кетаяпман, Тўрабек, мен тамом бўлдим! – деб у ўзини қаравотга ташлади. Қарасам, юзидан қон қочиб, ёноқлари пахтадай оқариб кетибди. Сўнг пешонасидан муздай тер қуйила бошлади. Шоша-пиша унинг томирини ушлаб кўрдим. Ишонасизми, томири урмаяпти! Бироздан сўнг бармоғимнинг учи озгина қимирлагандай бўлди-ю, сўнг яна сезмай қолди.

Бошингизни оғритиб нима қилдим, унинг пульси бир дақиқада атиги тўрт мартагина урарди. Энди нима қиламан деб ўйладим. “Тез ёрдам” чакирай десам квартирада телефон йўқ. Унинг юзига шамол елпишдан бошқа чорам йўқ. Қудаяр эса тўшакда қилт этмай чўзилиб ётибди. Бояқишнинг кўз очишга ҳам ҳоли йўқ. Ҳартугул бироздан сўнг пульси ўн иккитага кўтарилди. “Эй, Худойим, ўзинг сақла, мени шарманда қилма”, деб шивирлайман ўзимча. Қўлимдан бошқа нимаям келарди? Яқинда йигирмага кирган ёш йигитман. Ўлаётган одамнинг бошида ўтириб кўрибманми? Қудаяр ҳозир жон берадиган бўлса, мен ҳам кўрқувдан бир касални орттириб олсам керак, деб кўрқдим.

Аста-секин томир уриши тезлашиб, элликдан ошганида у кўзини очди. Пешонасидан тер қуйилиши ҳам камайди.

Шу воқеадан сўнг, “эсимнинг борида этагимни ёпганим маъкул”, деб бир ҳафтанинг нари-берисида бошқа квартирага кўчиб ўтдим. Қудаяр билан бошқа учрашмадик. Боягина олдимдан ўтиб кетди, лекин мени танимади. Болалар кардиологи бўлиб ишлаётган эмиш!

– Кичкина ўғлим тўрт яшар эди, – деди боя Тўрабекнинг қитиқ патига теккан одам. – Кечкурун боғчадан олишга борсам, тарбиячи қиз, “оға, болангизни кардиологга олиб бораркансиз, туғма пороги бор дейишяпти”, деб дўхтир берган бир парча қоғозни қўлимга тутқазди.

Бу гапдан ваҳимага тушиб, кечаси билан ухлолмай чикдим. Чунки порог деганлари жуда ёмон касаллик эканини эшитган эдим.

– Ўғлингиз ўйнаб юриб кутилмаганда бирдан кўкариб қолармиди? – дея сўради эртаси куни Қудаяр мендан.

– Йўқ, бунақа ҳолатни сезмадик...

– Сезмаслигингиз табиий, чунки болага яхши қарамайсиз, – деди у. – Кеча ўғлингизни ўзим текшириб кўрдим. Юрагида битта клапан ишламаяпти. Яъни, тўртта клапаннинг атиги учтаси қонни ҳайдаяпти. Бу нимага олиб келишини биласизми? Юракнинг бир қисмига қон етмай, хужайралар ўла бошлайди. Бу эса гўдакнинг ҳаёти учун жуда хавфли!

– Нима қиламиз унда? Нуқусга олиб борсам-чи? – дедим хавотирим баттар кучайиб.

– Эй, оға! – дея қулди у курсисига ялпайиб ўтириб олиб. – Бизларнинг ҳаммамизнинг ўқиган ҳафтиягимиз битта! Агар курбингиз келса, Тошкентга олиб боринг. У ердаги ўн олтинчи касалхонада Эргаш деган курсдошим ишлайди, шунга хат ёзиб бераман.

– Ўша ошнанг бошқа ҳафтиякни ўқиганми? – дедим ўзимни тиёлмай. Тилим курсин, Қудаярни хафа қилиб қўйдим. У олдидаги журнални шартта ёпиб, хонадан чиқиб кетди. Анча вақт кутиб ўтирдим, лекин у қайтиб қорасини кўрсатмади. Кечга яқин ҳамшира хонага кириб:

– Оға, кабинетни кулфламокчиман, – деди.

– Ҳов, Қудаяр қани?

– У киши бугун бўлмайди, болалар боғчасига кетди.

Хуллас, бир ҳафта орқасидан ялиниб юриб, зўрға хат ёздириб олдим.

Эргаш деганлари яхши одам экан. Ўғлимни синчиклаб текширди.

– Қудаяр ҳалиям дўхтирми? – деб сўради охирида.

– Ҳа.

– Унга айтинг, ўзига бошқа иш кидирсин! Ўғлингиз соппа-соғ, ҳеч қанақа пороги йук.

Хурсанд бўлиб кетганимдан унга қайта-қайта раҳмат айтиб ортимга қайтдим.

– Ҳозир болангизнинг аҳволи қандай? – сўради даврадагилардан бири.

– Кўз тегмасин, шундан сўнг тумовга ҳам чалингани йўқ. Ҳозир институтда ўқияпти.

Беморларнинг гурунги мени қизиқтириб қўйди. Шунинг учун Оксанининг чиқиб қолишидан хавотирлана бошладим.

– Яхши дўхтирлар аллақачон ўтиб кетишди, – деди боядан бери жимгина соқолини силаб ўтирган яшил чакмонли қария. – Анча йиллар бурун ошқозон касалига йўлиқдим. Ичим тинимсиз бураб оғрийди. Отам раҳматли, “ёлғиз тоғам бор эди, у ҳам қирқ икки ёшида ичбурмадан ўлиб кетди”, деган гапни кўп айтарди. Ўша ичбурма деганлари ҳозирги кўричак экан! Хуллас, мен ҳам эрта-бир кун шу дарддан ўлиб кетаманми деб кўркаман. Анча вақтгача дўхтирга кўринишга юрагим бетламай юрдим. Лекин оғриқ забтига олавергач, райондаги касалхонага бордим. Ўша пайтларда элнинг орасида Қора дўхтир деб ном чиқарган ҳинди дўхтир бор эди. Тедя Сингх деган деган бу одамнинг оиласи алғов-далғов замонларда Москвага бориб қолган экан. Медицина институтини тамомлаганидан сўнг уни Тошкентга юборишган. Тошкентдагилар бизга...

Ошқозонни рентгенга солишнинг иложи йўқ экан. Қора дўхтир касалимнинг аломатларини сўрашга тушди.

– Ичинг қанақа қилиб оғрийди?

– Бураб оғрийди. Еган овқатим яхши ҳазм бўлмайди.

– Ичинг қон аралаш келадими?

– Яқиндан бошлаб шунақа бўлаяпти.

– Ошқозонингда яра бор, – деб у қоғозга нималарнидир ёза бошлади. – Касалхонада ётишинг шарт эмас, сенга ўзинг тайёрлайдиган дорини буюраман. Икки юз граммлик стаканга тўлар-тўлмас қилиб арок қуясан...

– Мен арок ичолмайман, – дедим унинг гапини бўлиб.

– Шошма, сенга арок ичасан деяётганим йўқ. Стакандаги арокқа алоэнинг иккита баргини майдалаб тўғрайсан. Дикқат билан қара, унинг шираси стакандан ташқарига оқмасин. Кейин унга май ойида олинган асалдан бир қошиқ қўшасан.

– Стакандаги арок тошиб кетмайдими? – дедим мен.

Қора дўхтир кулди.

– Ҳаммаси икки юз граммдан ошмасин. Арокни идишга тўлар-тўлмас қилиб қуясан деяпман-ку! Унинг оғзини ёпиб, бир ҳафта қоронғи жойда сақлайсан. Тайёр бўлгандан кейин овқатдан ярим соат олдин ундан бир чой қошиқда ичиб турасан. Малҳамни охиригача ичиб бўлганингдан сўнг менинг олдимга келасан.

Тўғриси, стакандаги малҳам яримламасдан бурун ошқозоним қаерда эканини ҳам унутдим. Илгари гўжани ҳам совитиб ичардим, иштаҳам очилиб кетиб, туяни бутун ютиб юборишдан ҳам тоймайдиган бўлдим. Шунга ҳам йигирма йилдан ошди. Йўлим тушса, Қора дўхтирга раҳмат айтиб қўяман деб юрсам, у бояқиш аллақачон оламдан ўтган экан.

– Дўхтир дегани шунақа бўлса-да!

– Эй, садағаси кетай!

Сухбат ҳали узоқ давом этиши тайин эди. Оксананинг касалхона эшигидан шитоб билан чиқиб келаётганини кўриб ўрнимдан турдим. Икки нафар оқ халатли аёл нималарнидир уқтирганча унинг ортидан эргашиб келарди. Оксана уларга эътибор бермай, машинага ўтирди.

Радиода соат ўн иккида бериладиган эшиттиришнинг куйи янграётганда биз Нукусга қараб йўлга тушдик.

Оксана нимадандир ҳафа эди. Зимдан унга қарайман, қиз оғзига мум солиб олгандек чурқ этмайди. Вақти-вақти билан чуқур тин олади. Мен ундан ҳеч нарса сўрамадим. Кейинроқ ўзи ҳаммасини гапириб беришига ишончим комил эди.

Ижара уйнинг рўпарасида машина ғийқиллаб тўхтаганида у паришон ҳаёлларини йиғиштириб олди.

– Юр, уйга қирамиз, – деди Оксана машинанинг эшигини очаётиб.

– Раҳмат. Уйга қайтмоқчиман.

– Йўк, ҳеч қачон кетмайсан! Ҳозир кимгадир дардимни айтмасам, ёрилиб кетаман.

У менинг розилигимни ҳам кутиб ўтирмасдан йўлакка томон юрди. Ноилож унга эргашдим. Қизни шу аҳволда ташлаб кетишни истамадим.

Оксана сумкасини диванга отиб юбориб, ошхонага кириб кетди. Ичкаридан идишларнинг шарақлаши, газнинг повиллаб ёнгани эшитилди. Бироздан сўнг мазали овқат ҳиди димоғимга урилиб, иштаҳамни қитиклай бошлади.

– Алик, тушлик тайёр, – деди у ичкаридан. Сўнг иккита финжонда қаҳва келтирди.

– Сен қаҳва ичиб тур, – деб Оксана шоколад солинган тақсимчани олдимга суриб қўйди-да, яна ошхонага юрди. Зум ўтмай иккитадан сосиска ва қовурилган тухум солинган қўшалок тарелка олиб кириб, столга қўйди. Бироздан кейин ялтироқ чўмич билан катта косага ши солиб, олдимга қўйди. Ўзига эса ихчам тарелкага овқат сузди.

– Қайси куни Давлатбека пиширган шини ичган эдинг. Энди менинг қўлимдан татиб кўр-чи, баҳосини ўзинг берарсан, – деди у жилмайиб. Ши – украинларнинг миллий таоми эканини биламан, шу боис Оксана уни Давлатбека опадан кўра мазалироқ пиширганига шубҳам йўқ.

– Қани, бошладик.

– Ўзингизга овқат етмай қолдими? – дедим унинг косасига қараб.

– Нега ундай деяпсан? – сўради киз хайрон бўлиб. – Мана, еяпман-ку.

– Тарелкангизга қараб айтаяпман.

– Ҳа-а, – деб у мийиғида кулиб қўйди. – Менга шуниси етади. Кўп есам, қоматим бузилади. Эркаклар кўпроқ еб-ичиши керак.

– Нега касалхонадан хафа бўлиб чиқдингиз? – деб сўрадим овқатланаётганимизда ундан. – Ёки яна биронта гўдак... – “нобуд бўлибдими?” дейишга тилим бормади.

– Министр ўринбосари билан тортишиб қолдик.

– Жумабой оғами? У ҳам ўша ерда эканми?

– Ҳа. Мен борганимда бош врачнинг хонасида мажлис ўтказаятган экан. Ичкарига кирганимда менга ёмон қараб қўйди. Лекин чиқиб ту-ринг дейишга журъат қилолмади. Мажлисда юқорига ёзилган бир ари-зани муҳокама қилишаятган экан. Бундан уч ойча бурун у ерда бир аёл туғолмай вафот этган. Буям етмагандай, унинг гўдаги ҳам нобуд бўлган. Аёлнинг эри дўхтирлардан норози бўлиб юқорига шикоят ёзибди. Текши-рилганда унинг даъволари асосли чиққан. Бечора жувоннинг туғишдан олдин бачадонидан сув кетган. Оқибатда ҳомила сувсизланиб қолиб, аёлнинг туғиши қийинлашган. Унга биринчи ёрдам кўрсатишмаган. Уни Нукусга юборишмаган, у ердан тажрибалироқ врач ҳам чақиришмаган. Шунинг учун она-бола нобуд бўлган.

Фая Акчурипа деган гинеколог шу куни навбатчи экан. Министр ўринбосари уни ишдан бўшатиб, шикоятчига жавоб ёзишни таклиф қилди. Мажлисда ўша йигит ҳам қатнашаятган экан.

– Икки бирдай инсоннинг ўлимига сабабчи бўлган дўхтир ишдан бўшаш билан жавобгарликдан қутулиб қоладими? – деди у ўрнидан туриб. – Агар мен бировни ўлдириб қўйсам, шу заҳоти олиб бориб қамашади. У эса... Йўқ, ўртоқ замминистр, мен норозиман! Агар шундай қилсангиз, яна шикоят ёзишга мажбур бўламан.

– Хотинингизнинг ўлимига ўзингиз айбдорсиз! – деди Фая Акчурина ўрнидан туриб. – Нега вақтида унинг соғлиғига эътибор бермадингиз? Нима учун тўлғоқ тутгунича бирон марта касалхонага олиб келиб, бизга кўрсатмадингиз? Хотинингиз камқон эди. Шуни билатуриб сиз уни ҳар икки йилда ҳомила кўтаришга мажбур қилгансиз!

– Бу гапингизни исботлаб беринг.

– Исботлайман! Ўн икки йилда еттита бола тукқан бўлса, сизга бундан ортиқ яна қанақа исбот керак!

– Ўн икки эмас, ўн икки ярим йил!

Мажлисда ўтирганлар кулиб юборди.

– Сиз нималарни ёзиб олаяпсиз? – деди Жумабой оға менга кўзи тушиб қолиб.

– Бўлиб ўтган воқеаларни...

– Сиз илм билан шуғулланаяпсизми ёки жосуслик биланми?

– Нима дедингиз?! Гапингизни яна бир марта қайтаринг-чи?! – дедим жаҳлим чиқиб. Ахир, ким ҳам бундай тухматга чидаб тура олади?

– Такрорласам нима қиласиз, менга қурбақа юттирасизми?

Тўғриси, унинг “қурбақа юттириш” ҳақидаги гапини тушунмадим.

– Бизда хонлик замонларида баъзи одамлар қурбақа ютишган.

– Нахотки?! Тирик қурбақани-я?

– Тирик қурбақани! Хон оғир гуноҳ қилган одамларга тирик қурбақани ютиш ёки ўлим жазосидан бирини танлаш имконини берган. Айбдорлар биринчи жазони танлаган. Лекин улар бунинг оқибати нима бўлишини

билмаган. Чунки одамнинг ошқозонига тушган курбақа ўлиб қолмаган, бечоранинг ошқозонини тирмалаб, ташқарига чиқишга уринган. У эса оғриқдан азоб тортиб ўлган.

– Ҳа, жудаям шафқатсиз жазо экан... Хуллас, министр ўринбосари Акчурина бир четда қолиб, менга ташланиб кетди.

– Сиз фақат ўзингизнинг ишингиз билан шуғулланиб юрганингиз йўқ, – деди у ғазаб билан. – Менда етарлича маълумотлар бор. Борган жойингиздан негатив маълумотлар тўплайсиз. Суратга ҳам оласиз! Керак бўлса, институтингизга хат ёзиб, командировкадан чақиртириб оламан.

– Сизнингча, мен фақат салбий ҳолатларни ёзиб, яхши ишлардан кўз юмаяпманми?

– Кўз юмаяпсиз! Масалан, биз иккита районда болалар ўлимини кескин камайитиришга эришдик. Шундан хабарингиз борми?

– Бу маълумот билан танишдим. Хўш, бунинг сабаби нимада эканини биламизми?

– Туғишни режалаштиришда! Бу – болалар ўлимининг олдини олиш бўйича энг замонавий янгилик! Агар ана шу усул бу районда ҳам қўлланганида Акчурина йўқ жойда гуноҳкор бўлиб ўтирмасди.

– Мен сизнинг мақсадингизни тушунмадим, – дедим аччиқланиб. – Менимча, аёл кишининг бачадонини боғлаб қўйиш ҳеч қандай замонавий янгилик эмас. Аксинча, сиз дунёга келган гўдакларнинг ҳаётини саклаб қолиш ҳақида бош қотиришингиз керак.

– Сиз илмий башоратлардан беҳабарсиз, – деди у баттар жаҳли чиқиб. – Ҳурматли мажлис катнашчилари, сизлар ҳам икки кулоғингиз билан яхшилаб эшитиб олинг, олимларнинг ҳисоб-китобига қараганда, 2030 йилларга бориб дунёдаги одамлар сони 10 миллиарддан ошади. Ўшанда Ўзбекистоннинг аҳолиси 40 миллионга, Қорақалпоғистонда эса 2,5 миллионга етади. Еримиз эса бунча одамни боқолмайди. Кўп одамлар тўйиб овқат еёлмайди. Оқибатда бизнинг етти ухлаб тушимизга ҳам кирмаган касалликлар пайдо бўлади.

– Мен бунақа ҳаёлий башоратларга ишонмайман, – дедим бўш келмай. – Бир нарсани эсингизга солиб қўяй, сизлар миллат сифатида камчиликни ташкил қиласизлар. Халқингизнинг келажаги сизни ташвишга солмайдими?

– Сиёсий айирмачиликни бас қилинг, – деди у менга. – Қорақалпоқлар тўққизинчи асрда пайдо бўлган, улар йигирма тўққизинчи асрда ҳам, ундан кейин ҳам яшайверади. Сизни яна бир марта огоҳлантираман, негатив маълумотлар тўплашни йиғиштиринг!

Хуллас, асосий масала бир четда қолиб, Жумабой икковимиз даҳанаки жангга киришиб кетдик.

– Мажлисдан бир қарорга келинмади, – деди у ниҳоят. – Ариза эгаси билан Акчурина ўзаро келишиб олмагунча бу масала тўхтаб туради.

Шу билан мажлис тугади. Жумабойнинг асаблари таранглашиб, кўпчиликнинг олдида ўзини тутолмайдиган аҳволга тушган эди. Мен ҳаммадан олдин хонадан чиқиб кетдим. Чунки ортиқ бу касалхонада қолишимдан ҳеч қандай маъно йўқ эди.

– Оилани режалаштириш ғояси Жумабой оғадан чиқмаган бўлса керак, – дедим мен. – Эшитишимча, Москвадан шунақа буйруқ келган эмиш.

– Буйруқ – бошингга тутилган қилич эмас! Уни маҳаллий шарт-шароитлар билан солиштириб, обдон ўрганиб чиқиш керак. Агар у яхши натижа берадиган бўлсагина бажариш керак. Эй, барибир бу гаплардан фойда йўқ... Юр, нариги хонага ўтамиз.

Икковимиз бошлашиб қўшни хонага ўтдик. Оксана шкафдан кичкина кулдон олди-да, диванга бориб ўтирди.

– Кечирасан, сумкамни узатиб юбор.

Мен шкафнинг устидаги сумкани олиб бердим. Оксана сумкадан инглизча ёзувли сигарет ва чакмоқтош олди.

– Нега турибсан? Ўтир, – деб у ёнидан жой кўрсатди.

– Сигарет чекишингизни билмас эканман, – дедим Оксананинг қаватига омонат чўкиб. Бундай чиройли қиз билан машинада ёнма-ён ўтириш бошқа, диванда ўтириш бошқа экан. Ҳаяжонимни сездирмаслик учун у билан суҳбатимизни давом эттиришга уринсам-да, тилимга тайинли гап келмайди.

– Шунақа пайтларда хумори тутиб қолади, – деди у қўлидаги сигаретни ўт олдириб. – Сен чекмайсанми?

– Йўқ.

– Тўғри қиласан. Мен ҳам ташлашим керак. Лекин қачонлигини билмайман... Балки... Лекин она бўлсам албатта ташлайман. Чунки тамаки туғилажак боланинг ҳаёти учун хавфли.

– Қачон она бўлмоқчисиз?

Оксана кўрқа-писа берган саволимдан хафа бўлмади. Тамакини хузур билан кетма-кет тортиб, менга хуморли нигоҳ ташлади.

– Қайдам, – деди елка қисиб. – Умуман, бу масала фақат менга боғлиқ эмас.

Орада бироз сукунат ҳукм сурди.

– Сиз қиз бола бўлганингиз учун она бўлишни вазифам деб биласизми ёки буни орзу қиласизми?

Кутилганда тилимдан чиқиб кетган аҳмоқона саволдан ўзим уялиб кетдим. Бироқ бу гап Оксанага ёқиб тушди.

– Э-э! – деб у мийиғида жилмайди. – Дунёда она бўлишдан ҳам каттарок бахт бор эканми? Сен янги туғилган чақалоқнинг хиди қанақа бўлишини биласанми? – Оксана саволига жавоб ҳам кутмай давом этди. – Тандирдан янги чиққан ноннинг хиди... Йўқ, унақа эмас, шохдан янги узилган меванинг... Унга ҳам ўхшамайди. Умуман, дунёдаги ҳеч бир хид гўдакнинг бўйига тенг келолмайди. Сенинг фарзандинг борми?

– Бор.

– Неча ёшда?

– Икки ойлик чақалоқ.

– Қандай яхши! Уни туғилган вақтида қўлингга олиб, ҳидлаб кўрмадингми?

– Йўқ.

– Нега?

– Уялдим. Чунки у ерда онам бор эди!

– Тушунмадим. Ўз фарзандингни бағрингга босишдан ҳам уяласанми?

– Бизда ота-онаси бор ёшлар боласига тикилиб қарамайди.

– Ёмон одат экан.

Оксана сигарет қолдиғини ўчириб, кулдонга ташлади.

– Сени зериктириб қўйдим, шекилли?

– Йўқ, – дедим мен. Лекин тўғриси айтсам, у билан икир-чикир нарсалар ҳақида гаплашиб ўтирганимиздан ўнғайсизлана бошлаган эдим.

– Айтгандай, сен менга ўғлингни кўрсатмайсанми? – сўради Оксана кутилмаганда жонланиб. – Унинг исми нима?

– Алпомиш.

– У нима деган маънони билдиради?

– Бундан минг йиллар олдин бизда Алпомиш деган баҳодир йигит яшаган. Қорақалпоқлар кўпинча боласига довюрак, мард йигит бўлсин деган ниятда шундай исм қўйишади.

– Қара, қандай ажойиб факт! – Оксана худди сахнадаги актрисалар сингари қўлларини нозик ҳаракатлантириб гапида давом этди. – Украинлик олим киз Кравченконинг монографиясидан қорақалпоқларнинг ботир фарзанди Алпомиш ҳақидаги маълумотлар ҳам ўрин оладиган бўлди.

Мен унинг ҳаракатларини завқ билан кузатиб ўтирдим.

– Рост айтаяпман. Ўғлингни менга кўрсатасанми?

Оксананинг кўнгли бироз ёзилгани, Жумабой оға билан бўлган можарони унутиш учун кечгача бирон нарса билан овунишга ҳаракат қилаётганини пайқадим. Бироқ уни овутиш менга қимматга тушмаса яхши эди. Ахир, уйда онам бор. Уйланганимга бир йилдан ошди. Оксана ни ҳар куни машинада олиб юрганим етмагандай, энди уйга ҳам бошлаб борсам... Бизнинг одатларимизнинг унга қизиғи йўқ, ўзим эса тушунтиришга тортиндим.

Шу пайт телефон жиринглади. Давлатбека опа экан.

– Жумабой оға сизнинг бир жойга боришингизни маслаҳат берди, – гўшакдан унинг овози эшитилди. – Тахиатошда бир аёл уч ўғил кўрибди – Омон, Эсон, Турсин деган. Шуни бориб кўраркансиз.

– Раҳмат, Давлатбека опа! Ҳозирок бораман, – деб у гўшакни жойига қўйди-да, менга юзланди. – Жумабой шаштдан тушибди. Бу менинг биринчи ғалабам! Кетдик, Алиқ, Алпомишни бошқа пайт кўрсатасан.

* * *

“Қайнонамнинг ўлими йўқ жойда қайғу бўлди”, деганларидек, Оксананинг “Алпомишни кўрсат”, деган илтимоси мени ташвишга солиб қўйди. Уни уйга қандай олиб бораман? Онам-ку тушунар, аммо Бибисоранинг унга сира кўзи учиб тургани йўқ. Шундоғам ковоғидан қор ёғиб юрибди. Дастлабки кунларда бу ҳолга унчалик аҳамият бермай, ҳазилчин аралаш, “ҳарқалай, ўша ўрис қизни деб бизларни унутиб қўймасиз”, деб кулиб қўярди. Лекин кейинги пайтларда уйга кеч қайтаётганим учун кўнглига гумон оралади. Баъзан кечкурун ишдан келиб, “овқат борми?” деб сўрасам:

– Ўрис киз тўйдириб юбормадими? – деб зарда қиладиган одат чиқарди.

Онам унинг гапидан хафа бўлса-да, эр-хотиннинг орасига нифок солишни истамай тилини тишлайди.

Хотининг бадфееъл бўлса, еган-ичганинг ҳам татимас экан. Кўпинча чарчаганимни баҳона қилиб, барвақт ётиб оламан. У эса қозон-товуқ ювиш баҳонасида менинг кўзим илингунча ётоққа қадам босмайди. Бу кунлар ҳам ўтиб кетар, деб алашимни ичимга ютаман.

Эртага шанба. Ваъдага кўра Оксанани бирон жойга олиб боришим керак. Лекин қаерга? Аввалига музейга олиб кирарман деган ўйда бемалол юрган эдим. Бугун суриштириб билсам, музей таъмирга тушиб, одамларни киритишмаётган эмиш. Эллиққалъа тарафлардаги эски кўрғонларга олиб борсаммикин? Лекин у ердаги хароба деворларнинг Оксанага нима кизиғи бор? Бу киз археолог ёки тарихчи бўлмаса... Қолаверса, ўша кўрғонларнинг номини ҳам, тарихини ҳам билмайман.

Шундай хаёллар билан деярли ухламай тонг оттирдим.

– Хўш, Алик, мени қаерга таклиф қилмоқчисан? – дея сўради Оксана хушхол кайфиятда машинага чиқиб.

– Сизни ер юзида йўқ бир саройга олиб бораман, – дедим сирли оҳангда.

– Йўғ-ей?! Ер юзида йўқ сарой ҳам бўларканми! Қорақалпоғистонда шунақа сарой борми?

– Албатта.

– Сен менга яна эртақ айтаяпсан, шекилли? – деди у кулиб.

– Борганимизда кўрасиз.

Мен Оксанани Хўжайлидаги Мазлумхон сулув макбарасига бошлаб бордим.

– Қани ўша сарой? Кўринмаяпти-ку, – дея бот-бот сўрарди у юкорига кўтарилаётганимизда ажабланиб.

– Бироз сабр қилинг.

– Кўлимдан торт, бу тепалик Чилпиққалъадан ҳам баланд экан!

Нихоят, тепаликка чикдик.

– Ҳаммаёқ қабристон-ку! – деди у ковоғини уйиб.

– Ортимдан юринг.

Мен Оксанани ер остида жойлашган Мазлумхон сулув макбарасига бошлаб тушдим.

– Мана ўша, ер юзида йўқ сарой!

– Ер юзида йўқ, лекин ер остида бор. Қизик...

Оксана сарой деворларини бежаб турган ранг-баранг нақшларни кизикиш билан томоша қила бошлади.

– Бу сарой қачон қурилган?

– Билмайман.

– Бу ерда кимлар яшаган?

– Қайдам.

Шу гапларни айтишга-айтдиму ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Нукул енгил машина минганимга гердаиб юргандан кўра, мана шунақа жойларнинг тарихини ҳам озгина ўрганиб қўйсам бўлмасмиди?..

Бахтимга шу пайт бир гала саёҳатчилар саройга кира бошлади. Уларнинг орасида Мазлумхон сулув тарихини биладиган одам бор экан. Ёши мен тенги келадиган думалоқ юзли, пешонасида сочлари тўкила бошлаган йигит тумовга чалингандек хириллаган овозда гап бошлади:

– Мен сизларга айтган Мазлумхон сулув макбараси мана шу!

Ҳамроҳлари унинг атрофини ўраб олишди. Оксана ҳам уларнинг сафига бориб қўшилди.

– Бу обида ўн иккинчи асрнинг ўрталарида қурилган, – дея давом этди йигит. – Хоразм воҳасида Ислон динини ёйиш учун келган Шамуннабий исмли араб уламосининг Мазлумхон деган гўзал қизи бўлган экан. Шу атрофда яшайдиган Абутолиб исмли уста йигит унга ошиқ бўлиб қолади.

– Агар сиз мени чиндан ҳам яхши кўрсангиз, бир шартим бор, шуни бажарсангиз, сизга турмушга чиқаман, – дейди Мазлумхон унга.

– Розиман. Айтинг шартингизни, – дейди йигит.

– Менга ер юзида тенги йўқ бир сарой куриб берасиз.

Йигит унинг шартига рози бўлиб, ер юзида йўқ саройни ер остида куришга киришади. Бир неча ойдан сўнг у кизнинг олдида боради.

– Сарой тайёр бўлди, бориб кўрасизми?

Мазлумхон чиройли нақшлар билан безатилган мана шу саройни кўриб хайрон бўлиб қолади. Чунки у уста бу шартни бажаролмайди деб ўйлаган эди. Шунинг учун берган ваъдасидан тона олмайди.

– Сиз ростдан ҳам мени яхши кўрасизми? – дея сўрайди киз маккорона жилмайиб.

– Ҳа! – деб жавоб қилади уста.

– Агар мана шу саройнинг тепасидан ўзингизни пастга ташласангиз, гапингизга ишонаман!

Уста ўйлаб ўтирмасдан бинонинг гумбазидан ўзини пастга ташлайди. У манави ерга қулаган. – Йигит бинонинг ўртасидаги занжир билан ўраб қўйилган, ялтироқ кошнлари синган чорбурчак сахнга ишора қилди. – Мазлумхон ўзининг хато қилганини англаб, каттиқ афсусланади. “Шундай мард йигитнинг кадрига етмадим, энди менинг ҳам бу дунёда тирик юришга ҳаққим йўқ”, деб устанинг ортидан ўзини пастга ташлайди. Йигит билан кизнинг жасади анави ерга кўмилган. – У саройнинг бир чеккасида усти оқ мато билан ёпиб қўйилган қўшалок қабри кўрсатди. – Антропологлар қабрларнинг бирида 25–27 ёшлар атрофидаги эркакнинг, иккинчисида 16–19 ёшлардаги кизнинг жасади борлигини аниқлашган...

– Кечирасиз, – деди Оксана унинг гапини бўлиб. – Сиз уста саройни куриб битказган деяпсиз. Агар шундай бўлса, йигит билан киз қанақасига гумбаздан ичкарига қулаган?

– Бу ҳақда ҳар хил тахминлар бор. Баъзилар ўшанда сарой охиригача битмаган, гумбази очик бўлган дейишади. Бошқа бировлар эса улар анави ён томондаги тўйнуқдан сакраган деб гумон қилишади. Бироқ тўйнуқдан сакраганида бу ерга тушмас эди.

– Девордаги нақшлар ўша замонда ишланганми? – дея сўради сайёҳлардан бири. Оксана уни маъқуллагандек бош ирғади.

– Ўша даврда ишланган, – қисқа қилиб жавоб берди йигит.

– Унда нега бўёқлари шу пайтгача ўзгармаган. Ёки куёш нури тушмагани учунми?

– Йўқ, бунинг сабаби бошқа. Агар Хива, Самарқанд, Бухорога борган бўлсангиз, ўша жойлардаги тарихий обидалардаги нақшли кошнлар неча асрлардан бери очик ҳавода ҳам ўзгармаганини кўрган бўлишингиз керак. Айтишларича, қадимги усталар таркибида темир, титан каби моддалар бўлган каттиқ тошларни икки-икки ярим минг даража оловда киздиришган. Ана шунда тошлар сувдай эриб, ҳар хил рангларни ҳосил қилган. Усталар эритмани ўзлари тайёрлаб қўйган қолипларга қуйиб, саройлар куриш учун ишлатган.

Сайёҳлар қаторида мен ҳам рангин кошнларнинг сирини билиб олдим.

– Энди сизларга Шамуннабийнинг қабрини кўрсатаман, – деб йигит ҳаммамизни ташқарига бошлади. Биз ер юзасидан озгина баланд қилиб қурилган еттита гумбазнинг рўпарасида тўхтадик.

– Шамуннабийнинг Мазлумхондан бошқа яна етти қизи бўлган. У вафот этгач, қизларининг ҳар бири отасининг қабри устида биттадан гумбаз қурдирган. Мана шу етти гумбаз ана шундай пайдо бўлган. Ичкарида Шамуннабийнинг йигирма беш метрлик қабри бор.

– Йигирма беш метрлик?!

– Шамуннабий ростдан ҳам басавлат одам бўлганми-йўқми, буниси номаълум. Унинг қабри очилганда қўйнинг уч-тўртта суяги топилган.

– Ўзининг суяги қаерда? – сўради Оксана ҳайрон бўлиб.

– Ривоятларда айтилишича, Шамуннабий кароматгўй одам бўлган. Вафот этгач, унинг жасади Арши аълога кўтарилиб кетган эмиш. Унга атаб қазилган қабрни нима қилишни билмай одамларнинг роса боши қотибди. Охири, “қўй жаннатдан тушган жонивор”, деб қабрга шу жониворнинг суякларини кўмишибди.

– Эртақ-ку бу! – хитоб қилди кимдир.

– Қўрқинчли эртақ, – лукма ташлади бошқа бири.

– Шамуннабий ҳақида яна бир ривоят бор, – деб йигит ҳикоясини давом эттирди. – Бу ердан беш-олти чақирим нарида, қибла тарафда Гевирқалъа деган кўхна обида жойлашган. “Гевир” дегани ғайридин, кофир деган маънони билдиради.

Шамуннабийнинг хотини Гевир ҳукмдори билан ер остидаги лаҳм орқали хуфёна алоқа ўрнатган экан. Шамуннабий бир куни Гевир ҳукмдорининг олдига борганида у ерда ўзининг хотинига кўзи тушгандек бўлади. Ҳайрон бўлиб, дарров ортига қайтади. Қараса, хотини уйда ўтирибди. Бу ерда бир сир борлигини кўнгли сезиб, хотинини қаттиқ қистовга олади. Оқибатда аёл унинг ўртасида Гевирқалъага олиб борадиган ерости йўли борлигини айтишга мажбур бўлади. Номусга чидай олмаган Шамуннабий ҳукмдорни яккама-якка олишувга чақиради. У ҳам бунга рози бўлади. Иккаласи анча вақтгача олишиб, бир-бирини енга олмайди. Ана шунда хиёнаткор хотин ўз эрининг оёқлари остига тарик сочади. Шамуннабий тойиб кетиб, ўнг оёғининг тиззасини букишга мажбур бўлади. Шу пайт унинг ити арқонини узиб бориб, Гевир ҳукмдорининг этагидан тишлаб тортганча хўжасининг қаддини ростлаб олишига ёрдам беради. Қорақалпоқларнинг, “Ит – вафо, хотин – жафо”, деган мақоли ўша даврдан қолган эмиш. Шамуннабий жангда ғолиб чиқиб, Гевир подшосини ҳам, хиёнатчи аёлни ҳам ўлдирган экан. Хуллас, шунақа гаплар. Бу ёдгорликлар Мазлумхон меъморий комплекси деб аталади.

Бу йигитни менга Худонинг ўзи етказди. Йўқса, Оксананинг олдида уятга қолган бўлардим. Бу ёғига бошқа меҳмонларни ҳам олиб келиб, Мазлумхон билан отаси ҳақидаги ривоятларни айтиб беришим мумкин. Эсимдан чиқиб кетмаса, албатта.

– Бу афсоналарни хиндлар эшитганида аллақачон икки қисмли кино ишлаган бўларди, – деди пинжимга суқилиб олган Оксана пастга тушаётганимизда.

– Афсус, мен режиссёр эмасман, – дедим ҳазиллашиб. – Бор-йўғи оддий шофёрман.

– Биламан... Барибир Мазлумхон билан анави йигитнинг... исми нима эди?

– Абутолиб.

– Абутолибнинг қилмишини оқлаб бўлмайди. Муҳаббатини ўлими билан исботлаш ақлли одамнинг иши эмас. Ҳаёт инсонга бир марта берилади. Унинг қадрига етиш керак. Ўлдинг – ўчдинг, дейишади.

Биз машинага ўтирдик.

– Сиз муҳаббатингизни қандай қилиб исботлаган бўлардингиз? – дея сўрадим Оксанадан Нукусга қайтаётганимизда.

– Қайдам, – деди у тушунарсиз кайфиятда.

– Умуман, биронтасини севганмисиз?

– Қизиқ саволлар берасан-а?! – деди у менга қаттиқ тикилиб. – Нима, мен дунёга бугун келибманми? Ўн йил мактабда, олти йил институтда ўқиган бўлсам, кейин аспирантура...

Шундан сўнг бошқа гап очмадим.

– Нега жим бўлиб қолдинг? – сўради у бироздан сўнг.

– Айтадиган гапим тугаб қолди, – дедим қулиб.

– Кимни севиб қолганимни айтайми?

– Хўш? – дея унга кизикиш билан тикилдим.

– Осиёлик бир йигитни!

Шу заҳоти ҳаёлимдан, “мени айтмаяптимикин”, деган ўй кечди. Бу ҳаёлимдан ўзим кўриб кетдим. Зимдан унга қарадим. Оксана ширин ўйлар оғушида жилмайиб ўтирарди.

– Нина деган дугонам бор эди, – дея ҳикоя қила бошлади у бироздан сўнг. – Мендан икки ёш катта бўлса-да, ўзига жуда яқин олиб, юрагидаги сирларини яширмасдан айтарди. У шаҳар чеккасидаги ҳарбий горнизонда хизмат қиладиган Никола исмли молдован йигит билан севишиб қолган эди. Йигити сержант, взвод командири эди. Бир куни Нина мени ўша йигит билан таништириш учун горнизонга етаклаб борди. Ўшанда ўн олти ёшда эдим. Тўққизинчи синфда ўқийман.

Никола казармадан Баҳром деган тожик йигит билан чиқиб келди. Кейин ўйлаб кўрсам, Баҳром Нинадан, “дугоналарингдан бири билан таништириб қўй”, деб илтимос қилганга ўхшайди. Хуллас, мен уни севиб қолдим. Жуда келишган йигит эди ўзим. Узун бўйли, киррабурун, бургут кўзли йигит. У ҳар гал менга суқланиб қараганида беихтиёр кўзларимни ерга тикардим. Чунки салобати босарди. “Қўйинг, менга ундай қараман!” деб ялинардим шунақа пайтларда. Ҳиссиётларим ўзимга бўйсунмай, девонага ўхшаб қолган эдим. Биринчи муҳаббат деганлари шунақа бўлса керак... Сен тожикларнинг, “Парвоз майдони”, деган киносини кўрганмисан?

– Кўрганман.

– Мен Баҳромни ўша фильмдаги вертолёт миниб, чиройли қўшиқ қуйлаб юрадиган йигитга ўхшатардим. Ҳар куни кечкурун уйқуга ётишдан олдин ўзимни уйдан аразлаб чиқиб, ўзини дарёга ташлайдиган кизга менгзардим. Шитоб билан оқаётган дарёда гоҳ сув юзасига қалқиб чиқиб, гоҳ пастга шўнғиб оқиб бораёпман. Шу пайт осмонда вертолёт пайдо бўлади. Штурвалда Баҳром! У ҳеч нарсадан беҳабар қўшиқ айтиб келаяпти. Кутилмаганда мени кўриб қолади-да, дарров вертолётини ерга қўндириб, ўзини дарёга отади. Бироздан сўнг мени сувдан олиб чиқиб, ўлимдан қутқариб қолади...

Бир куни Баҳромдан: “Сиз вертолёт ҳайдаганмисиз?” деб сўрадим. Ичимда унинг, “ха” деб жавоб беришини хоҳлардим. Агар шундай деса,

унинг ўша кинодаги учувчи эканига ишонч ҳосил қиламан. Қувончдан ўзимни тиёлмай, унинг бўйнига осилиб оламан. Баҳром эса мени чирпирак қилиб айлантиради. Айлантираверади, айлантираверади...

Афсуски, у учувчи эмас экан. Вертолётга чиқиб ҳам кўрмаган экан. Шууримда мухрланиб қолган кинодаги йигитнинг қадрдон чехраси аста ғойиб бўлди. Ўзимча Баҳромни ёмон кўриб кетдим. Лекин дарров ақлимни йиғиб олдим.

Икковимиз ярим йилча гаплашиб юрдик. Аввалига ҳафтада бир, кейинроқ кунда-кун ора кечкурун учрашардик. Баҳром ҳарбий қурилишда минорали кранни бошқарар эди. “Агар кўркмасанг, сени ўн тўрт қаватли уйнинг баландлигигача қўлимда кўтариб чиқаман”, дерди у.

Оксана ҳамма нарсани унутиб, ўша тожик йигитни завқ билан таърифлар, менинг юзимда пайдо бўла бошлаган рашк аломатларига ҳам эътибор бермасди. Неча кундан бери сен билан ёнма-ён ўтириб, деярли сирдош бўлиб қолган кизнинг бошқа бир эркакни макташи юрагингга аёздай ботаркан. Ўзимча ўша йигитни ғойибона ёмон кўриб кетдим. Охирида унинг ёлғончи, бебурд бўлиб чиқишини истардим. Бироқ Оксана ҳикоясининг давомини айтишни истамагандай жимиб қолди.

– Хўш, кейин нима бўлди, ўша йигит ҳозир ўликми-тирикми?! – дедим бироз кесатиб.

Оксана яна бироз сукут сақлади.

– У... ўлди, – деди ниҳоят оғир тин олиб. – Минорали кранга мўлжалдагидан кўпроқ юк ортишган экан, қулаб тушибди... Яхши йигит эди, бечора! Агар қишлоғига олиб кетаман деса, мен мактабимни ҳам ташлаб у билан бирга кетишга тайёр эдим. Бироқ онам бунга қарши эди. У ҳар куни менга: “Осиёлик эркаклар хотинига феодаллардек зулм қилади”, деб уқтирарди. Лекин унинг гапи бу қулоғимдан кириб, иккинчисидан чиқиб кетарди.

– Кейин нима бўлди?

– Кейинчалик ҳам бир-иккитаси кўнглимга қўл солиб кўришга уринди. Лекин мен уларни муҳаббат деб ҳисобламайман. Ўткинчи ҳиссиёт эди ҳаммаси!

Биз уйнинг йўлаги олдида тўхтадик.

– Юр, қаҳва ичамиз, – деди Оксана машина эшигини очатуриб.

– Раҳмат! Уйга тезроқ борай. Сўнгги пайтларда Бибисора сиздан рашк қиладиган одат чиқарган.

– Унга айтиб қўй, сени кўп қизғанаверса, биратўла тортиб оламан.

Оксана ёш қизчадек эркаланиб қараб қўйиб, йўлакка югуриб кириб кетди. Мен унинг ортидан анграйиб қараб қолдим. Бироздан сўнг машинани ўт олдириш учун калитни зўрға излаб топдим.

* * *

– Эна, суюнчи беринг, ўрис келинингиз келаяти! – деди Бибисора томинг соясида ўтирган онамга кесатиб. Бу гапи юрагимга ханжардек ботган бўлса-да, ич-ичимдан унга раҳмим келди. Ахир, мен ўз эрки қўлида бўлган, қўй дейдиган хўжаси йўқ боши очиқ бир ожиза билан кун бўйи бирга юрган бўлсам... Эркак бўлса экан, мени бошлаб калтаклаб хуморидан чиқса! Бечоранинг қўлидан нимаям келарди? Мана шундай гап билан чақиб олишдан

бошқа чораси йўқ. Шу билан ўзини овутишга уринади. Бироқ барибир аламидан чиқолмайди. Ҳар хил шубҳа-гумонлар ичини кемиради.

Биз яқинроқ райондан барвақт қайтиб, тўғри уйга келаётган эдик. Йўлда Оксана, “менга Алпомишни кўрсатасан”, деб туриб олди. Мен ҳам баҳона топиб, уни фикридан қайтаришни ўзимга эп кўрмадим.

– Ҳов, келаверсин, – деди онам Бибисоранинг илмоқли гапини ҳазилга олиб. – Бир уйга икки келин кўплик қилармиди. Ўғлим отасига тортганга ўхшайди. Вақтида у кишининг ҳам орқасидан қанча қизлар соядай эргашиб юарди.

Алпомиш уйқудан уйғониб, теракнинг соясидаги беланчакда атрофга аланглаб ётган экан.

Оксана онам билан саломлашгач, Бибисорага юзланди:

– Ўғлингизни кўрсам бўладими?

– Кўринг, кўринг.

Оксана чақалоқни беланчакдан олди. Алпомиш ундан ётсирадими ёки кўркдими, чириллаб йиғлашга тушди.

– Чего, чего! Милый мой! Ой, какой хороший парень! – дея Оксана русчалаб уни юпатишга уринди. Лекин икки ойлик гўдак русча тугул, онасининг гапларини ҳам тушунмаслиги аниқ. Оксана уни юпатишга уринарди. Бибисора эса безовталаниб, Алпомишдан кўз узмайди. Ахир, у она, шу тобда боякишнинг рашк ҳам эсидан чиқиб кетган бўлса ажабмас.

Кутилмаганда Оксана чақалоқнинг юзига тикилиб қолди. Негадир Алпомиш ҳам йиғидан тийилиб, мунчокдек кўзларини унга қадади.

– Нега ковоғи шишган? – сўради у Бибисорадан.

Хотиним елка қисди.

– Қани, ерга ётқизинг-чи.

Бибисора Оксананинг қўлидан болани олиб, беланчакнинг ёнидаги кўрпачага ётқизди. Онам ҳеч нарсага тушунмай, елкамиз узра қараб турибди.

Оксана гўдакнинг қўйлагини юқорига кўтариб, қорнини авайлаб силади.

– Эрталабдан бери неча марта ичи келди?

– Кечадан бери келгани йўқ.

– Нима?! – деб Оксана чўчиб тушди. – Сиз шуни билиб, индамай ўтирибсизми?

– Нима деяпти? – деди онам Оксананинг туси ўзгарганидан хавотирга тушиб.

– Набирангизнинг ичи қотганга ўхшайди.

– Айтдим-а, келинга, бу гўдак бекорга тиниб қолгани йўқ деб. Бу бўлса йўрғагининг тоза турганига қувонади.

– Баллончик борми? – сўради Оксана.

– Ҳозир олиб келаман, – дедим мен Бибисорани хижолатдан қутқаришга тиришиб. Чунки у Оксана савол бергани сайин хижолатдан бир сиқим бўлиб борарди.

Мен дорихонага бориб келгунимча Оксана чақалоқнинг тагига елим таглик тўшаб, клизмага тайёрлаб қўйган экан. У дарров ишга киришди. Алпомиш аввалига чириллаб йиғлади, лекин ичи бўшагандан кейин тинчиб қолди.

– Ана, кулаяпти! – деди Оксана қувониб.

– Садағаси кетай, фаришта кулдираяпти буни! – деди онам ҳам жилмайиб. Сўнг менга қаради. – Бу аёлнинг нечта боласи бор экан?

– Ҳали турмушга чикмаган.

– Ҳов, шунақами?! Лекин мусулмон хотинларга ўхшаб бола парваришига жуда эпчил экан.

Онамнинг назарида фақат мусулмон аёллар боласига яхши қарайди, ғайридин хотинлар эса гўдагини туғиб ташлаб кетаверади. Оксананинг болани авайлаб кўтариши, йўргаклаши, ўзининг тилида бўлса-да, уни эркалаб юпатиши онамга маъкул бўлган эди.

Бибисора буни сезиб, баттар ковоғи осилди. Бироқ Оксананинг ҳеч нарсасига эътибор бермай, ўғлини диққат билан кўздан кечириши, ўз боласидек унинг атрофида парвона бўлишини кўриб, шубҳа-гумонлари тарқагандек бўлди. “Бу қиз болалар дўхтири бўлса, менинг эрим билан нима иши бор”, деган ўй кўнглидан кечган бўлса ажабмас. Тагин ким билади дейсиз... Рашк деганлари кул остидаги чўғдек гап, озгина шамол турса қайтадан аланга олади.

Эртаси куни азонда Мўйноққа жўнадик. Йўл узок эди. Кўнғиротнинг сиртидан айланиб ўтиб, Мўйноқнинг йўлига тушганимизда Оксананинг сабри тугади.

– Ҳали узок юрамизми? – деди олдинда тасмадек чўзилиб кетган йўлга тикилиб.

– Яна шунча ва қўшимчасига йнгирма километр.

– Шу ерларнинг ҳаммаси Қорақалпоғистонга қарайдими?

– Булар ҳаммаси эмас, – дедим мен кулиб. – Агар Устюртдаги “Қорақалпоқ” посёлкасига бормокчи бўлсангиз, беш юз чакирим юрасиз.

– Йўк, у ёкка бормаймиз! Мўйноқдан ортга қайтамыз.

– Анави гулларга қаранг! Жудаям чиройли.

Бу йил март-апрель ойларида узлуксиз ёмғир ёккани учун асфальт йўлнинг икки тарафида дашт гиёҳлари қийғос гуллаган эди. Тўғриси айтсам, Мўйноқнинг бўз тупроғи жуда унумдор эканини эшитган бўлсам-да, бироқ асфальт йўл ёқасидаги тошлоқ ерни ёриб чикканок, сарик гулларни шу чоккача кўрмаган эдим.

– Бу гулларни шунча жойга эринмай экиб чиқишганми? – деди Оксана хайратини босолмай.

– Йўк, ўзи кўқарган. Уруғини табиатнинг ўзи сепган.

– Унда нега газеталарда бу ерларни экологик фалокат зонаси деб ёзишади? Ахир, бизда бунақа гулларни кўлда экиб чиқишади. Қанча пул сарфлашади. Юзлаб одам шу иш билан банд бўлади.

Шу пайт йирик нар қирғовул қаршимизда бемалол йўлни кесиб ўта бошлади. Мен уни босиб олмаслик учун тезликни пасайтирдим.

– Петух! Петух! – деди Оксана кўли билан ўша томонга имлаб.

– Йўк, у петух эмас, қирғовулнинг “петухи”, – дедим мен кулиб. – Аникроғи, фазан!

– Ростдан ҳам фазанми?

– Ҳа.

– Мен фақатгина дарсликларда расмини кўрган эдим. Бу ерда улар ўзидан-ўзи кўпаядими?

– Шунақа. Анави қатор бўлиб ўсган тўранғилларни кўраяписизми? Қирғовуллар ана шу дарахтларнинг шохига кўниб, эрталаб ва кечкурун-

лари кичкириб туради. Макиёнлари майда, куюқ ўсган тўранғилларнинг остига тухум қўйиб, жўжа очади.

– Қойил! Табиатингиз жудаям ажойиб экан.

Анча барвақт йўлга чиққан бўлсак-да, Мўйнокқа тушга яқин етиб бордик. Оксана касалхонадан бир соатнинг нари-берисида чиқиб келди.

Илья деган жувон бизни тушликка бошлаб борди. У касалхонада бош шифокор ёки унинг ўринбосари бўлиб ишласа керак.

– Мен Орол денгизини кўриш, у ердаги кемаларга чиқиш ниятида келганман, – деди Оксана ковурилган баликнинг қилтаноғини авайлаб териб ўтириб.

Илья кулди.

– Кемага чиқиш учун ўн-ўн беш йил кечикдингиз.

– Нега?

– Нега деганда, денгиз бу ердан юз чакирим нарига қочиб кетган. Пароходлар кумда чириб, қуруқ скелетга ўхшаб қолган.

– Илья опа, менинг нима учун Қорақалпоғистонни танлаганимни биласизми? Денгизда чўмилиш, кемада сузишнинг менга унча қизиғи йўқ. Чунки бизнинг Одесса – порт-шаҳар, шундоққина Қора денгизнинг бўйида жойлашган. Мен мактабда машҳур украин шоири Тарас Шевченконинг Орол бўйларига сургун қилингани ҳақида ўқиганман. У денгиз атрофида яшайдиган одамлар билан дўст тутинган. Қорақалпоқлар уни ўз биродаридек кўриб, ҳурматини жойига қўйишган. Мен улуг шоиримизнинг қадами теккан жойларни ўз кўзим билан кўрмоқчиман. Қолаверса, қорақалпоқ дўхтирлари тажриба ўрганиш учун тез-тез Киевга бориб туради. Республикангиздаги битта-ю битта институтга Шевченконинг номи берилган. Мана шу нарсалар мени бу ерга бошлаб келди.

– Яхши. Аллақачон куриб қолган денгизнинг изларини кўриш учун сайёҳлар ҳам кела бошлади. Сизни ўша кемаларнинг олдига бошлаб бораман.

Тушдан сўнг Мўйнокдан чиқиб, аста-секин юқорилаб борадиган тепаликка чиқдик.

– Биз юрган ерлар ҳам илгари денгизнинг тубида бўлган, – деди машинада йўл кўрсатиб кетаётган Илья. – Умуман, Мўйнокдаги ҳар бир хонадоннинг бўсағасини сув ювиб турарди. Мўйнокни ҳам уч тарафдан денгиз ўраб турган. Унга фақат Қўнғирот томондан, боя сизлар келган йўл оркали келиш мумкин эди. Одамлар балиқчилик билан кун кечирган.

Тепаликда машинани тўхтатдим. Пастда аллақачон бўёғи кўчиб, занг босган тўрт-беш кема кумга ботиб ётарди. Чор атроф бархан билан қопланган. Узокроқда мовий қўл кўзга ташланади.

– Орол денгизи шуми? – сўради Оксана ўша томонга тикилиб.

– Йўқ, у денгиздан узилиб қолган кичкина қўл, – изоҳ берди Илья. – Ҳар йили у ерга озгина сув қуйилади, лекин кузга бориб у ҳам тортилиб кетади.

– Бориб кўрсак бўладими?

– Иложи йўқ. У ерга машинада ҳам, пиёда ҳам бориш мумкин эмас. Атрофини жарликлар ўраб олган.

– Алик, юр, кемаларни томоша қиламиз.

Оксана қўлимдан ушлаб, мени пастга томон етаклади.

– Илья опа, сиз бормаисизми? – дедим ортимга бурилиб.

– Ўзингиз бораверинг. Менга кизиги йўк.

Қуйида бир-биридан ўн-ўн беш қадам масофада катта-кичик тўртта кема мунғайиб турарди. Биз уларни айланиб томоша қила бошладик. Баъзи кемаларнинг пўлат қопламаси кўчириб олингани боис худди улкан махлуқнинг скелетини эслатади. Кемаларнинг ичини кум босиб, чўл гиёҳлари ўсиб чиққан.

Биз ўртадаги улкан кеманинг ёнида тўхтадик. Ойналари синиб тушган каютанинг эшиги ланг очик эди.

– Каютага кириб кўрамизми? – деди Оксана.

– Йўк, яхшиси, палубага чиқиб, атрофни томоша қиламиз.

Икковимиз эски пиллапоядан юқорига кўтарилдик. Палубанинг саҳни сув оқиб кетиши учун ташқари томонга қияроқ қилиб ишланган экан. Оксана узун пошналар туфлиси тойиб кетишидан чўчиб, менга ёпишиб олди. Палубанинг усти ҳам чириб, тешилиб қолганди. Эҳтиёт бўлмаса, пастга тушиб кетиш ҳеч гап эмас. Шунинг учун мен ҳам Оксанани маҳкам ушлаб олдим.

Атрофда шамол таъсирида ён томонга эгилиб қолган саҳройи буталар, нарироқда деярли қовчираб қолган қамишзор кўзга ташланади.

Оксана барханларни оралаб юрган уч-тўртта туяни кўриб қолди.

– О, верблюд! Верблюд! – дея хитоб қилди кўлини мендан тортиб олиб.

– Эҳтиёт бўлинг, йиқилиб тушасиз!

– Мен уларни суратга олишим керак.

– Шу ердан олаверинг.

Оксана гапимга эътибор бермасдан пиллапоядан шошилинич пастга тушди-да, ўтлаб юрган туялар томонга югуриб кетди. Унинг қадами унмас, ҳадеб буталарга қоқилиб йиқилар, шу заҳоти ўрнидан туриб яна олдинга интиларди.

– Оксана, қайтинг! У ёққа борманг! – дея бақирди тепаликда турган Илья. Лекин Оксана унинг овозини эшитмади. У чеккароқдаги туядан элик-олтмиш қадам берида тўхтаб, фотоаппаратини унга тўғрилади. Туя бошини ердан кўтариб унга қаради. Сўнг кутилмаганда оғзидан оқ кўпик сочганча қиз томонга югурди.

– Оксана, қочинг! – дея ҳайқирдим мен.

– Эҳтиёт бўлинглар! У масиққан туя! – Ильянинг элас-элас овози эшитилди.

Оксана аввалига ҳеч нарсага тушунмай, пишқирганча ўзи томонга чоппиб келаётган туяга анграйиб қараб қолди. Бироздан сўнг чинқирганча ортига қараб қочди.

Қуриб кетсин, жон ширин экан, мен Оксананинг олдида тушиб қочаверибман.

“Туя астойдил чопса, отдан ўзади”, дейишарди, лекин унинг одам қувганини кўрмаган эдим. Бир пайтлар, “туя баҳорда масикади, чунки унинг жигаридаги тош қичийди, шуни бирон нарсага ишқалаб хуморидан чиқмагунча тинчимайди”, деган гапни эшитган эдим. Лекин бу гапни чўпчак деб ўйлагандим. Шаҳарнинг чеккароғидаги маҳаллаларда ахён-ахёнда одамларнинг тўрт-бешта туяни далага ҳайдаб кетаётганига кўзим тушганини айтмаса, уларга яқинлашиб кўрмаганман. Шу топда кўзи қонга тўлган баҳайбат туянинг олдида тушиб қочиб бораёпман. Орқада бечора Оксана! Тўхтаб, унинг кўлидан ушлаб олишга фурсат йўк. Қўрқаман!

Ҳозир туя қизга етиб олиб, аёвсиз топтаб ташлайди. Уни қутқариб қолишга ожизман. Шу топда унга Худодан бошқа ҳеч ким ёрдам беролмайди.

Оксана қичқиришни бас қилгандай бўлди. Қарасам, туянинг бир оёғи аллақандай чуқурга кириб қолиб, тортиб ололмай пишқириб ётган экан. Шу заҳоти ортимга бурилиб, Оксананинг қўлидан ушлаганча уни кема томонга судрадим. Боядан бери қизнинг олдига тушиб қочаётганимдан виждоним қийналаётган эди, сал енгил тортгандай бўлдим. Биз йўлимизда учраган кичикроқ кеманинг қовурғалари орасидан бир амаллаб ичкарига кириб олдик.

Бироздан сўнг туя етиб келди. У қовурғанинг орасидан бошини тикиб, ваҳшат билан икковимизнинг юз-кўзимизга кўпик сочди. Оксана гўё менинг бағримга сингиб кетгандек эди.

– Қўрқманг, Оксана! Туя бу ерга сиғмайди.

– Юқорига чиқайлик! – деди у овози қалтираб.

Лекин бу кеманинг зиналари аллақачон қўпориб олинган экан, Каютанинг эшиги синиб, кираверишга тақалиб қолган. Хуллас, каютага киришнинг ҳам, юқорига чиқишнинг ҳам имкони йўқ. Туя ҳар гал ҳамла қилганида Оксана қўлидаги сумкаси билан унинг тумшугига туширади.

– Ундай қилманг, фотоаппаратингиз синиб қолади!

Бундок қарасам, фотоаппарат унинг елкасига осилган экан.

Туя анчагача бизнинг олдимиздан кетмади. Оксана эса менга янада қаттиқроқ ёпишарди. Шу топда биз бир-биримизга номаҳрам эканимизни буткул унутган эдик. Бундай кезларда юрагингга ҳиссиётлар ҳам сиғмас экан.

Нихоят, туя шаштидан тушиб, ортига қарай-қарай кемадан узоқлашди. Эътибор берсам, Оксананинг бир пой туфлиси оёғидан тушиб қолибди.

– Ҳозир туфлингизни олиб келаман, – дедим мен.

– Кераги йўқ!

Оксанани кўтариб олмоқчи бўлдим, бироқ у кўксимдан итариб, иккинчи пой туфлисини кўлига олганча ялангоёқ юқорига томон югуриб кетди.

Машинага ўтиргач, бироз енгил тортдик. Масикқан туя ёйилиб ўтлаб юрган тўдага қўшилмай, кўл томонга юрди-да, бироздан сўнг кўздан ғойиб бўлди.

– Илья опа қани? – деди Оксана сергак тортиб.

– Қайдам.

Ўзимиз билан овора бўлиб Илья опанинг қаерга кетганини ҳам сезмабмиз. Яна бир балога дучор бўлишдан қўрқиб машинадан тушмасликни билмасдик.

– Бу ердан тезроқ кетайлик! – деди Оксана.

– Ҳозир, Оксана, ҳозир...

Машинанинг калитини бурадим. Бироқ жўрттага қилгандай мотор ўт олмади.

– Шевченко бу ерлардан тирик қайтганми, ишқилиб? – деди Оксана. Унинг кўзларида хавотир бор эди.

– Тирик қайтган.

– Мен эса соғ қайтолмайдиганга ўхшайман!

– Қўрқманг, икки соатдан кейин Нукусда бўламиз. Боришимиз билан Давлатбека опани чақирамиз. Мен дўкондан “Самтрест” олиб келаман...

– Гапни айлатирмай тезроқ машинани юргиз.

– Тушиб қарай-чи...

– Тушма! Туя қайтиб келади.

– Туя кетди-ку!

– Унда тимсоҳ келади.

– Бу ерда тимсоҳ йўқ.

Мен машинадан тушиб, капотни очдим. Ҳаммаси жойида, моторнинг камари узилмаган. Фақат аккумуляторнинг битта клевмаси бўшаб қолган экан. Уни тезда қотириб, машинага чиқдим.

– Қаёққа борамиз? – сўрадим Оксанадан.

– Оптимизга қайтамиз.

– Аввал дўкондан сизга туфли олишимиз керак, сўнг касалхонага ўтамиз.

– Йўқ! Тўғри Нукусга ҳайда. Уйда туфлим бор.

Шу пайт рўпарамизда “Беларусь” трактори кўринди. Унинг кабинасида Илья опа ўтирарди.

– Худога шукр, тирик экансизлар, – деди у Оксанани бир муддат бағридан қўйиб юбормай. Сўнг менга қаради. – Иним, тезроқ касалхонага ҳайда. Икковингизни ҳам ЭКГга туширишим керак.

Трактор ортига қайтди. Оксананинг қаршилигига қарамай, Илья опа унга ичкаридан шиппак олиб чиқиб, сўнг ўзининг хонасига бошлаб борди. У тахмин қилганимдек, бош шифокор муовини экан.

Мен тиббий текширувдан яхши чиқдим. Бироқ Илья Оксанага ҳеч нарса демади. Унга бир пайтлар Орол денгизида балиқ жуда сероб бўлгани, бу ердан тутилган балиқлар Россияга ҳам юборилгани ҳақида тўлиб-тошиб гапириб берди. Шундан сўнг унинг томир уришини қайтадан текшириб кўрди.

– Тўқсон икки, – деди Оксанага юзланиб.

– Боя қанча эди?

– Анча баланд эди.

– Раҳмат, Илья, энди биз қайтамиз.

– Майли, яхши боринглар. Етиб борганингиздан кейин кўнғироқ қилиб қўйишни унутманг.

– Хўп.

Йўл бўйи Оксананинг кўнглини кўтариш илинжида у ёқ-бўёқдан гурунг бериб келдим. Лекин у гапларимни паришон ҳолда тинглаб, чурк этиб оғиз очмади. Ҳазил-хузулларимга ҳам рағбат билдирмади. У ҳалигача бояги кўрқинчли воқеа таъсиридан чиқолмаяптими ёки Мўйнок сафарининг бундай кўнгилсиз тугаганидан хафами, билиб бўлмасди.

Шом пайти Нукусга кириб келдик.

– Оксана, бирга чой ичамизми? – дедим машинани тўхтатиб. – Иста-сангиз, Давлатбека опани ҳам чақирамиз.

– Йўқ. Уйкум келаяпти.

У машинадан тушиб, дарров уйига кириб кетди. Мен таниш деразада чироқ ёнишини бироз кутиб турдим. Негадир ҳадеганда чироқ ёнавермади. Изидан боришга тортиндим.

Ярим тунда телефон жириглади.

– Арзибой, Оксанага нима бўлди? – деди Давлатбека опа ҳовлиқиб.

– Ҳа, нима бўпти?

– Ҳозиргина кўшнилар қўнғироқ қилишди. Уни касалхонага олиб кетишибди.

Мен шоша-пиша кийиниб, касалхонага жўнадим.

* * *

Давлатбека опа билан бирга касалхонага кириб борганимизда навбатчи шифокор Оксананинг ҳозиргина ухлаганини айтди.

– Унга нима қилган? – сўради Давлатбека опа.

– Билмайман. Ўзи ҳеч нарса демади. Кўзларида қандайдир кўрқинч бор. Пульси меъёрдан баландроқ экан. Унинг ўзи ҳам дўхтир экан-ку?

– Тўғри. Аспирант.

– Тезроқ менга тинчлантирувчи дори беринг, деди.

– “Тез ёрдам”га ўзи қўнғироқ қилибдими?

– Йўқ, кўшнилари.

Навбатчи шифокордан сўрайдиган бошқа гапимиз қолмади.

– Энди тонг отишини кутамиз, – деди Давлатбека опа.

– Шундай қилганимиз маъкул.

Мен йўлда Давлатбека опага Мўйноқда юз берган воқеани айтиб бердим.

– Қаттиқ кўрққан бўлса керак, – деди у ўйланиб. – Ҳечқиси йўқ, бирикки кунда ўтиб кетади. Эрталаб уйда кутиб тураман, олиб кетарсан?

Шу кун тонггача мижжа қоқмадим. Нима бўлганда ҳам Жумабой оға кўпни кўрган одам. Оксананинг ҳамма буйруғини ҳам бажараверма дега-нида мана шундай ҳолатларни ҳам назарда тутган бўлса керак. Мен эса... унинг итоатгўй хизматкорига айланиб қолдим. Ўйлаб қарасам, бирон марта унинг истагига қарши боролмабман. Мана оқибати...

Оксана бу томонларга махсус йўлланма билан келган. Жумабой оға унинг ҳаёти учун боши билан жавоб беради. Лекин бир гап бўлса, у ҳамма айбни менинг бўйнимга юклаб, ўзи сувдан қуруқ чиқиши аниқ. Унда менинг ҳолим нима кечади?..

– Қовоқларинг шишиб кетибди-ку, – деди Давлатбека опа азонда машинага чикқач.

– Ухлолмадим.

– Кўрқдингми? Оббо, иним-ей, ўйлама, ҳеч нарса бўлмайди.

– Болалигимда қаттиқ кўрксам, онам, “юрагинг хонасидан чиқиб кетиши мумкин”, деб муздай сув ичирарди. Оксанага ҳеч ким сув бермади.

– Сен муздай сувни болалигингда ичгансан. Оксана эса йигирма ёшдан ошган қиз. Юрагининг хонаси мустаҳкам, осонликча ўрнидан қимирламайди.

– Ҳали касалхонада кўп ётарканми? Жумабой оға эшитса...

– Унга билдирмай турамиз.

Оксана бир кишилиқ палатада ётган экан. У биз билан бош ирғаб саломлашди. Давлатбека опанинг, “тузалиб қодингизми?” деган саволига ҳам ишора билан жавоб қилди. Оксана бизга деярли эътибор бермай, шифтга термилганча ўй суриб ётарди.

Давлатбека опа шифокор билан гаплашиб чикди.

– Мен уч-тўрт кун командировкага кетаяпман, – деди у ташқарига чикқач. – Қиздан ўзинг хабар олиб турасан.

– Кўрқинчли эмас эканми, ишқилиб?

– Йўқ, кўрқинчли эмас. Бироз толиққан бўлиши мумкин. Чунки бизнинг Қорақалпоқнинг ҳудуди катта, унинг ичига икки-учта Бельгия сиғиб кетади, дейишади-ку катталар. Оксана эса шаҳарда ўсган. Бир кун Чимбойда, бошқа куни Тўрткўлда юриши осон эмас.

Кўнглим бироз жойига тушди. Илья опанинг боргандан кейин кўнғироқ қилиб қўйинглар деган гапи эсимга тушди. Бироқ унинг телефон рақамини олиш ҳаёлимга келмабди. Бир ҳисобда шуниси ҳам тузук. Оксананинг аҳволини эшитса, ваҳимага тушиб, қанот боғлаб учиб келиши тайин.

Оксана касалхонада бир ҳафтадан кўпроқ даволанди. Давлатбека опа эса қайтиб қорасини кўрсатмади. Мен ҳар куни эрталаб-кечқурун у-бу нарса олиб бориб, ҳолидан хабар олиб турдим. Оксана қўлимдаги нарсаларга эътибор бермай, тортмага қўйишимни буюради. Назаримда, у ҳалигача ўзига келолмаган, кўзининг туб-тубида аллақандай кўрқинч борга ўхшарди. Қурғур ўша туянинг касрига бу қиз эсидан оғиб қолмаса яхши эди.

Бир куни Оксана мени хушҳол кайфиятда кутиб олди.

– Сени ҳам қийнаб қўйдим, – деди қаравотининг чеккасидан жой кўрсатиб.

– Қийналганим йўқ, лекин қаттиқ кўрқитдингиз.

– Сени бир имтиҳон қилмоқчи эдим!

– Қанақа имтиҳон? – дедим ажабланиб.

– Қийналасанми-йўқми, шуни билмоқчи эдим.

– Имтиҳонимдан ўтолмадим, шекилли?

– Йўқ, ўтдинг.

– Неча баҳо қўйдингиз?

– Ҳали баҳо қўйишга эртароқ... Сизларни ҳам хавотирга қўйдим, – деди у ўйланиб. – Шу пайтгача ҳеч кимга соғлиғим ҳақида гапирмадим. Балки Давлатбека опа дўхтирлардан сўраган бўлиши мумкин. Лекин улар ҳам кечагача менга нима бўлганидан беҳабар эди. Тўғриси, мен улар учун жумбоқ бемор бўлдим.

Ўша куни машинадан тушиб қолгач, уйда чирокни ҳам ёкмасдан ўзимни тўшакка ташладим. Узоқ йўл юриб қаттиқ чарчаган эдим. Бунинг устига, туянинг қилиғини қара... Шу пайтгача дунёда итдан бошқа уй ҳайвонининг одамга ташланишини билмас эканман. Ҳаёт одамни ҳар хил синовларга дуч қилар экан. Болалигимда мени лайча ит тишлаган. Шундан бери ит зотини ёмон кўраман. Айтгандай, мушукни ҳам жиним суймайди. Бугун уларнинг сафига туяни ҳам қўшсаммикин деб турибман...

Хуллас, диванга ётишим билан эшик очилгандай бўлди. Бундоқ қарасам, бояги туя уйга кириб келаяпти! Жонҳолатда чинкириб юбордим. Кўрққанимдан туянинг йўлакка ҳам, уйга ҳам сиғмаслиги ҳаёлимга келмабди.

Чирокни ёқмоқчи бўлдим, лекин ўрнимдан туришга юрагим дов бермади. Сал қимирласам туя топтаб ташлайдигандек туюлди. Кўрқа-писа дивандан эмаклаб пастга тушдим. Девор ёқалаб бориб, бир амаллаб чирокни ёқдим. Хонада ҳеч қандай туя йўқ. Ҳамма нарса жой-жойида турибди. Ҳозиргина рўпарамда турган шарпа худди ҳавога сингиб кетгандек изсиз ғойиб бўлган. Эшик ҳам ёпиқ. Барибир қайтиб ётишга юрагим дов бермади. Курсига ўтириб томир уришимни санадим. Нақ бир юз тўрт

марта ураяпти! Аслида, дақиқасига етмиш икки-етмиш олти марта уриши керак. Сен ҳам шундай ҳолатга тушганмисан?

– Йўк, эслолмайман.

– Бу аҳволда ёта олмаслигимни сездим. Сенга қўнғирок килмокчи бўлдим, лекин дарров фикримдан қайтдим. Гўшакни онанг ёки хотининг кўтарса, нима хаёлга боради? Уларга нима дейман?

Кўчага чиқиб, бироз сайр килгим келди. Нима қилиб бўлсаям ўзимни чалғитишим керак эди. Шу пайт кўйлагимга туянинг оғзидан кўпик сачрагани эсимга тушиб, юрагимни ваҳима босди. Туя кутурган бўлса-я! Ахир, мен бу кўйлак билан икки юз эллик чақирим йўл босиб келдим. Кўпик теримдан сўрилиб қонга ўтган бўлиши мумкин! Демак, мен ҳам кутураман. Ҳали тиббиётда кутуриш касаллигининг давоси топилмаган. Факат унинг олдини олиш мумкин. Бунинг учун аввал туяни текшириб кўриш керак. Аксига олиб, ўша туя дунёнинг бир чеккасида қолди. Уни текшириш масаласи пайдо бўлса, бу гап бутун республикага овоза бўлади. Институтга хабар беришади, ота-онам ҳам эшитади. Турганбитгани даҳмаза бўлади. Мен шунчаки ўлиб қўя қолмасдан, кўпчиликни ташвишга қўяман.

Мен Донецк областида амалиёт ўтаб юрганимда кутуриш касалига йўлиққан болани кўрганман. Нақ киёмат кўпган эди ўшанда. Бир ойгача кўрқувдан ўзимга келолмаганман. Нима бўлганда ҳам биринчи навбатда эғнимдаги кўйлак билан бир пой туфлимни ёқиб юборишим керак эди. Қолганини вақт кўрсатади.

Ташқарига чиқдим-да, кўйлакнинг устидан ярим коса ёғ қуйиб, гургут чакдим. Аксига олиб, атрофда чиқинди солинадиган контейнер ҳам кўринмади. Кўйлак бир зумда ловуллаб ёниб, атрофни ёритиб юборди. Юқори қаватдаги деразалардан қараб турган уч-тўрт аёл пастга югуриб тушди.

– Сен кимсан? – деди улардан бири ёнимга келиб.

– Шу ерда ижарада яшайман.

– Кўйлакни нега ёқаяпсан?

– Бунинг ичида ўзим бўлмаганимга шукр қилинг, – дедим ўйлаб ҳам ўтирмай.

Аёллар ўзаро шивирлашишга тушди. Улар мени жин чалган деб ўйлади, шекилли, қўлимдаги косовни тортиб олиб, чала ёнган кўйлакни тепкилаб ўчиришди. Туфлини ёқишга улгурмадим.

Ким хабар берганини билмайман, бироздан сўнг, “Тез ёрдам” машинаси шовқин солиб етиб келди. Хотинлар машинадан тушган шифокорга мени кўрсатиб, нималарнидир тушунтиришди.

– Тинчликми? – деди жомадонини кўтарган шифокор менга яқинлашиб.

– Мени тезроқ касалхонага олиб боринг, ҳаммасини ўша ерда айтаман, – дедим унга.

Кутурган туя ҳақида шифокорга ҳам, ёнимдаги хотинларга ҳам айта олмаслигимни сездим. Ортиқ ҳеч нарса демай машинага чиқдим. Ростини айтсам, “Тез ёрдам” чақирган одамдан миннатдор бўлдим. Барибир унга ўзим қўнғирок қилган бўлардим.

Касалхонада врачларга ҳеч нарса демадим. Фақат:

– Мени ухлатиб қўйинг! – дедим.

Навбатчи врач менинг юрак уришимни, қон босимимни ўлчади-да, тинчлантирувчи дори билан эмлади.

Эртаси куни ҳам уларга дардимни айтишни истамадим. Сизларга ҳам бир оғиз гапирмадим. Хаёлимни қутуриш ҳақидаги васваса эгаллаб олган эди. Ҳадеганда кон босимим тушавермагани учун касалхонадан жавоб беришмади.

Кун сайин ўзимда қутуришнинг аломатлари пайдо бўлишини юрак ҳовучлаб кутдим. Худога шукр, бир ҳафта давомида ҳеч қандай ўзгаришни сезмадим. Қон босимим ҳам жойига тушди. Гунг-соқов бўлиб ўтириш жонимга тегди. Ниҳоят, кеча врачга ҳаммасини яширмай айтиб бердим. Сенинг “масикқан туя” деган сўзларинг хотирамда қаттиқ ўрнашиб қолган эди, шу ҳақда ҳам гапирдим.

– Оббо, топган гапингизни қаранг! – дея кулди у. Врачнинг айтишича, баҳорда эркак туяларда шунақа ўткинчи ҳолат юз берар экан. Бунинг қутуриш касалига ҳеч қандай алоқаси йўқ эмиш.

Бу гапдан кейин етти кундан бери ич-этимни кемираётган ваҳимадан қутулгандай бўлдим. Институтда таниқли профессор: “битта шифокорни даволашдан кўра, тиббиётдан хабари йўқ юзта беморни тузатиш осонроқ”, деган гапни кўп такрорларди. У тўғри айтган экан. Сен ҳам шу куни “масикқан туя”нинг маъносини тушунтирмадинг.

– Бунақа бўлишини қаёқдан билибман.

– Кечадан бери қутуриш васвасасидан қутулдим, лекин бошқа нарса мени ўйлантириб қўйди.

Мен унга савол назари билан қарадим.

– Тўғриси, сенга қаттиқ боғланиб қолган эканман. Бу ерга келганимда очилиб гаплашмасам-да, ҳар куни умид билан йўлингга кўз тикиб ўтирардим. Сенинг келмай қолишингдан кўрқардим. Кимдир менга ғамхўрлик қилишини истардим. Бу шаҳарда сендан бошқа яқин одамим йўқ. Ҳартугул, мени ёлғизлатиб қўймадинг. Давлатбека опа врач бўлатуриб мendan ўзини олиб қочишга ҳаракат қилди. Лекин сен ундай қилмадинг. Қийин пайтларда ёнимда турдинг.

Ўша куни туядан кўрқиб сенинг кучоғингга кириб олганимда ўзимни мустаҳкам, беҳатар кўргонда ўтиргандек ҳис қилдим. Бир муддат кўркувни ҳам унутдим. Лекин кечқурун мени Давлатбеканинг уйида ёлғиз қолдириб кетганингдан кейин ўша кўркув хисси қутурган туя киёфасида менга қайтадан чанг солди. Агар ўша оқшом ёнимда қолганимда мен бунақа аҳволга тушмас эдим. Мен билан қолишингни ич-ичимдан хоҳласам-да, лекин юрак ютиб сенга айтолмадим. Ўзинг ҳам буни тушунмадинг.

– Ахир, қанақасига бегона қиз билан бир жойда...

Оксана шарақлаб кулди.

– Бу гапни мен айтсам ярашарди. Хуллас, сенда одамни ўзига тортадиган қандайдир сир бор... Сени нима учун ўзимга яқин олишимни била-санми?

– Йўқ, билмайман.

– Ана шу “билмайман” деган сўзинг учун! Оғир-вазминлигинг, одо-бинг менга ёқади. Шунинг учун сени яхши кўриб қолдим.

Мен кизариб, кўзимни ерга тикдим.

– Кўрқма, мен хотинингнинг бахтини тортиб олмоқчи эмасман. Яхши кўриш – севиб қолиш дегани эмас. Балки сени зимдан яхши кўрадиганлар бордир.

– Сизни ҳам яхши кўрадиган йигитлар кам бўлмаса керак? – дедим мен ўсмоқчилаб.

- Бўлиши мумкин, – деди Оксана жилмайиб.
- Сизга “мени яхши кўрманг”, деб буйруқ беролмайман, – дедим кулиб. – Кимгадир ёқишинг ҳақида эшитиш кулоққа хуш ёқаркан.
- Кетамизми?
- Кетамиз.

Оксана нарсаларини йиғиштирди.

Бироздан сўнг биз касалхонадан чиқиб, уйга йўл олдик. У йўлда бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат бот-бот менга савол назари билан қараб қўярди. Мен эса нима дейишни билмай, нукул илжаяман. Тўғриси, унинг бояги гапидан ҳалигача ўзимга келолганим йўқ. Шундай сулув, ўқимишли қиздан, “сени яхши кўраман”, деган гапни эшитиш одамга бошқача таъсир қиларкан. Ахир, шу пайтгача ҳеч бир қиз менга бунақа гапни айтмаган. Ҳатто, икки йил орқасидан кўланкадай эргашиб юриб уйланган хотинимнинг ҳам оғзидан бундай гап чиқмаган.

– Юр, қаҳва дамлаб бераман, – деди Оксана таниш йўлакда тўхтаганимиздан сўнг. – Хўш, қаҳва ичасанми?

– Албатта.

– Қаттиқроқ айт.

– Ичаман! Шу тобда сизнинг кўлингиздан заҳар ичишга ҳам тайёрман!

– Ана холос! Мени жуда хурсанд қилиб юбординг!

Одам яшамаган уйни дарров чанг босади. Оксана эшикдан киргач, хонага бир муддат тикилиб турди-да, ҳафсаласизлик билан кўл силтади. Ошхонага ўтиб, чой қўйди. Мен стол ёнида турган курси томонга юрдим.

– Шошмай тур, чангини артиб олай, – деб Оксана латта билан ўриндикни шоша-пиша тозалади.

– Нега кайфиятинг йўқ? – сўради у икки финжон қаҳва келтириб столга қўяркан. Сўнг эркаланган қиёфада ёнимга келиб ўтирди.

– Йўқ, кайфиятим яхши...

– Сезиб турибман, кўрқиб кетдинг. Бу қиз мени Бибисорадан тортиб олади, кейин Алпомишни соғиниб қоламан деб ўйлаяпсан, тўғрими? Очиғини айтавер.

– Бу гап ҳаёлимга ҳам келгани йўқ.

– Қўйсанг-чи, кўнглингагини кўзингдан сезиб турибман.

Оксанага нима деб жавоб беришни билмай каловланиб қолдим.

Кутилмаганда эшик кўнғироғи жиринглади, икковимиз ҳам сесканиб тушдик. Давлатбека опа келган экан. У кўлида сарғиш тусли қоғозга ўралган алланарса кўтариб олган эди.

– Оксана, қалайсан? – деб у қиз билан кучоқлашиб кўришди.

– Кўриб турганингиздек яхшиман! Ўтиринг. Мен ҳозир қаҳва дамлайман.

Давлатбека опа тўрга чиқиб ўтирди.

– Бир ҳафта уйда бўлмаганим учун музлаткичда қаҳва билан шоколаддан бошқа ҳеч вақо қолмабди, – деди Оксана дастурхоннинг ғариблигидан хижолат тортиб.

– Зиёни йўқ. Сенга қовурилган жўжа билан мева-чева олиб борсам, касалхонадан чиқиб кетибсан.

– Алик, “Бўлди-да энди, ҳадеб ортингдан келавераманми?” деб оёқ тираб туриб олди, – деди Оксана жилмайиб.

Давлатбека опа менинг бундай демаганимни билса-да, унинг кўнгли учун гапини маъкуллагандек бош ирғаб қўйди. У қоғоз халтадан қовурилган товук олиб, столдаги лаганга қўйди.

– Жўжа деганингиз каттакон товук-ку, – деди Оксана унга суқланиб қараб.

– Сенга тушунарли бўлсин деб шундай дедим. Чунки сизлар товукни “цыплята” дейсиз-ку? Бизда эса тухумдан эндигина ёриб чиққан боласини жўжа дейишади.

– “Цыплята” – украинча эмас, русча сўз.

– Барибир эмасми?

– Нега барибир бўларкан?! Умуман, мен тушунмайман, осиеликларнинг ҳаммаси белорусларни ҳам, украинларни ҳам руслар деб ҳисоблайди. Ахир, бизнинг ҳам ўз она тилимиз, урф-одатларимиз бор!

– Бўпти, Оксана, жажлинг чикмасин. Миллат масаласи жуда нозик мавзу. Бошқа нарсалар ҳақида гаплашиб ўтирайлик. Хўш, эртага қайси районга бормоқчисан? Ёки бир-икки кун дам оласанми?

– Йўқ, дам олмайман. Бироқ, ҳеч қасерга бормоқчи ҳам эмасман!

– Нега? Районларни кўриб бўлдингми?

– Ҳа. Энди кузатувларимни умумлаштириб, ёзишга ўтираман. Бу ишни институтга бориб қилсам ҳам бўларди. Лекин ҳали яна етти-саккиз кун вақтим бор. Бунинг устига, у ёқда яна биронта маълумот керак бўлиб қолса...

– Ихтиёринг. Ёзаман десанг, ҳеч ким сенга ҳалақит бермайди. Емак-ичмагингни Арзибой келтириб беради... Умуман, биздаги шароитлар ҳақида қандай тўхтамга келдинг?

Оксана бир муддат ўйланиб қолди.

– Майли, жавоб беришинг шарт эмас. Овқатга қаранглар, – деди Давлатбека опа унга.

– Биласизми, опа, мен кўрган, аниқлаган нарсаларни сиз ҳам, бошқалар ҳам анчадан бери яхши биласиз. Балки мендан кўра ўн чандон яхшироқ биларсиз. Лекин менинг хулосаларим билан сизникининг ўртасида катта фарк бор.

Давлатбека опа унга савол назари билан қаради.

– Сизлар менга эриш туюлган ҳолатларни кўравериб, кўникиб қолгансиз, – деб Оксана гапини давом эттирди. – Бундан сира ажабланмайсиз. Шундай бўлиши керак деб ўйлайсиз. Кўпинча менталитетингиз ҳам панд беради. Биронта гўдак нобуд бўлса, “умри билан бермаган экан”, деб Худодан домонгир бўласиз. Она ўлса, “пешонасига ёзилгани шу экан”, дейсиз. – Оксананинг гапларини жимгина эшитиб ўтирган Давлатбека, “бу гапларни унга сен ўргатгансан, шекилли”, дегандек зимдан менга шубҳали қараб қўйди. – Хўжайлида бир кайвони аёл: “Худоба шукр, ўн еттита бола туғиб, қонинг кам деган гапни эшитмадим. Ҳозирги хотинлар бешта бола туғишга ярамайди”, деб нолиди. Бу гапни эшитиб эсим оғиб қолаёзди. Ўн етти бола-я! Аёл эмас, инкубатор-ку, у! Бироқ ёнимдаги одамларнинг биронтаси кампирнинг гапидан ажабланмади.

– Ўн етти боланинг ҳаммасини ўзингиз туғдингизми? – сўрадим мен қулоқларимга ишонмай.

– Нима, биронта хотинни кўмакка чақирган деб ўйлаяпсанми? – деди у кесатиб.

- Бўлиши мумкин, – деди Оксана жилмайиб.
- Сизга “мени яхши кўрманг”, деб буйруқ беролмайман, – дедим кулиб. – Кимгадир ёкишинг ҳақида эшитиш қулоққа хуш ёқаркан.
- Кетамизми?
- Кетамиз.

Оксана нарсаларини йиғиштирди.

Бироздан сўнг биз касалхонадан чиқиб, уйга йўл олдик. У йўлда бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат бот-бот менга савол назари билан қараб кўярди. Мен эса нима дейишни билмай, нукул илжайман. Тўғриси, унинг бояги гапидан ҳалигача ўзимга келолганим йўқ. Шундай сулув, ўқимишли қиздан, “сени яхши кўраман”, деган гапни эшитиш одамга бошқача таъсир қиларкан. Ахир, шу пайтгача ҳеч бир қиз менга бунақа гапни айтмаган. Ҳатто, икки йил орқасидан кўланкадай эргашиб юриб уйланган хотинимнинг ҳам оғзидан бундай гап чикмаган.

– Юр, қаҳва дамлаб бераман, – деди Оксана таниш йўлакда тўхтаганимиздан сўнг. – Хўш, қаҳва ичасанми?

- Албатта.
- Қаттиқроқ айт.
- Ичаман! Шу тобда сизнинг қўлингиздан заҳар ичишга ҳам тайёрман!
- Ана холос! Мени жуда хурсанд қилиб юбординг!

Одам яшамаган уйни дарров чанг босади. Оксана эшикдан киргач, хонага бир муддат тикилиб турди-да, ҳафсаласизлик билан кўл силтади. Ошхонага ўтиб, чой қўйди. Мен стол ёнида турган курси томонга юрдим.

– Шошмай тур, чангини артиб олай, – деб Оксана латта билан ўриндикни шоша-пиша тозалади.

– Нега кайфиятинг йўқ? – сўради у икки финжон қаҳва келтириб столга қўяркан. Сўнг эркаланган киёфада ёнимга келиб ўтирди.

- Йўқ, кайфиятим яхши...
- Сезиб турибман, кўрқиб кетдинг. Бу қиз мени Бибисорадан тортиб олади, кейин Алпомишни соғиниб қоламан деб ўйлаяпсан, тўғрими? Очиғини айтавер.

- Бу гап хаёлимга ҳам келгани йўқ.
 - Қўйсанг-чи, кўнглингагини кўзингдан сезиб турибман.
- Оксанага нима деб жавоб беришни билмай каловланиб қолдим.

Қутилмаганда эшик кўнғироғи жиринглади, икковимиз ҳам сесканиб тушдик. Давлатбека опа келган экан. У қўлида сарғиш тусли қоғозга ўралган алланарса кўтариб олган эди.

- Оксана, қалайсан? – деб у қиз билан кучоқлашиб кўришди.
- Кўриб турганингиздек яхшиман! Ўтиринг. Мен ҳозир қаҳва дамлайман.

Давлатбека опа тўрга чиқиб ўтирди.

– Бир ҳафта уйда бўлмаганим учун музлаткичда қаҳва билан шоколаддан бошқа ҳеч вақо қолмабди, – деди Оксана дастурхоннинг ғариблигидан хижолат тортиб.

– Зиёни йўқ. Сенга ковурилган жўжа билан мева-чева олиб борсам, касалхонадан чиқиб кетибсан.

– Алик, “Бўлди-да энди, ҳадеб ортингдан келавераманми?” деб оёқ тираб туриб олди, – деди Оксана жилмайиб.

Давлатбека опа менинг бундай демаганимни билса-да, унинг кўнгли учун гапини маъқуллагандек бош ирғаб қўйди. У қоғоз халтадан қовурилган товук олиб, столдаги лаганга қўйди.

– Жўжа деганингиз каттакон товук-ку, – деди Оксана унга суқланиб қараб.

– Сенга тушунарли бўлсин деб шундай дедим. Чунки сизлар товукни “цыплята” дейсиз-ку? Бизда эса тухумдан эндигина ёриб чиққан боласини жўжа дейишади.

– “Цыплята” – украинча эмас, русча сўз.

– Барибир эмасми?

– Нега барибир бўларкан?! Умуман, мен тушунмайман, осиеликларнинг ҳаммаси белорусларни ҳам, украинларни ҳам руслар деб ҳисоблайди. Ахир, бизнинг ҳам ўз она тилимиз, урф-одатларимиз бор!

– Бўпти, Оксана, жаҳлинг чиқмасин. Миллат масаласи жуда нозик мавзу. Бошқа нарсалар ҳақида гаплашиб ўтирайлик. Хўш, эртага қайси районга бормоқчисан? Ёки бир-икки кун дам оласанми?

– Йўқ, дам олмайман. Бироқ, ҳеч қаерга бормоқчи ҳам эмасман!

– Нега? Районларни кўриб бўлдингми?

– Ҳа. Энди кузатувларимни умумлаштириб, ёзишга ўтираман. Бу ишни институтга бориб қилсам ҳам бўларди. Лекин ҳали яна етти-саккиз кун вақтим бор. Бунинг устига, у ёқда яна биронта маълумот керак бўлиб қолса...

– Ихтиёринг. Ёзаман десанг, ҳеч ким сенга халакит бермайди. Емак-ичмагингни Арзибой келтириб беради... Умуман, биздаги шароитлар ҳақида қандай тўхтамга келдинг?

Оксана бир муддат ўйланиб қолди.

– Майли, жавоб беришинг шарт эмас. Овқатга қаранглар, – деди Давлатбека опа унга.

– Биласизми, опа, мен кўрган, аниқлаган нарсаларни сиз ҳам, бошқалар ҳам анчадан бери яхши биласиз. Балки мендан кўра ўн чандон яхшироқ биларсиз. Лекин менинг хулосаларим билан сизникининг ўртасида катта фарқ бор.

Давлатбека опа унга савол назари билан қаради.

– Сизлар менга эриш туюлган ҳолатларни кўравериб, кўникиб қолгансиз, – деб Оксана гапини давом эттирди. – Бундан сира ажабланмайсиз. Шундай бўлиши керак деб ўйлайсиз. Кўпинча менталитетингиз ҳам панд беради. Биронта гўдак нобуд бўлса, “умри билан бермаган экан”, деб Худодан домонгир бўласиз. Она ўлса, “пешонасига ёзилгани шу экан”, дейсиз. – Оксананинг гапларини жимгина эшитиб ўтирган Давлатбека, “бу гапларни унга сен ўргатгансан, шекилли”, дегандек зимдан менга шубҳали қараб қўйди. – Хўжайлида бир кайвони аёл: “Худога шукр, ўн еттита бола туғиб, қонинг кам деган гапни эшитмадим. Ҳозирги хотинлар бешта бола туғишга ярамайди”, деб нолиди. Бу гапни эшитиб эсим оғиб қолаёзди. Ўн етти бола-я! Аёл эмас, инкубатор-ку, у! Бироқ ёнимдаги одамларнинг биронтаси кампирнинг гапидан ажабланмади.

– Ўн етти боланинг ҳаммасини ўзингиз туғдингизми? – сўрадим мен кулоқларимга ишонмай.

– Нима, биронта хотинни кўмакка чакирган деб ўйлаяпсанми? – деди у кесатиб.

Халқободда бир ногирон болани учратдим. Ўн бир ёшда экан. Эси кирали-чиқарли. Бўйни қийшайиб, оғзидан тинимсиз сўлаги оқиб туради.

– Бечора болам уч марта осмондан заҳар сепган самолётнинг остида қолиб кетган, – деб нолиди онаси. – Олиб бормаган дўхтирим қолмади. Ҳеч қайсиси ёрдам беролмади.

– Учувчи болани кўрмаган эканми? – дея сўрадим ундан.

– Қайдам? – деди аёл.

– Демак, у одам эмас экан, – дедим аччиғим чиқиб.

– Ундай дема, ўша учувчи сенинг юртдошинг бўлади, – деди ёнимизда турган ҳамшира аёл. – Дори сепадиган самолётларнинг бари Украинадан келади.

– Украинадан ўз хоҳиши билан келишмагандир, уни ўзингиз қақир-тирган бўлсангиз керак?

Мен даврада мулзам бўлмаслик учун шундай дедим. Лекин ўша украиналик учувчиларни ич-ичимдан ёмон кўриб кетдим. Бола тугул, ҳайвонларнинг ҳам устидан заҳар сочиш мумкин эмас. Аслида, бунга биринчи навбатда маҳаллий раҳбарлар айбдор. Нима учун ғўзани дефоляция қилишдан олдин одамларни огоҳлантиришмайди? Радио ёки телевизорда чиқиб, одамларга дефоляция қилинадиган майдонларда юриш мумкин эмаслигини айтса бўлади-ку?!

Мен уйга қайтганимдан сўнг Украина ҳукуматига хат ёзаман. Қорақалпоғистон сизга кимсасиз Арктика эмас, у ерда ҳам одамлар яшайди, дейман. Аслида, Арктикада ҳам оқ айиқларни ҳимоя қилишади.

– Бизнинг ҳукуматга ҳам ёзасанми? – деди Давлатбека опа чуқур тин олиб.

– Керак бўлса, ёзаман!

Оксана борган сари қизишиб, ўзи аниқлаган камчиликларни ипга тизилган маржондек бирин-кетин қалаштириб ташларди. Оилани мажбурий режалаштириш, аёлларнинг танаффуссиз ҳомиладор бўлиши, эгизакларнинг саломатлиги доимий назоратга олинмаслиги ҳам унинг синчков назаридан четда қолмаган эди. У овулларда кўпчилик ҳафтада бир мартагина гўшт олиб, шўрва пиширишини, бошқа кунларда қозон осига қурби етмай, курук нон-чойга қаноат қилиб яшаётганини ҳам яширмади. Мен Оксана бунча маълумотни қаердан олди экан, деб ҳайрон бўлдим. Шунча кун у билан бирга юрган бўлсам-да, икковимиз бирон марта бу мавзуларда гаплашмаган эдик.

– Районлардан бирида ёшгина келинчак туғруқхонадан соппа-соғ уйига кетиб, уч кундан сўнг вафот этган. Ўн кунлик чақалоғи етим қолган. Бунга нима сабаб бўлганини биласизми?

– Йўқ.

– Бепарволик! Унга доялик қилган, касалхонада даволаган врачлар, “тўсатдан қон босими тушиб кетиши оқибатида вафот этган”, дея хулоса ёзиб, ҳеч нарса бўлмагандай гердайиб юришибди.

– Қанақасига? – деди Давлатбека опа хавотирли қиёфада.

– Бечора аёл туғруқхонага юқори қон босими билан келган. Дўхтирлардан бири унга иккита “Клопелин” таблеткасини ичирган. Тўғри, бу дори қон босимини туширади. Бироқ дорининг таъсири йўқолгандан кейин қон босими бирданига осмонга сапчийди. Улар эса аёлни “Доба-

зол” билан эмлаб, қон босимини меъёрида ушлаб турган. “Мендан кетгунча, эгасига етгунча”, қабилда иш тутган.

Аёл уйига боргандан кейин бошида кучли оғриқ турган. Шунда у врачлардан кўрганини қилиб, “Клопелин” ичган. Аввалига бир дона, кейин иккитадан, охириги куни эса тўрттасини барабар ичган. Оқибатда қон босими кескин тушиб кетиб, буйраги ишдан чиққан.

– Сен бу гапларни кимдан эшитдинг?

– Аёлнинг эридан. Ўша йигит шовкин-сурон қилаётган эди, бир кампир тасалли берди. “Ўзингни кўлга ол, болам, ҳаммаси Худодан, – деди у. – Бояқиш хотинингнинг пешонасига ёзилгани шу экан-да, иложинг қанча. Бултур менинг келиним ҳам гўдагини эмизиб бўлиб, озгина дам олай деб ёстикқа бош қўйди-да, қайтиб кўзини очмади. Дўхтирлардан домонгир бўлма, болам. Мард одам бошига тушганни Худодан кўради, дейишган”.

Йигит ҳам ҳаммасини Худодан кўриб, “даъвом йўқ”, деб ёзиб берди.

– Шу воқеани илмий ишингга киритмоқчимисан?

– Умуман, ёзадиган нарсаларим кўп. Албатта, бу фактни кўзим қиймайди. Менинг илмий ишимни ўқиган одам бадий асар ўқигандай таъсирланиши шубҳасиз.

– Камчилик топиш осон, синглим, изласанг ҳаммада ҳам айб бор, – деди Давлатбека опа қовоқ уйиб. – Лекин ҳақиқий врач ана шу камчиликларнинг ечими ҳақида бош қотириши керак.

– Бу ҳақда ҳам ўйладим. Менимча, биринчи навбатда одамларнинг ҳаёт тарзини ўзгартириш керак. Аёллар қуёндай кетма-кет бола туғавермаслиги керак. Бу борада Москвадаги масъулларнинг ҳам айби бор. Ўнта бола тукқан аёлга, “Қаҳрамон она”, деган сийлов бериб, бошқаларни ҳам шунга ундайди. Ҳар бир туғилган гўдакка ўн икки ёшга тўлгунча ойма-ой нафақа тўлайди. Бунинг устига, сизларда дўхтирлар тушунтириш ишларини олиб бормади. Патронаж йўқ ҳисоби.

Давлатбека опа ёғ юки кўлини артди.

– Демак, бу ёғига кўрган-билганларингни қоғозга туширасанми?

– Шундай.

– Ундай бўлса, Арзибой эртадан бошлаб гаражга бораверсин!

– Йўқ! – деди Оксана шоша-пиша. – Алик менга керак бўлади. У бўлмаса зерикиб қоламан.

– Арзибой маймун эмас-ку, сенга ўйнаб берадиган!

Оксана Давлатбека опанинг жаҳли чиққанини сезса-да, ўзини гўлликка солди.

– Яна бир-иккита районга боришимга тўғри келиб қолиши мумкин. Керак бўлса, транспорт учун кўшимча пул ўтказиб бераман.

– Бу ёғини раҳбарлар ҳал қилади, – деб Давлатбека опа ўрнидан турди. – Арзибой, мени ишхонага элтиб қўй. Ёки шу ерда қолмоқчимисан?

– Йўғ-ей, уйга кетаман.

Оксана эшик олдида биз билан хайрлашди. Давлатбека опа анча жойгача унсиз борди.

– Ота-боболар, “синалмаган отнинг сиртидан ўтма”, деб бекорга айтишмаган. Биз бу кизнинг иззатини жойига қўйиб, алоҳида машина ҳам ажратиб бердик, борган жойида пойига патак бўлдик. Лекин яхшилиқни билмади!

– Барибир унинг илмий иши институтнинг архивида қолади, – дедим мен унга тасалли бериш илинжида.

– Қаёқда! У олим бўлгунича бизни мисол қилиб газетага мақолалар ёзади, китоб чиқаради. Министр бундан хабар топса, Жумабой иккови-мизнинг бошимизда ёнғоқ чақади.

Давлатбека опа бугун-эрта министрдан даkki эшитадигандай астойдил ташвишга тушиб қолган эди. Унинг аҳволини кўриб менинг ҳам ичимга ғулғула кирди. Ўзимни Давлатбека билан Жумабой оғанинг олдида гуноҳкор ҳис қилим.

– Оксанани фикридан қайтаришнинг иложи йўқмикин?

– Билмайман... – Давлатбека опа менга зингил солиб қаради. – Ўйлашимча, уни биргина одам йўлга солиши мумкин.

– Ким, министрми?

– Йўқ. Министрнинг олдинги ҳайдовчиси!

Давлатбека опанинг тагдор қилиб айтган гапи мени ўйлантириб қўйди.

* * *

Оксана билан уч кун учрашмадик. Қўнғироқлашганимиз ҳам йўқ. Лекин ҳар доим менинг ҳаёлим телефонда эди. Ташқарига чиқсам ҳам худди у қўнғироқ қилиб қоладигандек дарров қайтиб қираман. Бирон нарсани сезиб қолмадимикин деган хавотирда зимдан Бибисорага қарайман. Аксинча, у менинг кун бўйи уйда ўтирганимдан хурсанд. Қачонлардир бировга бериб, қайтариб ололмай юрган ўйинчоғига эга бўлгандек оғзи қулоғида. Оксана ҳақида бир оғиз гапирмайди. Мен эса Оксана билан орамизда ҳеч нарса йўқ бўлса-да, Бибисоранинг олдида ўзимни гуноҳкор сезаман. Ичимда ўзимни сўроққа тутаман: бинойидай хотининг бўлатуриб, бегона қизга кўз сузишдан уялмайсанми? Ўзимдан уялиб, пешонамдан муздай тер чиқиб кетгандек туюлади. Азза-базза пешонамни ушлаб кўраман, тер йўқ!

Онам менинг ишга бормаи қўйганимдан шубҳалана бошлади. Бот-бот маъноли қараб қўяди. Бироқ менинг беғамлигим ва машина уйда турганини кўриб хотиржам тортади.

Баъзан, “қизга қўнғироқ қилиб кўрсаммикин, балки унинг телефони бузилиб қолиб, мени топа олмаётгандир”, деган ўйга бораман. Бироқ ақлим бу фикрни инкор қилади: “Оксана бир ишни эплай олмайдиган бўш-баёв қиз эмас. Керак бўлиб қолсанг, ўзи сени излаб келади. У илмий ишини ёзиш билан банд, безовта қилма!”

Тўртинчи куни азонда ниҳоят телефон жиринглади. Кийимларимни дазмоллаётган Бибисора югуриб бориб гўшакни олди. У бир муддат гўшакни қулоғида тутиб тургач, менга узатди.

– Ким?

Кимлигини билиб турсам-да, ундан жўрттага сўрадим. Лекин саволим жуда беўхшов чиқди.

– Билиб туриб сўрайсиз! Ўша севгилингиз, бошқа ким бўларди! – деди у жаҳл билан.

Мен ёқтирмагандек гўшакни олдим. Бибисора дазмолни қўйиб, менга синчков тикилиб турарди.

– Бугун соат ўн иккида етиб кел! – деди Оксана.

– Қайси районга борамиз?

– Келганингдан сўнг ўйлаб кўрамиз.

Оксана ортиқ гапни чўзиб ўтирмай, гўшакни шарақлатиб қўйиб қўйди.

– Ҳм-м, яна чироғингиз ёнадиган бўлдим, – деди Бибисора истар-истамас дазмолни қўлига олиб. – Уч кундан бери кутавериб тоқатингиз тоқ бўлиб кетди ўзим.

Деразанинг олдидан ўтаётган онам Бибисоранинг кесатиғини эшитиб, таққа тўхтади:

– Ҳой, келин, тилингга эрк берма. Ҳали эрингнинг ёқасидан оладиган даражага етганинг йўқ. Ёки уни бирон айб устида ушлаб олдингми? Билиб қўй, кўзим очиклигида ўғлимни ҳеч кимга талатиб қўймайман.

Бибисора онамнинг вазоҳатидан кўрқиб, индамай ўз иши билан машғул бўлди.

Онам нари кетишини кутиб ўрнимдан кўзғалмадим. Шу тобда кўзига кўринсам мени ҳам аяб ўтирмайди. У бир гапни тез-тез тилга олади: “эр-как киши эшикдан йўталиб кириб келганида бир бор чўчиб тушмаган аёл бир кун келиб унинг елкасига миниб олади”. Онам Бибисора менинг бўйнимга миниб олишини истамайди, ори келади.

Оксана мени деразадан кузатиб турган экан. Эшик туткичига қўл чўзишим билан эшикка жон битгандай шарақлаб очилди. Ичкарида чиройли кийиниб олган Оксана жилмайиб турарди. У бугун ҳар қачонгидан ҳам очилиб кетган, сочларини чиройли турмаклаб олган, вужудидан ёқимли атир хиди уфуриб турарди.

У гап-сўзсиз мени ошхонага бошлаб кирди. Столдаги дастурхон конфет, печенье, колбаса-пишлоқ сингари егуликлар билан байрамона безатилган. Ўртадаги думалоқ тортнинг устига мўъжаз шамлар қадаб қўйилган.

– Марҳамат! – деб Оксана мени дастурхонга таклиф қилди.

Мен гап нимадалигини тушундим. Ҳеч нарсa демай, ошхонадаги дераза пардасини туширдим-да, гугурт олиб, шамларни бирин-кетин ёқдим. Нимкоронғи хона шу заҳоти ёришиб кетди.

– Пуфланг! – дедим Оксанага.

– Нечта шам қадалганини санамадинг-ку? – сўради у.

– Қиз боланинг ёшини ҳисоблаш одобсизлик ҳисобланади.

– Тан бердим!

Оксана лунжини ҳавога тўлдириб пуфлади, шамлар липиллаб барава-рига ўчди. Мен карсак чалиб уни олқишладим.

– Энди пардани очишингиз мумкин.

Оксана бориб пардани очди. Шу тобда у аввалгидан ҳам чиройли кўриниб кетди. Уч кунлик соғинч таъсирими ёки у туғилган куни муносабати билан айрича пардоз қилгани учунми, унга суқланиб қарашдан ўзимни тиёлмасдим.

Оксана “Белый аист” коньягини менга узатди.

– Бизда дастурхонга қўл узатишдан аввал ҳол-аҳвол сўралади, – деб коньякни столга қайтариб қўйдим. – Сиз билан кўришмаганимизга роппа-роса етмиш икки соат бўлди. Хўш, аҳволингиз қандай? Зерикиб қолмадингизми?

– Вой-вой! – У шарақлаб кулиб юборди. – Сен ҳали соат санаб ўтирганмидинг?

– Сиз нима деб ўйловдингиз?

– Ростини айтсам, зерикишга вақтим бўлмади, – деди Оксана жиддий тортиб. – Бу ерда кўрган-билганларимни унутиб қўймаслик учун тезроқ қоғозга туширишга ҳаракат қилдим. Тинимсиз ёзганимдан қўлларим оғриб кетди. Хуллас, бугун ярим тунда бу ишни тугатдим. Булар ҳали шунчаки қўлёзма. Уйга борганимдан кейин уни илмий жиҳатдан янаям бойитиб, таниқли олимлардан олинган кўчирмаларга эскартма бериб, қайта кўчираман. Ана шунда ҳақиқий илмий иш бўлади.

– Овул аёлларининг кечқурун овқат пиширмасдан курук нон-чоёга қаноат қилиши ҳақидаги гапларнинг илмий ишга нима алоқаси бор?

– Бу қўшимча факт.

– Мана шу қўшимча факт унча ёкмай турибди.

– Бунинг нимасидан кўрқасан?

– Мен эмас, Давлатбека опа кўпроқ кўрқаяпти. Унинг олдида ўзимни айбдор сезаяпман.

– Давлатбека опанг шунақа кўрқок одам! Жумабой оғанг ҳам куёнжорак! Ҳайронман, улар менинг илмий ишимнинг нимасидан кўрқади? Ахир, мен бор-йўғи бир аспирантман. Ёзганларим институтнинг газетасида, ошиб борса шаҳар газетасида босилиши мумкин. Илмий ишим ҳам институтнинг кутубхонасида сақланади. Хўш, бунинг сизларга нима зарари тегади? Қолаверса, Украина Қорақалпоғистонга хўжайинлик қилолмайди-ку!

– Тўғри. Лекин сиз бизни жудаям колоқ халқ деб ҳисоблайсиз. Бизнинг овул – Киев ёки Москва эмас! Ҳаётимизни тушуниш учун аввал бу ерда яшаб кўриш керак. Мен сизга ёзишга арзийдиган бир мисолни айтиб бераман. Ўтган йили қорақалпоғистонлик эпидемиолог врач бир йил Африкада ишлаб келди. “Эсон-омон уйга қайтганимдан хурсандман, – деди у бир маъракада. – Иттифокдан ўн уч киши у ерда шартнома бўйича ишладик. Доим бизни соқчилар кўриқлаб юрди. Кечқурун ётоқхонада ҳам аскарлар соқчилик қилади. Сабабини сўрасак, у ерларда кийим нималигини билмайдиган ёввойи одамлар ҳам яшар экан. Улар ҳимоясиз одамни тутиб олиб, еб қўйишаркан”...

– Алиқ, биз Африкада эмасмиз-ку! – деди Оксана кулиб, – Бўпти, бу гапларни йиғиштирамиз. Бугун менинг туғилган куним! Табрикламай-санми?

Шунда Давлатбека опанинг, “Оксана фақатгина сенинг гапингга кириши мумкин”, дея ишонч билан айтган сўзларини унута олмаётганимни, бир амаллаб уни измимга солишга уринаётганимни сезиб қолдим ва бундан уялиб кетдим.

– Биз томонларда “Белый аист” коньяги жуда камёб, уни қаердан топиндигиз? – дедим гапни бошқа томонга буриб.

– Буни уйдан олиб келганман.

– Туғилган кунингизни шу ерда нишонлашни ният қилган экансиз-да?

– Шундай деса ҳам бўлади!

Мен қадахларга коньяк қўйдим.

– Оксана! Бизда қизларни қизил гулга киёслашади. Лекин гулни истаган одам юлиб олиши мумкин. Хуллас, сиз гул эмассиз! Йигит зоти қўл узатган сайин узоқлашадиган, кун сайин чирой очиб, кўзни қамаштирадиган фариштасиз! Сиз билан бир дастурхон атрофида ўтириб, туғилган кунингиз билан табриклаш насиб этганидан хурсандман. Туғилган кунингиз муборак бўлсин!

Биллур қадахларнинг нозик жаранги янгради. Оксана столдаги шоколаддан бир бўлак синдириб олиб, газак қилди.

– Арманистонда денгиз йўқ деб эшитган эдим. Лекин нега улар бу коньякни “Белый аист” деб номлашган?

– Оққушлар осмонда учадими? – дея Оксана саволимга савол билан жавоб қилди.

– Ҳа.

– Осмон Арманистонда ҳам бор! Яна бир гапни айтсам хафа бўлмайсанми?

– Йўқ.

– Бу коньяк арманларники эмас, молдованларники.

Мен шишанинг ёрлиғига эътибор бермаган эканман. Одамлардан, “арман коньяги зўр”, деган гапни эшитганим учун ўзимча шундай тахмин қилган эдим. Ўзимдан уялиб кетдим.

– Бизда, “оққушга ўқ тегмайди”, деган нақл бор, – дедим унинг гапини эшитмаганга олиб.

– Тушунмадим?

– Чунки оққушлар хосиятли қуш. Уни отган мерган, албатта, бахтсизликка йўлиқармиш. Шунинг учун эси бор овчи унга қарата ўқ узмайди.

– Қизик гап экан, – деди Оксана таъсирланиб.

– Айтишларича, агар оққушнинг макиёни ўқ еб ерга қуласа, нар оққуш унинг устида узоқ вақт айланиб учиб юраркан-да, охири у ҳам жуфтининг устига шўнғиб, ўзини халок қилармиш. Хуллас, бу қушларни жуфтидан айиришни ҳеч ким ўзига эп кўрмайди. Бизда оққуш вафодорлик рамзи ҳисобланади.

– Демак, оққушлар ҳинд аёлларига ўхшаркан-да, – деди Оксана. Мен бу гапнинг маъносини тушунмадим. – Ҳинд киноларида кўрган эдим, уларнинг кўпчилиги Буддага сиғинаркан. Ўлган одамнинг жасадини оловда ёқишади. Энг даҳшатлиси, эски одат бўйича бева қолган аёллар эрининг жасади ёқиладиган оловга ўзини ташлаши керак экан. Лекин мен ҳинд бўлиб туғилганимда ҳам бундай қилмас эдим. Чунки умр йўлдошимга бўлган муҳаббатдан кўра, ҳаётга бўлган муҳаббатни устун кўяман.

– Қадах сўзига арзийдиган гап бўлди, – дедим мен.

– Қуйинг, – деди Оксана жилмайиб.

Мен қадахларни тўлдирдим.

– Ҳаётни севиб яшайлик, – деди у кўзлари сузилиб. – Оққушларга ўхшаб самоларда парвоз қилайлик. Лекин ҳеч қачон ердаги жуфтимизнинг устига ўзимизни ташламайлик.

Кетма-кет ичилган коньяк кучини кўрсата бошлади. Учинчи қадахдан сўнг мен машинада келганимни ҳам унутдим.

– Таксида кетасан, – деди Оксана.

– Ҳеч қаёққа кетмайман! – дедим кўзларим сузилиб.

– Бибисорага нима дейсан?

– Ҳеч нарсa демайман.

Биз бир тишлам газакни бўлишиб ейишга, кейин қўл узатмасдан тишимиз билан бўлишиб ейишга ўтдик. Сўнг...

Ярим тунда чанқаб уйғондим. Оксана мен билан бир тўшакда ётарди. Анча вақт ўзимга келолмай, қарахт аҳволда ўтирдим. Сал ўзимга келгач, юз берган воқеани англаб, кўркиб кетдим. Нималар қилиб қўйдим, де-

ган изтиробли ўй кечди ҳаёлимдан. Энди Бибисоранинг кўзига қандай қарайман? Унинг олдида нима деган одам бўлдим? Тўқиган ёлғонларимга Бибисора билан онамни ишонтира олармикинмин? Виждон азобига қандай чидайман! Ахир, болалигимдан ёлғон гапириб ўрганмаганман! Бунинг учун ҳам укув керак.

Барибир уларни алдашга мажбурман. Онам “район марказида ётиб қолганим” учун мендан хафа бўлмаслиги мумкин, лекин Бибисора бунга ишонмайди. Алдаётганимни билиб турса-да, бояқишнинг қўлидан ҳеч нарса келмайди. Дардини ичига ютишга мажбур. Юрагидаги рашк, изтироб ўти баттар аланга олади. Ич-ичидан мени лаънатлайди.

Уйга боргач, йўқ ердаги ёлғонларни қалаштириб ташлашга мажбур бўлдим. Онам билан хотинимнинг ишониш-ишонмаслиги ҳақда ўйлаб ўтирмадим. Вақтим зиклигини баҳона қилиб, шоша-пиша кийимларимни алмаштирдим-да, ташқарига шошилдим. Уйдан узоқлашгач, бироз енгил тортидим.

“Қўй кўрмаган қўй кўрса, кува-кува ўлдирар”, дейишган. Мен ҳам осмондаги ойга монанд қизга етишгач, тез орада ҳамма нарсани унутдим. Ҳар куни ярим тунда уйга қайтадиган одат чиқардим. Оксана ҳам менга “нари кет” демади. Бибисоранинг нағмаларига эътибор бермай қўйдим. Кейинги вақтларда у бу қилиғидан фойда йўқлигини сездими, ишқилиб, менга хушомад қилишга, ўринли-ўринсиз суйқалишга ўтди. Қилиқларидан ансам қотиб, уни жерқиб бераман.

Шундан сўнг Бибисора бошқача йўл тутди. Кунлардан бирида у мени ғафлатда қолдириб, гуноҳ устида қўлга туширди. Энди ҳеч қандай баҳона-ёлғон ҳам жонимга оро киролмасди.

Уйга келгунча бир оғиз гаплашмадик. Бибисора ҳовлига кириши билан ухлаб ётган Алпомишни юлқиб уйғотди. Гўдак чириллаб йиғлади. Онам билан укам уйдан югуриб чиқишди.

– Нима гап? Тинчликми? – деди онам ҳовлиқиб.

Бибисора индамасдан кийимларини йиғиштира бошлади.

– Болани ол, – деди онам укамга. У ўғлимни кўтариб дахлизга чиқди.

– Нима бўлди деб сўраяпман сен хотиндан!

– Кетаман! Бу уйни елкамнинг чуқури кўрсин!

– Қаёққа кетасан?

– Тўркинимга!¹ – Бибисора ўзини йиғидан зўрға тийиб, онамга юзланди. – Сиз менга, “эрингнинг ўғирлигини кўрдингми, ғарлигини кўрдингми”, деб маломат қилган эдингиз. Кўрдим! Ҳаммасини кўрдим! Қачонлардан бери сезиб юрган эдим.

Бибисора эшиги ланг очилган шкафдан нарсаларини олар, менинг кийимларим қўлига тушиб қолса, жирканч нарсани ушлаб олгандай дуч келган тарафга улоқтирарди.

– Тўхта! – деди онам кутилмаганда қаҳр билан.

Бибисора жойида қотиб қолди.

– Жойига қўй ҳаммасини! Сенга айтаяпман!

Хотиним нима қилишни билмай серрайиб турарди.

Мен бир бурчакда елкамни қисиб турибман, онамга ҳам, Бибисорага ҳам қарашга ботинолмайман.

– Кетиб қаёққа борасан? – деди онам. – “Чиққан қиз чиғириқдан ташқари”, дейишган. Боланг билан оғаларингга сиғинди бўлмоқчимисан?

¹ Тўркин – аёл кишининг ота уйи.

Уларнинг сендан бошқа ташвиши йўқми? Ҳамма жойда манглайинг-га таёқ тегади! Эс-хушингни йиғиб олиб, шайтонга ҳай бер. Бу хотин ярим окшом қаяққа кетдийкин деб ҳайрон бўлиб ўтирсам... Эракнинг қадамини пойлаган аёлдан яхшилик чиқмайди!

Бибисора биров ҳовуридан тушгандай бўлди.

– Она, нега фақат мени уришасиз, ўғлингизга бир оғиз ҳам гапирмайсиз? – деди у алам билан.

– Бунинг аҳволни кўрмайсанми?! Ҳозир қулоғига гап кирадими? Тангрининг тонги отсин, уни нима қилишни ўзим биламан! Бор, болангни юпат, йиғлайвериш билласи қуриди бояқишнинг.

Алпомиш ҳалигача чинқириб йиғлаётган эди.

Онам чиқиб кетгач, Бибисора қўлидаги тугунни силтаб, кийимларини сочиб юборди.

Кечаси билан ухлолмадим. Эрталаб онамнинг юзига қандай қарайман? Онам мени койиса, қарғаса ёки калтак билан саваласа ҳам гинг демайман. Бироқ бундан буён у билан дастурхон бошида бирга ўтириш қанчалик азоб эканини ҳис қилиб, юрагим сирқираб кетди.

Хўроз иккинчи марта қичқиргандан сўнг кўзим илинибди.

...Уйимизга ўт кетибди. Мен диванда чалқанча ётардим. Бундоқ қарасам, шифтдаги ўн бир дона болорнинг ҳаммаси кип-қизил чўғ бўлиб турибди. Унинг устига бостирилган шох-шаббалар ҳам қуйиб кул бўлган, осмонда юлдузлар чарақлаб кўриниб турибди. Бибисора эса ҳеч нарса бўлмагандай бемалол кириб-чиқиб юрибди.

– Уй ёнаяпти-ку! – дедим унга ҳовлиқиб.

– Йўғ-ей, қани?.. Ҳов, ростдан ҳам ёнаяпти-ку, – деди у лоқайд қиёфада.

– Бор, сув олиб кел!

У қалай чўмич билан икки челақ сув келтирди.

– Сувни анави ёнаётган болорга сеп!

Бибисора чўмич билан юқорига сув сепади, аммо сув болорга етиб бормасдан ўзининг юз-кўзига қайтиб тушади.

– Эсинг жойидами? Томга чиқ! Сувни юқоридан қуй!

Бундоқ қарасам, Бибисора қўлидаги чўмичи билан деворнинг устида юрибди.

– Қуй тезроқ!

– Қайси бирига?

– Анави, менинг устимдаги болорга.

Бибисора челақдаги сувни менинг тепамда кип-қизил чўғланиб турган оқтеракнинг устидан қуйди. Сув чўғнинг таъсирида бирдан биқирлаб қайнаб, нақ киндигимнинг устига тўкилди. Жонҳолатда ўрнимдан сакраб турдим. Бибисоранинг қўлидаги темир чойгум қорнимга урилиб, даранглаб ерга тушди...

Тушим билан ўнгим қоришиб кетган экан. Бибисора чойгум тўла қайноқ сувни белимдан пастга ағдариб юборган экан.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

Бу воқеа сиртдан унчалик ваҳимали бўлиб кўринмаса-да, бироқ менинг тақдиримни буткул ўзгартириб юборди. Менинг элдан чиқиб кетиб, ўзга юртларда сарсон-саргардон яшашимга сабаб бўлди.

Онам Бибисорани уйдан биратўла ҳайдаб юборибди. “Ўғлимнинг жонига қасд қилган хотинга бу уйнинг тузи ҳаром”, дебди. Жонидан ҳам ортиқ кўрадиган набирасидан ҳам кечибди. Бу гапларни укам Қанатбайдан эшитдим. Унинг айтишича, онам: “Агар Арзибой шу кўргиликларни унутиб, Бибисора билан ярашмоқчи бўлса, ундан икки дунёда ҳам рози эмасман”, дебди.

Шу тобда мен Бибисора билан ярашиш ҳақида ўйлайдиган аҳволда эмас эдим. Онам ҳол сўраб олдимга келмади. Менга ҳам шуниси маъқул эди.

Касалхонада бир ойдан кўпроқ ётдим. Ўнг оёғимнинг сонидан бошлаб киндигимгача куйган экан. Дўхтирлар тайинли бир гап айтишмади. Лекин икки марта операция қилишгани, чуқурроқ куйган жойларни икки сонимдан эт олиб ямаганларига қараганда, кумфондаги сув обдон қайнаган, Бибисора бир қарорга келолмай анча вақт иккиланган бўлса керак, деган ўй кечди хаёлимдан. Барибир рашк алами ақлидан устун келганга ўхшайди.

Мактабда анатомия ўқитувчимиз “тиббиётда уят йўқ” деб одамнинг ҳамма аъзоларини ўз номи билан атарди. Бу гапнинг тўғри эканига касалхонада ишонч ҳосил қилдим. Ёшгина ҳамширалар менинг ярим яланғоч танамга малҳам суртишар, сўнг сонимга боғланган докани белимдан айлантириб, танғиб боғлашар эди. Мен шу ҳолда худди урушда оғир ярадор бўлган жангчига ўхшардим.

Куйган одамнинг жароҳатига суртиладиган дорилар кавракнинг гули каби жудаям бадбўй бўларкан. Лекин чидашга мажбурман. Тирик қолганимнинг ўзи мўъжиза. Тоқат қилиб бўлмас оғриқ юракка тушмаслиги учун тез-тез тинчлантирувчи укол қилишади. Шундан сўнг бир муддат жоним ором топиб, Оксанани кутиб эшикка термилиб ётаман. Дорининг таъсири тарқагандан сўнг яна даҳшатли азобга гирифтор бўламан. Бу ҳол деярли бир ҳафта давом этди. Шундан сўнг аста-секин тузала бошладим.

Оксана ўн кунгача кечкурун ёнимда бўлди. Ҳар қалай у ҳам шифокор, менинг тезроқ тузалишим учун қўлидан келганча ҳаракат қиларди.

– Энди хавф ортда қолди, – деди у бир гал эрталаб олдимга келганида. – Хафа бўлмасанг, бугун кечкурун Москвага учмоқчиман.

– Киевга кетмайсизми?

– Йўқ, аввал уйимга бормоқчиман. Лекин бу ердан Одессага рейс йўқ экан. Шунинг учун Москва оркали транзит чиптага буюртма бердим.

Мен нима дейишга ҳам ҳайрон эдим. Чунки бу гапни кутмаган эдим.

– Нега жимсан? – деди у каравотга энгашиб. – Ёки тузалиб чиққунингча шу ерда қолишимни истайсанми?

– Йўғ-ей, хаёлим бошқа ёққа кетибди... Майли, яхши боринг. Хат ёзиб туринг.

– Албатта ёзаман. Сендан бир нарсани илтимос қилсам, бажарасанми?

– Қийин эмасми?

– Қўлингдан келади.

– Майли, фақат касалхонадан чиққанимдан кейин.

– Бибисорадан кечирим сўра!

Мен тилимни тишлаб қолдим. Аслида, ким кечирим сўраши керак? Икковимизнинг ҳам қилмишимиз бир-биримизникидан қолишмайди. Гап бунда ҳам эмас. Ахир, ўртада онам турибди! Мен онамнинг раъйига қарши боролмайман...

– Ваъда берасанми? – деди у мендан садо чиқавермагач.

– Йўк, ваъда беролмайман.

– Нега?

– Билмайман.

Оксанага кўнглимдан кечган ўйларни айтиб ўтирмадим. Айтганим билан тушунмаслиги аниқ.

– Бўпти, тезроқ тузалиб кет. Кейинроқ ҳаммаси изига тушиб кетади. Ҳозирча сен аламзадасан. Мендан фойда йўк. Қара, сени ташлаб кетаяпман. Балки, бошқа кўришмасмиз.

Оксана жавобимни кутмасдан икки юзимдан ўпиб қўйиб ўрнидан турди. Эшик ёнида ортига бурилиб қўл силтади-да, палатадан чиқди. Мен ниҳоятда қадрдон нарсамни йўқотгандай маънос тортиб қолдим.

Оксана барча қувонч-шодликларимни, қайғу ва ташвишларимни ўзи билан бирга олиб кетгандек бўлди. Энди менга ҳеч нарсанинг қизиғи қолмаган эди. Касалхонадан чиқишга ҳам ошиқмай қўйдим. Илгаригидек “қачон менга жавоб берасиз”, деб шифокорларни ҳам безор қилмайман. Жароҳатим анча тузалиб қолганини биламан. Эмлаш хонасига ўз оёғим билан бориб келаяпман.

Ўйга келганимдан кейин ҳам аввалги Арзибой бўлолмадим. Кўча-кўйда нима гап экани, қариндош-уруғларнинг аҳволи билан ҳам ишим йўк. Одамлардан ўзимни олиб қочишга ҳаракат қиламан. Ҳамма устимдан кулаётгандек, ортимдан маломат қилаётгандек туюлади. Яхшиямки, ўша воқеани Бибисора, онам ва Оксанадан бошқа ҳеч ким билмас эди. Шифокорлар ҳам касаллик тарихига “бахтсиз ходиса” деб ёзишди.

Онам билан Қанатбай ҳам мен билан аввалгидай очилиб гаплашмайдди. Афтидан, улар “қилмишидан пушаймон бўлиб, ич-этини еб юрибди, майли, бироз ўзига келиб олсин”, деган хаёлда бўлишса керак. Яна ким билади... Нима бўлганда ҳам, ўзим билан, ўй-хаёлларим билан ўралашиб, одамови бўлиб қолганман.

Ишхонада ҳам ҳурматим ҳаминқадар. Буюртма бўйича касалхоналарга дори-дармон элтиб бераман, бўлим бошлиқлари билан районларга чиқаман. Шу тахлит кунларим бир зайилда ўтиб борарди.

Бир куни Оксанадан хат келди. У соғлиғим ҳақида сўраб, Бибисора билан ярашишимни илтимос қилибди. Бошқа ҳеч гап йўк. Мен ундан “орадан бир ой ўтмасдан сени каттиқ соғиндим, ёнингга қайтиб боргим келаяпти”, деган гапни кутган эдим. Номига бўлса ҳам шундай деб ёзганида кўнглим тоғдай кўтарилган бўларди. Умидим пучга айланди. Ахир, нега ёзиши керак! Мен у учун ҳеч ким эмасман...

Оксанага каттиқ боғланиб қолганимни ич-ичимдан ҳис қилардим. У эса мендан узоқлашишга ҳаракат қилаяпти. Ўзи ҳам мени унутиш ниётида. Кейинги галги хати бундан ҳам қисқа бўлди. Орадан анча вақт ўтказиб хат ёзди. Балки умуман ёзмас. Бора-бора Оксана ҳам, Бибисора ҳам мени хотирасидан бутунлай ўчириб ташлайди. Кейин мен ким деган одам бўламан? Ҳеч кимга кераксиз бўлиб, ёлғиз ўзим сўппайиб қоламан.

Оксананинг мактубини ўқиб, кўнглим вайрон бўлди. Министрни олиб юрган пайтимда бошқа ҳайдовчилар мен билан ҳурматимни жойига қўйиб гаплашарди. Ора-сира улар билан тўй-маъракада бирга ўтирганимизни ҳисобга олмаса, биронтаси билан апоқ-чапоқ бўлиб кетганим йўк. Оддий ҳайдовчилар қаторига қўшилганимдан кейин ҳам шу одатимдан кечолма-

дим. Нукул иш билан андармон бўлиб, биронта сирдош дўст орттирмаган эканман. Дардлашай десам биронта яқин одамим йўқ.

Орадан бироз вақт ўтгач, Оксанадан яна хат олдим. Бу гал ҳам мени қувонтирадиган ҳеч гап йўқ. У Бибисора билан ярашдингми, ишга бориб турибсанми, деган савол-сўроқдан нарига ўтмаган. Ўзининг илмий ишини яқунлаб, раҳбарига топширибди. Агар у яхши баҳоласа, кейинги ойда илмий кенгаш муҳокамасига қўярмиш. Бу янгиликнинг менга умуман кизиғи йўқ эди.

Янги йил арафасида Қанатбайни уйлантирдик. Кўрпамизга қараб оёқ узатиб, ихчамроқ тўй бердик. Отамнинг овулда яшайдиган қариндошлари бор, тўй-маъракаларда борди-келди қилиб турганимизни айтмаса, улар билан анча узоқлашиб қолганмиз. Баъзилари қартайиб, оқсоқол ёшига етиб қолибди. Тўй ўтгач, ана шу қариндошлар мени ўртага олди.

– Хўш, бу юришинг нимаси?

Онам ҳам оғзимни пойлаб турган бўлса-да, лекин ўзи гапга қўшилмади. Мен лом-мим демай ерга қараб ўтиравердим.

– Онанг бева ҳолига иккита тўй берди, энди учинчи марта элга дастурхон ёзишга чоғи келмайди, – деди улардан бири. – Бориб келинни қайтариб кел...

– Йўқ, у аёл қайтиб остонамга қадам босмайди! – деди онам ортик чидамай.

– Нега?

– Сабабини сўраманг! Агар Биби Фотиманинг авлодидан бўлса ҳам у хотинга бу уйда жой йўқ.

– Ўртада бола бор, ахир?!

– Бу бола ўлмай катта бўлса, эрта-бир кун ўзи отасини топиб олади!

– Эй, биз бекорга бу йигитни маломат қилиб ўтирган эканмиз, аслида ҳамма гап сенда экан-ку, келин.

– Тўғри, ҳамма бало менда!

Онам рўмолини елкасига ташлаб, ўрнидан туриб кетди. Шундан сўнг қариндошларимиз, “ихтиёр ўзингизда, бизнинг зоримиз бор, зўримиз йўқ”, деб овулга қайтишди.

“Нокас фарзанд ота-онанинг юзини ерга қаратади” дейишган. Мен онамнинг юзини ерга қаратдим. Бу қилмишим учун онамдан ҳам, қариндошларимдан ҳам кечирим сўрай олмайман.

Шундай қилиб, уйимизга келин келди. Юрадиган йўлим аввалгидан ҳам ингичка тортди. Уйда ҳар бир қадамимни ўйлаб босаман. Ортикча гап айтиб қўйишдан кўрқаман. Ҳеч курса, келиннинг олдида ҳурматим йўқолмасин деб ўлиб-тириламан.

У ҳамма қатори менинг ҳам кийимларимни ювиб, дазмоллаб қўяди. Лекин ваннахонани қулфлаб олиб, ички кийимларимни ўзим юваман. Ётоқхонамда ёйиб қуриたまан. Бибисора кетгандан бери шу аҳвол.

Бибисорага кўнглим илимаса-да, Алпомишни соғинардим. Ўтирадиган, эмаклаб юрадиган бўлдимикин, баъзи болалар етти-саккиз ойлигидаёқ юриб кетарди, балки у ҳам... Шунақа ўй-хаёллар оғушида Бибисоранинг уйи томонга йўл олганимни сезмай қоламан. Кўчасидан ўтаётганимда машинани секинлатаман. Бибисора ўғлимни ташқарига кўтариб чиққан бўлса, кўзим тушармикин деб умид қиламан. Бироқ таниш эшик доим

ёпик туради. Кечки пайтда ўтсам, деразасида ёруғ ҳам кўринмайди. Худди бирон жойга кўчиб кетгандек, бу ҳовлида бирон тирик жон кўринмайди.

Бир куни Оксанадан калинроқ хат келди. Бу пайтда унинг юртига қайтганига етти ойдан ошган эди. Хатжилддан Оксананинг бор бўйи билан тушган сурати чиқди. У бироз тўлишибди. Юзларига оз-моз доғ тушгандек. Лекин бу нарса унга ярашиб турибди.

“Алик, – деб ёзган эди у. – биласанми, сенга аввалги хатларимни бир-биримизни унутишимизни истаганим учун қисқа қилиб ёзган эдим. Лекин ўша хатларга тушмай қолган соғинч ва изтиробларим юрагимнинг тубига чўкиб, менга азоб бера бошлади. Ниҳоят, бу ҳиссиётларимни ортик яшира олмаслигимни тушуниб етдим. Мен сени, сен билан бирга қорақалпоқ юртини ҳам унута олмаслигимни англаб етдим. Ғўрлик қилиб, нукул камчилик излаб овул кезган тафтишчига айланиб қолган эканман. Билиб-билмай қанча одамларнинг дилини оғритдим. Агар имконим бўлганида, уларнинг ҳаммасидан бирма-бир кечирим сўрардим. Аслида, камқонликка ҳам, гўдаклар ўлимига ҳам жамиятнинг ўзи сабабчи. Ахир, туғруқхонада ишлаётган аёлларда нима гуноҳ? Давлатбека опанинг квартираси ёнида озиқ-овқат дўкони бор эди. Ҳар куни эрталаб ўша дўконнинг олдида бир неча банкарларнинг териб қўйилганига кўзим тушади. Ҳали тонг ёришиб улгурмаган, атроф ғира-шира пайтда сут ташийдиган машина келади. Унинг йўлини пойлаб тургандай, шу заҳоти бир гала хотин-халаж пайдо бўлади. Машина эса дўконга бир-икки бидон сут қолдириб кетади. Аёллар банкасини қўлтиқлаб сотувчининг атрофида уймалашиб қолишади. Бироқ уларнинг тенг ярмига сут етмайди. Ишонасанми, бир куни шундай воқеага гувоҳ бўлдим.

– Қароғим, менга бир литргина сут бергин, келинимнинг сути тортилиб қолди, неварам шунга қараб қолган, – деб ялинди кекса кампир сотувчига. Лекин у қариянинг ўтинчига парво қилмай, ўзининг уч литрли банкасини тўлдириб олди-да, ичкарига кириб кетди. Ким билсин, балки унинг ҳам болалари бордир...

Очиғи, ўшанда бу воқеага мен ҳам бепарво қараган эдим. Нукул айбни шифокорлардан, аёллардан излабман. Асл ҳақиқатни тушуниш учун у ерда яшаб кўриш керак экан.

Эсингдами, Давлатбека опа икковингизга ўн еттита бола туғиб, камқон нималигини билмаган аёл ҳақида гапириб берган эдим? Икки юзи қипқизил, бакувват хотин эди. Шу аёл тушимга кирибди.

– Эй, синглим, қоғоз-поғозингни йиғиштир, – деди у менга. – “Бизда алп – онадан туғилади”, деган гап бор. Онаси бакувват бўлса, гўдак касалманд бўлмайди. Бошқалардан айб ахтаргунча, аввал ўзингга яхшилаб бок. Қумурсқаникидайгина белинг билан нари борса, икки бола туғадиган ҳолинг бор.

Ёнимдаги дўхтир аёл унинг гапларини русчага таржима қилиб турди. Ҳаммаси худди ўнгимда бўлаётгандай. Шунда қоматим бузилади деб кўп овқат емаслигим эсимга тушиб, тилимни тишладим. Ўша хотинга бир оғиз эътироз билдира олмадим.

Сенинг юртингда еган таомларимнинг мазаси ҳалигача оғзимдан кетгани йўқ. Кўрпачада ўтириб олиб овқатланиш қанчалар марокли эди! Ҳалигача шуларни қўмсайман. Курка гўшти солиб дамланган паловни айтмайсанми! Бутун дунёни айланиб чиқсанг ҳам бунақа таомни топол-

майсан. Сенга “курка паловни посилка қилиб жўнатиб юбор” дейишга уялиб турибман. Кейин анави, ичига ҳеч қанақа масаллик солмасдан ёгда пишириладиган бўғирсоғингиз бор-ку, ўшани ҳам жуда соғиндим. Тўғриси, икки-уч ой бурун ўша бўғирсоққа жуда кўнглим сушт кетди. Уни тусаб, касал ҳам бўлиб қолдим. Бунақа ҳолат аёлларда бўлиб туради. Сен бунини тушунмайсан.

Давлатбека опа билан Жумабой оғани кўрқокқа чиқариб хато қилган эканман. Энди билсам, улар ўз эли учун жонини ҳам беришга тайёр бўлган фидойи одамлар экан. Умуман, мен кўрган одамларнинг ҳаммаси ана шундай инсонлар. Қаерга борсам, одамлар ўз халқининг обрўсини сақлашга тиришар, ўзгаларнинг қорақалпоқлар ҳақида ёмон хаёлга бормаслиги учун жон қуйдираар эди.

Сен касалхонада ётганингда ўзим борган касалхоналарнинг бош врачлари ва уларнинг ўринбосарлари билан учрашиб қолдим. Ҳаммаси министрликка мажлисга келишган экан. Улар мени кўргач, худди қирқ йиллик кадрдонига дуч келгандай хурсанд бўлишар, “Оксанахон, нега биз томонларга бормай қўйдинг?” деб кучоқ очиб кўришарди. Бундай самимиятни кўриб ғалати бўлиб кетдим. Беихтиёр уларга дакки-дашном берганларим эсимга тушиб, ўзимдан уялиб кетдим. Ишонасанми, Илья опа қутурган туя воқеаси учун астойдил кечирим сўради. Одам ҳам шунақаям кенгфеъл бўладими, ахир! Ахир, мен улар учун ҳеч ким эмасман-ку!

Шифокор аёлларнинг икки-учтаси қўярда-қўймай мени шаҳардаги ўлкашунослик музейига олиб боришди. У ердаги экспонатларни кўриб оғзим очилиб қолди. “Оқ бўз от” деган картинанинг олдида кетолмай қолдим. Суратдаги от худди тирикдек, устига минсанг, югуриб кетадиганга ўхшайди. Мен киноларда, отчопарларда кўп отларни кўрганман. Бироқ ўша картинадаги оппоқ тулпорга ўхшаганини ҳеч қаерда учратмаганман.

Шундан сўнг йўлбарснинг тулупини томоша қилдик. Тагига, “Энг охирги Турон йўлбарси. 1959 йилда отиб ўлдирилган”, деб ёзиб қўйишибди.

– Ростдан ҳам бу ерларда йўлбарс яшаганими? – деб сўрадим бизни экспонатлар билан таништириб юрган қиздан.

– Албатта! Бизда, “Бўзатовнинг тўқайлари қалиндир, йўлбарси ўкириб олди жонимни”, деган қўшиқ ҳам бор, – деди у ғурур билан. Мен шу икки сатр шеърни ён дафтаримга ёзиб олдим.

– Бунақа йиртқич ҳайвонлар фақатгина Африка чўлларида эмас, дунёнинг бошқа жойларида ҳам яшаган, – деди қиз сўзини давом эттириб. – Иқлим ўзгариши билан уларнинг ҳам макони ўзгариб туради. Агар бу ерларда яшамаганида, қорақалпоқлар арслон, айиқ ва филни қаердан билишарди? Бир пайтлар бу атрофда ҳатто жирафалар ҳам яшаган. Бизнинг халқимиз уни товтайлоқ деб атаган.

Қизнинг ўз эли ҳақида тўлиб-тошиб гапиришини кўрган одамнинг шу ерларда яшаб қолгиси келади.

Яқинда номзодлик диссертациямни ёзиб тугатдим. Сенинг юртинг, у ердаги болалар ўлимининг сабаблари ҳақида ўзим “кашф қилган” салбий фактларнинг ҳеч бирини монографияга киритмадим. Элингиздан узоклашганим сайин у ерда яшайдиган одамларга нисбатан ҳурматим ортаверди, уларнинг оккўнгиллиги, меҳмондўстлиги ҳар қандай илмий ишдан юқори туришига амин бўлдим.

Алик! Энди икковимиз учун ниҳоятда муҳим бўлган бир сирни очмоқчиман. Мен сендан фарзанд кутаяпман! Унинг дунёга келишига оз қолди. Ўша қувончли кунда ёнимда бўлишингни қанчалик ишташимни билсанг эди! Агар кела олсанг...

Келсанг, фарзандингга ўзинг исм қўясан. Мабодо, бунинг имкони бўлмаса, хафа бўлма, бу ишни дадам ҳал қилади, фамилияси ҳам Кравченко бўлади. Бироқ мен буни ич-ичимдан хоҳламайман. Бола ўз отасининг фамилиясида бўлиши керак.

Хотин-қизлар байрами арафасида сени кутаман. Икки кўзим йўлингга тўрт бўлиб кутаман!

Оксана”.

Хатни кўксимга босиб узоқ вақт туриб қолдим. Гўё шу бир парча қоғоз Оксана бўлиб, вужудимга ҳарорат бағишлаётгандек эди. Бу мактуб анчадан бери юрагимни куйдираётган оташ тафтини босгандек бўлди. Оксананинг ўзи билан дийдорлашгандай кўнглим ёришди.

Мен Одессага кетишга қарор қилдим.

* * *

Одессага Оксана айтган вақтда етиб боролмадим. Ўзимга қолса, унинг олдига қанот боғлаб учган бўлардим. Лекин “калта арқон боғловга ярамас” дегандек, арзимаган ойлик билан қаёққа бораман? Онамнинг кўлида доим минг сўмча пул бўларди. Сўрашга ботинолмадим. Ҳар хил баҳоналарни топиб, пул ундиришим мумкин, аммо бунга виждоним йўл қўймади. Шусиз ҳам қартайганида онамнинг юзини ерга қаратдим.

Ҳар куни кечки пайтда киракашлик қилдим. Вақти келгач, меҳнат таътилига чиқиш учун ариза ёздим.

– Овулда бўласанми? – деди Қоржовбай оға. – Ҳовли-жойингни тузатаман десанг, моддий ёрдам ажратаман.

– Унақа ниятим йўқ, оға, лекин иложини топсам Москвага бориб, хизматдош жўраларимни кўриб келмоқчи эдим.

– Қаерда хизмат қилгансан?

– Москва яқинидаги Подольск деган жойда...

– Подольск... Подольск, – деб у бир муддат ўйланиб қолди. – Унақа жойни билмас эканман. Красногорскда, Люберцида бўлганман... Бизнинг рота уч-тўрт ойда кўчиб турарди... Бўпти, аризангни ёз.

– Нима деб ёзай?

– Даволаниб, саломатлигимни тиклаб қайтишим учун бир ойлик моддий ёрдам ажратишингизни сўрайман, деб ёз.

– Худога шукр, саломатлигим жойида...

– Эй, одам ҳам шунақа содда бўладими! Мен сенга ёрдам бермоқчиман. Москвага бориб келишининг ўзи бўладими?

“Ёлғон ҳам бекорга пайдо бўлмаган, одамлар мажбурликдан ўйлаб топган бўлса керак”, деган эди Давлатбека опа. Менинг Қоржовбай оғани “хизматдош жўраларимни кўриб келмоқчиман”, деб алдаганим етмагандай, унинг ўзи ҳам мени ёлғон ёзишга мажбур қилаяпти. Бу дунё рост билан ёлғон, қувонч билан қайғудан иборат бўлса керак.

Нима бўлганда ҳам чўнтагим қаппайди. Одессага бориш тугул, Киевни айланиб қайтишимга ҳам етади. Энди онамга бирон ишонарли баҳона

ўйлаб топиш қолди. Мени ким ҳам Москвага юбориши мумкин? Қўлимда дипломим, мажлисда катнашгудек амалим бўлмаса... Бироқ боришим керак! Кунлар ўтган сайин Оксана йўлимга термилиб қараб ўтиргандек туюлаверди. Аллақачон туғилган фарзандимни ҳам кўргим келади. У кимга ўхшади экан? Оксанагами ёки менгами? Ҳар қалай, унинг томирида менинг коним оқаяпти. Ана шу кон мени ўзига тортиб турибди.

– Янги машина олиб келиш учун уч киши Москвага кетадиган бўлиб турибмиз, – дедим бир куни онамга. Ортиқ ёлғон гапиришга тилим айланмади.

– Миниб юрган мошинанг янги эмасми? – деди онам. – Ҳали бирон марта тузатганинг ҳам йўқ?

– “Волга” беришмоқчи экан...

– Эй, чироғим-ей, мошинани ўйлагунча оила қуриш ҳақида қайғурсанг яхши бўларди. Мени ҳам боғлаб қўйгани йўқ. Анави келгинди киз оилангни бузиб, кетди-борди, буниси бўлса... Бир ҳафтадан бери неварам қайта-қайта тушимга кираяпти. Оғриб қолдимикин деган хавотирда жоним ҳалак. Қурғур онаси ора-сира бир кўрсатиб кетай демайди.

Мен сукут сақлаб ўтиравердим.

– “Ҳаром иш йигитни хор этар” дейишган, – насихатини давом эттирди онам. – Унақа орқайин бўлма! Келин ҳам ақли ноқис хотин чиқди, эҳуши жойида бўлганида, “от айланиб қозигини топар” деб арқонни узун ташлаб кўяр эди. Шу қилиғи билан нимага эришди?! Гулдай болани тирик етим қилиб ўтирибди.

Онам мени ҳар қанча уришиб-койиса ҳам ҳаққи бор. У шу пайтгача ичига ютиб келган дардларини тўкиб солди. Мени “ўзи хатосини тушуниб етиб, ақлини йиғиб олар” деган илинжда чидаб юрганини айтди. Бироқ энди кеч эди. Мен қарор қабул қилиб бўлган эдим. Бу ёғига Бибисоранинг кечириси ҳам, Алпомишга бўлган оталик меҳрим ҳам мени йўлдан қайтара олмаслиги аниқ.

– Илойим, омон бориб, соғ қайтгайсан, – деб онам менга оқ фотиҳа берди. – Лекин анави ўрис хотинга яқинлаша кўрма. Сени кўрса, чирмовукдай ёпишиб олиб, йўлдан уриши тайин.

Мен нима дейишни билмай тилимни тишладим. Ахир, ўзим унинг олдида ошиқаётган бўлсам...

– Қанатбай, сенга бир гапни айтиб қўяй, – дедим аэропортда мени кузатиб чиққан укамга. – Мен машина олиб келиш учун эмас, Одессага – ўша аёлнинг олдига кетаяпман. У мендан фарзанд кўрган. Бироқ сен бу гапни онамга айтма. Иложи бўлса, у ердан уч киши бўлиб қайтамыз. Ўшанда ўзим онамга ҳаммасини ётиғи билан тушунтираман. Тиз чўкиб кечирим сўрайман. Набирасини кўрса, мени ҳам, Оксанани ҳам кечиради.

Москвага “Ил-18” самолётида тўрт соат учдик. Икки тарафдаги мотори гувиллаб, миямни ғовлатиб юборди. Ёнимдаги икки йўловчи билан бир-икки оғиз гаплашганимизни айтмаса, манзилга етгунча мум тишлаб кетишдан бошқа илож қолмади.

Қўлимдаги транзит чипта билан икки соатдан сўнг “Москва-Одесса” йўналиши бўйлаб учадиган “ТУ-104” самолётига ўтирдим. Бу самолёт эскироқ бўлгани билан салонига унчалик шовқин кирмас, равон ва тезроқ учаркан. Кўз очиб-юмгунча манзилга етиб олдим.

Шаҳарга яқинлашганимизда қоп-қора тусда чайқалиб ётган денгиз кўринди. Самолётда стюардесса қиз Одессанинг порт-шаҳар экани, инқилобдан бурун бу ерга француз маданиятининг таъсири кучли бўлгани-ю, Қора денгиз соҳилидаги машҳур пляж ва афсонавий Потёмкин кемаси ҳақида, шаҳарнинг маданияти, табиати, саноати, меҳмонхоналари тўғрисида анча-мунча маълумот берган эди. У сайёҳларга аэропортда меҳмонхоналарнинг манзили ва уларнинг нарх-навоси ёзилган рекламалар, шахсий хонадонларда яшашни истаганлар учун квартира бюроси борлигини ҳам эслатди. Бироқ мен бу гапларга эътибор бермадим. Чунки менинг борадиган жойим тайин. Оксана ҳар гал осмонда самолёт учганида умид билан йўлимга кўз тикиб ўтирган бўлса керак.

Кўлимдаги манзил бўйича таксига ўтирдим. Шаҳар кўчаларининг аксариятига тош ётқизилган эди. Бу тош йўллар ёғин-сочинга чидамли бўлиши мумкин, лекин машинанинг ғилдираклари тўқиллаб, тинимсиз чайқалиб борарди. Бот-бот йўлимизни кесиб ўтаётган трамвайлар беихтиёр эски киноларни ёдга солади. Шу пайт “А.Довженко” деган лавҳа илинган бинога кўзим тушди.

– Кечирасиз, Довженко деган фамилияни каердадир эшитганман, – дедим ҳайдовчига.

– Ҳа, бу ерда Александр Довженко номидаги киностудия жойлашган.

– Шаҳарда киностудия борми?

– Албатта! Мен бу студияга аэропортдан Василий Шукшин, Владимир Висоцкийларни олиб келиб қўйганман! – деди у ғурур билан.

– Висоцкийни танийман, – дедим мен.

Такси ҳайдовчиси менга ялт этиб қаради.

– Ростданми?!

– Ҳа. Кинода кўрганман.

У хохолаб кулди.

– Кинода уни юз миллионлаб одам кўрган. Бу ёққа саёҳатга келаяпсизми?

– Йўқ, врачга.

– Қайси клиникага?

– Клиника эмас, таниш врачнинг олдида.

Шундан сўнг у ортиқ савол бермади.

Оксананинг уйи еттинчи қаватда жойлашган экан. Зинадан кўтарилиб, сиртига қора рангли чарм қопланган эшик кўнғироғини босдим. Ичкаридан аёл кишининг “ким?” деган бўғиқ овози эшитилди. Чамамда, кексароқ кампир бўлса керак.

– Оксана шу ерда турадими? – дедим ўзимни таништиришни эп кўрмай. Барибир у мени танимайди. Эшик ғижирлаб очилди.

– Алик! – дея чинқириб юборди менга кўзи тушган Оксана. – Ўзингмисан?

– Ўзимман, шекилли! – дедим илжайиб.

– Мама, он приехал! – деб Оксана гўёки онаси олдиндан танийдигандек мени унга кўрсатди.

Ичкаридан бели бироз букчайган, сарғиш юзини ажин қоплаган кампир биз томонга кела бошлади.

Оксана онасидан тортиниб ўтирмай мени кучоқлаб олди-да, юз-кўзимдан ўпа кетди. Сўнг кўлимдан ушлаб, кампир чиқиб келган хонага

бошлади. Дерзанинг ёнидаги диванда барокқош, сарғиш мўйлов кўйган, мисранг сочли барваста қария ўтирарди. Ўртада стол ва учта курси қўйилган. У менга кўзи тушиб, ўрнидан турди. Қўл бериб саломлашдик.

– Менинг дадам, – дея таништирди Оксана уни. – Сергей Васильевич Кравченко. Бу эса ойим Ирина Ивановна Донцова. Миллати рус.

– Мен эса хохолман, – деди Сергей Васильевич.

Мен ноқулай ҳолга тушдим. Чунки шу пайтгача хохол деган сўз украинларга нисбатан камситиш оҳангида ишлатилади деб ўйлардим. Ҳарбий хизматда юрганимизда баъзилар украиналик аскарларни оркаворатдан “хохол” деб масхара қилишарди. Бу одам эса ўзини хохол деб таништиряпти. Кейинроқ Оксанадан сабабини сўраб оларман деб ўйладим.

Оксана мени столга таклиф қилди.

– Тушликка кечикдинг, – деди кампир. – Энди кечки овқатгача...

– Ойи! – деди Оксана жеркиган оҳангда. – Қорақалпоқларда меҳмонга кеч келдинг деган гапни айтиш уят ҳисобланади. Уларда меҳмонни жуда хурмат қилишади.

Шу пайт қўшни хонадан чақалоқ йиғиси эшитилди.

– Ойи, Сергейга қараб тур. Мен қозонга уннайман, – деб Оксана чиқиб кетди.

Хонада Сергей Васильевич икковимиз қолдик. У менга бароқ қошлари остидан синчков тикилиб турарди.

– Неча ёшга чиқдинг? – сўради у.

– Йигирма тўққизга.

– Ҳм-м... Оксанадан беш ёш катта, Анатолий билан тенгдош экансан.

– Анатолий ким?

– Тўнғич ўғлим эди. Ўн тўрт ёшида денгизга чўкиб кетди. Жасадини ҳам тополмадик... Нима иш қиласан?

– Шофёрман.

– Бу ерларда иш топишинг қийин. Одессада шофёрдан кўпи йўқ.

– Менинг бу ерда қолиб кетиш ниятим йўқ.

– Нега? Оксанани олиб кетмоқчимисан?

– Рози бўлса, олиб кетаман.

– Унда бироз кутишингга тўғри келади.

– Қанча?

– Ира икковимиз Худонинг раҳматига етгунимизча!

– Ундай деманг, сизлар ҳали ёшсиз.

– Худо ҳеч кимдан рухсат сўраб ўтирмайди. Отанг борми?

– Йўқ, вафот этган.

– Ана, кўрдингми! Унга ҳам сен ҳали ёшсан деб айтмадингми?

Мен елка қисдим.

– Урушда ҳалок бўлганми?

– Отам урушга бормаган.

– Сиз томонда уруш бўлмаган-да! Бу ерда урушга борганлар ҳам, бормаганлар ҳам жангда қатнашди. Бормаганлар партизанлар сафига кирди.

– Сиз қайси бирида қатнашдингиз?

– Икковида ҳам. Урушдан ярадор бўлиб қайтганимдан сўнг партизанларга қўшилдим.

Қайнотам билан тез орада апоқ-чапоқ бўлиб кетдик. У Ўрта Осиёда бўлмаган экан. Самаркандни бориб кўришни орзу қиларкан.

– Лекин энди узок сафарларни соғлигим кўтармайди, – деди ғамгин тусда.

– Ичкиликни камайтир, – деди шу пайт хонага кириб келган кампири унга.

– Кўрдингми, ҳамма аёллар ичкиликка қарши! Ира, мен сенга неча марта айтаман, урушда ҳам бизга ичкиликни тақиқлашмаган. Қайтанга хужумга ўтишдан олдин ҳаммамизга юз граммдан ароқ беришарди.

Оксана қовурилган тухум билан сосиска олиб кирди.

– Вино қаерда? – деди Сергей Васильевич.

– Ҳозир олиб келаман. Сизларда меҳмонга аввал чой берилади, – деди Оксана менга жилмайиб. – Бизда эса вино.

Оксана графинда қизил тусли вино билан тўртта қадах келтирди. Чол графинга кўл чўзди.

– Ўзим қуяман, – деди Оксана. У отасининг қадахига тўлатиб, менга яримлатиб, онаси билан ўзига эса бир қултумдан вино қуйди.

– Қани, олдик! – Сергей Васильевич қўлидаги қадахни уриштириб, винони охиригача сипқорди. Сўнг менга юзланди. – Сен нега қараб турибсан? Кўркма, бу сизларникидек кучли вино эмас. Қуввати ўн бир-ўн икки даражадан ошмайди. Ўзим тайёрлаганман.

Шундан сўнг мен ҳам қадахдаги винони ичиб юбордим.

– Бизнинг винони ичиб кўрганмисиз? – сўрадим ундан.

– Оксана олиб келди.

– Икки шиша “Портвейн-26” олиб келган эдим, – деди Оксана отасининг ичкиликка муккасидан кетганидан уялгандай.

– Виномисан вино экан ўзиям! Бир стакан ичишим билан пешонамдан тер чиқиб кетди. Бир пайтлар Москвага борганимда одамларнинг Ўзбекистон виносига қаторлашиб навбатда турганига кўзим тушган эди. Бироқ эътибор бермаганман. Ўшанда олмаганимга энди афсусланаман. Айтгандай, сен олиб келмадингми?

– Мен билмас эканман, – дедим ўнғайсизланиб.

– Шу виноларни тайёрлаш технологиясини билмайсанми?

– Йўқ.

– Барибир қандайдир сири бўлса керак.

– Менимча, сири узумида бўлса керак. Чунки бизда йил-ўн икки ой қуёш чарақлаб туради. Шунинг учун ҳамма нарска калорияли ва ширин бўлади.

– Узумингни мактагандан кўра, ўша винодан олиб келмайсанми! – дея чол кутилмаганда бақириб юборди. Мен чўчиб тушдим. Хаёлимдан у ҳозир графинни қўлига олиб, менга улоқтирса керак деган хавотирли ўй кечди.

– Хафа бўлма, – деди Оксана хижолатли киёфада. – Отамнинг контузияси бор, баъзида ўзини тутолмай қолади.

– Бир гал Оксана Исроилга кетаман деб...

– Ойи! – Оксана кампирни жеркиб берди. Кампир жим бўлиб қолди.

– Исроилга ҳам бордингми? – дедим мен.

– Кетишимга бир баҳя қолган эди. Кейин айтиб бераман.

Чол графинга кўл чўзди, аммо Оксана чакқонлик билан уни четга олиб қуйди:

– Бўлди, дада. Режимни бузаяпсиз!

Шундан сўнг дастурхон йиғиштирилиб, Оксана мени ўзининг хонасига бошлади.

Каравотда ухлаб ётган жажжи Сергейга узок тикилиб қолдим.

– Хўш, сенга ўхшарканми? – деб Оксана менга савол назари билан қаради.

– Билмайман. Ҳали гўдак-ку. Қанча бўлди?

– Бир ойу беш кунлик.

– Гувоҳнома олдингми?

– Олдим. Отам унга ўзининг исмини қўйди. Хуллас, ўғлинг Сергей Сергеевич Кравченко бўлди. Сен унга ўзинг истаган исми қўйиб олишинг мумкин.

– Мен унга Сарсенбой деб от қўймоқчи эдим.

– Нима?

– Сар-сенбой!

– Сар-сен-бай... Сарсенбай... Сарсенбай!

Кечкурун Оксадан Исроил ҳақида сўрадим.

– Нега шу гапга ёпишиб олдинг? – деди у хушламагандек.

– Мен бирон марта чет элга бориб кўрмаганман. Сен борган бўлсанг, Исроил қанақа жой экан деб сўрамоқчи эдим.

– Ҳечам-да! Сенинг хаёлингда бошқа гап бор. Тўғри топдимми?

Мен индамадим.

– Айтавер, шунаками? – деди у эркаланган қўйи кўрсаткич бармоғини бурнимга босиб.

– Тўғри топдинг.

Оксана шифтга тикилганча бир муддат жимиб қолди.

– Икковимиз келишиб олайлик, – деди сўнг мен томонга бурилиб. – Бир-биримизнинг ўтмишимиздан рашк қилмаймиз... Эсингдами, сенга Баҳром исмли тожик аскарни яхши кўриб қолганим ҳақида айтгандим.

– Эсимда.

– Ўшанда сен, кейин нима бўлди деб сўрадинг. Мен “кўнглимга қўл солиб кўришга уринганлар бўлди, лекин мен буларни муҳаббат деб айтолмайман”, деган эдим. Ўшалардан бири Аркадий исмли жухуд йигит эди. У политехника институтида ўқирди. Келажакда инженер бўлмоқчи эди. Бироқ унинг кўнглида инженерликдан ҳам каттароқ мақсадлари бор эди. Бу ҳақда гапирганида мен кўрқиб кетардим.

– Сен дунёнинг ярмига ҳукмдор бўлган Чингизхон ҳақида эшитганми-сан? – деди у бир куни.

– Эшитганман, – дедим.

– Унинг бир ҳикматли гапи бор.

– Қанақа ҳикматли гап?

– Чингизхон: “Осмонда қуёш ягона, шундай экан, ер юзида ҳам ҳукмдор битта бўлиши керак”, деган. Ўзи ҳам шу ақидага амал қилган.

– Лекин у бутун ер юзига ҳукмдор бўла олмаган-ку?

– Ҳукмдор бўлиши аниқ эди, лекин бунга умри етмаган. Инсоният тарихида бор-йўғи учта одам ана шундай мақсадга эришиш учун ҳаракат қилган. Уларнинг биринчиси Александр Македонский, иккинчиси Чингизхон, учинчиси эса Гитлер!

Гитлернинг номини эшитиб юрагим “шув” этиб кетди.

– Сен ўша босқинчиларга ҳавас қилаяпсанми? – дедим аччиқланиб.

– Ҳукмдорликка ҳамиша қурол билан эришиш мумкин.

Мен унинг гапларига ортиқ тоқат қилолмай, уришиб бердим. У доим мана шунақа гапларни топар, ўзининг миллатини бошқалардан устун қўярди. Барибир ундан бутунлай кўнгил узолмадим.

Бир куни Аркадий оиласи билан Исроилга кўчиб кетаётганини айтиб, мени ҳам ўзи билан олиб кетмоқчи бўлди. Ростини айтсам, бу таклиф менга жуда ёкиб тушди. Ўзга мамлакатларни ўз кўзим билан кўргим келди. Дастурхон бошида бу ҳақда гап очганимда дадам титраб кетиб, қўлидаги стаканни тушириб юборди.

– Нималар деяётганингни биласанми? – деди у титраб.

Мен ерга қарадим.

– Унда сен бугундан бошлаб Кравченко эмассан! – деб столни муштлади. – Анатолий балиқларга ем бўлди, Оксана тириклай биздан воз кечмоқчи. Ира, бугундан бизнинг ўғлимиз ҳам, қизимиз ҳам йўқ!

Мен ҳеч нарса демай хонамга чиқдим-да, ўзимни тўшакка ташладим. Эрталаб уларнинг олдига кирмоқчи эдим, дадам ғазаб билан бақириб берди:

– Эшикни ёпиб қўй! Бошқа кўзимга кўринма!

– Дада, мен Кравченкоман. Оксана Сергеевна Кравченко! Сенинг қизингман! Мен ҳеч қаёққа кетмайман! – дедим.

Шундан сўнг дадам ҳовуридан тушди, бироқ анча вақтгача қовоғидан қор ёғиб юрди. У Аркадийни ёмон кўраркан. Исроил ҳақидаги гапим уни буткул қуёшқондан чиқариб юборган эди.

Оксана чуқур тин олди.

– Нима, Аркадийни соғиндингми? – дедим мен кулиб.

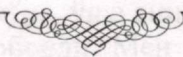
– Қўйсанг-чи! Кел, шу мавзунни бас қилайлик. Яхшиси, овулинг ҳақида гапириб бер. Бу ерга келишдан олдин онангга нима дединг?

– Уни алдадим.

– Ёлғончи! – деб у юзимга охиста уриб қўйди.

Ярим окшомгача икковимизнинг ҳам кўзимизга уйқу келмади.

(Давоми келгуси сонда)

SHE'RIYAT MINTAQALARI

Велимир ХЛЕБНИКОВ

(1885–1922)

Рус тилидан
Турсун АЛИ
таржимаси

ОЧЛИК

Буланлар ва Куёнлар ўрмон бўйлаб юришар сакраб,
Олис-олисларга, чекка-чеккаларга паналаб, нечук?
Одамлар еб қўйишди Осина пўстлогин, поясин,
Қарагайларнинг яшил новдаларин ҳам.
Хотинлар ва болалар ўрмон аро изгишар,
Қарагайнинг тепа баргларин теришар
Карам шўрва учун,
Айрон учун,
Сут оши учун.
Қарагайлар учи,
Қумушранг мохлар, пўпанаклар гўё,
Ўрмон емиши.
Болалар,
Ўрмон жосуслари
Қоялардаги дарахтзорлар бўйлаб дайдишар.
Оқ чувалчанглари қовуришар гулханда.
Қуён карами, хўппа семиз қўртларни
Ёхуд ўрмон ўргимчаклари –
Ёнгоқдан тотлироқ экан.
Овлашар кўрсичқонларни, кулранг калтакесакларни,
Вишиллаган илонларни камонда отишар.
Шўрадан ширин кулча ёпишар.
Очликдан югуришар парвоналар изидан.
Бир қопини йигдилар –
Бугун капалак шўрва бўлади,
Оналари туширади паққос.
Ўрмон бўйлаб жозиб сакрашлар ила
Диконг-диконг югураётган Куёнга
Гўё тушдагидек,
Ёруғ олам кўриниши, тушларидаги афсунлардек
Катта-катта очиқ кўзлар ила
Қарашар ҳайрат-ла,
Очликдан илоҳий авлиёлардай

Ишонмаслар Ҳақиқатга ҳеч.
 Бироқ у шўх шарпадек қолади қочиб,
 Қулоқ учи қорайиб.
 Ортидан учади камон ўқлари.
 Аммо кеч,
 Тўйимли тушлик қочиб кетди-я!
 Болалар сеҳр-ла сўррайиб туришар:
 “Қара-чи, капалак, анетдан ўтди учиб!
 Югур, тутақол! Хув, анув ерда кўм-кўк!”
 Ўрмонда зимистон,
 Олислардан югуриб келди Бўри.
 Ўтган йили қўзичоқни ямлаган жойда
 Изгиб юрди узоқ.
 Чор атрофни ҳидлаб, искаб бўй олди,
 Бироқ ҳеч вақо қолмаган
 Чумолилар дастидан
 Қуриган туёқдан ўзгаси.
 Хафа бўлди Бўри.
 Қатишган қовурғаларини қисганча
 Кетди ўрмон ортига у.
 Қизил қошли Қурлар,
 Оқ сочли Қурқурлар
 Қор тагида ухлаб ётгувчи
 Оғир панжаларинг ила боссанг гар,
 Қор зарралари ила кўмилсанг...
 Тулкой, момик, оловранг,
 Ётиб олди тўнка тепасида.
 Бир бурда бўлиб олди гўё
 Ҳалқоблар узра.
 Келажак ҳақида у сурди хаёл.
 Балки ит бўволиб,
 Одамларга хизмат қилсаммикин!
 Тўр ташлаб қўйилган анча —
 Истаганингча етиб ол!
 Йўқ, хатарли юмуш!
 Эҳ, Малла тулкини
 Итларни ютгандек еб ташлайдилар!
 Хурмай қўйди қишлоқда итлар...
 Тулки елкандек баланд кўтариб қўйругин
 Юмшоқ панжалари ила чўмила бошлади,
 Вайсаганча Олмаҳон деди:
 “Қани, қайда қолди, ёнғоқларим?
 Чўчка, ёнғоқларим қани?
 Ямлаб ютди одамлар”.
 Сокин, тиниқ қўнмоқда оқшом,
 Қайин билан Жўка шивирлаб секин
 Муччилашди, бир-бирини ачомлаб.
 Балки нонуштага каллаклашар уларни эртага!

* * *

Совуқ музли ирмоқлардан
 Ҳатлаб юрар эдим дарғазаб мулла сингари,
 Қай жой яхши бўлса.
 Қирқ чақирим нарига “Чека” мени чақирди сўроққа.
 Учради йўлимда эшаклар.
 Отлиқ мени чорлади ўзига.
 Беш чақирим йўл юрдик.
 “Е!” – отлиқ ушатар олтин мисоли нон.
 Ҳўл пишлогу мовий ранг шароб мўйқаламин узатди:
 Кўк илонлар тухумларин олдим инидан,
 Фақат онам эмас ёнимда.
 Елдирдик отларни, йўл-йўлакай
 Осмон инъомларин қилганча тановул.
 Отлар биқини туртинар эгар айллари ила.
 Табассум жилваси ўртоғим лабларида яна:
 “Есанг-чи, оғайни!” – йўл-йўлакай
 Чўзилар мўйқалам тутган қўлга денгиз кўзлари.
 Иккимиз от елдириб борардик
 Тоғлар пойидаги терговга.
 Мешилардаги тоза шароб, олтинранг ун ҳам мўл,
 Нақ ёнимда қалин ўрмон,
 Қадимий Дарахтлар бошдан оёқ итоатсиз
 пўпанакка ўралган.
 Тўнгиз ўқдай отилиб ўрмонни тешиб ўтсин, э!
 Гулханлардан қолган қора доғлар,
 Оқариб кўринар кул, суяклар уюми.
 Минг қўйли сурув ёпирилиб келар мисли Тўфон.
 Чўпон бошчилигида қаршимиздан чиқиб келмоқда
 Барҳаёт денгиз қора долғалари мисоли.
 Қора камар дарада бирдан зимистон бошланар,
 Қорайиб кўринар дарё ҳам ёнбошда.
 Минг-минглаб тошлар узра сирпанар яшил кашта ҳам.
 Шом тушди бирдан, камдан-кам томчилар тўри
 Чирмаб олди дарҳол бизларни.
 Ўша ўр, бадқовоқ дара,
 Ўзга бир Китобхон тош китобига эврилди туйқус.
 Ўзга оламларнинг кўзлари ҳижжасалагулик.
 Овулда сочилиб ётган кулбалар
 Тушунарсиз алифбонинг ҳарфлари гўё.
 Осмонга Қизил тош ўрлаб борадир
 Ярим чақирим қад ростлаган
 Кимдир ўқиётган китоб мисоли.
 Қайдадир, шундоқ ёнимда шарпадек кезса ҳам,
 Китобхоннинг ўзини Осмонда кўрмадим лекин.
 Балки Қабила сардори салласидир бошида.
 Хизмат бурчин адо этганча Дарё шовуллар наstda.
 Кўкка бўй чўзишар дарахтлар якка

Тош қотган янгиликлар ўқдай сатрлар бўлиб
 Осилиб қолгандек секин.
 Бир кундан кейин “Чека” чақирди кераксиз терговга.
 Бокуга поездда жўнаб кетдим мен.
 Тирмашиб мен чиққан қоялар,
 Овоқларда ҳайқирар дарё.
 Тасодифий бўшлиқ қанорларида,
 Олақоронги осмонга хизмат жойларда
 Ибодатхоналар гиёҳлари,
 Амаллар ва издиҳомни таниб қолардим.
 Ёввойи узум бутогин узгандим шунда.
 Қўлларим бутунлай тилинди, тирналди, қонади.
 Кимнинг қичқириги?
 Нозик ва сирли муҳаббат тавсифимикан ё?
 Тош газеталар узра қўлларнинг бармоқларидай
 Оқариб кўринар булутлар,
 Нечанчидир юз йилликлар сари сузганда.
 Мен ҳам жўнаб кетдим.
 Ўрлаганим овоқ жарликларда
 Куп-қуруқ ўзаннынг қанорларида
 Гиёҳлар ибодатхонаси беркиниб олган.
 Богдаги қари нок новдаларида Малаклар чечаги,
 Ям-яшил Омела ўз шаҳрини бунёд айламиш.
 Улкан дарахт бошқа дарахтлар қадимий қонин азоблар.
 Гуллар қирмизи.
 Алвидо, барча-барчангизга!
 Алвидо, кеча оқшом, Тун малаклари, Оқбош чўпонлар,
 Қишлоққа ҳайдаб келишарди Олтин мўйна сурувларини.
 Сигирлар бўкириб чопар, сут иси юксалар дарахтдек кўкка,
 Булутларга етиб боргудек.
 Алвидо, қора киприklar панжарасига
 Яшириниб олган Буқаларнинг қора-мовий кўзлари!
 Оналик ёғдулари одамлар ва бузоқларга шаррос ёғилар.
 Алвидо, тун зулмати,
 Пода ва сигирлар
 Битта қора булут бўлиб кўринган дамлар.
 Ҳар оқшом қўлларим билан
 Ўткир шохларига нуқирдим нуқул,
 Бошларида кўза,
 Ғамгин кўзли аёллар, хонимлар
 Қадами оҳиста, вазмин, оҳиста!

ОСИЁ

Мудом чўри қиз,
 Шоҳлар ватанидан кўкси баландроқ.
 Қиймоч кўзларида мангу бир оғриқ,
 Қулоқлар ўрнида давлат муҳри гўёки сирга.

Баъзан сен ҳомила кўрмаган Қиз,
 Қўлида қилич.
 Баъзида энага,
 Гоҳ доя Кампир – исёнкор
 Ўша китобнинг бетларин варақлайсан сен.
 “Имзо” – денгизлар қўлининг залворли босими изи.
 Тунлари одамлар сиёҳ билан қилади жилва.
 Ўтирознинг ғазабкор белгиси
 Шоҳларнинг тун бўйи отилиши эди.
 “Вергул” бўлиб хизмат қилди жангчилар ғалабаси,
 Дала бўлиб қутуришдек кўрқинч билмас “Кўп нуқталар”.
 Халқ ғазабкор кўринур,
 Юз йиллар чатнаши “Қавс” каби мўътабар.

ЭРКИНЛИК

Озодлик ортидан барча – бир ёққа!
 Эҳ, одамлар оққуш қаноти-ла,
 Меҳнат байроғини олиб ўтарлар,
 Озодлик нигоҳи оташи куйдирар,
 Аланга, таққослаганда – изгирин,
 Майли, Заминда изланган тимсол!
 Янгиларини ёзгай бир кун Очлик,
 Ўтли қўшиқларга борамиз бирга,
 Қани эрк, озодлик сари олга!
 Гар ўлсак, тирилгаймиз тагин, албат!
 Барча сўнгра жонланар,
 Ажиб бир йўл томон хушҳол
 Одим отамиз дадил.
 Гар илоҳлар бўлса занжирбанд,
 Эрк берамиз уларга ҳам шан: Озодсан, илоҳ!

* * *

Майнавознинг хира куз тунукасин
 Тераклар шохлари савалаган жойда,
 Осмоннинг залвори йитиб бир зумга,
 Сизни табассум қилишга ундаган жойда,
 Ғалла янчилаётган хирмон остида
 Текис ер гувиллаган жойда,
 Қиримни ҳисоблаш учун Мордвинов
 Ишончли ҳисобдонлар ваъзини тинглаб,
 Афсус, севгидан бахтсиз рақибни,
 Омадсиз меҳмон товонлари билан тепкилаган жойда,
 Уларни ҳам, буларни ҳам
 Олтингурут ёруғлиги бекинмачоғи,
 Қутқазган жойда,

Ҳаёт ибтидоси Янус маъбуди ҳимояси остида,
Куркалар, товуклар, гозлар яшаётган жойда,
Сиз табиат – холангиз гамхўрлиги остида
Шу ерда, сокин нигоҳ-ла, гулламоқдасиз!

* * *

Оқшом.

Рутубат кўланказори.

Пичан гарами.

Эринчоқлик. Роҳат.

Ўлтирардик оқшомни симириб.

Ҳар бир кўзда Бугу югуриги,

Ҳар нигоҳда Найза учиши, ниҳоят.

Уфқда кун ботар маҳал,

Каҳкашон газаби қийнаганда,

Дўкондан отилиб чиқди бир ўғлон.

“Жазирама” ҳайқириги бўлганда йўлдош,

Мен унинг Сўзидан ҳам анча сўлроқда эдим,

Ўнгига сал яқинроқ, тургандим қўлдош.

* * *

Замон гирдобиди қамишлар

Кўлнинг соҳилида шовуллар!

Вақт эса тош қотгандек

Улар тош бўлиб ловуллар!

Кўл қиргоқлари сўлим-сўлимдир,

Вақтинчалик ҳатто қамишзор.

Кўл бўйида кайҳоний оҳанг,

Илоҳий шовқинзор, илоҳий бозор!.

ЙИЛЛАР, ОДАМЛАР ВА ЭЛЛАР

Йиллар, одамлар ва эллар

Ўтиб кетар бир йўла

Сув оқими каби.

Мослашувчан табиат кўзгусида

Юлдузлар осма тўр, биз эса балиқлар,

Илоҳ – қоронғилик, илоҳий шарпалар!

АЛФЁРОВА

Йўқ эмасди доврўқли қўмондонлар ҳам,

Ўлаётди улар “бахтиёрман” деган.

Кўҳна новгородлик авлоди ҳардам,

Мағрур зотлар ичра ёниб кул бўлган.

Оппоқ, ёлдор пахмоқ тулпор устида,
У Польшада қиролни енгди, эҳ, булар!
Ғалабалар-чи, маккора, айёр,
Эски севиклилар устидан кулар!

Ўтирарди қари жўка тагида у,
Ғалаба қозонган Измаил қалъасида, голиб.
Қоғозлар уюми буйруқлари узра энгашиган
Ўлаётиб шивирлар: “Биз енгдик! Ўзгалар қолиб!”

Тогам от чоптирган жар тепасида,
О, Гунибни руслар олишганида, ҳа.
Аварлар қиличи яралади, қон силқиди
Дарё, ҳалок бўлди дангал ўшанда.

Баъзида девоналар, баъзида тим қора
Тақаларнинг гулдурас жаранги остида
Олиб кетардилар чавандозларни
Дунай қирғоқлари бўйлаб оҳиста.

Отхоналар туёқларнинг одимларига
Тўладир боболар юрти, рус салтанати.
Экилганди зафар юришларига
Ёру дўстлари ила шараф ҳам оти.

У Шарқда хизмат қилганди шахдам,
Эгилмай доғули ўқларга, мағрур.
Ўз юрагига қўлин қўйганди
Ўлаётиб душманга ҳам деди: “Ташаккур”.

Энди бўлса-чи, унинг мулклари,
Саройлари ва хуторлари ёнмоқда,
Қўргон иморатлари, о, бари-бари,
Тун бўйи ёндилар, ёнди сабоҳда.

Бироқ оталар-чи, оdatига содиқ,
Боболарнинг ўғитларига соқчидай,
Ётоқлар бўйлаб юрар безовта
Шопдек мўйлабларин учин гижсимлай.

Боболар буржиги кирар унинг ўзи ҳам!
Пойтахтнинг таланган олий зотлари,
Қош, қовоқларин уйиб чекиб ғам,
Боқар кўҳна расмлардан. Кимдир отлари?

Ирвин ШОУ

(1913 – 1984)

ТИЛАНЧИ ВА ЎҒРИ

Роман¹

*Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси*

“Ревизор” клубидаги эшик тагида ўтирган қария, мен мистер Агостино билан гаплаша оламанми, деб сўраган Уэслига хийла ғалати қараб қўйди.

– Менман мистер Агостино, – ўзини таништирди қария. У чийиллаган товушда гапирар, ўзи эса ушоқ жуссали, суякдор одам эди, эшикбонлик либоси эғнида осилиб, каттакон кекирдаги пастга ва баландга ҳаракатланиб турарди.

– Спорт залида ишлаган одамми?

– Худди ўша. – Қария унга шубҳаланиб қаради. – У ерда ишламай қўйганимга ўн беш йил бўлди. Қаридим, жин урсин. Бу ҳам етмагандай бўғинларим қакшайди. Мана, эшикбон қилиб қўйишди. Соф одамгарчилик юзасидан. Дарвоқе, Агостино билан нима ҳақида гаплашмоқчи эдинг?

Уэсли исми шарифини айтди.

– Томми Жордахнинг ўғлимисан? – қуруқкина деди Агостино. – Буни қара-я! У менинг эсимда. Уни ўлдиришди, чамаси? Мен аллақерда ўқиган эдим. – Жанубий Бостон лаҳжасидаги чийилдоқ шивирлашда ҳеч қандай хиссиёт сезилмаётганди. Борди-ю, бу исми шариф бир неча ингичка ок толалар зийнат бўлиб турган тепакал бошда қандайдир ёқимли хотиралар уйғотган бўлса-да, у бунда ҳам сир бой бермади. – Иш қидириб юрибсанми? – сўради у таънали қилиб ва мутахассиснинг синовчан кўзи билан унга бир қараб қўйди. – Келишган йигит экансан. Рингга чиқмоқчимисан ёки бирон иш қилмоқчимисан?

– Мен боксчи эмасман, – жавоб берди Уэсли.

– Тағин яхши. Бизнинг клубимизда бокс билан ортик шуғулланмай қўйишган. Энди масалани бир ёқлик қилиш керак бўлганда, бир-бирларининг гўштини еяпти. – У ғадир-будур тишлари орасидан чийиллаган ҳаво чиқариб куларди.

– Мен сиз билан отам ҳақида икки оғиз гаплашмоқчи эдим, – деди Уэсли, – агар сизнинг вақтингиз бўлса.

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонларда.

– Сенинг отанг... Ҳм-м-м. Унинг ўнг қўл зарбаси яхши чиқарди. Чап қўлини эса орқасига боғлаб қўйса ҳам бўлаверарди – ундан ҳеч қандай фойда йўқ эди. Бир гал мен унинг уста боксчилар рингида бокс тушганини кўрганман. Рақибини нокаут билан ер тишлатди. Лекин жангдан кетгач, мен унга бундай дедим: “Токи чап қўлинг билан ишлашни ўрганмас экансан, биринчи даражали боксчи бўлолмайсан”. Ҳойнаҳой, бунини ўрганолмай қолиб кетди-ёв. Ҳолбуки ҳозир у яхшигина пул ишлаб олар эди, чунки оқ танли-да. У ёмон одам эмасди, сенинг отанг. Унда, тахмин қилишимча, қандайдир ўғирликка мойиллик йўқ эмасди, мен унга таъна қилмаётиман, – бу муассасадаги деворларнинг барчасига қоғоз долларлар қоплаб чиқилган. Кетганидан кейин у тўғрида турли-туман гаплар юрарди. Гўёки у клуб аъзоларидан бирига, адвокатни ўлдираман деб пўписа қилибди ва ундан беш минг доллар довлаб олибди. Адвокатнинг отагинаси бунини билиб қолибди. Ҳаммага ўғлим касал, ўғирликка мойиллиги бор деб гап тарқатибди. Клубда дам-бадам пул ўғирланаверди ва менимча, сенинг отанг бир кунини шу адвокатни қўлга туширган ва ундан пул ундирган. Отанг ҳеч шу иш тўғрисида гапирганмиди?

– Гапирганди, – жавоб берди Уэсли. – У бу кунни энг бахтли куним деб айтди.

– Ёмон пулмас, беш минг доллар, а? Бу пуллари нима қилган экан отанг?

– Акциялар сотиб олган, – деди Уэсли. – Тўғрироғи, уларни акаси сотиб олган. Охири шу пулга яхта олишган.

– Бу ҳақда мен ҳам журналда ўқиган эдим, – эслади Агостино. – Яхта! Чакки эмас! Шундай акаси бор одамнинг армони қоладими. Палид бўлса бўлар, аммо яхта эгаси! – У бошини чайқади. – У билан орамиз яхши эди, уни пиво билан сийлардим. Уни ўлдиришганида кўпам таажжубланмадим. Ҳа-а, агар мендан сенга бошқа бирон нарса керак бўлмаса, сен билан бир гурунглашиб кўнглим ёзилар эди... – Гап оҳангидан унинг шубҳаланаётгани сезилиб турарди. – Аммо мен ҳеч қанақа Том Жордах хотираси жамғармасига садақа беришни ўйлаётганим йўқ, башарти сен шу ниятда келган бўлсанг.

– Э йўқ, менга ҳеч нарса керак эмас. Мен бирпас гаплашмоқчиман, холос.

– Бемалол, – бош ирғади Агостино. – Ҳозир ўн беш дақиқали танаффусим бўлади. Ўрнимга ресторанимиздан бир официант келади. Шундоқ ёнимизда пивохоно бор. Ўша ерда учрашамиз. Сен мени меҳмон қиласан.

Стул олдида бахмал ёқали пиджак кийган тўладан келган бир йигит келди.

– Салом, Жо. Менга битта-яримта хат-пат келмадими? – сўради у.

– Салом, мистер Сондерс, – жавоб берди Агостино хиёл энгашиб. – Сизни яна бу ерда кўрганимдан хурсандман. Энди касалхонасини елкамининг чуқури кўрсин деб чиққандирсиз?

– Ҳа, келаси сафаргача, – жавоб берди тўладан келган йигит ва кулиб қўйди.

Агостино ҳам унга қўшилиб, хириллаб кулди.

– Умр ўтаяпти, Жо, умр, – деди йигит.

– Афсусланасан-у, бундан қочиб бўлмайди, – тасдиқлади Агостино.

У дарчали девор томон ўғирилди ва қўлини “С” ҳарфи ёзилган бўлмага узатди, Уэсли эса эшик томон йўл олди.

Улар қоронғи барнинг тўридаги пештахта ортида ўтириб, пивоҳўрлик қила бошладилар.

— Бир кун сира эсимдан чиқмайди, — ҳикоя қиларди Агостино, — ўшанда мен клубимиз аъзоларидан бири — бақувват бир ўспирин, йигирма беш-йигирма олтилардаги йигит билан чигил ёзди машқлар қилиб турган эдим. Бу ўша эски, падарига лаънат, Бостон хонадони боласи эди. — Унинг овози ва сицилияликнинг кўмирдай қора кўзларига ўхшаш ёниқ кўзлари нафратга тўла эди. Бу ўшаларнинг коллежларидаги қандайдир чемпионат ғолиби экан. Исми шарифи Грининг деган чиройли ўспирин. Бу исмни ҳалигача эслайман. Хуллас, шу Грининг мендан кучли одам йўқ деб биларди ўзини, у ўрта оғир вазнда эди, менинг эса ўша вақтларда вазним бир юз ўттиз олти-бир юз ўттиз саккиз фунт келарди. Шунда малла бу итдан таркаган, — унинг юзидан афзаллик ифодаси сира аригани йўқ. Хуллас ўша итдан таркаган аперкот билан кучи борица нақ иягимга тушириб қолса бўладими! Жағим ушалиб кетди, деган ҳаёлга бордим. Ўша кунлари қаттиқ шамоллаб қолгандим, аммо ҳар доимгидек эҳтиёткорликка риоя қилиб ишлар эдим. Зеро, агар, жин урсин, клубнинг биронта аъзосини қаттиқроқ уриб қўйсанг борми, ўша заҳотиёқ сени бир пуфлаб учириб юборишади. Борди-ю, уларнинг муборак бурунларидан бир томчи қон томсами!.. Манави итдан таркаган бўлса, мени ер тишлатди, тишларим тўкилиб тушаёзди — оғзим тўла қон, нафас ололмайман, у бўлса кейин бошқа ўзига ўхшаган нонхўр-одамхўрлар билан, падарига минг лаънат ҳаммасининг, барда ўтириб олиб, устимдан кулишди. — Агостино бошини чайқади, тепакалидаги қолган-қутган оппоқ толалар тикрайди, — ишқилиб жағим омонми дегандай қок суяк иягини силаб қўйди, унинг кексаларга хос чийиллаган ва дарғазаб овози бир лахза жимиб қолди.

Энди унга қараб туриб, Уэсли бу одамни бир вақтлар ёш бўлганлигига, рингда енгил ҳаракат қилиб зарбалар берганига ишонгиси келмаётганди. Бир нарсани аниқ биламан, ўйлайди у Агостинонинг, пивони хузувланиб ичишни кузатар экан, токи тирик эканман, ҳеч қачон бундай қаришга рози бўлмайман.

— Аммо шундан кейин, — давом этди Агостино, — мен чинакамига лаззатландим. Машқ бузилди деб, Гринингнинг фиғони фалакка чиққан, нега ечинтирдилар мени ўзи, дерди у ва отангга бир-икки раунд бокс тушмайсанми, деб илтимос қилди. Мен отангга имо қилган эдим, у қўлқопларини кийди. Йигитмисан-йигит-да, бокс кўргандек бўласан. Тўғри, аввалига отанг то ўзига келгунча бошидан қаттиқ зарбалар еди. Манави гўсхўр уни ерпарчин қилиб ташламоқчийди-да. Лекин кейинига Томми рақибини дабдала қилди, улар раундларни ҳам эсдан чиқариб, росманасига жанг қила кетишди. Шунда бир нарсани англадим, отанг мен учун, итдай кўрган куним учун ўч олмоқда эди. Охир-оқибатда у шунақанги зарба бердики, эски Бостон хонадонининг зурриёди кўзлари шишадай қотиб, масхарабоздек рингни айланиб қоча бошлади. Том унинг кунини битиришга чоғланар эди, бироқ шу ерда мен орага тушдим. Мен Томдан хавотирланмаётгандим, нима қилаётганини у билиб турарди, мен ўз ишим тўғрисида ўйлашга мажбур эдим. Мана, мистер Грининг, сэр, тириклар салтанатига қайтди, унинг қўтир башараси коп-қора қонга

бўялганди. У индамай чикиб кетди, бир оғиз “рахмат” демади. Отанг хаммасини тушуниб-билиб турарди. “Алвидо, клубдаги ишим”, – деди у. “Бунга шубҳа йўқ, – дедим мен унга. – Аммо бундай жанг шунга арзийди. Жуда бўлмаганда мен учун”. – Қария ўша олис дақиқалар ҳақидаги хотиротни эслаб, мастона қувноқ кулди. – Тўрт кундан кейин менга уни ишдан бўшат, деб амр қилишди. Эсимда, охирги марта унга бундай дегандим: “Ҳеч қачон бойларга ишонма”. Унга шундай дедим. – У пештахта устидаги соатга қаради. – Энди мен бораё. Сен билан танишганимдан хурсандман, омин. Пиво учун раҳмат. – У хонтахта устунидан иш фуражасини олди-да, бошига қўндирди. Фуражка унга катта эди ва унинг консиз озгин юзи ичкиликдан қоқ суякка айланган болакай юзига ўхшаб кетарди. У эшик томон йўл олмоқчи бўлган эди ҳамки, бироқ шу заҳоти ортга қайтди. – Сенга шуни айтиб қўяйки, ўғлим, отангнинг ажали етмаганида кўпларнинг бу дунёдан насибаси узилган бўларди. – У оёқларини судраб босганча эшик томон равона бўлди. Боддан азият чекувчи, қадди букик бу кекса боксчи клубдаги қоровулхонада ўз ўрнини эгаллаши керак, у ерда умрининг сўнгги қунигача почта тарқатади ва “маъкул” дегандай жилмайиб туради, ўзининг қалбида эса қасос олиш ва ўлдириш ҳақидаги орзуларига эрк беради.

* * *

Уэсли кечқурун Нью-Йоркка қайтганида Элис дарҳол сездики, у Порт-Филиппдаги Бойланникига боргандагига қараганда бошқача кайфиятда қайтибди.

– Бу Агостино деганлари, – деб ҳикоя қиларди у қизга, ошхонада овқат қилишда унга қарашаркан, ёрдам шундан иборат эдики, у ликобчаларни дастурхонга олиб бориб териб ва санчқиларни қўйиб чиқар эди. – Жудаям ғалати, қизиқ чол экан. Пойинг чўзилиб боришингга арзимаёди. – Кейин эса кекса боксчидан билиб олганларини иложи борица аниқ қилиб қизга ҳикоя қилиб берди. Айрим ибораларни киз такрор-такрор айтишга мажбур қиларди – иложи бўлса дона-дона қилиб, сўзма-сўз қайтар, Уэсли, дерди, – бу билан киз уларни ёдда сақлаб қолишга, чолнинг овози, унинг гап оҳангини эшитишга ва уни кўз олдига келтиришга ҳаракат қиларди.

– Уйида, Сицилияда, – деди Ларкин, – у ҳойнаҳой далаларга ўт қўйиб, маликаларни ўғирлаган. Шўрлик, Бостонда қолиб кетибди, почта тарқатади. Бугун эса мен сен учун яна алламбало янгиликларни топиб қўйдим. Мен Огайо штатидаги Элизиум шахрига, бир кекса газетачига хат йўлладим, у ёқда бирон қизикроқ нарсасодир бўлса бизга ёзиб туради, ана шу одам Клотильдани қидириб топибди.

– Қандай қилиб топдинг, қизик? – сўради Уэсли, гарчи Элис Доминик Жозеф Агостинонинг манзилини топгандан кейин “Тайм” журналидан ҳеч ким қочиб қутулолмаслигига ишона бошлаган эди.

– Гап шундаки, бир неча йил муқаддам Элизиумда шов-шувли қўйди-чикди иши бўлган экан, – деди Элис, – нуфузли бой Харольд Жордах ажрашган экан – менимча, сенга таниш исми шариф-а, шундайми?

– Хўш-хўш, кейин нима бўлибди?

– Унинг хотини жавобимни берасан деб туриб олибди, чунки у эрини чўриси билан тўшакда ётгани устидан чикиб қолибди. Элизиумда бу

катта шов-шув бўлибди ва бизнинг мухбиримиз – унинг исми шарифи Фаррелл, агар вақтинг бўлса, уни ўша ерда топиб олишинг мумкин, – бу ҳақда маҳаллий газетага ёзибди. Фаррелл айтдики, хотини ҳамма нарсани эгаллаб олибди. Ҳалиги хотинга эса бу кичкинагина художўйлар шаҳарчасининг элу юрти олдида шарманда бўлишдан бошқа ҳеч нима насиб қилмабди. Нима бўлганда ҳам жиноят устида қўлга тушган бу хотин ким эканини фаҳмлагандирсан?

– Ким экан? – сўради Уэсли, гарчанд бу аёлнинг исми қанақалигини аллақачон фаҳмлаган бўлса-да.

– Клотильда, – ғолибона деди Элис. – Клотильда Деверо. Унинг кирхонаси худди ўша, Фарреллнинг газетхонаси жойлашган кўчада. Мен манзилни ёзиб қўйдим.

– Эртасига Огайога қатнайман.

У кирхона олдидаги сокин йўл устида турарди. Автобус станциясидан у Жордахнинг гаражига қўнғироқ қилди. Клотильда Деверони қидириб топишдан олдин ўзининг олис қариндоши Харольд Жордах билан кўришишни мўлжаллаб қўйганди. Шунда унинг саёхатининг нохуш қисмига барҳам берилади. Харольд Жордах ниҳоят телефон олдида келиб, Уэсли ўзини ким эканини айтганида, у эрмакка қичкириб деди:

– Сенга тушиб қолган ҳеч қандай ишим йўқ. Умуман, хонадонингдаги ҳеч ким билан ишим йўқ. – У қандайдир ғалати гапирарди, овозининг баландлигидан немисча лаҳжа аниқроқ сезилмоқда эди. – Ҳатто агар мен тўқсонга киргудек бўлсам ҳам бу лаънати Жордахлар туфайли бошимга тушган савдолар бир умрга татийди. Уйимга яқин кела кўрма, бўлмаса сени полицияга бориб чақаман. Ва умуман менинг устимга иснод келтирган одамнинг ўғлига тушиб қолган ишим йўқ, тушмайди ҳам. Отанг ҳақида сенга айтишим мумкин бўлган биргина яхши гапим бор – бу шуки, у ўлиб кетган. Гапимни эшитаяпсанми?

– Эшитаяпман, – деди Уэсли ва гўшакни илди. У бошини чайқаганча телефон будкасидан чиқди. Уэсли шаҳарчанинг орасталиги ва тозалигига қойил қолди – майсазорлар киртишланган, Янги Англия услубидаги оппоқ-оппоқ уйчалар, ингичка нақшли ёғоч черковлар. У бундай ёқимли жойда инсон қандай қилиб жиноят йўлига кириб кетиши мумкинлиги ҳақида ўйлаб кетди. Элис манзилини берган кирхона томон йўл олар экан, унинг онаси ва мана бу қариндоши Харольд Жордах ўзаро мурося қилиб кетиши мумкинми ё йўқлиги устида шошмай фикр юрита бошлади.

Кирхона ўз-ўзига хизмат кўрсатувчи бошқа ҳар қандай намунали кирхоналардан бир тук ўзгача эмас эди – каттакон тошойна, унинг ортида қатор саф тортган кир ювиш машиналари ва хотинлар кирлари қачон ювилишини кутиб ўтирган букланма стуллар.

У кирхона олдида тураркан, ичкарига киришга журъат қилолмаётганди. Клотильда ҳақида, унинг гўзаллиги ва юмшоқ феъл-атвори ҳақида сўзлаб берган отасининг овозида афсус ва қисматнинг шундай ғамгин оҳанглари янграган эдики, у ғувиллаган машиналар ва ғийбатчи хотинлар олдидан шунчаки ўтиб кета олмас эди. Ўша ерда бақувват ўрта бўйли бир аёл турар ва бегона ичкийимларни тахлар эди. “Мен отамнинг ўғлиман. У мен-

га айтгандики, кўп йиллар олдин, менинг ёшимда бўлганида сизни қаттиқ севиб қолган экан”, деб қандай айтади?

Бироқ Нью-Йоркдан Огайогача бўлган олис масофани деразадан мўралаш учун босиб келганмиди?

У қаддини ростлади-да, кизиқиб қараган нигоҳларига эътибор бермай, ичкарига бостириб кирди.

Аёл тоза кийимли халтачаларни тоқчаларга тахлаганча унга орқа ўгириб ўтирарди. Бугдойранг кўллари шимариғлиқ бўлиб, уларнинг нечоғли кучли ва тўлалигини пайқади. Сақичдай қоп-қора сочлари бошига наридан-бери турмаклаб қўйилганидан бўйни кўриниб турарди ва навбатдаги халтачани олиб тоқчага қўяётганда тошдай қаттиқ мушаклари таранглашиб кетарди. Эгнига кенггина ола-була қўйлак кийган, ундан кўриниб турган танаси ва елкалари аслидагидан катта бўлиб кўзга ташланарди. Уэсли унинг кийимларини тахлаб бўлиб, бу томонга ўгирилишини кутарди.

– Қулоғим сизда, – хушмуомалалик билан деди аёл. Унинг юзи кенг, ёноклари қарийб чўян рангида эди. Чуқур ботган кўзлари ва тим қора сочи биргаликда уни ҳинду қабиласи хотинларига ўхшатиб юборарди. Уэслининг эсига тушди: отаси унга айтгандики, унинг томирида Канада даштларидаги қайсидир ҳинду қабиласининг қони оқади. Аёл унга жуда кексадай бўлиб кўринди.

– Мен миссис Деверони кидираяпман. Миссис Клотильда Деверони, – деди Уэсли.

Аёл жилмаймасдан, бир нарсани эслашга ҳаракат қилгандек хиёл қоғоғини солиб унга тикилиб қаради.

– Мен сени биламан, – деди аёл. – Сен Том Жордахнинг ўғлисан-а?

– Ҳа.

– Э, Худойим! – деди аёл. – Мен бўлсам туш кўраяпман деб ўйлаётувдим. – У жилмайди. – Кирхонада туш кўриш, – у ич-ичидан силкиниб кулди ва Уэслининг бирдан унга меҳри товланиб кетди, бироқ кексайиб бораётган бу хотинда отаси унга айтган аввалги гўзаллигидан ном-нишон кўрмади. – Эгил-чи, илтимос, озгина эгил, – деди у.

Йигит пештахта устига энгашди, аёл унинг юзини ўзининг силлиқ ва қаттиқ кафтларига олди, бир лахза унга тикилиб турди, кейин эса пешонасидан ўпди. Уэслини қулоғига орқадан аёлларнинг хиринглагани чалинди.

Аёл кўллари туширди, Уэсли эса пешонасида аёлнинг юмшоқ лаблари текканини ҳис қилганча яна қаддини ростлади. Клотильда жимгина, ғамгин ва ўйчан жилмайиб турарди.

– Эй Худойим-а, Томнинг боласи бу ерда, шу шаҳарда-я! – У кўйлаги устидан таққан пешбандининг тасмаларини ечишга тутинди. – Биз ҳозир кетамиз. Бу ерда узок гаплашиб туролмайсан. Сара! – деди у кийимлар илиғлиғ устун ортидаги кимгадир. – Бу ёкка бир қаравор, жоним.

Пештахта олдида заррин сочлари тўзғиган бир аёл келди ва Клотильда унга деди:

– Сара, мен кетаяпман ва бугун энди қайтмайман. Барибир иш тугашига бир соат қолди, менинг эса муҳим учрашувим бор. Ҳаммасини яхшилаб қулфларсан, хўпми?

– Хўп, мэм, – жавоб берди аёл.

Клотильда пешбандини илди, сочларини бир нима қилган эди, улар бирдан елкасига тушди. Шунда у янаям кучлироқ хиндуларга ўхшаб кетди. У эшикни итарди-да, пештахта ортидан чиқиб келди. Унинг сонлари йўғон, сийналари катта-катта, оёқлари семиз ва бақувват эди, Уэслининг тўсатдан юраги орзиқиб кетди — шу туришида у Кейтга жуда-жуда ўхшаб кетарди.

Аёл унинг қўлидан тутди-да, ўтирган хотинлар олдидан етаклаб ўтди, энди улар ошкора нафрат билан қарар, масхарали жилмаяр эди. Улар ташқарига чиққач, Клотильда деди:

— Суддаги ўша воқеадан кейин улар менга учига чиққан фоҳишадек қарай бошлашди. — Аёл ҳамон унинг қўлини қўйиб юбормаётган эди ва улар кўчадан юриб кетишди. — Эй Худо, — чуқур хўрсиниб деди у, — кун бўйи ифлос кирларни тўйиб хидлаганингдан кейин тоза ҳавога чиқиш қандай яхши. — Клотильда йигитга кўзининг қири билан разм солди. — Сен бу можаро ҳақида эшитганмисан?

— Ҳа, — жавоб берди Уэсли. — Шунинг шарофати билан сизни қидириб топа олдим.

— Ёмон сўз тез тарқалади, — уни қувватлади аёл. — Отанг ёруғ оламини тарк этганидан хабарим бор. Бу гапни у шунақанги жўн қилиб айтдики, гўё гапиравериш дийдаси қотиб кетгандек. — Ўша мақолада мен унинг икки марта уйланганини ўқиган эдим. У бахтли эдими?

— Иккинчиси билан, ҳа.

Клотильда бош чайқаб қўйди.

— Мен эса уни бошқа ҳеч қачон бахтли бўлолмасам керак, деб ўйлардим. Уларнинг ҳаммаси уни жонидан тўйдириб...

— Унинг яхтаси бор эди, — деди Уэсли. — Ўрта ер денгизиди. У денгизни жонидан ортиқ севарди.

— Ҳазилакам гап эмас, — деди Клотильда армон билан. — Том Ўрта ер денгизиди. Мен ҳар доим саёҳатни армон қиламан, аммо... — У гапини тугатмади.

— У бу яхтага “Клотильда” деб исм қўйганди.

— Эй Худойим-ей, — деди аёл, — “Клотильда!” — Бундоқ караса, Клотильда йиғлаяпти. Унинг тим қора кўзларидан оққан ёш калин қора киприклариди йилтилларди.

— Ундан яхтага нима учун бу номни танлагансиз, деб сўрашганида, у, бир француз қироличасининг исми шундай бўлган, деб жавоб берган. Лекин у менга тўғриси айтганди.

— Мана шунча йиллардан кейин, — ҳайрат аралаш гап қотди Клотильда, — шунча сир-савдолар ўтиб бўлгандан кейинми? У сенга бу тўғрида ҳам гапирганмиди? — кескин оҳангда сўради аёл.

— Айтган эди, — жавоб берди Уэсли. — Унинг амакиси сиз ва отам... ҳалигидай... бирга бўлганингларни сезиб қолган ва сизни вояга етмаган билан жинсий алоқада бўлгани учун катта Канадага ҳайдаб юборишди деб дўқ урган...

— Қолганларини ҳам гапириб берганмиди? — Аёлнинг овози бутунлай кескинлашиб кетганди.

— Ҳа. Сиз ва унинг амакиси ҳақида — судда фош қилинган айбловлару, газеталарда нималар деб ёзишганигача, — хижолат ичида иқроф бўлди Уэсли.

– Искирт чол, – ғазаб билан шивирлади Клотильда. – Мен унинг уйида чўри эдим. Канадага қайтолмас эдим, эрим мени ўлдириши аниқ эди. Мен Томга шуни тушунтиришга ҳаракат қилардим. Аммо у эшитишни ҳам истамасди. У икковимиз қочиб кетишимизни хоҳларди. Ўн етти яшар бола... – Клотильда кулди, унинг кулгиси ҳар икки томонида дарахтлар ўсиб ётган кўчада ғамгин жарангларди.

– Охири у тушунди, – деди Уэсли. – У менга айтганди. Ахир яхтанинг номи ҳам буни исботлаб турибди-ку, шундай эмасми?

– Балки, – аёл кафтининг орқа томони билан ёшларини сидириб ташлади-да, жим бўлиб қолди. – У сенга бир куни сэндвичига хат қистирганимни айтмаганми? У ишга бораётганида.

– Негадир эслолмаяпман.

– Мен хатга: “Мен сени севаман”, деб ёзгандим. Ҳаммаси ана шундан кейин бошланиб кетганди. – Клотильда бирдан кулиб юборди. – Э, Худо, унинг шунақаям иштаҳаси карнай эдики, қўяверасан! Бунақа қўмақай одамни умримда кўрмаганман. Унга қанақанги овқатлар қилиб бермасдим. Ростбифлар, янги сабзавотлар, энг сархилларидан. Ислики амакиси боласи билан Саратога кетганди ва биз уйда ёлғиз қолгандик. Кечқурунлари отангни кутардим ва плита ёнида туриб кўшиқ айтардим. Мана шу икки ҳафтани умримнинг охириги дамларигача унутмайман. – Худди кимнингдир кўринмас қўли тутиб қолгандай аёл тўсатдан тўхтади ва менга ўгирилди. – Бу ерга нега келдинг? Сенга мендан бирон нарса керакмасми?

– Менга ҳеч нарса керакмас. Мен фақат ҳозир нима қилаётган бўлсангиз шуни деб келгандим – отам ҳақида гаплашиш учун.

Бир лаҳза аёлнинг кўзлари ниманидир кидиргандек хиёл жовдиради, кейин эса у яна йигитнинг пешонасидан ўпди.

– Отангга шунақанги ўхшайсанки, бир олманинг икки палласидай. У жудаям хушрўй эди. Бир куни унга сен Себастьянга ўхшайсан дедим. Шунда у кутубхонага борибди-да, қомус китобини варақлаб кўрибди. Шунда у менинг исмим қаердан олинганини билиб олибди. Шундай бебош боланинг қомус китобини кавлаштиришига ишонгинг келмайди. – Аёлнинг юзи мулойимлашди ва Уэсли отаси кутубхонадан қайтиб келиб, унга у ерда нималарни билиб олганини айтганида, Клотильда шундай ҳолатга тушган бўлса керак, деб ўйлади.

– Ҳафсаланг пир бўлдимиз? – сўради аёл.

– Нимадан?

– Нимадан бўларди, отанг хойнаҳой, мен тўғримда, яхтага менинг исмимни қўйгани ҳақида гапиргандир?.. Ахир кимсан – Франция қироличаси. – У кулиб қўйди. – Келиб қарасангки, кирхона иштаҳаси ортида мешқорин бир хотин турибди.

– Йўқ, ҳафсалам пир бўлгани йўқ. – Тўғрисини айтаётганига ўзининг ҳам имони комил эмасди. Ёшлигида бошқача бўлгандир, хойнаҳой, ўйлади у.

– Сен яхши бола экансан, – деди Клотильда. – Отангга қараганда сен дурустрок яшаётган бўлсанг керак?

– Бир нав.

– Ишларинг рисоладагидек кетаётганидан хурсандмисан?

– Бунисига энди “ҳа” деёлмайман, ҳар қалай.

– Шунга қарамай кўринишинг ёмон эмас – яхши кийингансан, худди ёш бойваччалардайсан.

– Баъзи нарсаларда омадим келган, – деди Уэсли. – Менга бир киши ғамхўрлик қилаяпти.

– Қолган ҳамма гапни кечки овқат пайтида сўзлаб берасан. Шаҳардан кетишга шошилмаётгандирсан, хойнаҳой?

– Унчаликмас, – жавоб берди Уэсли. – Мен эртага кетмоқчиман.

– Мен сенга олма соуси, картошкали ва кизил карамли чўчка гўшти пишириб бераман. Бу отангнинг энг яхши кўрган таоми эди. – Аёл жимиб қолди. – Фақат, биласанми, Уэсли, – деди аёл дудмолланиб, – мен бир ўзим яшаётганим йўк. Менинг бир дўстим бор, у яхши одам, мебель корхонасида устачилик қилади. Лекин эр-хотин эмасмиз. Унинг хотини ва иккита боласи бор – улар католиклар... У ҳам кечликни бирга ейди. Сен қарши эмасмисан? – сўради Клотильда ташвиш билан.

– Бунинг на менга, на отамга дахли бор.

– Одамлар ҳар хил бўлади, улар нималарни ўйлашини ҳеч қачон билиб бўлмайди. Мен бирваракайига иккита ҳаётда яшаяпман: бири – ҳар кунги ҳаёт, эркак уйга келади, кечкурун газетага муккадан кетади, пиво ичади ва сен билан тайинли гаплардан гаплашмайди, иккинчи ҳаётим эса – тийиксиз болақай билан кечган ёшликдаги ажойиб кунлар ҳақидаги хотиралар. Сенга шуни айтиб қўйишим керакки, Уэсли, сенинг отанг ўта меҳрибон одам эди, бундай эркакни аёл кундуз куни чироқ ёқиб тополмайди. Бадани ҳам шунақанги майин эдики, нақ ипакнинг ўзи. Сенга жуда эзмалик қилиб юбормаяпманми, а?

– Айнан менга керакли гапларни айтаётибсиз, – деди Уэсли, раҳми келганидан кўзларига ёш қалқиб келаётганини ҳис қилиб, ўзига ҳам эмас, марҳум отасига ҳам эмас, балки ёнида кетаётган чорпахил, ҳиндулардай буғдойранг, пешонасига фақат иш ва оғир тушқунликлар ёзилган ўрта яшар хотинга раҳми келиб кетганди.

– Кечлик вақтида мусаллас ичасанми? – сўради Клотильда.

– Жон деб ичардим, – жавоб берди Уэсли. – Мен Францияда узоқ яшаганман, ахир.

– Ҳозир дўконга кирамиз, – жонланиб деди Клотильда, – ва аъло навли кизил мусалласдан бир шиша оламиз, кекса хотинникига ошиғининг суксурдай ўғли келганини нишонлаймиз. Мебель корхонасида ишлайдиган устамнинг исми Фрэнк – бундай кунда у ўзининг пивосини бир четга қўйиб турар.

* * *

Отасининг собиқ иш юритувчиси – менежери қария Шульц, Элис унга хабар қилганидек, Бронксдаги қариялар уйида яшар экан.

– Бу ҳов анави, қалпоқ ва пальто кийиб, худди сайрга чиқмоқчи бўлгандай холлда ўтирган семиз чол, – деди Уэслига хизматкор. Фақат у ҳеч ёққа чиқмайди. Худонинг берган куни қимирламай ўтиради ва чурк этмайди. Билмадим, сиз билан гаплашармикан у.

Уэсли хувуллаган вестибюлдан оддий ёғоч стулда ярим юмук кўзларини қаршидаги деворга тиккан ва чийиллаб нафас олганча, боши-

га оппоқ қалпоқ кийиб, костюмидан тошиб чиқиб кетгудек семиз одам ўтирган жойга юриб ўтди.

– Сиз мистер Шульцмисиз? – мурожаат қилди унга Уэсли. – Сиз билан икки оғиз гаплашсам бўладими?

Қариянинг ажиндор қовоқлари аста кўтарилди, аммо қалпоқ остидаги бош жойидан қимир этмади.

– Мен Шульцманми ё Шульц эмасманми, сизга нима фарқи бор? – гудранди қария. Унинг овози ертўладан чиқаётгандай эди, ясама жағи шикирларди.

– Менинг исми шарифим Уэсли Жордах. Кўп йиллар олдин сиз отам Том Жордахнинг менежери бўлган экансиз.

– Том Жордах, – такрорлади қария. – Бу номни эшитишни ҳам истамайман. Менга куни битганини айтишганди – уни ўлдириб кетишибди. Фақат кекса Шульц ачиниби гапирди деб ўйламанг ҳам, умид ҳам қилманг. Унинг қонида бор эди шу нарса – жуфтакни ростлаб қолинг, ҳаммасига тупуринг. Икки ҳафтани инглиз фоҳишаси билан ўтказди, чўчкадай еди-ичди, мен эса ундан боксчи чиқиши учун озмунча меҳнат қилдимми. Кейин, аҳволи танг бўлиб қолганида унга Лас-Вегасда катта маошли иш топиб бердим. У кунига эллик доллардан оларди, Фредди Куэйлснинг спарринг шериги бўлиб ишларди – бу болакай менинг менежерлик фаолиятимда чемпионга эга бўлиш учун ягона имконият эди. Том нима иш қилиб кўйганини биласизми? Куэйлснинг хотини билан ўйнашиб кўйди. Куэйлс эса муносабатларни аниқлаш учун унинг номерига борди, Том унинг шунақанги пўстагини қокдики, шундан кейин Куэйлс бош кўтариб юролмайдиган бўлиб қолди... Аммо мен мана шу Томга раҳм қилдим, у Лас-Вегасдан чиқиб кетиши учун унга машинамни бериб турмаганимда, уни нимта-нимта қилиб ташлашарди. Отангнинг, йигитча, рингда кўкракка уриб кўрсатадиган ҳеч нарсаси йўқ эди, аммо меҳмонхона бўлмасида бор хунарини намойиш қиларди. Фақат, биласанми, пуллик бўлиши учун рингда жонини жабборга бериб ўйнарни, бунинг устига у ерда рефери бўлсин, дерди. Агар отангга бокс тушишга рухсат беришганида, у ҳозиргача жаҳон чемпиони бўлар эди, итдан таркаган. Менинг ягона имкониятим – Фредди Куэйлс раққослардек ҳаракат қиларди ва аёллар унинг бошига етди. Сенга отанг ҳақида сўзлаб беришимни хоҳлайсанми? У тўғрида, мана, нима дейман: унинг ҳам аёллар бошига етди.

– Аммо сиз уни бунгача ҳам билгансиз-ку. Бирон бошқа нарса бўлгандир, ахир...

– Аёллар унинг бошига етди, – такрорлади қария сунъий жағларини шақиллатиб. – Мен айтадиганимни айтдим. Энди бу ердан даф бўл, сен билан валақлашишга вақтим йўқ.

Уэсли яна бир нима демокчи бўлди-ю, бироқ бундан наф йўқлигини англади. У елка учирди-да, чиқиб кетди, эгнига пальто ва бошига қалпоқ кийган қария деворга тикилганча қолди.

* * *

Куйишини ҳам, кулишини ҳам билмай, Уэсли Шульцникига боргани ҳақида Элисга ҳикоя қилиб берди.

– Балки бу ерда, Америкада ҳеч ким билан учрашишимнинг кераги ҳам йўқдир, – деди у. Балки ота ҳақида шундай нарсалар ҳам бордирки, уларни ўғил эшитиши ножоиздир. Менинг кўз олдимда унинг бошидан ахлат ағдаришларига нега жим қараб турай? Америкада у ҳойнаҳой, бутунлай бошқача бўлгандир, чунки мен билган инсон ва менга бу ерда айтиб беришган одам ўртасида ҳеч қанақа умумийлик йўқ. Борди-ю, кимдир менга уни муртад эди деса ва уни ўлдиришганидан хурсанд бўлишса, мен Индианаполисга қайтиб кетаман, у ерда онам мени сартарошхонага, черковга олиб борсин ва мен уни бутунлай эсдан чиқарай...

Элиснинг юзидаги норозилик ифодасини кўриб, у жимиб қолди.

– Бу ҳаммасидан қўл ювиб, қўлтиққа уриш бўларди.

– Балки шундай бўлар ҳам.

– Клотильда отанг ҳақида бундай демаган бўларди, – деди Элис; кўзойнак ортидаги кўзлари ғазаб билан чақнади.

– Кирхонадаги мешқорин хола, – тишини ғижирлатиб деди Уэсли.

– Ҳозироқ сўзларингни қайтиб ол, – худди ўқувчига сабоқ бергандек деди Элис.

– Қайтариб олдим, – бепарволик билан деди Уэсли. – Кечиринг. Лекин менга шундай туюлаяптики, вақтимни ҳам, нақдимни ҳам бекорга исроф қилаётгандайман. Менинг вақтим, – мийиғида кулди Уэсли, – ва сизнинг нақдингиз.

– Мендан кўнглинг хотиржам бўлаверсин.

– Китобингиз қаҳрамони, ҳойнаҳой, ёкимли ва ҳалол одам, у ҳеч қачон тушқунликка тушмайди ва пировардида шуни аниқлайдики, унинг отаси ёруғ оламдаги энг олийжаноб одамлардан биттаси, ҳаётлигида атрофидагиларга яхшилик қилишдан боши чиқмайди, камбағалларни қўллаган, кекса аёлларни ҳурмат қилган ва ҳеч қачон дўстларининг хотинлари билан ётмаган...

– Бас қил, – унинг сўзини бўлди Элис. – Етар. Кейин, илтимос, ёзаётганим ҳақида менга гапирма. Китоб чиққанда, агар чиқиши насиб қилса, сен уни сотиб олишинг ва шунда қатнашувчи персонажлар аслида кимлиги тўғрисида менга ҳикоя қилиб беришинг мумкин. Унгача эса жим бўл.

Улар меҳмонхона бўлмасида эди, киз оромкурсида ўтирарди, Уэсли эса дераза олдида туриб, коп-қоронғи кўчани томоша қиларди. Меҳмонхонага бориш учун Элис кийиниб олганди ва энди унинг ёнига келиши лозим бўлган йигитни кутарди.

– Бу лаънати шаҳарни шунақанги ёмон кўраманки, – деди Уэсли пастга, бўм-бўш кўчага назар ташлаб. – Қани эди ҳозир бу ердан минг мил узоқда, денгизда бўлсам! – У деразадан четланди-да, диванга ўзини ташлади. – Э, Худо, қани энди яна Францияга бориб қолсам эди, лоақал бир тунга, мен яхши кўрган ва мен билган, ўзим ёқтирган одамлар билан бирга бўлсайдим...

– Дивандан ботинкали оёғингни ол, – кескин оҳангда деди Элис, – бу ер отхона эмас.

– Кечиринг. – Йигит оёқларини пастга туширди. – Менга одобли бўлишни ўргатишмаган. Қаерга борсам ҳамма менга шундай дейди.

Шу топ Уэслининг қулоғига Ларкиннинг пиқ-пиқ йиғлагани эшитилди. Йигит сапчиб ўрнидан турди ва киз ўтирган оромкурси томон отилди; киз қўллари билан юзини беркитиб ўтирар, елкаси дир-дир титрарди.

Уэсли чўк тушди-да, уни кучоқлади. Қиз қора кўйлақда, у кичкина ва ғоят нозик кўринарди.

– Кечиринг мени, – паст овозда деди Уэсли. – Негадир беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Ўзимдан жаҳлим чикди, ўзимни тутолмай қолдим. Мен учун қилаётган барча яхшиликларингиз учун сиздан ғоят миннат-дорман, сизни хафа қилмоқчи эмасдим, шундоқ бўлиб қолди...

Элис бошини кўтарди, юзи йиғидан қип-қизариб кетганди.

– Йиғлаганим учун узр, – деди қиз. – Йиғлайдиган аёлларни кўргани кўзим йўқ. Бугунги кун мен учун ҳам оғир бўлди – ҳамма менга кичкиради. Ботинка билан диванда хоҳлаганча ётавер. – Кўзида ёш билан қиз кулиб юборди.

– Энди мен ҳеч қачон ботинка билан диванда ётмайман, – деди Уэсли ҳамон уни кучоғидан бўшатмай, қизнинг кулганидан йигит суюниб кетганди. У қизни тушқунликлардан ва кун бўйи унга кичқирганларидан, бутун шаҳардан ва ўзининг ёмон феълидан шундай ҳимоя қилгиси келиб кетдики, қўяверасиз.

Улар индамай бир-бирига қараб ўтирар, кўзойнак ортидаги қизнинг нам кўзлари янада катта кўринарди; у ийманибгина жилмайиб қўйди. Уэсли қизни оҳиста ўзи томон тортди-да, ўпди. Қиз унга маҳкам ёпишиб олди. Унинг лаблари ҳаддан ташқари юмшоқ эди. Уэсли умрида бунақа лабларни кўрмаганди. Охири қиз уни ўзидан нарига итарди. Унинг кўзёшлари куриб қолганди.

– Ана шунақа, сени ўпишлари учун мана нима қилиш керак, – кулди қиз.

Пастдаги катта эшикнинг қўнғироғи янгради. Қиз дик этиб ўрнидан турди.

– Бу менинг бегим. Унга қара, мен ўзимни тартибга солиб олай. У қадимшунос.

Шундай дея қиз ваннахонага кириб кетди. Эшик тақиллади ва Уэсли эшикни очгани кетди. Унинг рўпарасида баланд бўйли, озгин йигит турарди, манглайи куббасимон бўлиб, пўлат гардишли кўзойнак таққанди.

– Салом, – деди йигит. – Элис уйдами?

– У бир дақиқалардан сўнг тайёр бўлади, – жавоб берди Уэсли, чўзилиб эшикни ёпаркан. – У ўзини тартибга келтириб олгунча мен сизни зериктириб қўймаслигим керак экан. Менинг исми шарифим Уэсли Жордах. Мен унинг амакиваччасиман.

– Робинсон, – ўзини танитди меҳмон. Улар қўл бериб кўришишди.

Уни нима билан овутсам экан-а, ўйлади Уэсли.

– Радио эшитасизми? – сўради у.

– Унчалик эмас. Ўтирсам майлими?

– Албатта.

Робинсон узун оёқларини чалиштириб ўтирди ва киссасидан сигарета чикарди.

– Чекасизми? – сўради у Уэслига қутичани узатиб.

– Йўқ, раҳмат. – Робинсон сигарета чека бошлади. Қадимшунослик билан машғул одамга нималарни гапиришади? – Мен Францияда бўлган эдим ва у ерда қанақадир харобазорларни кўрдим, – гап бошлади Уэсли суҳбатни чўзиш баҳонасида. – Ним, Арле ва шунга ўхшаган шаҳарлардаги амфитеатрлар.

– Ростданми? – деди Робинсон тутунни чиқариб. – Ғоят ажойиб.

Ажаб! Қизик-да, агар унга хозиргина, унинг келишидан олдин Уэсли Элис Ларкинни – бугун мана бу нусха билан учрашадиган қизни айнан у ўтирган мана шу жойда ўпганини ҳамда кўзёшини оқизиб йиғлатганини айтса, шундай беғам-бепарво қараб тураверармикан? У тор шим ва олабула тивид пиджак кийган найнов йигитга зимдан разм солиб қаради – пиджагининг тирсакларига ямоқ қўйилган ва бунинг икки сабаби бор эди – барча қадимшунослар шунақа кийинади, ёхуд бундай либос уларнинг даврасида эътиборлиликни англатади.

– Қаерларни кездинглар? – тўсатдан сўради Уэсли.

– Асосан Сурияда, биров Туркияда бўлдим.

– Хўш, нималарни топдинглар?

– Асосан калла суяклари.

– Тушунарли.

– Сиз қадимшуносликка қизикасизми?

– Оз-моз.

Орага сукут чўкди. Уэсли меҳмоннинг зерикаётганини фаҳмлади.

– Сурия қанақа жой экан?

– Тунд мамлакат. Тунд ва чиройли. Сиз бир у ёққа борсангиз бўларди.

– Мен ҳам шундай деб биламан, – маъқуллади Уэсли.

– Сиз қайси ўқишга қираяпсиз?

– Ҳали бир тўхтамга келганим йўқ.

– Сизнинг ўрнингизда бўлганимда Стэнфордга кирган бўлардим. Албатта, ўтолсам. У ернинг одамлари ажойиб-да.

– Буни ҳисобга оламан.

Робинсон кўзларини қисиб, кўзойнаги остидан унга қаради.

– Демак, сиз Элиснинг амакиваччасиз?

– Ҳа.

– Унинг амакиваччаси бор эканини билмаган эканман. Қаерда турасиз ўзингиз?

– Индианаполисда, – ўйламасдан жавоб берди Уэсли.

– Ёмон шаҳар. Нью-Йоркда нима қияпсиз?

– Элисни кўргани келувдим.

– Тушунарли. Ҳозир қаерда яшаяпсиз?

– Шу ерда, – жавоб берди Уэсли, гўё энди ўзининг қазилмага айланиб қолганини ҳис этиб.

– Шунақа денг, – Робинсон мўъжазгина хонага кўз юргизиб чикди. – Сал торроқ экан.

– Йўқ, билинмайди.

– Аммо қулайлиги ҳам йўқ эмас. Линкольн маркази ёнингизда ва бошқа нарсалар ҳам. – Робинсоннинг юрагига ғулғула тушаётгани яққол кўриниб турарди. – Қаерда ухлайсиз?

– Диванда.

Робинсон сигаретани ўчирди-да, иккинчисини тутлади.

– Ҳа-а, – чўзиб деди у эзилганча. – Менимча... Амакиваччалар...

Хонага янги очилган ғунчадек бўлиб Элис кириб келди. У кўзойнакни контакт линзаларига алмаштириб олганди, токи, у неча бор Уэслига айтганидек, ўз йигити ёнида идора каламушига ўхшаб қолмасин.

– Хўш? – сўради у қувноқ оҳангда, – маза қилиб гурунглашдиларингми?

– Ёмон эмас, – маъюс жавоб берди Робинсон ўрнидан тураркан. – Кеч бўлди. Энди борайлик.

Борди-ю, Робинсондан дурустроқ биттасини топишга муваффақ бўлмаса, ўйлади Уэсли, Элиснинг омади чопмагани кўриниб турибди. Бир умр бош суягини кавлайди. Қанийди ҳозир у йигит еттига кирган бўлсайди! Элис қадимшуноста уларнинг қанақа амакиваччалари борлигини тушунтирганини эшитмаса қандай яхши бўларди.

– Уэсли, – деди Элис, – музлаткичда иккита гўштли сэндвич ва пиво бор, агар қорнинг очса, ерсан. Ҳа, бутунлай эсимдан чиқибди: Денгизчилар миллий уюшмаси орқали мен сен қидираётган одам, мистер Ренвейнинг манзилини топдим, у сенинг отанг билан сузган экан. Мен унга бугун қўнғироқ қилдим ва у сен билан жон деб учрашишини айтди. У акасиникида турар экан, шундоқ ёнимизда, Тўксонинчи кўчада. Телефонда у яхши муомала қилди. Уникига борасанми? У эртага куни билан уйда бўлади.

– Билмадим, эртага кайфиятим қанақа бўларкин, – хийла совуққонлик билан жавоб берди у. Элис унга таънаомуз қараб қўйди.

Робинсон Элисга пальтосини тутқазди ва эшик тагига келиб деди:

– Стэнфорд эсингиздан чикмасин.

– Эсимдан чиқмайди, – жавоб берди Уэсли, Робинсоннинг Стэнфордга ундаётгани боиси бу университет Элис Ларкиндан уч минг мил узокликда эканига шубҳа қилмай.

Адёлга ўраниб, у диванда ухлаб қолди ва соат нечалигини мутлақо билмаган ҳолда эшик ортидаги шитирлаган овоздан уйғониб кетди. Сўнг кулфга солинган калит овози эшитилди ва Элис бир ўзи жимгина хонага кирди. Уэсли қизнинг унга қараб турганини ҳис қилди, аммо ўзини ухлаганга солиб, кўзини очмади. Қиз хўрсиниб қўйди-да, у ердан узоклашди. Қизнинг хонаси эшиги ёпилди, бироздан кейин эса ёзув машинкаси шарақлай кетди.

Қизиқ, унга мендан нима керак ўзи, ўйлади йигит яна уйкуга кетаркан.

* * *

Калвин Ренвей Куёнча Дуайерни эслатар эди: ўрта бўйли, суяклари калта-калта, қўл мушаклари кўзга яққол ташланиб турар, баданининг ранги худди қуёшда кўп ишлаган Дуайерга ўхшаб қаҳва тусида.

– Бугунги кунимизнинг садағаси кетсанг арзийди, – деди у, Уэсли билан кўришар экан; унинг мулойим овози ҳар доим мана шундай доноларча янграши сезилиб турарди. – Том Жордахнинг ўғли меҳмон бўлиб келибди-да. Кирақол, бўтам, кирақол. Телефонда мен билан гаплашган хоним сени албатта келади, деб айтганди. У меҳмонхона ичкарисига бошлади ва энг катта оромкурсини унга суриб қўйди. – Ўзингни уйингдагидек бил. Пиво олиб келайми? Кун тушдан ўтди, айна пивоҳўрликнинг мавриди келди.

– Йўк, раҳмат, мистер Ренвей.

– Мени жўнгина Калвин деявер, – деди Ренвей. – Мана шу хоним телефон қилиб, сен мени қидираётганингни айтганида қанчалик таажжубланганимни билсайдинг... Отангни кўрмаганимга неча замонлар бўлди. Сен учун шунчаки дўстандан ортиқроқ бўлиб қолган одам билан сузасан,

кейин ҳар қайсиси ўз йўлига қараб кетади, худди денгиздаги кемалардай, сенга айтсам... ва бир вақт олдингга бир йигит келади... эҳ Худойим-а, вақт деганларининг учишини кўр... Мен умримда уйланмаганман, ўғлим ҳам, афсуски, йўк, денгизчининг ҳаёти – бу порт кетидан яна порт, порт, порт, аёлларнинг кўнглини овлашга фурсати йўк, сен учун ўлиб-туришга тайёрларини эса, – у оппоқ тишларини яраклатиб яйраб кулди, – фарзандларининг онаси бўлиб кўринишини истамайсан: кейин бир умр уйда қолиб кетасан, уларга отамисан ёки йўкми. Нимага шама қилаётганимни тушуниб тургандирсан? Сен ҳақингда заррача шак-шубҳага бориш мумкин эмас. Шундоқ кўриниб турибди – Том Жордахнинг ўғлисан. Ҳа, сэр. Гаров боғлайман, отанг сен билан фахрланарди...

– Мистер Ренвей... Калвин, – беихтиёр айтиб юборди Уэсли, – ўша хоним телефонда сизга айтмадими?..

– Нимани? – хайрон бўлди Ренвей.

У фақат бир нарсани сўради: “Сиз бир вақтлар кемада Том Жордах билан сузган мистер Ренвей бўласизми?” Мен: “Ҳа, мэм, мен ўша одамман”, – деб жавоб берганимда, у Том Жордахнинг ўғли ҳозир Нью-Йоркдалигини ва мен билан гаплашмоқчи эканини айтди. Бор гап шу. Ҳа, у яна унга Денгизчилар уюшмасида беришган манзилда яшаш-яшамаслигимни сўради.

– Калвин, – деди Уэсли, – отам раҳматли бўлиб кетган. Уни Антибда ўлдиришди.

– Эй Худо! – шивирлаб деди Ренвей ва қайғусини яшириш учун девор томонга ўтирилди. Узун ва қоп-қора панжаларини беихтиёр бир тугар, бир ёярди. – Ўлдирдилар, – паст овозда такрорлади у ва охири яна Уэсли томонга ўтирилди. – Ҳа, энг яхши одамларни биринчи бўлиб ўлдирдилар. Бу тўғрида ортиқ гапирма, бола. Бошқа пайтда гапирарсан. Шошиб қаяққа борамиз. Энг асосийси сен келдинг ва нима бўлганини менга айтдинг.. Акс ҳолда мен ҳеч нарсани билмай, Марселдагими ё Нью-Орлеандагими биронта барда пивоҳўрлик қилиб юраверардим ва бизлар Атлантикада қатнайдиған эҳтимол энг жирканч “Эльге-Андерсон” кемасида бирга юрганларимизни, хў-ўш, бундоқ қилиб айтганда, менинг ҳаётимни саклаб қолганини сўзлаб берардим, баъзи бирлар эса: “Ҳа-а, Том Жордахми, у аллақачонлар ўлиб кетган-ку”, – деб қўя қоларди. Билгандан кейин одам миридан-сиригача билиши керак ва мен сендан ғоят миннатдорман. Тушуниб турибман, сен, болакай, отанг ҳақида сўзлашимни истайсан, сен шунга келгансан...

– Агар қарши бўлмасангиз, – деди Уэсли.

– Унда бошқа замонлар эди. Ҳар ҳолда флотда. У вақтларда ҳеч ким бизга “мистер” деб мурожаат қилмасди, бизлар “негрлар” эдик ва ҳеч қачон буни эсдан чиқармасдик. Сенинг отанг ҳеч қанақасига қора танлиларнинг дўсти бўлмаган, ваъзхонлик қилмаган, аммо у эрталаблари ёнимдан ўтиб кетаётганида, ҳар доим: “Салом, ошна, ишлар қалай?” – деганини эшитардим. Оддийгина инсоний саломлашув, аммо бу искирт, қарийб ҳамма мени итдан ҳам ёмон кўрадиған кемада бу саломлашув ёқимли қўшиқдай эшитиларди менга. Отанг ҳеч Фальконетти деган исмни сенга айтдими?

– У тўғрида бир нималар деганди.

– На оқ танлилар, на қора танлилар орасида ундан ёмон одамни ҳеч қачон учратмаганман, – давом этди Ренвей. – Одам қиёфасидаги чинакам

– Ёмон эмас, – маъюс жавоб берди Робинсон ўрнидан тураркан. – Кеч бўлди. Энди борайлик.

Борди-ю, Робинсондан дурустроқ биттасини топишга муваффақ бўлмаса, ўйлади Уэсли, Элиснинг омади чопмагани кўриниб турибди. Бир умр бош суягини кавлайди. Қанийди ҳозир у йигит еттига кирган бўлсайди! Элис қадимшуноста уларнинг қанақа амакиваччалари борлигини тушунтирганини эшитмаса қандай яхши бўларди.

– Уэсли, – деди Элис, – музлаткичда иккита гўштли сэндвич ва пиво бор, агар қорнинг очса, ерсан. Ҳа, бутунлай эсимдан чиқибди: Денгизчилар миллий уюшмаси орқали мен сен қидираётган одам, мистер Ренвейнинг манзилини топдим, у сенинг отанг билан сузган экан. Мен унга бутун кўнғироқ қилдим ва у сен билан жон деб учрашишини айтди. У акасиникида турар экан, шундоқ ёнимизда, Тўксонинчи кўчада. Телефонда у яхши муомала қилди. Уникига борасанми? У эртага куни билан уйда бўлади.

– Билмадим, эртага кайфиятим қанақа бўларкин, – хийла совуққонлик билан жавоб берди у. Элис унга таънаомуз қараб қўйди.

Робинсон Элисга пальтосини тутқазди ва эшик тагига келиб деди:

– Стэнфорд эсингиздан чиқмасин.

– Эсимдан чиқмайди, – жавоб берди Уэсли, Робинсоннинг Стэнфордга ундаётгани боиси бу университет Элис Ларкиндан уч минг мил узокликда эканига шубҳа қилмай.

Адёлга ўраниб, у диванда ухлаб қолди ва соат нечалигини мутлақо билмаган ҳолда эшик ортидаги шитирлаган овоздан уйғониб кетди. Сўнг қулфга солинган калит овози эшитилди ва Элис бир ўзи жимгина хонага кирди. Уэсли қизнинг унга қараб турганини ҳис қилди, аммо ўзини ухлаганга солиб, кўзини очмади. Қиз хўрсиниб қўйди-да, у ердан узоклашди. Қизнинг хонаси эшиги ёпилди, бироздан кейин эса ёзув машинкаси шарақлай кетди.

Қизик, унга мендан нима керак ўзи, ўйлади йигит яна уйкуга кетаркан.

* * *

Калвин Ренвей Куёнча Дуайерни эслатар эди: ўрта бўйли, суяклари калта-калта, қўл мушаклари кўзга яққол ташланиб турар, баданининг ранги худди қуёшда кўп ишлаган Дуайерга ўхшаб қахва тусида.

– Бугунги кунимизнинг садағаси кетсанг арзийди, – деди у, Уэсли билан кўришар экан; унинг мулойим овози ҳар доим мана шундай доноларча янграши сезилиб турарди. – Том Жордахнинг ўғли меҳмон бўлиб келибди-да. Кирақол, бўтам, кирақол. Телефонда мен билан гаплашган хоним сени албатта келади, деб айтганди. У меҳмонхона ичкарисига бошлади ва энг катта оромкурсини унга суриб қўйди. – Ўзингни уйингдагидек бил. Пиво олиб келайми? Кун тушдан ўтди, айна пивоҳўрликнинг мавриди келди.

– Йўк, раҳмат, мистер Ренвей.

– Мени жўнгина Калвин деявер, – деди Ренвей. – Мана шу хоним телефон қилиб, сен мени қидираётганингни айтганида қанчалик таажжубланганимни билсайдинг... Отангни кўрмаганимга неча замонлар бўлди. Сен учун шунчаки дўстдан ортиқроқ бўлиб қолган одам билан сузасан,

кейин ҳар қайсиси ўз йўлига қараб кетади, худди денгиздаги кемалардай, сенга айтсам... ва бир вақт олдинга бир йигит келади... эҳ Худойим-а, вақт деганларининг учишини кўр... Мен умримда уйланмаганман, ўғлим ҳам, афсуски, йўқ, денгизчининг ҳаёти – бу порт кетидан яна порт, порт, порт, аёлларнинг кўнглини овлашга фурсати йўқ, сен учун ўлиб-туришга тайёрларини эса, – у оппоқ тишларини ярақлатиб яйраб кулди, – фарзандларининг онаси бўлиб кўринишини истамайсан: кейин бир умр уйда қолиб кетасан, уларга отамисан ёки йўқми. Нимага шама қилаётганимни тушуниб тургандирсан? Сен ҳақингда заррача шак-шубҳага бориш мумкин эмас. Шундоқ кўриниб турибди – Том Жордахнинг ўғлисан. Ҳа, сэр. Гаров боғлайман, отанг сен билан фахрланарди...

– Мистер Ренвей... Калвин, – беихтиёр айтиб юборди Уэсли, – ўша хоним телефонда сизга айтмадимиз?..

– Нимани? – хайрон бўлди Ренвей.

У фақат бир нарсани сўради: “Сиз бир вақтлар кемада Том Жордах билан сузган мистер Ренвей бўласизми?” Мен: “Ҳа, мэм, мен ўша одамман”, – деб жавоб берганимда, у Том Жордахнинг ўғли ҳозир Нью-Йоркдалигини ва мен билан гаплашмоқчи эканини айтди. Бор гап шу. Ҳа, у яна унга Денгизчилар уюшмасида беришган манзилда яшаш-яшамаслигимни сўради.

– Калвин, – деди Уэсли, – отам раҳматли бўлиб кетган. Уни Антибда ўлдирди.

– Эй Худо! – шивирлаб деди Ренвей ва қайғусини яшириш учун девор томонга ўгирилди. Узун ва қоп-қора панжаларини беихтиёр бир тугар, бир ёярди. – Ўлдирдилар, – паст овозда такрорлади у ва охири яна Уэсли томонга ўгирилди. – Ҳа, энг яхши одамларни биринчи бўлиб ўлдирдилар. Бу тўғрида ортиқ гапирма, бола. Бошқа пайтда гапирарсан. Шошиб қаёққа борамиз. Энг асосийси сен келдинг ва нима бўлганини менга айтдинг... Акс ҳолда мен ҳеч нарсани билмай, Марселдагими ё Нью-Орлеандагими биронта барда пивоҳўрлик қилиб юраверардим ва бизлар Атлантикада қатнайдиған эҳтимол энг жирканч “Эльге-Андерсон” кемаида бирга юрганларимизни, хў-ўш, бундоқ қилиб айтганда, менинг ҳаётимни сақлаб қолганини сўзлаб берардим, баъзи бирлар эса: “Ҳа-а, Том Жордахми, у аллақачонлар ўлиб кетган-ку”, – деб қўя қоларди. Билгандан кейин одам миридан-сиригача билиши керак ва мен сендан ғоят миннатдорман. Тушуниб турибман, сен, болакай, отанг ҳақида сўзлашимни истайсан, сен шунга келгансан...

– Агар қарши бўлмасангиз, – деди Уэсли.

– Унда бошқа замонлар эди. Ҳар ҳолда флотда. У вақтларда ҳеч ким бизга “мистер” деб мурожаат қилмасди, бизлар “негрлар” эдик ва ҳеч қачон буни эсдан чиқармасдик. Сенинг отанг ҳеч қанақасига қора танлиларнинг дўсти бўлмаган, ваъзхонлик қилмаган, аммо у эрталаблари ёнимдан ўтиб кетаётганида, ҳар доим: “Салом, ошна, ишлар қалай?” – деганини эшитардим. Оддийгина инсоний саломлашув, аммо бу искирт, қарийб ҳамма мени итдан ҳам ёмон кўрадиган кемада бу саломлашув ёқимли қўшиқдай эшитиларди менга. Отанг ҳеч Фальконетти деган исми сенга айтдимиз?

– У тўғрида бир нималар деганди.

– На оқ танлилар, на қора танлилар орасида ундан ёмон одамни ҳеч қачон учратмаганман, – давом этди Ренвей. – Одам қиёфасидаги чинакам

йирткич, бутун жамоанинг қонини ичар эди, фақат ўзининг махлуқона лаззати учун ва юраги чиркинлиги туфайли одамларни дўппослар эди. Мана шу Фальконетти айтардики, ҳабаш билан бир кубрикда бирга ўтиролмас экан, мен эса бортдаги ягона қора танли одам, ва демакки, у кириб келиши билан мен ҳатто еб турган овқатимни чала қолдириб ўрнимдан туриб, кетишим керак эди. Шунда сенинг отанг, йигирма саккиз одамли бутун жамоадаги ягона мард инсон, – мен учун эмас, Фальконетти Қуёнчага ҳам, Дуайерга ҳам кун бермас эди – унинг шунақанги таъзирини бердики, умрида бунақасини кўрмаган. Балки Том, жамоада айтишганидек, ҳаддан ошириб юборгандир, у эса бу Фальконетти деганни ҳар куни ерга ургани-урган эди. Улар бир-бирларига дуч келди дегунча, отанг: “Қани, бери кел-чи, ҳайвон”, – дерди-да, биқинига шундай туширардики, шўрлик ғужанак бўлиб ётиб қоларди, ҳамма тик туриб олиб, томоша қиларди.

Бир куни кечқурун кубрикка қўйдай ювош бўлиб кириб келди, у ерда эса радиода куй янграрди. Отанг мени ўша ерга бошлаб борди-да, бундай деди: “Биз бориб анави йигитнинг ёнида одобли муллаваччалардек ўтириб, мусиқа тинглаймиз”. Мен Фальконеттининг ёнига бориб ўтирдим – юрагим дук-дук қилади, ўлай агар, мен ундан барибир ҳамон кўрқардим, – аммо ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Шу тариқа биз бирпас ўтирдик, кейин эса отанг унга: “Энда кетишинг мумкин, ҳайвон”, – деди. Фальконетти ўрнидан турди, кубрикдан чиқди, палубага кўтарилди-да, ўзини денгизга отди.

Бу нарса жамоа орасида отангга обрў келтирмади – улар бундай дер эди: ахир инсоннинг адабини бериб қўйиш бошқа, уни ўлим чоҳига итариш бошқа. Биласанми, Уэсли, мен қасоскор эмасман, аммо уларнинг гаплари менга ёқмади: бу палид одам билан ёнма-ён ўтирганимни ва мусиқа янграшини унутолмасдим, у эса индамасди ва менга чурқ этиб оғиз очмасди, шунда юрагим қанақа бўлиб кетганини билсанг эди. Бу менинг ҳаётимдаги энг яхши кун эди ва бу кунни ҳалигача мамнун бўлиб эслайман. Бу мамнунлигим учун отангдан миннатдорман ва буни ҳеч қачон унутмайман.

Ренвей хиргойи қилгандек гапирарди, кўзлари ярим юмук, гўё бу воқеалар унинг ичидан бирма-бир ўтиб тургандек, у ҳозир Тўқсонинчи кўчаларнинг биттасидаги, саранжом-саришта ва топ-тоза меҳмонхонада эмасдек, денгизчилар орасида ўтиргандек, олий лаззат онларини такро-ран кечириётгандек эди.

– Мен сенга шуни айтмоқчиманки, болакай, – у кўзларини очди ва Уэслига ўйчан қараб қўйди. – Борди-ю, сен отангнинг ярмисичалик бўлиб етишсанг ҳам, ҳар куни қайта-қайта шукур қилишинг керак. Бирпас шошмай тур. – У турди ва меҳмонхона бўлмасининг тўрига йўл олди. Унинг қутини тортгани, кейин яна суриб қўйгани эшитилиб турарди. Қўлида бир нимани тутганча Ренвей қайтиб келди, ўша нарса папирос қоғозига ўроғлиқ эди. У қоғозни ёйди ва Уэслининг кўзи зарҳал босмагулли, чарм қопламали жуздонга тушди.

– Мен бу жуздонни Италияда, Флоренцияда сотиб олган эдим. У ердигилар шунақа буюмлар ясашда донг чиқарган. Бу сенга. – Ренвей жуздонни Уэслига узатди. – Ол.

– Мен бунака буюмларни олмайман. У, хойнахой, катта пул турса керак. Кечагача менинг бор-йўқлигимни билмас эдингиз, энди нима учун уни совға қилмоқчи бўляпсиз?

– Ол, дегандан кейин ол, – овозини кўтарди Ренвей. – Мен учун кадрли бўлган нарса қиёматли дўстимнинг ўғлида бўла қолсин. – Ва у жуздонни Уэслининг қўлига авайлаб тутқазди.

– Жудаям чиройли экан, – деди Уэсли. – Раҳмат.

– Ҳозирча арзимайди. Энди эса мен кийинай, биз бир юз йигирма бешинчи кўчага борамиз ва мен сени Гарлемда пишириладиган энг тансик таом билан меҳмон қиламан.

* * *

Икковлон тўйиб тушлик қилди – ширин картошкали ковурилган жўжа ейишди. Сўнгра пивохўрлик қилишди, Ренвей ҳам қайғусини вақтинча унутиб, Уэслига Глазго, Рио-де-Жанейро, Пирей, Триест ҳақида ва ҳар доим унга денгизни ташла деб уннайверадиған укаси ҳақида хикоя қилиб берди. Аммо Ренвей куруқликда яшашини ҳамда сув ортидан янги-янги шаҳарлар кўтарилиб чиқишини кўриш ортиқ насиб этмаслигини тасаввур қилгани ҳамон, унга шу нарса яққол аён бўлдики, яхши кемадами, ёмон кемадами, бир-бир бепоён баҳри мухит бўйлаб кезишдан воз кеча олмайди.

Хайрлашув чоғда Ренвей Уэслини шу нарсага онт ичириб ваъдасини олдики, Уэсли унинг шаҳарда пайдо бўлиб қолганидан хабар топган заҳоти уникига киради ва яна у билан бирга овқатланади. Ертўлага тушаётиб Уэсли ўз рўйхатини ташлаб юборишга аҳд қилди. Отаси ҳақида бундай сўзлардан кейин бирон-бир киши билан учрашишдан маъно йўқ, ўйлайди у ва елкасидан тоғ ағдарилгандай ўзини енгил ҳис этади.

3

Рудольф ижарага олган уйнинг пешайвонида ўтирар ва баланд кум тоғлари ортидан кўриниб турган оқ кум тасмасини ва Атлантика тўлқинларининг соҳил устига югуриб келишини томоша қиларди. Сентябрь тонги эди, қуёш ёқимли қиздирар, Рудольф қайта-қайта ўқиётган Гретхен сценарийсида офтоб аксланар эди. Ёнгинасида чўмилиш кийимидаги Элен Морисон пуфлама матрасда чўзилиб ётарди. Унинг уйи бу ердан узоқ эмасди, аммо у ҳафтада бир неча кунни Рудольфникида ўтказарди. У эри билан ажрашганди ва бир куни қўшниларидаги оқшомда унинг ўзи Рудольфнинг олдида келди-да, сиз ҳақингизда кўп эшитганман, деб ўзини танитди. У Гретхеннинг дугонаси эди. Улар хотин-қизлар хуррияти ҳаракати иштирокчиларининг Ида Коэн ташкил қилган йиғилишида танишганди. Гретхеннинг айтишича, Эленнинг далиллари-ни баён этишдаги ва фаолият дастурини белгилаб беришдаги кулгили ишчанлиги серхуруж бўхтонлар билан ҳайратомуз даражада зиддиятли эди. Бу бўхтонлар эркаклар ғаддорлигига қарши қаратилган эди. Рудольф айна пайтда пайкаганидек, Эленда эркак жинсига нисбатан адоват кузатолмаётганди. “Бунинг бутунлай акси”, – деди бир куни Рудольф синглисига ва синглиси кулиб маъқуллаб қўя қолди. Унинг мистер Морисондан

келиб турувчи алиментлар ҳисобига яшаётгани ҳам, ва шунингдек, яна шу мистер Морисон ўзининг ўн уч яшар ўғлини ўғил болалар учун имтиёзли епискон мактабига юбориши унга чивин чаққанчалик таъсир қилмас эди. Кўпинча унинг хатти-ҳаракатлари ўзининг эътиқодига қарши келишини билган Рудольф ҳеч қачон у билан бу мавзуда баҳс қилмаганди.

Элен баланд бўйли, хушқад жувон эди, юзи ҳатто уйкуда ҳам бежиримлигини сақлаб қоларди. У сийнабандсиз юришни одат қилган ва бу унга ёқар эди, тим қора сочларини фақат оқшомлари, у билан кечлик қилгани ресторанга бориш учун Рудольф Эленни чақиргани борганида бошининг тепасига танғиб кўяр эди. Қўшни республикачилар куршовига у демократик партия ишлари билан фаол машғул бўлганида бу сабабли талай дўстларини бой берган эди. У оғир дамларда эркакларга қараганда кўпроқ ишонса бўладиган аёллар сирасига кирарди.

Гарчи ҳаво салқин ва баҳри муҳитдаги сув ҳар кечаси совуқ тортиб бораётган бўлса-да, эрталаб у мириқиб чўмилиб олди. Ўз бадани талаблари ҳақида у унутмасди ва Рудольф билан муносабатларида ҳеч нарсани сир тутмасди.

Рудольф Эленга қаттиқ ўрганиб қолди. Эҳтимол, ўрганиб қолганидан ҳам ортиқроқдир. Аммо у ўз туйғуларини намоён этишга ёки дангаллик билан иш тутишга ҳаракат қиладиган одамлар тоифасидан эмасди, — шундай пайт келадики, сирларга ҳам, туйғуларга ҳам эрк бериб юборилаверади.

Ҳозир эса унинг фикру зикри Гретхен қўймоқчи бўлаётган фильмда эди. Такрор ўқиб чиққанида сценарий унга янада кўпроқ ёқди. У “Масҳарали таъмир” деб аталади. Бу сўз ўйинидан иборат эди, зеро, воқеалар ривожини шунга олиб келардики, ёш қаҳрамон қиз аввалига илтимослар ва ундовлар ёрдамида, кейин эса қўрқитиш ва дўқ-пўписа йўли билан Пенсилваниядаги “Лондстон” номи билан аталмиш ўлиб бораётган шаҳарчадаги ягона завод ёпилгач, бешта кўчадаги бутунлай ҳувуллаб қолган кўҳна иморатларнинг таъмири билан шуғулланишга ҳаракат қилади. Сценарийда серғайрат қиз аёл макри, гўзаллиги, ноз-истиғнолари ва чексиз ҳазил-мутойибаси, гоҳо эса аёлларча очик кўнгиллик ва алдовдан фойдаланган ҳолда сурбет банкирлар, виждонсиз сиёсатдонлар, эскиликка муккасидан кетган бой-тўралар, очидан ўлай-ўлай деган меъморлар, танҳо котиба қизлар, касодга учраган пудратчиларни бирлаштиришга муваффақ бўлган ва эстетик талабларга жавоб берувчи, иктисодий жиҳатидан мустақил шаҳарча бунёд этиш йўлида коллеж талабаларини қора ишчи бўлишга мажбур қилган, бу ерда янги йўллар шарофати билан Филадельфия ва Кэмденда ишловчиларни жойлаштириш мумкин эди. Гарчанд сценарийдаги нарсалар бошидан охиригача тўқима бўлса-да ва бундай жойнинг ўзи мавжуд эмас эса-да, ҳисоб-китобни яхши биладиган ва хушёр бизнесмен бўлмиш Рудольфга шаҳарни тиклаш ғоясининг ўзи амалий жиҳатдан рўёбга чиқса бўладигандек кўринди.

Аммо уни икки ҳол ташвишга соларди: биринчидан, асар номининг ўзи, унинг фикрича, бир қадар инглиз адабиёти томон тортиб кетмоқда эди ва иккинчидан, у Гретхенда фильм яратиш қобилияти борлигига шубҳа қилаётганди. Барибир у фақат акалик ҳурмати туфайлигина харажатларнинг учдан бирини бўйнига олгани ва шартномалар тузиш чоғида Гретхеннинг манфаатини ҳимоя қилиш учун Жонни Хит билан сонсиз

кенгашлар ўтказгани йўқ. Ида Коэн ва Гретхеннинг ўзи уларга етишмайдиган воситаларни олиб берувчи одамларни топди ва агар уларда вақт кўпроқ бўлганда унинг моддий ёрдамисиз ҳам уддасидан чиқар эди.

Аммо у бундан ҳузур қиларди. У ҳафтада икки бор Нью-Йоркка жон-жон деб бориб келарди ва энди ўртоқларига истаган вақтингизда кўнғирок қилаверишингиз мумкин деб айтолмасди, чунки у кун бўйи уйда бўларди.

Бир неча ой ичида Рудольф кино бизнеси билан яхшигина танишиб олди. Бу ердаги ҳамма нарсани у ёқтиргани йўқ, аммо Гретхен унга ба-логардон деб мурожаат қилгани йўқ, балки “ғоялар одами” деб билганди, чунки улар мос натурани қаердан топиш ҳақида ўйланиб қолганларида у ярим ҳазил қилиб уларнинг кадрдон шаҳарчалари Порт-Филиппни тавсия қилганди – у ерда бир вақтлар ажойиб эски уйлари бўлган бутун бир маҳалла кимсасиз хувуллаб ётарди. Гретхен меъмор ва рассом билан ўша ерга бориб келди ва улар бир овоздан жой жуда мос экан деган қарорга келишди. Суратга олиш вақтларида уларнинг ёрдамига таяниш учун Гретхен мэр ва муниципалитет билан музокараларга киришиб кетганди. Рудольф натура гуруҳини бориб кўришга ўзида куч топмаслигига амин эди. Потр-Филип ва унга туташ Уитби ҳақида энг нохуш хотиралар кўнглида сақланиб қолганди.

У сценарийни ўқиб чикди-да, мамнун жилмайди.

– У сенга ҳалиям ёқаяптими? – сўради Элен.

– Аввалгидан ҳам кўпроқ ёқаяпти.

Эленнинг фикрича, сценарийда нуқтаи назарнинг аниқлиги етишмасди. У Рудольфнинг сиёсий қарашларини ҳам шундай баҳолади.

– Сенинг ақл ва юрагинг “совук уруш” билан заҳарланган, – деди жувон, – кейин эса бунга Вашингтондан коррупция, Вьетнам ва умумий антесклероз қўшилган. Сайловларда охириги марта қачон иштирок этгансан?

– Эсимда йўқ, – жавоб берди Рудольф, холбуки яхши эсида эди: 1964 йилда Жонсон учун овоз берганди. Шундан кейин сайловларнинг унга сира аҳамияти қолмади.

– Уят. – Элен барча сайловларда фаол иштирок этиб келарди. Унда антесклероз, шубҳасиз, йўқ эди. – Нима дейсан, Гретхенга сиёсий масалалар бўйича маслаҳатчи керакми, йўқми? Мен бепул ишлаб беришга тайёрман.

– Менимча, зарурати йўқ. Ҳатто текинининг ҳам, – мийиғида кулди Рудольф.

– Охири фикрингни ўзгартиришингга мажбур қиламан.

– Қайси томонга?

– Жефферсон демократияси томонга. У қанақа бўлишидан қатъи назар.

– Илтимос, ўтинаман, Жефферсон демократиясини тинч қўй, у қанақа бўлишидан қатъи назар.

– Сиёсат ҳақида қаерда гап сотишни ҳам билиш керак экан, – кулди Элен. – Пляжда, офтобшувокда ва денгиз сувида мириқиб чўмилиб олганди. Шунда ҳеч қанақа уруш-пурушлар бўлмас эди.

Рудольф эгилди-да, жувонни ўпиб қўйди. Нима учун Жаннадан кейин узоқ вақтдан бери хотин тутмайди? Аммо энди ёнида Элен борлиги учун унинг баҳри муҳитни ошиб ўтишга ҳожат йўқ эди.

– Ўз-ўзингча, – шунчаки таъкидлаб қўйди Рудольф, – сен офатижонсан.

– Сен лоқал бир марта аёлларга ҳаммасини йўққа чиқарувчи мана бунақа иловасиз ширин гап гапирганмисан?

– Эсимда йўқ. Умуман бошқа ҳеч қандай аёл-паёлни эсламайман.

– Унда эртага Нью-Йоркка борганимда кўкрагимга қизил ҳарф тақиб олайми? – истехзо билан сўради жувон.

– Роҳиблар чакмонини олиб олиш ҳам эсингдан чикмасин.

– Нима дейсан, агар биз шу ернинг ўзидаёқ ишқий ўйинларга киришиб кетсак – мен бошдан-оёқ туз ва кумга беланган, сен эса пулларни ва шартномаларингни ўйлаган ҳолда – кўшнилар танишувдан лол қолса керак?

– Улар эмас, мен лол қолардим.

– Бусиз ҳам сен ҳали кўп нарсаларни бартараф этишинг керак, – деди жувон.

– Бу аниқ. Лекин мен ҳеч нарсани бартараф этмоқчи эмасман.

– Тушликдан кейин-чи? Ўзим тайёрлайман.

– Тушликка нима экан?

– Бирон енгил, тўқ тутадиган ва кўзғатувчи таом, – деди Элен. – Масалан, моллюскали шўрва. Кўрайлик-чи, кундузи иккигача сен ўзингни қандай ҳис қилар экансан. Телефон! – Унинг эшитиш қобиляти ҳаддан ташқари кучли эди ва Рудольф ҳар доим шундан ҳайратда қолардики, у ўзига ёққан мавзулардан бири устида қизғин суҳбат кетаётган бўлса-да, кўшни столдаги пичирлаб айтилган ғийбатни сўзма-сўз такрорлай олар эди. – Бориб трубкани олаверайми? Бу, хойнахой, дарбон бўлса керак, сен эса йога машқларини бажараяпсан ва сени безовта қилиш мумкин эмас.

– Ўзим бораман, – деди Рудольф. Элен гўшакни олай деб, ўзининг бу уйда бегона эмаслигига бир карра шама қилгани Рудольфга эриш туюлиб кетди. – Фақат кетиб қолма, мен ҳозир қайтаман.

– Кетмайман. Офтоб элтиб, уйку босаяпти.

Рудольф ўрнидан турди ва ичкарига кирди. Ҳафтасига уч марта уйни супуриб-сидирадиган аёл бугун йўқ эди. Меҳмонхона бўлмасининг уммонга қараган катта-катта шишали эшикларидан ўтиб, у, одатдагидек мамнуният билан бежирим ялтироқ ёғоч суянчиқли, чийдухоба копламали диванларга ва ялтиратиб ишқаланган полнинг кенг эски тахталарига кўз югуртирди.

– Рудольф, – деди Гретхен, – кўнгилсизлик рўй берди. Ҳозир бандмисан ё бўшмисан?

Рудольф нафасини ичига ютди. Гретхенда ҳафтасига камида бир марта кўнгилсизлик рўй бериб турар ва дарров унга кўнғироқ қилиш одат тусига кириб қолган эди. Эрга текканида, ўйлади Рудольф, унинг телефон кўнғироқлари икки ҳисса камаярди. Ўтган ҳафтадаги кўнғироқ инсультдан кейин ишламай қўйган собиқ Голливуд продюсери Ида Коэннинг амакисига дахлдор эди. Бу айёр чол кино бизнесини яхши тушунарди ва Ида унга сценарийни кўрсатганида, у билан ишлашга рози бўлганди. Нью-Йоркдаги мўъжазгина идорасида ўтириб, у ижрочиларни танлашда ёрдам берар, бўлажак фильм прокатини ташкил этиш билан шуғулланар, шунингдек, кундалик майда-чуйда ишларни бажарар эди: актёрларнинг агентлари билан жанг қилар, бирлари билан шартномани имзолаб, бошқаларнинг таклифларини ётиғи билан рад этарди. Аммо у сурункасига уч кундан бери касал эди. Гретхен унинг инсульта иккинчи марта хуруж қилишидан кўрққанди ва энди нима қилишни сўраётган эди. Рудольф

шифокор билан гаплашиб кўришни маслаҳат берди ва Гретхен қарияни бор-йўғи шамоллаб қолганини билди.

Кейин Билли Эббот билан кўнгилсизликлар бўлди, бундан Гретхен озмунча ташвишланмади ва акасини қоқ ярим тунда уйғотди. Маълум бўлишича, Чикагодан унга Биллининг отаси кўнғироқ қилган экан.

– Бу сафар мутлақо хушёр, – деди Гретхен, вазиятнинг жиддийлигига урғу бериб. – Билли унга армияда иккинчи муддатга қолмоқчи бўлаётгани ҳақида ёзибди. Менга ўхшаб, Вилли ҳам бунга қарши. Мутахассис аскар! Бу ўғлимиз орзу қилган нарсанинг ўзи-ку! Вилли бизларнинг биргаликда Брюсселга боришимизни ва уни бу йўлдан қайтаришимизни истайди, аммо сен биласан-ку, мен ҳозир Нью-Йоркдан бир дақиқа ҳам кетолмайман. Шунда Вилли Биллини режиссёрнинг учинчи ёрдамчисими ё шунга ўхшаган бир хизматга ёллаб, менинг фильмимга ишга олишни маслаҳат берди. Аммо Билли фильм ишлаш нима эканини тушида ҳам кўрмаган ва кинода ҳам кўпи билан уч марта бўлгандир... Бизнинг замонда йигит учун бу кулгили нарса... бундан ташқари, у дангаса ва унга ишониб бўлмайди. Борди-ю, у ишлашга рози бўлса, бу ҳимоянинг энг катта намунаси бўлур эди, кўхна Голлууд студияларининг бошига етган шу ҳимоячилик эмасмиди? Боз устига, оз бўлса-да, агар унга пул тўлаш керак бўлса, бу ҳолда бизни, шу жумладан сени маблағ билан таъминлаб турганларнинг пулини тўлаган бўлиб чиқамиз. Мен рост айтдим, Брюсселга боролмайман, сен ўзинг у ёққа бориб, масалани жойида ҳал қилиб келсанг бўлмайдими, дедим. Биласанми, у менга нима деб жавоб берди? Унинг пули йўқмиш, йўлкира ҳақиқа қарз бериб тур деб мендан сўраб ўтирибди-я! Қарзга! Мен пулимни охирги центигача фильмга сарфлаб бўлганман-ку. Шунда у бундай деди: аканг Рудольфдан пул олсанг бўлади-ку, эмиш. Мен унга шартта соясини сояларингга туширмайдиган қилиб қўяман, дедим. – Суратга олиш бошланиши яқинлашгани сайин Гретхен тезроқ гапирадиган бўлиб қолган, овоз эса баландроқ ва кескинроқ чиқадиغان бўлиб қолган эди. Яхшилик аломати эмас, ўйлади Рудольф, асаби ишдан чиқиши мумкин.

– Хўш, сен-чи? – сўради шунда Гретхен иккиланиб. – Европада қиладиغان ҳеч қандай ишинг йўқми?

– Йўқ, ишим йўқ. Бирмунча муддатга у ёқдан узоқроқ юрмоқчиман. Борди-ю, ўғлинг армияда қолиб кетса, бунинг нима ёмон жойи бор?

– Мендан кўра сенга кўпроқ аёнки, эртами-кечми навбатдаги уруш бошланади.

– Уруш бўлса уни на биз тўхтатиб қола оламиз, на сен, – деди Рудольф. – Шундай эмасми?

– Сенга айтиш осон, – эътироз билдирди Гретхен. – Сенинг қизинг бор. – Ва у гўшакни илиб қўйди.

Кейинги кўнғироқ қахрамон аёлнинг укаси роли – Гретхен Уэслини синаб кўрмоқчи бўлган роль хусусида бўлди. Сценарий бўйича бу хушрўй, ғамгин ва сурбет йигитча эди, дам-бадам акасининг ҳаяжонини совутиб туради, ҳар бир жумла охирида: “Бу ерда энди ҳеч нарса қилолмайсан”, – деб такрорлашни яхши кўрарди. Ёшига қараганда навкирон кўринадиган, кўп нарсага қобилятли бу йигит ҳаммани бирдай ёмон кўриши билан ўзини-ўзи барбод этарди, маҳаллий тайёрагоҳда ҳаммоллик қиларди, бўш кунларида ярим ҳаваскор футболда тўп сурарди ва учига чиққан

такасалтанглар ва каллакесарлар билан илакишиб юрарди. Гретхен, бу ролга Уэсли ҳатто ташки қиёфаси билан ҳам жуда мос келади, дерди. Бунинг устига Уэслидан ўйин маҳорати талаб этилмасди, Гретхен синовга чақирганларнинг бирортасидан кўнгли тўлмаётганди. У Уэслига бир неча марта хат ёзди, аммо барча хатлар Индианаполисдаги почтадан янги манзил кўрсатилмаган ҳолда қайтиб келаверди... Бундан чиқди, Уэсли қаердалигини Рудольф билмас экан-да. Рудольфнинг айтишича, Чикагодан қилинган кўнғироқдан кейин у Уэслидан ҳеч қанақа хат-хабар олмаган.

У синглисига Индианаполисда Уэслини ҳибсга олишга ордер берилганини гапириб ўтирмаганди, чунки Уэсли эртами-кечми ўзи пайдо бўлиб қолишига ишонарди. Гретхенга эса бу хабарнинг асло кераги йўқ эди. Қолаверса, Уэслидан актёр чиқишига Рудольфнинг кўзи етмасди. Борди-ю, у бошқалардан нимаси биландир ажралиб тургудек бўлса ҳам, бу ичидан отилиб чиққан ғзаб алангасини боса билишида намоён бўлардики, бу кино юлдуз бўлиш йўлининг асло порлоқ бўлмаслигидан дарак берарди. Умуман, Рудольф актёрлар жамоасига нисбатан ўзини жуда осмонда тутадиган олифталардан эди, ҳолбуки, у бу одатини ҳеч қачон сиртга чиқармасди. Ич-ичидан у актёрларни ўзига бино қўйган одамлар, улар каттароқ пул учун болалар ўйинини ҳам ўйнаб кетаверади-лар, деб ҳисобларди.

Телефон олдида турганча Рудольф Эленнинг пуфлама матрасдан кўтарилгани ва худди балериналардек эгилиб-чўзилиб мураккаб машқлар бажаришини томоша қиларди. Гўшакда қулоқни қоматга келтириб Гретхеннинг чийиллаган овози янграрди.

– Ҳозир бу ҳаммасидан ҳам жиддий. – Ҳар гал у бир хил гапларни айтарди, аммо Рудольф буни унга эслатишни эп билмасди. – Бугун эрталаб Эванс Кинселла кўнғироқ қилди – у кеча кечкурун Калифорниядан учиб келди. У фикридан қайтди ва “Масхарали таъмир”ини энди ўзи қўймоқчи. У бисотимда постановкага икки миллионим, прокатга имтиёзли ҳукуким ва бош ролга иккита актёрим бор, деяпти. У бизнинг барча харажатларимизнинг ўрнини тўлдиради экан, фильмга маблағ сарфлаганларга яна ўн фоиз тўларкан.

– Падарига лаънат, – деди Рудольф. – Сен унга нима деб жавоб қилдинг?

– Ўйлаб кўрай дедим. Биз унинг отелида ярим соатдан кейин кўришамиз.

– У билан гаплашиб, менга кўнғироқ қил. Хоҳласанг, дарҳол рад жавобини бериб қўя қол, аммо аввал мен билан гаплашмай туриб розилик берма. – Рудольф гўшакни илди. Икки ойдан кейинроқ ўн фоиз фойда, ўйлади у. Унча ёмон эмас. Аммо бу фикрдан у суюнмади. Элен ҳамон машқ қиларди. Гретхеннинг кўнғироғидан кейин қувват берадиган ва уйғотадиган тушликка иложи борица тезроқ ўтиришни хоҳлаб қолди.

Гретхен кунт билан бўянди, сочларини уриб-уриб пахмайтирди, ўзининг энг чиройли либосини танлади ва бир маҳаллар Эванс, “Сенга жуда мос экан”, деб мактаган “Фам” атирдан қалин қилиб сепди. Бу

ҳаракатларим учун Ида Коэн менинг пўстагимни қоқиши аниқ, ўйлади Гретхен, ахир олдинда турган учрашув ишчан руҳда ўтиши билан бирга ўзига етганча нохуш ҳам эди. Менинг ёшимда, ўйлади Гретхен, катта тошойнага ўзини солиб қарар экан, жозибадор бўлиш тобора қийинлашиб кетаверар экан. Сўнгги пайтларда унинг уйқуси яхши эмасди. У тез-тез уйку ҳапдориси ичар ва бу билиниб турарди. Ер ютиб кетмайдими бу Кинселлани! Шундай деб у атирдан яна бир пизиллатиб сепди ўзига.

Соқолини арчилган тухумдай қилиб қирган Эванс Парк-авенюдаги “Ри-женси” отелида жойлашган ўз хонасида унга мушток ўтирарди. У одатда Гретхенни шунчаки оддий қийимда кутиб олган бўлса-да, бу гал гал-стукли пиджакда эди. Афтидан, ўзининг бор жозибасини намоён этишга қарор қилган эди. У Гретхенни парижча усулда ўпди – аввал бир юзидан, кейин иккинчисидан, Гретхен эса баданидан чумоли ўрмалагандек ҳис этди ўзини. Ҳозир ўзининг танаси кўзига балодай кўриниб кетмоқда эди.

Апил-тапил жиҳозланган меҳмонхона бўлмасида улар билан бирга “Масхарали таъмир”нинг ёш муаллифи Ричард Сэнфорд ўтирарди. У ҳар доимгидек очиқ ёқали юнг кўйлак, куртка, жинси шим ва этикда эди. У ўзининг қашшоқлигини ва шароитларга нисбатан беғамлигини намойиш қилмоққа бел боғлаган эди. Қизик, деб ўйлади Гретхен, ўзининг учинчи фильмидан сўнг у Голливудда қанақа қийинаркин? Сэнфорд ёқимли йигит бўлиб, доим кулиб турарди; Гретхен билан муомалада у ўзини мудом дўстона тарзда тутиб, ҳурмат бажо келтирарди. Гарчи улар деярли ҳар куни кўришиб турсалар-да, у Эванс Кинселлани биламан деб бир оғиз айтгани йўқ. Фитна, Гретхеннинг ҳаёлидан лип этиб ўтди.

Аммо бугун Ричард Сэнфорднинг дўстоналигидан ном-нишон йўқ эди – бунинг Гретхен дарҳол пайқади. Ҳа, у Калифорнияда узоққа боради, бу Ричард Сэнфорд деганлари.

Ёш йигитлардан ўзингни нари тут, ўйлади Гретхен, уларга қарар экан. Гарчи ўттиз уч ёшида бошқа фильмлардан кўчириб ё ўғирлаб олавериб, драмада кўп нарсани ўрганган Эванс Кинселлани ёш йигит деб аташ жоиз эмасди. Мувозанат учун Ида Коэн ўзи билан бирга олиши керак эди, аммо бу кичкина вулқон ўша заҳоти уйғониб кетиши ҳеч гап эмасди. Бунинг устига Гретхен Кинселланинг қўнғироғи ҳақида Идага айтмаган эди. Айтиш қочиб кетмайди.

– Бирон нарса ичасанми? – Кинселла шишалар, стаканлар ва муз тартиб билан териб қўйилган столчага ишора қилди. Бу тоифадаги отелларда, эҳтимол, махсус официанти, ўз соҳасининг билимдони бўлса керак, у янги замонларда навбатдаги магнат кетганидан дарак берувчи телекс пайдо бўлиши билан номерга чопади-да, шишаларни териб қўяди, уларнинг миқдори ва сифати мазкур шахс маъмуриятдаги даражалар табелида айланиб вақтда қандай ўрин эгаллашига қатъий мос бўлиши керак. Гретхен хиёл ичқоралик билан Кинселланинг бари ўртача барлардан деб ўйлади. Кинселланинг охириги фильми касодга учради ва отель маъмурияти ўзининг махфий “*Almanach de Gotha*”¹да қайд этмай қолмади. – Биз ёш даҳомиз билан озгинадан отиб олдик. Бир хўплам-бир хўпламдан. Токи сенинг келишингга байрам қайфиятида бўлайлик, дедик. Хоним қайсисидан хоҳлайди?

¹ *Almanach de Gotha* – Европанинг барча қироллик ва унвондор, сулолалар ҳақида маълумот тўплами бўлиб, Германияда вақти-вақти билан чоп этиб борилган.

– Раҳмат, ҳеч қайсисидан, – жавоб берди Гретхен. – Ишлайдиган аёл учун сал эрталик қилади. – Гарчи ғазабдан ич-этини еб турган бўлса-да, у бу енгил ва хотиржам оҳангни сақлаб қолмоқчи эди. – Демак, ёш даҳо денг? – жилмайди у Сэнфордга қараб. – Кўриниб турибдики, Эванс сиз ҳақингиздаги фикрини ўзгартирибди.

– Мен сценарийни қайта ўқиб чикдим, холос, – шошиб деди Кинселла. – Биринчи мартасига мен, эҳтимол, уни ғоят ноқулай вақтда ўқиган бўлсам керак.

– Агар янглишмасам, – деди Гретхен ширин оҳангда, – сен ўшандаёқ сценарийни бир уюм ахлат дегандинг. – Бу гапни шундай мамнуният билан айтдики, Сэнфорд кип-қизариб кетди, стаканни қўйди ва кўзини Кинселлага тикди.

– Санъат одамлари хато қилмай қолмайди, Дик, – деди Кинселла. (Мана, гап қаёқда, энди Дик бўлибди-да, ўйлади Гретхен). – Бизни салкам парча-буриш қилиб ташлашмоқда. Кечир мени. – У Гретхенга ўгирилди ва зўраки жилмайди. – Бошқа барча сабаблар билан бир қаторда, бизнинг кичиккина кенгашимиз шу билан изоҳланадики, сценарийни муҳокама қилиб, унга айрим ўзгаришлар киритишга қарор қилдик – ўзгаришлар жиддийгина. Шундайми, Дик?

– Ҳа, – деди Сэнфорд. Унинг юзи ҳамон кип-қизил эди.

– Икки кун олдин, – унга мурожаат қилди Гретхен, – сиз менга айтган эдингизки, ишни бошлайверса бўлади деб. Сизлар битта сўзни ҳам ўзгартирмоқчи эмассизлар.

– Эванс мендан ўтган бир канча ўринларни кўрсатади, – деди Сэнфорд, қайсарлиги учун жазоланиши мумкинлигини тушунган бола товушида. Фитна, афтидан, кун ёки ҳафталар, балки ойлар олдин юзага келган.

– Кел, очик гаплашайлик, Гретхен, – деди Кинселла. – Постановкага икки миллион доллар сарфлаган ҳолда Сэнфорд сен унга таклиф қилганингдан уч барабар кўп олади. У бадавлат одам эмас, буни сен биласан. Унинг хотини ва боласи бор...

– Маэстро, – унинг сўзини бўлди Гретхен, – шу жойда скрипкада “tremolo” куйини чалиш таклиф этилади.

Кинселла унга ўқрайиб қараб қўйди.

– Камбағал бўлиш, хонадон учун ҳар ойда тўлов тўлаш учун ўлиб-тирилиб меҳнат қилиш кераклигини унутдингми, азизам? Сенинг бой аканг бор, нима ғаминг бор? Дикнинг эса бунақа валинесьмати йўқ.

– Менинг акам борлигини гапирмасанг яхши бўларди, Эванс. Бой ёки камбағал бўлса, бу билан нима ишларинг бор, Ричард... – у исмга урғу берди, – ундан кўра мен билан тузилган шартномангиз чўнтагингизда эканини эслаб қўйганингиз дуруст бўларди.

– Мен ҳам шуни гаплашмоқчи эдим, – деди Кинселла. У энди ўзини қўлга олган эди. – Мен сени ёки дугонанг Идани, анави яхудий Жанна д’Аркни фильмда иштирок этишдан мутлақо четлаштирмоқчи эмасман. Мен аввал-бошдаёқ сенга фильм директори бўлишингни таклиф қилгандим, молиявий қийинчиликлар авж паллага етган бир ҳолда, албатта. Идани эса монтаж бўйича режиссёрликка дегандим. Адолат деганлари бундан ортиқ бўладими? – Шундай деркан, табассумдан бутун чехраси ёришиб кетди.

– Менинг фикримча, Ричард, – деди Гретхен, – сизлар Эванс билан юз фоизга розисизлар, шундайми? Мен бу сўзларни ўз оғизларинг билан айтишингизни хоҳлардим. Сценарийингизни экранганча етказиб бориш учун куну тун мижжа қокмай ишлаган Ида Коэнни яхудий Жанна д'Арк деб атаганингизни эшитиш, шубҳасиз, сизга ёқимли бўлса керак?

– Йўқ, мен бунга қаршиман, – яна тутоқиб кетди Сэнфорд. – Аммо етти юз эллик мингдан кўра икки миллионга эга бўлиб, яхши фильм қилиш мумкин деган гапга қўшиламан. Ҳали мени ишлашга таклиф қилмаганингиздан фойдаланиб, сизга ростини айтаман, бу фильмни аёл киши қўйиши мумкинлиги хаёлимга ҳам келгани йўқ...

– Хўш, энди-чи?

– Хў-ўш... – у каловланиб қолди. – Биламан, сиз ақлли аёлсиз ва сизнинг катта тажрибангиз бор. Аммо режиссёр-постановкачиникидек эмас. Бу менинг биринчи фильмим, Гретхен, агар яхши фильмлар қўйган номдор режиссёр бўлса, яъни Эванс Кинселладай одам бўлганида, кўнглим хотиржам бўларди...

– Унинг номдорлигидан ахлат хиди анқийди, – унинг гапини кесди Гретхен. – Ким тушунса, ўшалар учун айтаяпман. Мендақалар учун, масалан. Борди-ю, у охириги фильмига ўхшатиб ўша руҳда яна битта фильм ишласа, Калифорнияда унга ҳатто камерани насияга беришмасди.

– Кўрдингми, Дик? – гапга аралашди Кинселла, – мен сенга уни энг оддий қасоскор аёлдай тутати ўзини демаганмидим? У ўзини иккинчи Станиславский деб ҳисобловчи режиссёрга эрга текканди. Мен унинг фильмларини кўрганман, аммо, борди-ю, кўрмаган бўлсам, бунда ҳам ҳеч нарса йўқотмаган бўлардим. У ўлиб кетгани боис, Гретхен тўғри келган одамдан, ҳар бир режиссёрдан ўз ҳақини довлашиб олмоқчи бўлади. Оқибатда йигирманчи асрнинг энг таниқли фоҳишасига айланди. Ҳатто уч метрли лангарчўп билан ҳам биронта эракни ўзига қаратиб ололмайдиган кампиршо Ида эса бу аёл режиссёрлар учун Санъат академияси мукофоти сари йўл очиб бериши жоиз деб унинг миясига қуйгани-қуйган.

– Ифлос, фосик! – унга ташланди Гретхен. – Биргина нарса учун, яъни сен сценарийсини ўша бир уюм ахлатга қиёс қилгандайин фильмни қандай ахлат уюмига айлантиришингни кўрмоқ учун ҳаммасининг баҳридан ўтиб, сенга тупуриш керак эди.

– Мен уни ёллаганимда, – давом этди Кинселла, ўзини бутунлай йўқотиб, – бир ошнам менга ҳеч қачон бойларни ёллама деб айтганди. Айникса, бой хотинни. Ва ҳаргиз у билан ётма. Борди-ю, сен бошқаларга бурилиб қарайдиган бўлсанг, у сени икки дунёда ҳам кечирмайди. Йўқол бу ердан, хой, қанжиқ, – жиғибийрони чиқиб деди Кинселла. – Мен олдинга премьерара куни келаман ва мириқиб куламан.

– Гретхен... – ачинганнамо гап бошлади Сэнфорд. Унинг киёфасида кўрқув бор эди, у, эҳтимол, қачонлардир ёзув машинкасига ўтирганидан пушаймон эди. – Илтимос...

– Ричард, – хотиржам оҳангда деди Гретхен, ўзини фавкулудда пок ва эркин ҳис қилганча, – бизлар суратга олишни бошлаб юборганимизда, ўзингиз хоҳлаганча иш тутаверасиз: хоҳласангиз – келинг, хоҳламасангиз – кераги йўқ. Яхши қолинглар, йигитлар, – деди у гуллар, шишалар ва ёвузликка тўла меҳмонхона бўлмасидан виқор ила чиқиб кетаркан.

Лифтда у ҳам йиғлар, ҳам куларди, ёнида турган одамларга парво қилмасди. “Шошмай тур, ҳали мен буларнинг ҳаммасини Идага айтаман!” – ўйлади у.

Кўчада эса катъий аҳд қилди: ҳеч қанақа йигит-пигитни билмайди. Ҳозирдан бошлаб ва бундан кейин, борди-ю у битта-яримта эракни танлайдиган бўлса, у Гретхендан катта бўлади, ундан миннатдор бўлади, мендан миннатдор бўл демайди. У, албатта, Ида Коэн нима дейишини билмайди, аммо бу уни кўпда ташвишга солмайди.

* * *

Улар столда ўтиришар ва Элен пиширган тушлик – моллюскали шўрва-пюре ва иссиқ бўлка нонни туширишарди.

– Бизни кузатиб борадиган одам учун овқат пишириш маза-да, – деди Элен ва шу аснода эшик қўнғироғи янгради. Элен сўкинди.

Усиз ҳам Гретхеннинг телефон қўнғироғи тушликни бир неча бор бўлган эди, у ўн беш дақиқа давомида Рудольфга Кинселла билан эрталабки учрашув ҳақида ҳикоя қилди. Акаси унинг ҳаракатларини маъқуллашига у шубҳа қилмасди. Аммо бахтга қарши Рудольф Гретхен ўйлаганчалик ҳаяжонга тушмади.

Энди эса эшик қўнғироғи. Рудольф жойидан турди-да, эшикни очгани кетди.

Унинг рўпарасида океанда акс этган сентябрь куёши нурларига чулганганча дид билан кийинган, фланель шим ва спорт пиджагида Уэсли турарди. У соқолини олдириб, сочини силлиқ қилиб тараганди, бироз озибди – ёноклари бўртиб турарди, у ҳар доимгидек ҳорғин кўринар ва кўзлари сирли боқарди.

– Салом, Уэсли, – деди Рудольф. – Эртами ё кечми, албатта келишингни билардим. Яхши меҳмон – ош устига, қани, бу ёққа юр.

4

Жоржнинг столида бомба соат ускунасини авайлаб йиғаетганини Билли кизиқиш билан кузатиб турар эди. Аслида Жоржни ҳечам Жорж деб аташмасди ва бу Биллига яхши маълум эди. Жорж Хейди деб чақирадиган Моника столнинг нариги томонида турар эди. Иш чироғидан таралаётган ёрқин нурнинг тепа томонидаги унинг чехраси сояда қолиб кетганди.

– Диққат билан кузатаяпсанми, Жон? – сўради Жорж инглизчалаб кучли испан лаҳжасида, Биллига қараб қўяркан.

Унга Жон исмини гуруҳдагилар берган, Моника ҳам гуруҳ аъзолари хузурида уни шундай деб чақирарди. Булар ҳаммаси унга сирли жамиятлар ўйинини эсга соларди, бу ўйинни у Гринич-Виллиждаги ўз мактаби ҳовлисида ўйнардди. Фақат ҳозир бу ўйинни болалар билан ўйнамаётганди. Биргина табассум, ўйлади у, ва улар мени ўлдирадилар.

Жорж ва Моника-Хейдининг бошқа ўртоқларидан у фақат икки нафарини учратиб турарди, аммо мана шу туш пайтида Брюсселнинг Жорж бомба йиққан харобазор туманидаги мўъжазгина хонада улар йўқ эди. Билли Жоржни ҳеч қачон бир жойда икки марта кўрмаганди. Суҳбатдаги айрим сўзлардан у шундай хулоса чиқардики, энди ўзи

аъзоси бўлган шунга ўхшаш гуруҳлар Европанинг бошқа шаҳарларида ҳам мавжуд, аммо улар қаерда жойлашган ва нима иш қилишади, бу ҳақда у ҳозирча ҳеч қандай маълумотга эга эмас. Ўз хавфсизлигини ўйлаб, у ўзига хабар қилишганидан кўпроқ нарса билишга у қадар интилмаганига қарамай, унга бир нарса тинчлик бермасди, яъни, унга нисбатан ишда ўзини кўрсатолмайдигандек ва қарийб чет одамлар ишончини қозонолмаётгандек муносабатда бўлишар эди. Ҳолбуки у уларга икки марта гаражидан машина бериб турганди, Жорж Амстердамдаги испан сайёҳлик агентлигига бомба қўйганди, ҳатто ўзи рулда ўтирган эди. Жорж ва Моника яна қандай кўпоровчилик ишларида иштирок этганини билмасди, аммо рўзномаларда Брюсселдаги Америка банки бўлимида ва “Олимпик эйруэйз” компанияси биноси ёнида портлаш рўй бергани тўғрисида ўқиганди.

– Ҳўш, агар зарурат туғилиб қолса, ўзинг буларни тўплай олармидинг? – сўради ундан Жорж.

– Қўлимдан келса керак.

– Унда маъқул, – деди Жорж. Бу қорачадан келган, ўрта бўйли, масъум кўзлари ғамгин боқувчи, ҳаракатлари бир маромдаги ўспирин бўлиб, ҳар доим паст овозда гапирганидан жуда ювош кўринарди. Ўзини тошойнага солиб кулар экан, Билли уни ҳам хатарли одамлар сирасига қўшиб қўйса, қалай бўларкин деб ўйлади.

Моникани олиб қаранг – бутунлай бошқа гап. Унинг сочлари доим тўзғиб юради, кўзлари, айниқса жаҳли чиққанида ёниб кетади. Лекин Жорж Моника билан туради, ундан кўрқади ва олдингидан ортиқроқ севади. Моника унга армияда яна бир муддатга қол деб амр қилди. Лекин у армиядан мана бундай тўйиб кетдим деб айтган эди. Моника унга шердай ташланди ва бу буйруқ, таклиф эмас, агар менга кулок солмайдиган бўлсанг сени ташлаб кетаман, деди.

– Келаси сафар, – давом этди Жорж, – шунчаки алимент учун синаб кўргани ўзим сенга рухсат бераман.

Жорж яна ишга киришиб кетди, унинг ингичка жажжи қўлчалари симлар устидан аста ўрмалай кетди. На Жорж, на Моника Биллига бу бомбадан қаерда, қачон ва нима мақсадда фойдаланиш кўзда тутилганини айтмаганди, у эса энди сўрашдан маъно йўқлигини билдирди.

– Ана, бўлди, – деди Жорж. – Бомба тайёр. Соат ускунали ва детонаторли ихчам пластик бомба чирокнинг ўткир ёғдуси остида столда жимгина ётарди. – Бугунги дарсимиз тугади. Сен энди боравер, Жон, Хейди эса ёнимда бўлиб туради. Автобусга чоп ва уйингдан қарама-қарши томонга қараб сур. Саккиз бекатни босиб ўтгач, автобусдан чиқ, яна уч маҳаллани яёв юриб ўт, кейин такси тут. Ҳайдовчига “Амиго” отели манзилени бер. Отелга кир. Барда ичиб ол. Шундан кейин эса яёв уйга йўқол.

– Яхши, Жорж, – деди Билли. Унинг Жорж билан суҳбатигади иштироки шу билан чеклана қолди. – Кечки овқатга келасанми? – сўради у Моникадан.

– Бу ёш Жоржга боғлиқ.

– Жорж?

– Эсингда бўлсин, – таъкидлади Жорж, – ҳеч бўлмаганда “Амиго” отелида ўн дақиқа бўлишинг керак.

– Яхши, Жорж, – деди Билли.

Унинг уйидан қарама-қарши томонга кетиб бораётган, кечлик овқат қилгани харидлари билан уйга ошиқаётган аёллар, мактабдан қайтаётган болалар, окшом рўзномаларига муккасидан кетган қариялар куршовидаги автобусда ўтирар экан, у ўзича мийиғида кулди. Улар шаҳарнинг мўъжаз кўчаларидан бирида бу ўрта бўйли, одми, тўқ рангли костюм кийган ёкимтой ёш америкалик нима билан машғул эканлигини билишмайди... Гарчи бомбани йиққан Жоржнинг ишини кузатар экан, у хотиржам кўринишга ҳаракат қилса-да, ҳаяжонидан юраги дук-дук уриб кетди. Энди эса ўзига келиб, шалоғи чиққан автобусда уни қуршаб турган кундалик ҳаётга совуқ кўз солар экан, у, ҳар қалай, бу сезгини бошқа сўз – лаззат билан алиштирган бўларди. У Амстердамда бу ғалати туйғуни бошдан ўтказиб улгургани, ўшанда сайёҳлик агентлигини ортда қолдиргач, боши оққан томонга учиб кетган ва олти маҳалла нарига етганда олисдан портлаш овози қулоғига чалинганди.

Моникадан фарқли ўлароқ у мавжуд тузумнинг мустаҳкам эмаслигига ишонмасди ва гоҳ у, гоҳ бу жойда тасодикий бомбанинг портлаши унинг бошига етади деб билмасди, у ҳеч бўлмаганда энди ўзининг бу жирканч, ғайриинсоний машинада бор-йўғи арзимаган, омонат турган мурват деб ҳис этмасди. Унинг хатти-ҳаракатлари ўрганилди, нуфузли шахслар унинг ким, мақсади нима ва у навбатдаги зарбани қаерда беришини англашга уринди. Энди у куролдош ўртоқларининг нафратига мийиғида кулиб қўя қоларди, улар уни полковникнинг эркатои дерди, – бу кинояли табассум унга янада кўпроқ лаззат бағишларди, улар унинг аслида нима иш билан шуғулланишини тасаввурларига ҳам келтира олмайди. У бир чақага қиммат одам деб айтганида, Моника ҳам хато қилаётганини тан олишга тўғри келганди. Пировардида, улар унинг қўлига курол тутқазадилар ва ўлдиришга амр этадилар. У ҳам ўлдиради. Эртаси куни эса тонгги рўзномаларни ўқиб ва ич-ичидан ғурурланганча индамай хизмат жойига келиб тураверади. Моника ва Жорж ҳам, уларнинг арвоҳсифат ҳамтовоклари ҳам қачон бўлмасин ўзларининг ҳаёлий мақсадларига етишларига ишонмасди. Аммо бу ҳам муҳими эмас. Энди у оқим бўйлаб сузмаётганди, бир тўғрам нон топиш учун “хўп бўлади, сэр!” деб туришга мажбур аскар ҳаётининг кундалик икир-чикирларига боғлиқ эмасди. Энди унинг ўзи қисмат, мой шимдирилиб, тез аланга оладиган резина ип, нимагадир арзийдиган инсонга айланган эди.

Автобус ҳамон шитоб билан кетиб борар, Билли эса бекатларни санашда давом этарди. Саккизинчи бекатда у кабинадан чиқди. Жорж унга амр қилганидек тўғри келган ўткинчига кулиб салом берганча яна уч маҳаллани яёв тез юриб ўтди. Учинчи маҳалла муюлишида худди олдиндан кимдир унга деб тайёрлаб қўйгандек бир такси турарди. У орқа ўриндикка ястаниб ўтирди-да, “Амиго” отелигача бамайлихотир етиб келди.

Моника кириб келганида Билли нимқоронғи барда ўтирарди, у ерда бурчакдаги столда ўтирган икки малласочдан бошқа ҳеч ким йўқ эди, булар ҳам пивоҳўрликни тугатиш арафасида эди.

Моника қўшни курсичадан жой олди ва музли ароқ буюрди.

– Мен ўзимда одамлар билан иноқлашишга эҳтиёж сезмаяпман.

– Сен Моникамисан ёки Хейдими?

– Жим бўл.

– Сен одамлар билан иноқлашиш дединг. Аммо қошки гапинг тўғри бўлса. Сени мен йўриқномани бажардимми, йўқми, текширгани юборишган.

– Бу ерда ҳамма инглизчани билади, – шивирлаб деди Моника. – Об-ҳаво ҳақида гапир.

– Об-ҳаво ҳақида, – такрорлади Билли. – Бугун кундузи анча илиқ эди, нима дединг?

– Анча илиқ эди. – Бармен унинг олдига стакан қўйди ва Моника унга жилмайиб қўйди.

– Борди-ю, мени Америкага қайтариб юборишса, сен нима қилардинг? – Билли ичида озгина пиво қолган кружкани қўллари орасида айлантирди.

– Сени бирор ёққа ўтказишяптими? – хушёр тортиб деди Моника. – Сен мендан бир нарсани яширмаяпсанми?

– Ҳе, йўқ. Фақат полковнигим кейинги вақтда инжиқ бўлиб қолган. У бу ерда узок қолиб кетди. Бундан ташқари, армияда ҳеч қачон, ҳеч нарсани олдиндан билиб бўлмайди...

– Алоқалардан фойдаланиб қол, – деди жувон. – Германия-перманиягами бориб ишга кир.

– Бу айтишга осон, – эътироз билдирди Билли.

– Аммо қилса бўлади, – деди Моника қатъий. – Сен ўзинг ҳам буни мендан яхши биласан.

– Шундай бўлса-да, – давом этди Билли, – сен менинг саволимга жавоб бермадинг. Унда сен нима қиласан?

Жувон елка қисди.

– Бу кўп нарсаларга боғлиқ.

– Нимага?

– Айтдим-ку, кўп нарсаларга деб. Сени қаерга юборишларига, бу ерда нима иш қилишингга. Менинг қаерда керак бўлишимга.

– Севги-чи, у нима бўлади?

– Ҳеч нима бўлмайди.

– Аҳмоқона саволга, аҳмоқона жавоб, – кулиб қўйди Билли.

– Бундан ҳам муҳим нарсалар бор, Жон, – деди жувон унинг янги исмини хиёл масҳараомуз таъкидлаб. – Биз ўзимизнинг биринчи галдаги вазифаларимизни асло унутмаслигимиз керак, тўғрими?

– Тўғри бўлганда-чи. – У яна бир кружка пиво буюрди. – Ҳойнаҳой, келаси ҳафтада мен Парижга кетсам керак.

Жувон унга яна диққат билан разм солди.

– Ҳойнаҳойми? Ёки аниқми?

– Қарийб аник. Полковник боришим керак деяпти, модомики, у борар экан, мени ҳам ўзи билан олиб кетади.

– Бундай нарсалар ҳақида менга олдиндан айтишни қачон ўрганасан, – деди жувон.

– Мен ўзим бугун эрталаб билдим.

– Анигини билган заҳотинг менга хабар қил. Хўпми?

– Илтимос, мен билан рота командиридай гаплашма, Худо хайрингни берсин!

Унинг танбеҳини Моника бир кулоғи билан эшитиб, иккинчи кулоғидан чиқариб юборди.

– Мен бекорга айтмаяпман бу гапни. Келаси ҳафтада Парижга бир пакетни етказиш керак. Қанақа самолётда учасан, оддийсидами?

– Йўқ. Ҳарбий самолётда. Бошлиқ Версалга аллақандай тадбирга бораяпти.

– Жуда соз.

– Бу пакетда нима бўлади?

– Вақти соати билан билаверасан.

Билли чуқур нафас олди-да, яна пиво ичди.

– Мен ҳар доим ёкимли, камсукум ва соддадил қизларга бефарқ бўлиб келганман.

– Мен сенга шунақасидан топишга ҳаракат қиламан – беш-олти йилда.

Билли маънос бош ирғади. Бурчакда ўтирган икки малласоч энди баланд овозда гаплашарди – ҳойнаҳой баҳслаша бошлашди.

– Бу ивритми? – сўради Билли.

Моника кулоқ тутди.

– Йўқ, финча.

– Нима, бу тиллар бир-бирига яқинми – иврит ва финча?

– Йўқ, ўхшаш эмас. – Жувон кулиб қўйди ва унинг юзидан ўпди. Билли у энди Хейди эмас, Моника эканини англади.

Шундай қилиб, – деди йигит, – иш куни тугади.

– Бугунга, ҳа.

– Бугунга, – деди у ва пивони охиригача сипқорди. – Биласанми, мен нимани хоҳлаётувдим?

– Нимани?

– Уйга қайтишни ва сен билан тўшакда ётишни.

– Оҳ азизим, – деди Моника нозланиб, – бу қанақа гап бўлди?

– Тушликдан кейинги фаолият натижасида кўнглим ишқий ўйинни тусаб қолди.

Жувон кулиб қўйди ва пичирлаб деди:

– Менинг ҳам. Ҳисоб-китоб қил-да, кетдик.

Улар ўз уйларига етиб борганда, бутундай қоронғи тушганди. Ортларидан кузатишмаётганини билиш учун улар муюлишда тўхтадилар. Зоғ ҳам учмаётганди, чоғи. Улар Биллининг уйи жойлашган томондан эмас, балки унинг қарама-қарши томонидан аста юриб ўтдилар. Биллининг уйи олдида кимдир турар ва сигарета чекарди. Ёмғир ҳамон шивалаб ёғарди ва ҳалиги одам шляпасини манглайигача бостириб кийиб олганди. Қоронғиликда улар бу одамни илгари кўришганми, йўкми, аниқлаш қийин эди.

– Тўхтама, – аста деди Моника.

Улар уй ёнидан юриб, муюлиш ортига ўтишди ва қахвахонага кирдилар. Биллининг яна пивоҳўрлик қилгиси келаётганди, Моника эса иккита қахва буюрди.

Ўн беш дақиқаларда улар қахвахонадан чиқдилар. Номаялум киши ўша-ўша туриб, сигарета чекади.

– Сен боравер, – деди Моника. – Мен эса унинг олдидан юриб ўтиб, юқорига чиқаман. Агар ҳаммаси жойида бўлса, мен чирокни ёқаман ва сен кириб келасан.

Билли бош ирғади, бамисоли хайрлашаётгандек жувоннинг юзидан ўпди ва йўлида давом этди. Муюлишга етганда, у атрофга кўз югуртирди. Уста таваккалчи, ўйлади у. Доимий шубҳаланишлар. Нотаниш кимса ҳамон уй олдида турар, аммо Моника ғойиб бўлганди. Билли яна қахвахонага кирди-да, Моника унга тақиқлаб қўйган пиводан ичди. Қахвахонадан чиқди-да, у тезгина ўзининг кўчасига бурилди. Хонадонда чирок ёниқ эди. Тўхтамасдан ва бошини эгиб, у нотаниш одам турган нарига томонга юриб ўтди ва чўнтагидан калитни олганча зинадан кўтарила бошлади.

– Салом, Билли, – деди нотаниш киши.

– Эй Худо! Отам! – таажжубдан у калитни тушириб юборди, уни ердан олиш учун баравар эгилганларида манглайларини тўкнаштириб олишга сал қолди. Иккаласи ҳам қулиб юборди. Ота унга калитни берди ва улар бир-бирларини кучокладилар. Билли болалик чоғидан буён отасига ҳамроҳ бўлган ароқ ҳидини туймаганидан таажжубланди.

– Қани, кетдик, – деди Билли. – Неча соатдан бери бу ерда турибсиз?

– Икки соатча бўлди-ёв.

– Роса ивиб кетгандирсиз?

– Бу ёғини қўявер, – деди Эббот. – Қайтанга баъзи одамлар ҳақида ўйлашимга баҳона бўлди.

– Кетдик юқорига, – деди Билли, подъезд эшигини итариб очаркан. – Ҳм-м... фақат биласизми, ота, бу ерда икковимиздан бошқа яна битта одам бор – бир қиз, – қўшимча қилди у, зинадан отасини ортда қолдириб илгарилар экан.

– Қаттиқ сўзлар айтиб юборишдан ўзимни тийишга ҳаракат қиламан, – жавоб берди Эббот.

Билли эшикни очди, улар тангу тор даҳлизга киришди ва у ҳўл ёмғирпўшни ечишда отасига қарашиб юборди. Эббот шляпасини олганида Биллининг кўзи отасининг оқ оралаган сочи ва шишинқираган, сарғиш юзига тушди. У отасининг капитан либосида тушган фотосуратини эслади. Хушрўй ёш йигит, сочи қоп-қора, юзи буғдойранг, қандайдир қизикроқ латифадан қулиб турибди. Энди ўша хушрўйликдан асар ҳам қолмаган. Озиб, бир сиқим бўлиб қолган, қорни осилиб тушган. Унинг ёшига етганда ҳечам бу аҳволга тушмайман, кўнглидан ўтказди Билли, отасини ичкарига қўйиб юборар экан.

Мўъжазгина, ивирсиқ хонада Моника китоб ўқиб ўтирарди. У супур-сидир қилиб жонини қойитмас, қўлини совуқ сувга ургиси келмасди. Иккита эркакка кўзи тушиб, у ўрнидан турди.

– Моника, – деди Билли, – бу менинг отам.

Моника жилмайди, кўзлари севинчдан чакнаб кетди, чехраси гул-гул очилди. Бир сонияда кайфиятини ўзгартирди, ўйлади Билли, Мониканинг Эббот билан қўл бериб кўришишини кўриб.

– Хуш келибсиз, сэр, – деди жувон.

– Сизларнинг подъездга кириб кетаётганларингни кўриб турган эдим, – деди Эббот. – Сизлар менга ғалати қараб қўйдиларинг.

– Моника ҳар доим эркакларга шунақа ғалати қарайди, – гап қотди Билли. – Ўтиринг, дада. Бирон нарсасизми?

– Шунча интизорликдан кейин қиттак олсак ёмон бўлмасди. – Эббот кўллари ишқалади ва елкаларини қисиб олди.

– Мен ҳозир стакан ва муз олиб қиламан, – деди Моника ва ошхонага чиқиб кетди.

– Шинамгина экан, – деди Эббот ҳавас билан хонага кўз югуртираркан.

– Армияда ёмон яшамаяпсан, чоғи, а, Билли?

– Чидаса бўлади.

– Бу вақтинчагами ё доимийгами? – Эббот ошхона томон имо қилди.

– Вақтинча-доимийга.

Эббот кулиб қўйди ва оқ оралаган сочи-ю, қаримсиқ афтига қарамай, бирданига бамисоли ёшариб кетди.

– Эбботлар хонадонидagi асрий муаммо.

– Брюсселга сизни қандай шамол учуриб келди, дада?

– Баъзи бир нарсаларни билиб олишим керак. – Эббот ўғлига ўйчан қараб қўйди. – Бу ҳақда кейин гаплашайлик, майлими?

– Албатта.

– Ёш хоним нима иш қилади?

– У НАТОда таржимон, – деди Билли. Моника сармоядорлик тизимини йўқ қилиш мақсадида фитна уюштираётгани ва яқинда Гамбургда бир ҳакамнинг ўлдирилишида қатнашганини сўзлаб беришни эп билмади.

Моника учта стакан, муз ва бир шиша шотланд мусалласи кўтариб келди. Билли отасининг шишага суқ билан қараётганини кўрди.

– Менга, илтимос, озгина, – деди Эббот. – Океан устидан учиб ўтиш ва яна Брюссель бўйлаб алаканинг итидай санкиш шунақанги жонимни олдики, худди бир неча ҳафтадан буён ухламагандайман.

Моникадан стаканни олаётганда отасининг кўли қалтираётганини Билли кўриб турди. Бумиктигина одамга азбаройи ачинганидан Биллининг юраги бир тутам бўлди, отаси ҳақида билгани шуки, одамгарчиликда ҳам, ўзига ишонишда ҳам унинг олдида тушадиган йўқ.

– Оталар ва фарзандлар учун, – Эббот стаканни кўтарди. У ғамгин жилмайди ва стакандаги музни айлантирди, аммо ичишга шошилмади. – Кўришмаганимизга неча йил бўлди?

– Олти, балки, етти...

– Анчагина, а? Мен сизларни сийқаси чиққан гапларни тинглаш заруратидан халос этаман. – У стакандан вискини секин симирди ва чуқур, миннатдорона хўрсинди. – Бу йиллар сенга билинмайди, Билли, кўринишинг михдай.

– Мен теннисни кўп ўйнайман.

– Жуда соз. Афсус ила икром бўлишга мажбурманки, сўнгги вақтларда мен теннис ўйнамай қўйдим... – У яна стакандан бир хўплади. – Бу менинг хатом. Оғирликнинг турли даражаси. – У худди кўзойнагини йўкотиб

қўйган одамдай Биллига кўзларини қисиб қаради. – Сен ўзгарибсан. Бу табиий. Балоғатга етибсан десам тўғри бўлади. Юзингда куч пайдо бўлибди, яна бошқа-бошқа аломатлар. Ғоят жозибадорсан, сиз нима дейсиз, Моника?

– Ўртача, – кулди Моника.

– Болалигида у жуда ёқимтой эди, – деди Эббот, – фақат ўта жиддий эди. Афсус, болаликдаги суратларини олиб келмабман-да. Яқиндан танишиб олганимиздан кейин мен сизни четга оламан-да, унинг отаси ҳақида фикри қанақалигини айтиб беришингизни илтимос қиламан. Шунчаки кизиқ. Оталарга ҳар доим ўғиллари улар тўғрисида ёмон ўйлайдигандек кўринади. Бу ҳам оталарнинг қисмати.

– Билли ҳар доим сиз тўғрингизда яхши гапларни гапирди, – деди Моника.

– Қиз ўртоғинг садоқатлигина экан, Билли. Ҳозир айтганимдек, одамлар хато қилишга мойил ва бунинг учун улар чексиз имкониятларга эга. – У вискидан яна бир хўплади. – Билишимча, Моника, сиз ўғлимни яхши кўриб қолгансиз.

– Шунақа деса ҳам бўлади, – эҳтиёткорона жавоб берди Моника. Билли отаси жувонда яхши таассурот қолдирмаганини кўриб турарди.

– У, шубҳасиз, сизга армияда яна бир муддат қолмоқчи бўлганини айтгандир? – Эббот яна стаканни айлантирди.

– Айтганди.

Э-ха, ўйлади Билли, мана уни Брюсселга нима олиб келган.

– Америка армияси – бу олийжаноб ва керакли ташкилот, – деди Эббот, – агар хотирам панд бермаса, мен ҳам қачонлардир хизмат қилган эдим. Унинг мана шундай керакли ва олийжаноб ташкилот сафида яна бир муддатга қолиш ниятини маъқуллайсизми?

– Бу унинг шахсий иши, – бош тортганнамо жавоб берди Моника. – Бунинг учун унда ўз сабаблари борлигига шубҳам йўқ.

– Ўғлининг кўнглига бепарво бўлмаган ота ҳуқуқидан фойдаланиб, мен сиз билан ҳам бироз қизиксам, Моника, ўйлайманки, сизга малол келмайди...

– Ҳечам малол келмайди, мистер Эббот. Билли мен ҳақимда ҳамма нарсани билади, тўғрими, Билли?

– Ундан ҳам кўпроқ, – мийғида кулди Билли, суҳбат қандайдир мутлақо кераксиз ўзанга кириб бораётганини ҳис этиб.

– Шунақа, – давом этди Эббот, – мен қизиксиниб қарайдиган бўлсам... назаримда, сизнинг сўзларингизда жиндеккина шевани сездим... айтингчи, сиз қаерликсиз? Яъни, қаерда таваллуд топгансиз?

– Германияликман. Мюнхенда туғилганман.

– Ҳа-а, Мюнхен. Бир гал Мюнхенни бомбардимон қилган самолётда бўлишимга тўғри келган. Бахтингизга сизлар шунчалик ёш бўлгансизларки, ўшанда бу ажойиб шаҳарда бўлмагансизлар. Бу воқеа қирқ бешинчи йил бошида рўй берганди.

– Мен қирқ тўртинчи йилда туғилганман.

– Узр сўрайман, – деди Эббот.

– Бу воқеалар хотирамда қолмаган, – қисқа жавоб берди жувон.

– “Хотирамда қолмаган” дейиш имкониятига эга бўлмоқ қандай яхши.

– Дадажон, – суҳбатга аралашди Билли, – уруш аллақачон тутаган.

– Ҳамма шундай дейди. – Эббот вискидан аста яна бир ҳўплади. – Ҳойнаҳой, бу тўғри бўлса керак.

– Билли, – деди Моника, ичиб тугатилмаган стаканни столга қўяркан, – сен ва мафтункор отанг мени кечирасиз деган умиддаман. Мен бормасам бўлмайди. Муҳим учрашувим бор эди...

Эббот бироз қийинчилик билан бўлса-да, одоб билан кўтарилди – боддан азият чекувчи қария эрталаб тўшакдан ана шундай туради.

– Умид қиламанки, кечлик овқатни биргаликда тановул қилиш шарафига муяссар қиласиз.

– Афсуски, йўқ, мистер Эббот. Бугун окшом бандман.

– Бугун бўлиши шарт эмас...

– Албатта, – деди Моника.

Билли у билан бирга даҳлизга чикди ва ёмғирпўшини узатди. Жувон чигал сочлари устидан шарфни ташлади.

– Ҳали қайтарсан? – шивирлади Билли.

– Қайтмасам керак. Отангга кулоқ солма, бўлмаса у сени айнитади. Унинг нимага келганини биласан-ку.

– Биламан, ташвишланма. Ҳа, истаган вақтда қайтавер. Гижинглаган тойчоқдай бўлиб туришга ваъда бераман.

Жувон кулиб қўйди, унинг юзидан ўпди ва эшик ёпилди. Йигит унсиз хўрсинди, ўзини табассум қилганга солиб яна меҳмонхона бўлмасига йўл олди. Ота ўзига виски қуярди – бу гал стаканни лиммо-лим тўлдирди.

– Ғалати қиз экан, – деди Эббот. Вискига сода солиб қўзғатаётганида қўли ортиқ қалтирамаётганди. – У ҳеч сочини тараганми?

– Бунақа нарсалар уни қизиқтирмайди.

– Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, – деди Эббот, яна оромкурсига жойлашаркан. – Мен унга ишонмайман.

– Қўйсангиз-чи, дада. Сиз уни кўрганингизга ўн дақиқагина бўлди. Нимага? У немис қизи бўлганиданми?

– Ҳечам унақа эмас. Мен жуда кўп яхши немисларни биламан, – деди Эббот. – Мен шундай деяпман, чунки шундай дейиш удумга кирган, ҳолбуки бу нотўғри бўлса ҳам. Мен ҳеч қанақа немис-немисларни билмайман ва уларни яхши ҳам, ёмон ҳам демайман. Бироқ немис аёлларига бир бошқача кўз билан қарайман ва уларни немисларнинг ўзидан яхши биламан. У ичкарига қираётганимда, менга шунақанги ғалати қарадики, нима қилишини билмай қолдим.

– Ие, менга ҳеч қачон ғалати қараш қилмаганди-ку.

– Қилмаса қилмагандир. – Эббот ўғлига синовчан қараб қўйди. – Афсуски, бўйинг онанг билан эмас, мен билан тенг, бироқ бу ўзингни тутишинг билан, эҳтимол, аёлларни озмунча ўзингга тортмасанг керак.

– Мен ўзим боримда улар ҳаммасини яширишади, – деди Билли.

– Камтарлигингга беш кетаман-да, аммо, – кулди Эббот. – Мен сендайлигимда камтарлик нималигини билмасдим. Онанг хат ёзиб турадими сенга?

– Ёзади. Мени армияда яна бир муддатга қолиш ниятимни унга айтганингиздан кейин у менга битта хат ёзди. Бунақа қалин алоқани қўллашингизни билмагандим.

– Сен менинг ўғлим бўлганингдек, – деди Эббот ва унинг юзи жиддий тортди, – унинг ҳам ўғлисан. Сизлар ҳаддан ташқари кўп нарсани унутиб

юборишингизга қарамай, биз бу нарсани унутишимиз асло мумкин эмас. – У вискидан оғзини тўлдириб ҳўплади.

– Илтимос, дада, бугун камрок ичинг.

Эббот стаканга ўйчан қараб колди. Бирмунча вақтгача улар жим ўтиришди ва сукунат ичида Биллини қулоғига отасининг баланд, нотекис овози чалинди.

– Кечир мени, Билли, – деди Эббот. – Айтганларинг учун сендан жаҳлим чиқмайди. Мутлако тескариси. Бу ғамхўр ва яхши ўғилнинг сўзлари. Менинг соғлиғимдан ташвишланганинг юрагимни тўлқинлатиб юборди. Борди-ю, жаҳлим чиқса, ўзимдан чиқади. – Унинг овозида аччиқ оҳанг янгради. – Ўғлим катта ва эҳтимолки, тузатиб бўлмас хатога йўл қўймоқчи бўлаяпти. Мен Чикагодан Брюсселгача саёҳатимга бир-икки доллар қарз бериб туришга ундайдиган дунёдаги ягона бир одамдан пул қарз олдим. Бу ерга келганим сабаби, сени... хўш... фикрингни ўзгартиришга кўндириш эди. Қарорингни ўзгартиришинг мумкин бўлган сабабларни излайвериб, бугун куни билан санқидим. Мен ўзимни тута олдим ва океан устидан ошиб ўтаётганимизда оғзимга бир ҳўплам ҳам ичкилик олмадим, чунки сенинг олдинда энг яхши аҳволда пайдо бўлай дедим-да. – У лабини буриб жилмайди. – Хўш, мен нима қиламан? Ўз ўғлимни, сен тўғри таъкидлаганингдек, мен умуман билмайдиган бир киз туфайли ўзимга қарши қайрайман, фақат шунинг учунки, подъезд олдида у менга ғалати қараш килди. Шу десанг, Вилли Эбботники яна қўзиб колди. – У туйкус ўрнидан турди. – Кетдик, овқатланамиз. Токи меҳмонхонага олиб бориб қўймагунингча бошқа бир томчи ҳам отмасликка сўз бераман. Эртага мактагулик аҳволда бўлмаслигим аниқ, аммо хушёр бўлишга сўз бераман. Ҳожатхоналаринг қаерда? Мен минг йилча ёмғир остида турдим, ковуғим ана-мана ёрилиб кетай деяпти. Сени деб ва Қўшма Штатлар армияси деб кўчада ҳожатимни чиқаролмадим, мени Брюсселнинг ҳурматли бюргерларини беҳурмат қилишда айблашмасин дедим.

– Ётоқхона бўлмасидан ўтиб борилади, – деди Билли. – У ерга ҳозир қадам босиб бўлмайди – ҳамма нарса сочилиб ётибди. Биз Моника билан тонгда ишга кетамиз ва кўпинча кечки овқат вақтида қайтамыз. У отаси Моникани ипиriskи деб айтишини хоҳламаётганди, ҳолбуки унинг ўзи жувонни гоҳ-гоҳ ўзлари турадиган уйдаги тартибсизликлар учун койиб ташлар эди. Маркс, Мао ва Че Геваранинг таълимотларида, деганди у Моникага яқинда, ҳақиқий инқилобчилар тушган жойда ётавериши учунгина қўйлак-иштонларни итқитишлари керак. – Биз уйни шанба кунларигина супуриб-сидирамиз, – деди у отасига.

– Сизларнинг қандай яшаётганингиз ҳақида зинҳор-базинҳор танбех бераётганим йўқ, – жавобан деди Эббот. – Мен ўзим ҳам саришта одамлар тоифасига кирмайман, аммо бу ҳар қанча таажжубли туюлмасин, аёлдаги саришталикни юксак баҳолайман. Лекин буларнинг ҳаммаси бир чақага қиммат. Бизлар бориға барака деб кетаверадиғанларданмиз. – У Биллига савол назари билан қаради. – Менга қара, аскар, бу ёғи қандоқ бўлди: сен Қўшма Штатларнинг олийжаноб ва керакли армиясида хизмат қиласан-у, ҳарбий либоссиз юрсанг, а?

– Хизматдан ташқарида бизда фуқаро кийимида юришга рухсат берилган.

– Менинг замонимда бошқача бўлган эди. Мен тўрт йил фуқаро кийимида юрмаганман. Кўявер, урушлар ҳам энди унақа эмас. – У гурс-гурс юриб ҳожатхонага йўл олди. У қайтиб келганида Биллининг кўнглидан, эгнидаги костюмига нақ ўн йил бўлгандир, унга янги костюм олиб берсам, йўқ демасмикан, деган ўй ўтди.

* * *

Кечки овқат устида отаси турли-туман мавзуларда кўп гапирди. У Биллига мусаллас буюрасан деб туриб олди, аммо официант унга ҳам қуймоқчи бўлганида, қадаҳини тўнкариб қўйди. У гоҳ валинеъматларча ғурурланиб гапирар, гоҳ узрхоҳлик қилиб ачинарди; унинг сурбетлиги ва тажовузкорлиги ўша заҳоти порлоқ келажакка ишонч ва умидга айланарди, у гоҳ ўзини сўқар, гоҳ тўхтовсиз мактанарди.

– Мени тамом бўлган одам деб ўйлама, – деди у, – гарчанд ташқаридан қараганда шундай бўлиб кўринса-да. Миямда ғоялар ғужғон ўйнайди. Агар мен ичкиликка берилиб кетмаганимда, ахборот ва реклама соҳасида пешво бўлар эдим. Бу соҳадаги Чикагонинг энг яхши мутахассислари менга шундай дерди... Менга иш таклиф қилардилар, агар ичмайдиганлар жамиятига аъзо бўлсам, ўша заҳоти менга катта маош тўлашларини айтишарди... аммо бир нарсга ҳеч ақлим бовар қилмайди, ўз касби билан тавба-тазарру қилган бир тўда одамлар олдида мен қандай қилиб тавбамга таянай? Дейлик, борди-ю, сен ўзингнинг армияда қолиш борасидаги аҳмоқона фикрингдан воз кечсанг... ўлай агар, буни ҳеч ақлимга сиғдирилмайман, шундоқ қадди-басти келишган, маълумотли ва ҳатто зобит бўлмаган ёшгина йигит... Ҳалиги, нимайди, у ерда уззукун нима қилардинг – таксини радиодан чақирадиган нозимхоначи қизалокқа ўхшаб гараждан машиналарни чиқарасанми? Агар мен билан Чикагога борсанг, биз “Уильям Эббот ва ўғли” деган агентлик ташкил этардик. Ахир ёзган хатларинг яхши эсимда. Мен уларни доим ёнимда сақлайман. Бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтганимда энг аввал хатларинг сақланадиган қутини оламан... Хў-ўш, сенга айтсам, хат ёзишни қотириб қўясан. Сенинг истеъдодинг менда бўлсайди, ёзув столимда чала қолган пьесалар уйилиб ётмаган бўларди, йўқ, сэр, бунақаси кетмайди. Биз уларнинг оғзини очиб қўярдик... ахир бу матоҳни мен биламан-да ва ишнинг барча техник томонини ўзим бўйнимга олардим, рекламага буюртмалар кўплигидан бошимиз айланиб қоларди. Сен Чикагони бир пучмоқ деб ўйлама. Реклама деганлари айти Чикагода дунёга келган.

Реклама бизнесида сен нималарни ўйлаётганингни билиб турибман, – матлубот жамиятининг бозори қизғин ва ҳоказо ва ҳоказолар. Аммо ўзингни минг ўтга-чўкка ур, биз шу жамиятда яшаймиз ва жунгли қондасига кўра ё сен бошқаларни ютасан, ё бошқалар сени ютади. Умрингдан икки йилни рекламага бер, кейин эса кўнглингга нима ёкса, шуни қилавер, хоҳла, китоб ёз, хоҳла, пьеса ярат. Чикагога қайтиб борганимда, хатларингдан нусха олдираман-да, сенга юбораман, ҳаммасини бирданига ўқиганимда ўзинг ҳайрон қоласан. Менга қара, онанг ўз қорнини ўзи тўйдириб юрарди – ёмон топмасди аммо – турли журналларга мақолалар ёзиб, қалам ҳақи ундирарди, сенинг бир неча дақиқа ичида ёзган хатларингдан ундан кўпроқ нарсалар бор... Нима десам

экан? Хатто омонлик замонларда онанг ёзгандан кўра кўпроқ кайфият, кўнгил ва тушунча бор. Онангга эса кўплаб ақлли одамлар юксак баҳо берарди... Нашриётлар ҳар доим унга мақола буюртма қиларди... Билмадим, нега у барини ташлади. Онанг ёзган нарсалар нашриётларга ёқарди, оммага ёқарди, фақат унинг ўзига ёқмасди. У мукамалликка етишишни орзу қиларди... Қара, тагин сен ҳам шундай қилиб юрма... Охири бориб-бориб ёзмай ҳам қўйди. Эҳ, Худойим, ахир оиладан кимдир ёриб чиқиши керак-ку! Ўғлим деярли хат ёзмай қўйди, деб сендан ёзғиргани-ёзғирган. Менга тез-тез хат ёзиб турганингдан-ку хурсандман, аммо у сенга она бўлади, ахир ҳар замон-ҳар замонда ундан икки энлик қоғоз аямасанг, осмон узилиб ерга тушмас. Биламан, унинг олдида мен ўзимни молдай тутдим ва унинг умидини оклолмадим... Садқаи эркак кетай. У менга нисбатан ўзини жудаям одобли тутди, ҳам жисмонан, ҳам ақлан, ҳам ахлоқан. У мени еттикат ер тагига киргизиб юборди, аммо бу шунча йиллар ўтиб, уни муносиб баҳолашимга ҳалақит бермайди. Борди-ю, ёнида бошқа одам бўлганида ёки озгина омади чопгандайди, у узокка борган бўлармиди... Колин Берк эса ҳалок бўлган...

Манави Жордахларни ол: чол ўз жонига касд қилди, Томасни ўлдирдилар, авлиёмижоз Рудольфни унинг ўз уйида сал бўлмаса ўлдиришаёзди. У ўлганида, онанг адойи тамом бўлар эди. Учтадан учта. Икки ўғил ва эр. Фоизи қанақа? Анови йигитча Уэсли-чи?.. Афтидан, унинг Чикагога келганини ва мени кидирганини сенга ёзган эдим. Унга отаси ҳақида ҳикоя қилиб беришимни илтимос қилганди... Отасининг ўтмиши унга тинчлик бермаяпти... Эльсинор руҳи... Уни, албатта бунинг учун айблаб бўлмайди... Аммо у арвоҳнинг ўзгинаси, қараши ҳам ваҳимали... Охири нима билан ўтгани бир Худога аён. Мен унинг отасини-ку танимасдим ҳам, аммо у ҳақда кўп яхши гаплар эшитганман дегандим, ҳойнаҳой, ҳаддан ошириб юборган бўлсам керак, йигитча гапим тугамай дик этиб ўрнидан турди-да: “Раҳмат, сэр. Назаримда, биз вақтни бекорга исроф қилмаяпмиз”, – деди.

Сен Жордахга икки томчи сувдай ўхшайсан, хатто ундан ҳам яқин... агар аёл уруғи устун келса, унда Гретхен Жордахда – айнан шундай бўлган... Шунинг учун эҳтиёт бўл ва омад сенга мерос бўлиб ўтган деб ўйлама: сен уни ҳеч кимдан мерос қилиб олмайсан...

Сенга бир гапни айтай: лаънати армияни қўй-да, Чикагога кел, бирга ишлаймиз ва ўлай агар ҳеч қачон оғзимга бир томчи ҳам олмайман. Биламан, сен мени яхши кўрасан... Бизлар кап-катта одамлармиз, биз окни оқ, қорани қора деб айта оламиз... сен отангнинг ҳаётини қутқариш имконига эгасан. Ҳозир ҳеч нима дема, аммо Чикагога келганингдан сўнг мен етиб келганинг ҳақида хабар қилган хатни олишни истайман. Мен тахминан бир ҳафтадан кейин у ерда бўламан. Эртага мен бир одам билан кўришгани Страсбургга кетаяпман. Эски қарзлар билан боғлиқ анча нозик музокара. Кимё компанияси. Мен французнинг қўлтиғига қўл солишим керак – у тўлов, яъни гонорарни олармикан... жўнгина қилиб айтсам, пора... мижозимнинг ишларни ўз фирмасига ўтказиши билан боғлиқ. Бу билан қанча пул боғлиқ эканини айтиб ўтирмайман, айтсам, кайфинг учади. Агар ҳаммаси муваффақиятли ўтса, мен ўз улушимни оламан. Бу тирикчилик йўлида пул топишнинг унча ёқимли бўлмаган усули, албатта, аммо бу ерга келишим учун пул топишга шунақа шартлар

қўл келди. Жунгли қонуни ҳақида мен сенга нималар деганим эсингдан чикмасин.

Вакт алламаҳал бўлиб қолган, хушторингнинг кўзи йўлингда тўрт бўлгандир, мен ҳам ўлгудай чарчаганман. Демак, агар отанг қолган умрини қандай ўтказишига бефарқ бўлмасанг, Чикагога қайтиб боргач, хатингни оламан. Бу, албатта куруқ дўк, мени тушунмади деб ўйлама. Ва охирги гап: кечлик овқат пулини мен тўлайман.

Отасини таксига ўтказиб юбориб, Билли кўча фонусларининг хира шуъласидан ёришган ёмғирли шаҳар бўйлаб уйга йўл олди. Ичкарига кириб, у ёзув столига ўтирди ва ёзув машинкасига тикилиб қолди.

Бечора, ўйлади у, бечорагина. Шўрлик хаёлпараст – бунинг устига ўлгудай меҳрибон. Барибир унга янги костюм олиб бермоқчилигимни айтмадим.

Тўшакда у бир ўзи ётди.

Моника бу тунда келмади.

* * *

У эрталаб, Билли ишга кетай деб турганида пайдо бўлди. Жувон Билли Парижнинг Еттинчи округидаги Гро-Кайю кўчасига етказиши лозим бўлган пакетни олиб келганди. Пакетдаги нарсалар унчалик қимматбаҳо ҳам эмасди: бор-йўғи униқиб кетган ўн минг франклик қоғоз пул ва овоз тўсқичли Америка автомат тўппончаси.

Тўппонча ва эҳтиёж буюмлар унинг теннис сумкасида ётарди, бу вақтда соат учдан йигирма дақиқа ўтган бўлиб, у Боске авенюси ва Авлиё Доминик кўчаси муволишида таксидан тушди. Париж харитасида у Гро-Кайю кўчасини олдиндан топиб қўйганди – у Олий ҳарбий мактабдан сал нарида, Авлиё Доминик ва Гренель кўчалари оралиғида жойлашганди. Ўн минг франкли пул солинган хатжилд унинг пиджагининг ички чўнтагида ётарди.

У ҳаддан ташқари эрта келганди. Моника уни соат уч яримда кутишларини айтган эди. Моника уни ёдлаб олишга ундаган манзилини ичида бир неча бор такрорлади. У теннисдош жўралари билан учрашишгача бирмунча бўш вақти бўлган оддий америкалик сайёҳ деб ўйлашлари умидида дўкон пештахталарига қарай-қарай шошмасдан кетиб борарди. Ортида унга керакли кўча бошланувчи арккача ўттиз метрча қолганида Авлиё Доминик кўчаси бўйлаб ҳаракатга қарши йўналишда увиллаганча полиция машинаси учиб ўтди ва Гро-Кайюга кириш йўлини тўсиб, тўхтади. Ундан қўлларида тўппонча тутган беш нафар полициячи сакраб тушди ва аркка ташланди. Билли қадамларини жадаллатиб, арк ёнидан ўтди. Бинолардан бири олдида кўчанинг бошқа учидан чопиб келган уч полициячи турарди. Унинг қулоғига қичкириклар чалинди ва бу учовлон подъездга отилди. Ўқ товушлари янгради.

Секин юришга ҳаракат қилганча у қайта Боске авенюси томон бурилди. Кун унча совуқ эмасди, аммо у безгак тутгандай қалт-қалт қилар ва айни вақтда қора терга ботганди.

Кўча муволишида унинг кўзи банкка тушди ва шунга кирди. Нима қилсанг қил-у, фақат кўчада қолмасанг бўлгани. Кираверишдаги бўлмача ортида бир қиз ўтирарди ва Билли унга “Coffre-fort”ни французчалаб

қийнала-қийнала талаффуз қилганча, ижарага сейф олмоқчи эканини айтди. Қиз турди ва уни клеркнинг олдига олиб борди, у, ўз навбатида ҳужжатларини кўрсатишни сўради. Билли паспортини кўрсатди ва клерк бир нечта қоғозни тўлдирди. Клерк ундан манзилини сўраганида у бир лаҳза ўйланиб, Парижга бирга келишганида Моника билан қўнган отелни айтди. Бу сафар у бошқа отелда турганди. У олдиндан бир йилга ижара ҳақини тўлади ва икки вараққа қўл қўйди. Имзоси унинг ўзига ғалати кўриниб кетди. Кейин клерк уни тағхонага бошлаб борди ва сейф калитини кираверишдаги қоровулга топширди. Қоровул Биллини омборхонанинг орқа томонидан сейфлар турган жойга олиб борди, битта кулфни Биллининг калити билан очди, иккинчи кулфни ўзининг калити билан очди ва Биллини холи қолдирди. У тўппонча, патронлар ва ўн минг франкли хатжилдни сейфга жойлади. У эшикчани ёпди ва қоровулни чақирди, қоровул яна сейфни ёпди ва Биллига унинг калитини тутди.

Билли юқорига чопди. Ўқ овозлари энди тинган, полициячилар қорасини ўчирганди. Биллининг отаси, маълум бўлишича, унга меросдаги омадга умид қилмасликни маслаҳат берганида ортиқча кўнгилчанлик қилиб юборган экан. Ўтган ўн дақиқа ичида унинг шундай омади келган эдики, бунақаси ҳали ҳаётда ҳеч қачон, ҳеч кимнинг чекига тушмаган.

У такси тўхтатди ва ҳайдовчига Елисей далалари яқинидаги ўз отели манзилини берди.

Отелга кираётиб унга бирон хат-пат йўқми деб сўради. Ҳеч вақо йўқ эди. У тепага, ўз бўлмасига кўтарилди ва гўшакни олиб телефончи қизга Брюсселдаги хонанинг рақамини айтди. Бир неча дақиқадан кейин телефончи қиз ракам жавоб қайтармаётганини айтди.

Полковник уни бутун кунга қўйиб юборганди. Тунги соат ўн иккигача, яъни коммутатор ишини тугатгунча ҳар ярим соатда Брюсселга қўнғироқ қилиб турди. Аммо унинг рақамидан ҳануз садо чиқмаётганди.

У ухлашга ҳаракат қилиб кўрди, бироқ энди пинакка кетган ҳам эдики, бирдан уйғониб кетди, аъзойи бадани жикка терга ботганди.

Эрталаб соат олтида у яна Брюсселга қўнғироқ қилди, аммо ҳануз жавоб йўқ эди.

* * *

У кўчага чиқди-да, “Фигаро” ва “Херальд трибюн” тонгги рўзномаларини сотиб олди. Елисей далаларидаги қахвахонада нонушта қиларкан, қандай воқеа содир бўлгани ҳақида ўкиди. Ҳар иккала рўзномада ҳам йўл-йўлакай гаплар айтилганди. Еттинчи округда гиёҳвандлик савдосида гумон қилинаётган номаълум одам ўлдирилган, у полицияга қаршилик кўрсатган ва полиция ҳозир унинг шахсини аниқлаш устида иш олиб бормокда.

Ҳа, улар ўзларини жуда эҳтиёт қилишади, ўйлади Билли. Уларга маълум далилларни матбуотда эълон қилишмайди.

Отелдан у яна Брюсселга қўнғироқ қилди. Жавоб бўлмади.

* * *

Икки кундан кейин у Брюсселга қайтди. Уй хувуллаб ётарди, бўм-бўш, Моникага тегишли нарса борки, ғойиб бўлган. Ҳеч қанақа хат-пат ҳам қолдирилмаган эди.

Бир неча ҳафта ўтгандан кейин полковник ундан армияга кет-моқчимисан деб сўрагани, у бундай жавоб берди.

– Йўқ, сэр, мен армияда қолмасликка қарор қилдим.

5

Соҳилбўйига сахийлик билан тўкилган офтоб нуридан баҳра олиб амакиси билан изма-из уйга кирар экан, Уэсли нарсаларни бир-биридан зўрға ажрата бошлади. Кум тоғлари ва Атлантика океани кўриниб турган каттакон тошойна олдидаги икки кишига тузалган столда бир аёл ўтирарди. Ёруғда у ҳали аёлнинг юзини яхши кўролмаётганди ва бу аёл амакиси Рудольфнинг собиқ хотинига ўхшаб кетарди. Уэсли келганига пушаймон бўлди. Отаси ўлгандан кейин у бу хотинни кўрмаган эди ва ўшандан буён уни унутишга ҳарчанд ҳаракат қиларди. Бироқ кўзи ёруққа ўргангач, бу Жин Жордах эмаслигини кўрди, балки баланд бўйли, узун сочлари тўқ жигарранг бир нотаниш аёл экан. Рудольф Уэслини таништирди.

Аёл очиқ чехра билан жилмайди, ўрнидан турди ва ошхона томонга кетди. У стакан, ликобчалар, кумуш идиш-товоклар қўйилган баркашни кўтариб қайтиб келди, таралаётган ёкимли бўй ва ҳозир печкадан чикқан булочканинг ширин хиди бошни айлантди. Рудольф шаҳардан соат еттида чикқан эди, кейин йўловчи машиналарда юрди, пляжгача икки-уч мил йўлни яёв босиб ўтди ва ҳалигача туз тотмаганди. У дам-бадам сўлагини ютиниб қўярди.

Аёл чўмилиш либосида бўлиб, миссис Уэрфемга тирноқча ҳам ўхшамасди. Моллюскали куюк шўрва Уэслига шунақанги ёқдики, у овқатни секинроқ ейишга ҳаракат қиларди. Элис уни жуда қойилмақом қилиб овқатлантирарди, аммо асосан тўғри келган нарсалар билан, айниқса, у ишдан кейин уйига келганида бундан ортиғига вақти бўлмасди. Лекин Уэсли меҳмондорчилиги учун барибир ундан миннатдор бўларди; тўғрида, у таҳририятда ҳам, уйда ҳам кўп ишларди, ярим тунгача машинкасини чиқиллатиб матн босарди, аммо унинг қизиқишлари ошхона соҳасига дахл қилмасди ва кўпинча Уэсли бундан кўра Элис бирон яхши асар ёзганда бўларди, деб ўйлар эди. Чунки ўчоқ бошида қозон устида куймалашишдан у нима барака топарди.

Шўрвани ичиб ва тўртта булочкани пакқос ургач, миссис Морисон унга яна шўрва қуйди ва бир неча иссиқ булочка олиб келди.

– Ҳа, вақтида келган эканман, – мийиғида кулди Уэсли, иккинчи ликобчадаги шўрвани ҳам жиғилдонига ургач.

Овқат устида Рудольф ҳеч кимга ҳеч қанақа жиддий савол бермади, балки фақат Брижгемптонгача қандай етиб олгани ва уйни қандай топганини сўради. Уэслини ўзи ҳақида ҳеч нарса гапирмасди. Танҳо қолганларида, майли, ҳар қанча савол бўлса, жавоб беришга у тайёр.

– Биз ширинликсиз овқат билан қаноатланишга аҳд қилдик, – деди миссис Морисон, – аммо оиланинг ёш аъзоси учун, ўйлайманки, музлаткичда бирон нима топилиб қолар. Менинг ҳам ўғлим бор ва иштаҳаларингиз қанақанги ҳакалак отишини билиб турибман. Кечаги окшомдан, назаримда донли пирог қолган бўлиши керак, музлаткич музхонасида эса музқаймоқ ётибди.

Уэсли аёл амакимга ёқади деган тўхтамга келди, агар у бу аёл билан сал илгарироқ учрашган ва анови, бошқасига эмас, айнан шунга уйланганида амакисининг ҳаёти бутунлай бошқача бўлармиди.

Овқатдан кейин аёл пляж халатини елкасига солди ва кетиши кераклигини айтди. Рудольф уни машинага кузатиб қўйгани кетди.

– Жудаям хушрўй бола эканми? – деди Элен машинага ўтираркан.

– Гретхен уни бир флоренциялик рассомнинг суратидаги ёш шахзодага ўхшайди, дейди. У ўзининг фильмидаги бир ролни унда синаб кўрмоқчи.

– Унинг ўзи бунга нима дейди, розими?

– Мен ҳали буни сўраганим йўқ. Оиламизда фақат киноактёр етишмай турувди.

– Афсуски, у жудаям бемаврид вақтда келиб қолди.

– Сен ҳақсан. Худди ваъда қилингандай, тушлик чинданам қонни кўпиртирадиган бўлган экан.

– Бугун бор жойда эрта ҳам бўлади, – кулди Элен.

– Бугун кечкурун бўла қолса-чи?

– Мен бандман. Республикачилар партияси негизларини кўпормоқдамиз. Бола ҳам, ҳойнаҳой, амакиси билан батафсил гаплашмоқчи. Бугунги тушликни деб шунча олис йўл босиб келмагандир. – Элен машинадан бошини чиқарди-да, Рудольфни ўпиб қўйди ва моторни ўт олдирди. У аёлнинг машинани қандай ҳайдаб кетишини ўйчан кузатиб турди. Қизик, унинг ҳам ҳаётида яна қандайдир мақсад пайдо бўлармикан? У хўрсиниб қўйди-да, уйи томон йўл олди.

Уэсли дераза олдида туриб, океанни томоша қиларди.

– Агар қачонлардир ҳовли-жой тутсам, – деди у, – мана бундай жойда бўлишни хоҳлайман – бутун баҳри муҳит кафтдагидай кўриниб турибди.

– Бу уйни курдириб, яхши иш қилдим, – деди Рудольф.

– Ҳа, жуда тўғри қилгансиз. Ҳаммадан ҳам тушликни айтмайсизми! Жуда ораста аёл эканми, амаки?

– Жуда ораста, – деди Рудольф. Унинг Элен Морисон билан муносабати тафсилотларига баҳо бериш қочиб кетмайди. – Сузишга қалайсан? Чўмилиш трусикларини сенга мен топиб бераман – бу ерга келган меҳмонлардан озмунча буюмлар қолиб кетмайди... – У суҳбатни чўзишга баҳона кидираётганини тушуниб турарди, ахир Уэсли ҳам, шубҳасиз, шуни деб келган эди-ку. – Сув анча салқин-у, аммо бутун океан оёғинг остида.

– Ҳа, сузишга нима етсин! – деди Уэсли.

Улар уй олдидаги тахта тўшама устига чиқишди ва зиналардан чоккина кабинага тушишди, у ерда бешта трусик осиглик эди.

Ниҳоят, Уэсли чўмилиш трусигида ва бўйнига ўралган сочик билан кабинадан чиқиб келди, Рудольф уни сув лабига олиб бориб қўйди. Уэсли сочикни қумга ташлади ва бир неча сония нима қилишини билмай туриб қолди. Унинг елкалари кенг, қорни атлетларга ўхшаб текис ва мушакдор

оёқлари узун-узун эди. Отасига қараганда бунинг афт-ангори ўқимишли одамларга ўхшаган, бироқ қад-қомати эса отасининг ўзи, фақат сал баландроқ. Балки, ўйлади Рудольф, жияни қаршидан яқинлашиб келаётган тўлқинга шиддат билан ўзини отганда, балки у ҳақдаги Гретхеннинг гаплари тўғридир. Уэсли тўлқинга шўнғиди, кейин энгилгина олға сузиб кетди. Бироқ Инид ҳамон океандан қўрқади ва эҳтиёткорлик билан қирғоқда у ёқдан-бу ёққа юрарди, холос. Рудольф лоақал уни жасоратли қилиб тарбиялашнинг уддасидан чиқмаганди. У ўғли бўлмагани учун кизини ўғил боладай қилиб тарбиялайдиган оталардан бўлишга ор қиларди. У мушаклари ўйноқлаган полвон қизларни бирда-ярим кўргани борар эди ва билардики, ўз оталари ҳақида улар нимаики гапларни гапиришмасин, юракларининг тубида улар оталарини қарғайдилар.

Уэсли сувда тобора узоқлашиб борарди ва энди унинг боши ялтироқ мовий кенгликда кичкина нуктадай бўлиб кўринмоқда эди. Рудольф безовталана бошлади. Бирдан бу боласи тушмагур бу ерга биргина мақсад – унинг кўз ўнгида ғарқ бўлиш учун келган бўлса-чи? Унинг вужудини яна ўша таниш туйғу – бепарволик қамраб олганди, ҳар гал жияни билан суҳбатлашганда шундай бўлади, яъни болапақир томдан тараша тушгандай биронта мутлақо тасодифий, хатарли ёки жилакурса энсани қотирадиган бирон қилиқ кўрсатар ёки бирон бежо сўз айтарди. Борди-ю, улар кўпроқ вақтни бирга ўтказишса, ўзини тийиб олиш имкони бўлган болакай сал оғзига қараб гапирган, хуллас, етти ўлчаб бир кесган бўлармиди. Унга қайт деб қўл силкиш ва қичкириш бефойда эди. Рудольф шартта ўгирилди-да, уй томон йўл олди. Соҳилдан ярим километр нарида Уэсли чалқанча тушиб ётар, булутсиз мовий осмонни томоша қилар ва тўлқинлар уни кўтариб туширганда чинакамига маза қиларди. У орзуларга берилди – унга шундай туюлмоқда эдики, Элис иккиси бир-бири билан ўпишганча гирдобга чулганган холда пастга энар, кейин яна юзага кўтарилар ва бир-бирининг юзига тикилар эди – океаннинг улуғворлигидан ҳаяжонга тўлганча улар ўз севгиларини жумлаи оламга кўз-кўз қилар эди. Бир вақтлар кўполлик қилиб қизни йиғлатган ягона бўсадан кейин улар бир-бирларига қўлларининг учини ҳам теккизмаганди, иккови ўртасида юзага келган қандайдир янги зўриқиш, қандайдир тортинчоқлик ва ётсираш ўзаро муносабатларини, афсуски, яхши эмас, ёмон томонга ўзгартириб юборганди.

Аммо энди ўйноқи тўлқинлар узра бир кўтарилиб, бир тушар экан, у Элис ҳақида ўйлар, на унга, на бирон-бир бошқа одамга иқрор бўлгиси келмас эди.

Борди-ю, ҳозир пляжда Рудольфнинг ўрнида унинг отаси бўлганида эди, у бунча узоққа сузиб кетмаган бўларди, чунки отаси унинг зўр сузаётганига қараб ўтирмасди ва қулоғини тагига шапалоқ тортган бўларди. “Сен ўзингнинг қанақанги ажойиб одам эканингни кўрсатиш учунгина жонингни гаровга қўйма, – деганди отаси. – Агар бир маъно бўлсагина, таваккал қилсанг бўлади”.

У душда чўмилиб, кийиниб олди, сўнг равоққа кўтарилди ва уйга кирди. Меҳмонхона бўлмасида амакиси телефонда гаплашарди: “Агар у

Португалияга сузиб кетмаган бўлса”. Амакиси унга жилмайиб қўйди-да, гўшакка деди:

– Бир дақиқа, ана у келди. Роса тузга тўйиниб олган. – У гўшакни Уэслига тутди. – Бу амманг Гретхен. Сен билан кўришмоқчи.

Уэсли гўшакни олди.

– Ассалому алайкум! Қалайсиз, аммажон?

– Бош кашигани қўл тегмади, – жавоб берди Гретхен. – Хайриятки, соғ-саломат экансан. Неча ойдан бери сени кидираман. Қаерда бўлдинг?

– Ҳар жойда.

– Менга кара, Уэсли! Рудольф эртага шахарга боради, биз у билан кўришишимиз керак. Сен у билан кела оласанми? Сени кўришим зарур. Нимагалигини сенга акам тушунтиради.

– Биласизми, – деди Уэсли. – У мени тунаб қолишга таклиф қилмаганди.

– Таклиф қилган деб билишинг мумкин, – деди Рудольф.

– Бўпти, ҳаракат қиламан.

– Ҳаракат қилма, кел. Кейин хурсанд бўласан.

– Гўшакни амакимга берайми?

– Вақтим йўқ. Хайр, жонгинам.

Уэсли гўшакни қўйди.

– Ошқомларингизни расво қилмайманми? – сўради у Рудольфдан.

– Аксинча, – деди Рудольф. – Сен бўлсанг, оқшомимиз икки баравар файзли кечади.

– Аммамнинг айтишича, сиз менга бир нарсани тушунтириб қўяр экансиз. Бирон гап-сўз ўтмаганми?

– Йўқ, ҳаммаси жойда. Кел, бемалол жойлашиб олайлик.

Улар дераза олдидаги столда бир-бирига карама-қарши ўтиришди. Кучли чироқ ёғдусида Рудольфнинг юзи айниқса аниқ акс этарди. Пачоқ бурни ва кўзи остидаги чандиқ уни янада жонли ва яқин қилиб кўрсатарди. Энди унинг афт-ангори кўп нарсани кўрган одамга ўхшарди. Амакиси унинг отасига қаттиқ ўхшаши хаёлидан биринчи марта ўтди. Шу дамгача у ака-укалардаги бундай ўхшашликни ҳеч қачон пайқамаган эди.

– Анови иккала босқинчи, ҳойнаҳой, сизнинг устингизда яхшигина тер тўккандир? – деди у.

– Шунақа бадбашараманми? – сўради Рудольф.

– Ҳечқиси йўқ, қайтага бу менга ёқади. Қолаверса, мен пачоқ бурунларга ўрганиб қолганман. Оилапарварлигингиз шундоқ кўриниб туради. – Амакисини отасига осонгина ўхшатиб қўя қолишганидан нашға қилиб, икковлон қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди.

– Гретхен мени операция қилдир деб ҳол-жонимга қўймапти, лекин бундай бурун мени бошқалардан фарқлаб туради дейман. Сен менинг тарафимда бўлганингдан хурсандман.

– Дарвоқе, сиз менга нимани тушунтириб қўйишингиз керак эди?

– Эсингдами, амманг фильм қўймоқчи бўлаяпти деб сенга хат ёзгандим.

– Ҳа.

– Хулласи калом, энди унда ҳаммаси шай, таппа-тахт ва бир ойдан кейин суратга олишни бошлаб юборади. Нимагадир, – ҳазил билан давом этди Рудольф, – у сени жудаям хушрўй йигит деб билади...

– Қўйсангиз-чи, – хижолат тортди Уэсли.

– Нима бўлганда ҳам, дид хусусида баҳслашиб бўлмайди. Ҳар ҳолда, у сени роллардан биттасига жуда мос келади деяпти ва сени ўша ролда синаб кўрмоқчи.

– Мени? – таажжубланиб сўради Уэсли. – Кинода?

Мен бир нарса деёлмайман, аммо Гретхен буни жуда яхши билади, агарки у шундай деган бўлса...

– Мен аммам билан кўришишни жоним билан истайман, – елка қисиб деди Уэсли, – аммо ҳеч қанақа рол-полни ўйнамайман. Менинг ишларим кўп ва вақтимни бекорга исроф қилишни истамайман. Қолаверса, кўчада одамлар олдимга келиб, “Мен сизни дарров танидим, мистер Жордах!” дейиши менга керакми?

– Мен ҳам шундай фикрдаман, – деди Рудольф, – аммо назаримда, аввал Гретхеннинг гапини одоб билан тинглашинг, ундан кейин рад этишинг керак. Ҳар ҳолда кўчада одамлар “мистер Жордах” деб айтмайди, чунки кинода актёрлар исм-шарифини алмаштиришни яхши кўришади, “Жордах” деган исми-шарифни эса албатта ўзгартиришади, чунки ҳеч ким буни қандай талаффуз этишни билмайди.

– Менинг исм-шарифимни ўзгартириш ёмон фикр эмас. – Уэсли ўйланиб қолди. – Яна фақат кино учун бўлмаса.

Рудольф жиянига диққат билан қаради. Бундай ёшдаги ўсмир учун бу сўзлар ғалати туюлади. Бунинг замирида қандай маъно ётганини у унча чуқур тушунмасди, аммо негадир бу гап Рудольфни ташвишга солди. Мавзунини ўзгартирмаса бўлмайди.

– Сўнгги вақтларда нима ишлар қилдинг? – сўради Рудольф.

– Мен уйдан бош олиб кетдим, – жавоб берди Уэсли.

– Бу тўғрида менга телефонда айтган эдинг.

– Мени ҳайдаб чиқаришди, – тушунтирди Уэсли. – Бу ҳақида сизга айтмагандим.

– Йўқ.

– Онам ҳайдаб чиқарди. Аммо мен уни айбламайман. Бизлар ҳойнаҳой, ғоят хилма-хил одамлармиз, шекилли, бир бошпанада аҳил-иноқ туролмасак керак. Ҳаттоки, битта ёруғ оламда ҳам... У мен туфайли сизга дўк-пўписалар қилган – хибсга олиш ҳақида ордер ва яна аллампалолар ҳақида гапирган, шундайми?

– Бу масала ҳал бўлган, – жавоб берди Рудольф.

– Янглишмасам, бу сизнинг ишингиз, тўғрими? – Уэслини овози қарийб иддаоли чиқмоқда эди.

– Бу гапиришга ҳам арзимайдиган нарса, – жавобан деди Рудольф. – Айтганча, шунча вақт қаерларда бўлдинг?

– Кўп жойларда, – мужмал қилиб жавоб берди Уэсли. – Нью-Йоркка бир неча марта келиб кетдим.

– Бундан мен беҳабар қолган эканман-да. – Рудольф хафалигини яширишга ҳаракат қилди.

– Сизнинг ташвишларингиз ўзингизга етарли.

– Сендан ёрдамимни аярымидим.

– Балки аярдингиз, – мийиғида кулди Уэсли, – мен сизни чиндан ҳам ёрдам керак бўлган пайтга сақлаб қўйгандим. – Унинг юзи жиддий тортди. – Менинг омадим келди-ю, жуда яхши бир дўст йўлиқиб қолди.

– Кўринишинг чакки эмас, кийимларинг ҳам туппа-тузук... – Рудольфнинг хаёлига тўсатдан бир фикр келди, ким билсин, битта-яримтаси Уэслини қўлга олиб олган ва ўзининг кора ишларида фойдаланиб юрган бўлса-чи? Автовокзалдаги хотинбозлар учун мусибатда қолган қизалоқларни топишга ёки гиёҳвандлик моддаларини олиб ўтишга мажбур қилса-чи? Ўз уйида ваҳшиёна калтаклангандан кейин Нью-Йорк Рудольфнинг кўзига балодай кўриниб қолганди. Ёнида сариқ чақасиз Нью-Йорк бўйлаб санқувчи ёш бола... – Умид қиламанки, сен ҳар хил номаъқул ишлар билан шуғулланмайсан, шундайми?

– Йўқ, – деди кулиб Уэсли. – Жиллакурса ҳозирча йўқ. Менинг дўстим “Тайм” журналида ишлайди. Бу аёл киши. Нью-Йоркка келганимда, отамни билиб олишимда, уни таниган-билган одамларни топишда у менга ёрдам берди. Ҳа, уларнинг манзилларини ва улар кимлар эканини билишда кўмаклашди. Улар у ерда, журналда ҳамма тўғрисида икир-чикиригача билишади. Ҳойнаҳой, унинг менга раҳми келиб кетгандир. Нима бўлганда ҳам мен янглишмаган эдим: у мени кўплаб одамлар билан йўлиқтирди.

– Мана бу костюмни сенга ўша дўстинг олиб бердимми?

– У пулни менга қарзга берди, – ўзини химоя қилгандек жавоб берди Уэсли. – Ўзи танлади. Яна ул-бул нарсалар олиб берди.

– Унинг ёши нечада? – ташвишланди Рудольф, ўзича ғўр болакайларни йўлдан урувчи қарикизларни кўз олдига келтириб.

– Мендан икки ёшлар катта.

– Хўп, бўпти, ўттиздан кичик бўлса, бу ҳеч нима эмас, – жилмайди Рудольф.

– Ўттизга киришига анча бор ҳали.

– У билан сенинг алоқаларинг яқинми? Очиқ сўраётганим учун узр.

Бу савол, афтидан, Уэслига оғир ботмади.

– Йўқ. Мен каравотда ёлғиз ётаман. У мени ўгай укамсан дейди.

– Бу ёш хонимни бир кўрсам бўларкан.

– У сизга ёқади. У жудаям меҳрибон. Менга кўп яхшилик қилгани рост.

– Кимлар билан гаплашдинг? – қизиқсиниб сўради Рудольф.

– Тўрт-беш одам билан, турли жойларда. Бир хили яхши, бир хили ёмон. Аммо қарши бўлмасангиз, бу ҳақда гапиришни хоҳламайман. Ҳали ўзим ҳам ишни охиригача етказганим йўқ.

– Энди отангни яхшироқ билгандек бўляпсанми?

– Афсуски, йўқ, – жиддий жавоб берди Уэсли. – Умуман олганда, энди билганим шуки, ёшлигида у турли муштлашувларга аралашиб қолган. Унга қийин бўлганини тушунаман. Эҳтимолки, ҳаёти бундай бошлангандан кейин унинг қанақа бўлиб қолганидан кўпроқ фахрлансам керак – билмадим. Аммо асосийси – мен уни яхшироқ эслайман. Уни унутиб юбормасам яхши бўларди деб кўрқардим. Аслида, – деди Уэсли самимий оҳангда, – у ҳар доим мен билан бирга. Менинг миямда шунақа – худди ўтириб олиб, мен билан суҳбатлашаётгандай, биласизми?

– Биламан шекилли. Энди очигини айт, барибир ҳам нега келдинг ўзи? – Рудольф кулди. – Тушликдан ташқари.

– Менинг келганим – сиздан бир нарсани сўрамоқчиман. – Уэсли чайқалиб кўзини столга олди. – Ҳаттоки икки нарсани.

– Нималар экан?

– Мен Европага қайтиб кетмоқчиман. Кейт билан кўришгим ва унинг боласини кўргим келаяпти. Куёнчани ҳам, Билли Эбботни ҳам. Унинг қандай яшаётганини кўрмоқчиман. Яна Антибдаги баъзи бировларни ҳам. Мен нимагадир Америкада ўзимни ўз уйимдагидек ҳис қилмаяпман. Бу ерга келган вақтимдан буён бир куним ҳам қувончли ўтгани йўқ. – Унинг овозида шундай ҳаяжон бор эдики, буни фақат шикоят деб бўлмасди. – Балки мавриди билан ўрганиб қоларман, аммо ҳозирча мен бу ерда бегонаман. Сиз менга бир вақтлар айтгандингизки, Антибдаги ҳалиги адвокат фикрича, бир йилдан кейин менинг Францияга қайтишимга рухсат беришади деб. Агар сиз унга хат ёзиб билиб берсангиз жуда яхши бўларди, амаки.

Рудольф ўрнидан турди ва аста камин томон юрди.

– Мен сенга яна битта дангал савол бермоқчиман, Уэсли, – деди у. – Сен Европага фақат шунинг учун қайтмоқчимисан ёки... – У жимиб қолди.

– Ёки нима?

– Ёки отанг муштлашган одамни қидириб топишни мўлжаллаяпсанми?

– Эҳтимол, бошимга бундай фикр ҳам келгани рост, – бироз тин олиб жавоб берди Уэсли.

– Бу катта нодонлик бўлур эди, Уэсли. Бу жуда хатарли ҳам.

– Мен эҳтиёт бўлишга ваъда бераман.

– Умид қиламанки, бу ваъдангни сенга эслатиб туришимга ҳожат бўлмайди. Хўш, яна нима ҳақида сўрамоқчи эдинг?

– Бу мураккаб масала, – деди Уэсли. Энди унинг нигоҳи денгизга тикилганди. – Бу пулга дахлдор. Меросдан ўз улушимни фақат бир йилдан кейин оламан, ўшанда ўн саккизга қираман. Агар сизга малол келмаса, менга, дейлик минг доллар қарз бериб тура оласизми? Ўн саккизга кирган куним қарзимни узаман...

– Гап пулда эмас, – деди Рудольф, ҳолбуки миясига дарҳол шундай фикр келдики, унинг барча қарорлари пул билан боғлиқ: пул тўлаб Уэслининг онасидан қутулиб олиш ва ажрашишга унинг розилигини олиш, янги соҳада Гретхенга ёрдам бериш, Уэслининг отаси билан мурасага келиш мумкин. Ҳатто Рудольфнинг бу ерга, Атлантика океанидаги ҳозир ўзи яшаб турган соҳилларга келишига сабаб қароқчилар Нью-Йоркда уни қалтақлаганининг бойси ҳам чўнтагида атиги бир неча доллару яна арзимаган чақа пул борлиги эди. Пул Уэслининг турмадан қутулиб чиқишига ёрдам берганди, чунки Антибдаги айёр кекса адвокатнинг Швейцариядаги рақамли код остидаги ҳисобига каттагина пул ўтказилган эди. – Йўқ, гап пулда эмас, – такрорлади у. – Мени кўпроқ сенинг келажагинг ўйлантирмоқда.

– Мени эса айнан пул ўйлантиради, – алам билан жавобан деди Уэсли. – Ўзимнинг ўн саккиз яшарлик кунимда, ҳарбий хизматни ўташ учун ҳисобда туришим керак бўлганди, мен Францияда бўлмоқчиман. Вьетнамда ўлиб кетиш – бу унчалик яхши келажақ эмас.

– Бунга Америкадан кетмай ҳам эришса бўлади, – деди Рудольф. У дераза олдида турган жиянининг ёнига борди. – Мен сенга савдо флоти билим юрти ҳақида ёзган эдим...

– Эсимда. Бу таклиф менга ёқади.

– Математикадан қалайсан? Ўқишга кириш учун бу муҳим.

– Ёмон эмас. Математикани уддалай оламан.

– Ана бу бошқа гап, – деди Рудольф. – Аммо у ерда ўрта мактабни тугатганинг хақида диплом ва конгрессменлардан бирининг тавсияномаси керак бўлади. Тавсияномани мен тўғриларман. Аммо манави... Бирдан унинг миясига янги фикр келиб қолди. – Сен бу ерга кўчиб келиб, меникида яшай оласанми – ахир бу ер сенга ёқади-ку, тўғрими?

– Ёққанда қандок!

– Нафсиламрини айтганда мен буни жуда ҳам хоҳлар эдим. Менимча, шунда сен ниҳоят Америкада ёмон яшамаяпман деб оғзингни тўлдириб гапира оласан. Бу ерда мактабни битирасан. Албатта, агар сенга амакинг халақит бериб, сендан киноюлдуз чиқармаса...

– Бу ёғини қўяверинг!

– Сен билим юртини тугаллаган вақтингда уруш тугаб кетган бўлади. Ахир қачондир тугаши ҳам керак-да.

– Ким шундай деяпти?

– Тарих.

– Бу хақида гапирилган китобни ўқиганимча йўқ, – киноя билан деди Уэсли.

– Ўша китобни сенга мен топиб бераман. Ҳеч ким сени бўл-бўл қилиб шоширмайди. Мен эса бу орада адвокатга хат ёзаман. Қалай, келишдикми?

– Келишдик, – деди Уэсли.

6

Брюсселдан жўнаш чоғида жомадонларни жойлаштирар экан, Билли унга берилган қоғозга кўз ташлади. Ижобий тавсифномали таътил варақаси. У кинояли жилмайиб қўйди-да, хужжатни қалин хатжилдга солди.

Худди шу хатжилдга отасидан келган хатни ҳам жойлади. Биллининг армиядан қайтиши борасидаги оқилона қароридан ота суюнган бўлса-да, бироқ ўғли Чикагога келмаслиги борасида афсус билдирди, ҳолбуки Европа ёш йигитга ҳаётнинг жозибадор томонини инъом қилишини тушуниб турарди. Хатда яна унинг онасига дахлдор янгиликлар ҳам бор эди. У фильм ишляпти. Отаси Биллига хат ёзиб, табриклаб қўй, деб тайинлади. Энг қизиғи шундаки, қўшимча қилди ота, фильмдаги етакчи актёрлардан бири – Уэсли, Биллининг амаки укаси. Жордахлар ўз хонадонлари аъзолари борасида куйиб-пишмоқдалар, деб ёзганди отаси. Аттанг, Биллининг онаси билан янада чуқурроқ муносабат ўрнатмаганинг чакки бўлди-да.

Кейин Билли жомадонига испанча-инглизча луғатни жойлади. Бирга теннис ўйнайверадиган ва Испанияда Марбелло остонасида Эль-Фаро номли жойда уйлар, виллалар ва теннис саройлари қурилиши билан шуғулланадиган бельгиялик бизнесмен унга у ерда мураббий бўлиб ишлаб кўришни таклиф қилди. Брюсселдаги ҳаётдан кейин Испания уни Чикагодан кўра кўпроқ махлиё эта бошлаганди; бунинг устига, унинг қўлидан келадиган энг яхши иш – теннис ўйини эди. Очик ҳавода қилинадиган, тоза ва яхши ҳақ тўланадиган иш, Билли бу ишга дарҳол рози бўла қолди. Офтобрўйларда бўлишни айтмайсизми? Хонимлардан нари юр, огоҳлантирганди уни отаси.

Энди яна битта хат қолганди. Унга сана қўйилмаган ва “Хейди” деб имзо чекилганди. У бу хатни ўз почта қутисидан оқшомолди вақтда почта муҳрисиз хатжилддан топганди. “Дўстингнинг ўлими муносабати билан зудлик билан кетишим керак. Билишимча, сен армиядан кетаётган эмишсан. Гарчи шундоқ ҳам сени қидириб тополсам-да, янги манзилингни қолдир. Бошлаб қўйган ишимизни охирига етказиб қўйишимиз керак”.

У хатни жиддий ўқиб чиқди, майдалаб йиртди-да, унитазга ташлади. Янги манзилни қолдирмади.

* * *

Парижга Билли поездда жўнади. У машинасини сотиб юборганди. Машинанинг русуми, ишлаб чиқарилган йили, рақами Моникага маълум эди, ким билсин, бу маълумотларни қўлига олиб, энди неча одам Европа йўлларида уни қидирмоқда экан?

Францияда у ўзига янги машина сотиб олади. Бу унинг қўлидан келади. Парижнинг Еттинчи тумани Боске аванюси муюлишидаги банкда уни унча катта бўлмаган, аммо дурустгина мерос кутарди.

* * *

– Стоп, – деди Гретхен ва ўша заҳоти актёрлар ва суратга олиш гуруҳи аъзолари ўртасида суҳбат ва ҳазил-мутойиба бошланиб кетди. Лавҳа кўчага олиб чиқувчи сунъий майсазор ёнида, ҳозир қалбаки девори бўлган эски иморат олдида суратга олинмоқда эди. Бугунги лавҳада Уэсли ва унинг синглисини ўйнаётган қиз Уэслининг турмуш тарзи бўйича даҳанаки жанг олиб бормоқда. Биргина шу лавҳани эрта тонгдан то қора кечгача суратга олишди. Худди шу куни етиб келган Рудольф суратга олиш майдончасида турарди ва гарчанд у бор-йўғи Уэслига қўл силкиб қўйса-да, унинг борлигидан жиян одатдагидан бир неча баравар ортиқ хижолат чекмоқда эди. Аммо бу унчалик аҳамият касб этмасди, чунки у камгап ва анча суст боланинг ролини ўйнар ва бу лавҳада асосий юк қизнинг зиммасига тушар эди.

Дастлабки кунларда Уэсли камера олдида қисинар ва бундай катта халойиқ олдида уялар эди, аммо кейинроқ ундан нима талаб этилаётганини тушунди. Гретхен унга ҳаммаси яхши кетаётганини айтди, ва гарчи у ниятини улар иккаласи қолганда мактаса-да, Уэсли биларди: аммаси ёлғончи аёллардан эмас.

Унга суратга олиш гуруҳида ҳукм сурувчи муҳит ёкарди. Гуруҳ аъзоларининг кўпчилиги ёшлар ва дўстона кайфиятдаги ўғил-қизлар эди, улар тинмай ҳазил-хузил қилишар ва бир-бирларига ёрдам беришга ҳозир у нозир эди.

Гретхен унга Жордах исм-шарифини олишга рухсат берди. Пировардида отаси мана шу исм-шариф билан рингга тушарди, демак, бунга Уэсли қайсидир маънода ҳақли ҳам эди. У фильмда бош образни олиб чиқишга шунинг учун ҳам рози бўлдики, бутун ой давомида уч минг доллар ишлаб топа олар эди, бу эса Элис билан ҳисоб-китоб қилиш ва амакисидан ёрдам сўраб ўтирмай Европага жўнаб кетишга бемалол етарди. Бироқ энди у ҳар куни эрта билан, ҳатто ўзи суратга олишда қатнашмаган

кунларида ҳам шодон кайфиятда тасвирга олиш майдончасига чопар эди. Фильмни суратга олиш жараёни унинг бутун фикру зикрини ўзига ром қилиб олганди, унга ҳаммаси ёқарди: операторлар, чироқ усталари ва овоз операторларининг ишлари ҳамда актёрларни жойлаштириш, амакисининг босиқ ишончи ва ҳоказолар. Одамлар билан муносабат тарзи унга отасини эслатарди. Унинг опасини ўйнаётган, ўзининг йигирма икки ёшида билмаган нарсаси қолмаган (чунки у шоу бизнесда ўн тўрт ёшидан буён ишлаб келарди) Фрэнсис Миллернинг гапига қараганда, суратга олишдаги бундай ҳолат камдан-кам учрар экан.

Фрэнсис ўзига хослиги ва бир қадар ғалати чиройи билан ажралиб турарди – сийрак сепкилли учбурчакнамо юз, бир-биридан узок, чуқур ботган кўзлар унга ўйчан ифода бағишлайди, гавдаси азбаройи ихчамлигидан қад-қоматининг ҳам нозиклиги кўзга ташланарди, чехраси бугдойранг ва майин. У тилини тиёлмай қолган пайтларда эркакчасига ҳам сўкиниб юбораверарди. У ичкиликни яхши кўрарди, ундан ҳам ўтиб тушадигани – Уэсли билан ётиб-туришга иштиёкмандлигидан Порт-Филиппга келиши биланоқ эртанги кун саҳнаси учун машқ қилгани йигитнинг хонасига кирди ва тун бўйи қолиб кетди. Аввал қизнинг гўзаллиги ва унинг Уэслини танлаганлиги йигитнинг кўзини шамғалат қилиб қўйди. Уэслининг ўзи биринчи бўлиб бу ишга қадам қўйишга зинҳор журъат қилолмаган бўлур эди. Ўзининг суксурдай йигит эканини у ҳалигача фаҳмлаб етмаганди ва нотаниш аёллар унга тикилиб қараганда уялганидан ерга кириб кетай дерди. Уэсли Элис Ларкинни севиб қолганман деб билганидан Фрэнсис билан ётиб-туришларидан бошида ўзини ғалати сезиб юрди. Аммо Элис ҳануз уни қайним деб айтар ва Нью-Йоркда бўлганида у ўша-ўша меҳмонхона бўлмасидаги каравотда ётиб ухларди. Фрэнсис эса бор севинчи билан, телбаларча ўзини унга бағишларди, бундай ҳолда ўзини нимадандир гуноҳкор деб ўйлашга имкон қолмасди.

Фрэнсис ёш актёрга турмушга чиққан бўлиб, доимий равишда Калифорнияда яшарди. Уэсли унинг эрини эслагиси келмасди. Унга аён бўлишича, эри гуруҳдагилардан хабардор эмас, одамлар орасида Фрэнсис ўзини шундай тутардики, гўё Уэсли фақат кинода эмас, балки ҳаётда ҳам унинг укасидай эди.

Гретхен учун уларнинг муносабатлари, албатта, сир эмас эди. Бир куни Уэслини кечки овқатга таклиф қилиб, Гретхен йўл-йўлакай айтдики, фильм суратга олиб бўлингач, Фрэнсис ўзининг Калифорниясига қайтиб кетади, кейин эса навбатдаги фильмда суратга тушади ва у навбатдаги ёш қахрамон билан ётиб-туради, шунинг учун бундай ишқий ўйинларга бутунлай андармон бўлиш ярамайди.

– Мен бекорга айтаётганим йўқ. У кўпларнинг ва сендан каттароқларнинг ҳаётини таг-туғи билан барбод қилди. – Гретхен бир нарсани гапирмай ўтдики, Фрэнсис Миллер ярим йилча Эванс Кинселланинг жазмани бўлиб юрди ва у менга тег, деб илтимос қилди, эртаси куни фильм олиш тугаганда қиз унинг қўнғироқларига жавоб ҳам бермади. Гретхен тагин бир нарсани четлаб ўтдики, у Уэслини ҳамон Фрэнсисдан қизғонади ва унинг фильмидаги бош ролга энг муносиби айнан Фрэнсис бўлганидан афсусланади. – Гапларимни ёдингда тут, – қўшиб қўйди Гретхен.

– Ҳаракат қиламан.

– Менинг фариштагина жияним, – Гретхен эгилди-да, жиянининг юзидан ўпиб қўйди. – Ҳеч кимга ўзингни хафа қилдириб қўйма. Атрофингни қанақа бағритош одамлар куршаб олганини билсайдинг.

* * *

Уэсли ҳар доимгидек бошқа актёрлар билан кечки таомни меҳмонхона ресторанида тановул қилди. Гретхен ва Ида Коэн, Иданинг амакиси, шунингдек, безакчи рассом ва Рудольф юқорида, Гретхеннинг хонасида овқатланишарди. Овқатдан кейин Уэсли ва Фрэнсис айлангани чиқишди. Кўҳна пештахталарнинг неон чироқлари ёритган бош кўча қарийб бўм-бўш эди. Порт-Филипда одамлар телевизор рўпарасида ўтирар ва ухлагани эрта ётарди. Фрэнсис пештахталарга бефарқ разм солар эди.

– Бу ердан ҳеч нарсаси олгим йўқ, – деди у. – Бунақа пучмоқда яшаш-чи! Ўйлаш ҳам даҳшат!

– Менинг оилам худди шу ерлик, – деди Уэсли.

– Шўрлик банда.

– Ўзим ҳеч қачон бу ерда яшамаганман. Отам, бобом... – У тилини тишлаб қолди, сал бўлмаса “аммам Гретхен” деб юбораёзди. У Гретхен аммаси эканини ҳеч кимга айтмай келарди. Гретхеннинг ўзи эса унга нисбатан бошланғич актёрга қарагандек қарарди.

– Бу ерда бўлганинга улар билан кўришасанми? – сўради Фрэнсис.

– Энди ҳеч ким қолмаган ҳам – ҳамма тарқалиб кетган.

– Мен уларни тушуниб турибман.

– Бувим отамга айтган эканки, у бу ерга ёш қизалоқлигида келганди, Порт-Филип энг чиройли жой бўлган экан, – деди Уэсли. У отаси туғилган, ёшлиги ва ўсмирлигини ўтказган шаҳар кўчаларидан юриб борар экан, аллақандай калифорниялик қизалоқ бу шаҳарчани сассиқ ботқоққа ўхшайдиган жой деганида алланечук бўлиб кетди. Шу ерларда, ўйлади у, отамнинг излари қолгандир. У бу ерда хочни ёндирган. Ҳеч бўлмаганда Теодор Бойлан буни эсласа керак. Қизиқ, ўғли қарийб машҳур киноюлдуз, гўзал қиз билан кучоқлашиб ўша кўчаларда сайр қилиб юрганини кўрса, отаси нима дерди? Боз устига, ўйнаб-кулиб ойига уч минг доллар топади, тагин отасига ўхшаб қора тер тўкиб меҳнат қилмасдан. – Бувим айтарди: ҳамма ёқ кўм-кўк дарахт эди, – давом этди Уэсли, – барча ўйлар яхшилаб бўялган бўларди ва ҳар бирининг олдида катта боғ бор эди. Отам тез-тез Гудзонда чўмиларкан – ўшанда ундаги сув тоза бўлган экан... – Қизга бу дарёда бобом чўкиб ўлган, деб юбормаслик учун Уэсли вақтида хушёр тортиб, сукут сақлади.

– Ҳа, мен анчадан бери сендан бир нарсани сўрамоқчи бўлиб юргандим: қайси студияда таҳсил олгансан?

– Қайси студияда дейсанми? – У ўйланиб қолди. – Ҳеч қайси.

– Ўйининг эса бир умр таҳсил олган актёрларга ўхшайди. Айтганча, нечага кирдинг?

– Йигирма бирдаман, – деди Уэсли, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан. Бир гал у Элисага тўғриси айтганда, у Уэслига ёш болага қарагандай қарайдиган бўлиб қолганди. Ортиқ у бундай хатога йўл қўймайди.

– Нега унда армияда эмассан?

– Бўғимларим шамоллаган, – тез жавоб берди у. Америкага қайтиб боргандан кейин у тап тортмай ёлғонлайдиган бўлиб қолганди.

– Тушунарли, – ишонкирамай чўзиб деди қиз. – Илгари қаерда ўйнаган эдинг?

– Менми? – яна тўпориларча қайта сўради Уэсли. – Ҳалиги... ҳеч жойда деса ҳам бўлади.

– Бу ролни олишга сен қандай эришдинг?

– Миссис Берк... – Туғишган аммасини миссис деб аташ инсофдан эмасди. – У мени танишларим ичида кўриб қолди ва бир ўзингни синаб кўрмайсанми, деди. Нега сўраяпсан бунни?

– Борди-ю, бир қиз ишқий ўйинлар қилиб юрган хушторини билиш учун бирон нарса сўраса, бир нима бўладими?.. Сен мен учун ёқимли сюрприз бўлиб қолганингни тан олишинг керак, – қувноқ оҳангда давом этди қиз. – Уэсли Жордахдан бошқа бу рўйхатдаги деярли барча одамларни билар эдим. Бир уюм гўнг тагидан бунақа хазина топганимга шубҳа қилмай қўйдим. Дарвоқе, бу сенинг ҳақиқий исми шарифингми?

– Йўқ, – ўйланиб туриб жавоб берди Уэсли.

– Ҳақиқийси қанақа?

– У узун ва қийин, – дудмалланиб деди йигит. – Титрларда чиққанига арзимади.

– Бу сенинг биринчи фильминг, – яна кулди Фрэнсис, – аммо сен тезда ўрганиб оласан. Кейинчалик нима қилмоқчи бўлаяпсан?

– Ҳозирча билмайман, – у елка қисиб қўйди. – Иложини топсам, Европага кетаман.

– Сен истеъдодли боласан. Бу битта менинг фикрим эмас. Оператор Фредди Кан барча суратга олинган ашёни кўриб чиқди ва сенга қойил қолди. Голливудга борасанми?

– Эҳтимол, – ўйланиброк жавоб берди Уэсли.

– Бор. Ўзим сени илиқ кутиб оламан.

Уэсли ўпкасини тўлдириб нафас олди.

– Сен турмушга чиққансан-ку.

– Ким айтди сенга бу гапни? – сўради қиз қисиб.

– Эсимда йўқ, биров айтган эди-я, умумий даврада.

– Одамлар оғзига қараб гапирса яхши бўларди. Бу менинг шахсий ишим. Сенга-чи, барибирми?

– Агар йўқ десам, сен нима деб жавоб қилган бўлардинг?

– Аҳмоқсан деб айтган бўлардим.

– Унда бу гапни айтмайман.

– Бу бошқа гап. Сен мени севиб қолгансан-ку, шундайми?

– Нега бунақа деб сўраяпсан?

– Чунки мени севиб қолганлар менга кўпроқ ёқади. Шу боисдан ҳам мен актриса бўлганман.

– Бўпти, – деди йигит. – Мен сени севиб қолганман.

– Кел шунинг учун ичайлик, – таклиф қилди қиз. – Анави муюлишда бар бор.

Уэсли ва Фрэнсис барга кириб келишганда Рудольфга ва Доннелли исми шарифли малла соқолли безакчи рассомга кўзлари тушди; улар алоҳида столчада гурунглашиб ўтиришарди.

– Ўх-хў! – шивирлади Фрэнсис. – Бошликлар-ку.

Рудольфнинг фильмни чиқаришни молиялаштиргани ва тунги суратга олишга рухсат бериш учун полиция кўча ҳаракатларини ёпиб қўйиши ҳақида айнан у келишганини бутун суратга олиш гуруҳи яхши биларди. Бироқ унинг Рудольфга жиян эканини ҳеч ким билмасди. Онда-сонда, Уэсли у билан актёрлар ҳузурида гаплашганда у амакисини “мистер Жордах” деб атар, Рудольф эса жиянига мурожаат қилганида уни “мистер Жордан” деб чакирарди.

Фрэнсис ва Уэсли Рудольф ва Доннелли ўтирган стол ёнида ўтиришга тўғри келди. Рудольф уларга жилмайиб қараб, ўрнидан турди-да:

– Хайрли кеч, ёшлар, – деб қўйди.

Уэсли жавобан нимадир деб мингиллади. Фрэнсис эса уларга энг мафтункор табассумини ҳадя қилди-да, деди:

– Бу сершовқин айиқ инида жаноби олийлар биз шўрлик актёрлар устидан қанақа ғийбатлар тўқияпсизлар?

Уэслининг энсаси котди.

– Аксинча, биз сизларни мактаяпмиз – икки истеъдодли актёрни, – деди Рудольф.

– Сиз мўътабар одамсиз, – хиринглади Фрэнсис. – Қандай ажойиб ёлғон.

Доннелли ғудраниб қўйди.

– Туришингизга ҳожат йўқ, – деди Фрэнсис. – Голливудда ҳеч ким ҳеч қачон статистлар қаршисида турмайди.

Уэслининг яна чаккаси тиришди.

Рудольф ўтирди. Доннелли қаршисида турган стаканга маъюс тикилиб қолди. Бутун суратга олиш давомида ҳали ҳеч ким унинг жилмаиганини кўрган эмасди.

– Мистер Доннелли, – эркаланиб деди Фрэнсис, – илгари журъат қилмай келардим, энди эса, фильмга олиш ишлари ниҳоялаганда сизга бир гапни айтиб қўймоқчиман – мен сизга қойил қолдим. Мен ҳали суратга олинган тасмаларни кўрганимча йўқ, экранда унинг қандай акс этишини билмайман, аммо сизнинг безакларингизда шундай эркин ҳаракат қилдимки, камера олдида ўзимни ҳеч қачон бу қадар енгил тутмаганман. – Ўзининг журъатидан хижолат чекканнамо у кулиб қўйди.

Доннелли яна алланималар деб ғудранди.

– Бўпти, сизларга халақит бермайман – сизлар, ҳойнаҳой ҳозир тақдирларингизни ҳал қилаётган бўлсангиз керак, – деди киз. – Мен эса ҳали Уэсли билан бироз машқ қилишим, – у бу гапни шундай оҳангда айтдики, гўё Уэсли эндигина ўн йилнинг юзини кўрган ёш боладай, – ва эртага суратга тушиш учун тайёргарлик кўришим керак, акс холда олдимизда мураккаб лавҳа қараб турибди.

Уэсли қизнинг енгидан тортиб қўйди ва Фрэнсис ўтирганларга бир ўтли нигоҳ ташлади-да, йигитнинг ортидан эргашди. Қиз кўшни стол олдида тўхтаган эди, бироқ Уэсли уни кескин ҳаракат билан Рудольф ва Доннеллининг овози етмайдиган тўр томонга бошлаб кетди.

– Нега сен улар билан жуда апоқ-чапоқ бўлиб кетдинг? – сўради йигит улар ўтиргач.

– Азизим, арилар сиркага эмас, асалга кўпроқ ёпишади, – ширин товушда эркаланиб деди киз. – Ёқимтой йигит, бирдан бу иккаласи янги

фильмни бошлаб юборгудек бўлса, кимни таклиф қилишу, кимни кўчага ҳайдаб солиш айти шуларга боғлиқ бўлади.

– Ҳаддан ташқари кўп қийшанглаб юбораяпсан-да.

– Бор санъатим, мен сенга айтсам, жоним, мана шунда, – совуқ жавоб берди Фрэнсис. – Агар бир нимага эришмоқчи бўлсанг, бу санъатни тезроқ эгаллаб ол.

– Бу йўл билан ҳеч нарсага эришмоқчи эмасман.

– Ўн тўрт ёшга кирганимда мен ҳам шундай ўйлар эдим. Ўн беш ёшга кирганимда эса бошқача ўйлай бошлаганман. Тараққий топишда бироз орқада қолибсан, азизим.

– Шунисига шукур қиламан.

Официант келди. Фрэнсис ўзига тоникли жин, йигитга эса кока-кола буюрди.

– Шу жинни ичмасанг бўларди, – деди Уэсли, официант пештахта томон кетгач.

– Нега бунақа деяпсан?

– Чунки жин ичганингдан кейин сендан бадбўй ҳид тарала бошлайди.

– Ташвишланма, азизим, – совуқ жавоб берди Фрэнсис. – Мен эртага сахардан сартарошга боришим керак ва бугун ҳеч қанақа бадантарбия билан шуғулланмайман.

Уэсли ковоғини уйиб, жим бўлиб қолди. Официант жин ва кока-кола олиб келди.

– Аёлдаги арзимаган мана шунақа нарсалардан жаҳлинг чиқаверадиган бўлса, бу яхши эмас, – деди Фрэнсис, тоникли жинни чўзиб сўрган ҳолда, – яъни сен ёқтирмаган нарсалар бошқаларга ёқимли туюлиши мумкин. Мана, масалан, пули тўлиб-тошиб ётган ёқимтой мистер Жордахни олайлик. Мени кўрди дегунча кўзлари ёнади.

– Эътибор бермабман, – деди Уэсли амакисини бировлар “ёқимтой мистер Жордах” деб атаганидан дили оғриб.

– Мен эса эътибор бердим, – ишонч билан деди киз. – Гаров боғлашаман: эркак сифатида у ҳезалак эмас. Мен баъзи бир эркакларни биладан – кўриниши эркаклардай совуғ-у, ичи тўла лакка чўғ.

– У сенга ота қатори-ку.

– Агар у бу иш билан анча эрта шуғуллана бошлаган бўлса, шундай бўлиши мумкин. Ўлай агар, унда худди шундай бўлган.

Уэсли ўрнидан турди.

– Бунақа ярамас нарсаларни эшитиш жонимга тегди! Мен кетдим. Кўрамиз, бисотида даста-даста пул бўлган манави ёқимтой мистер Жордах билан ишларинг қандай юришаркин.

– Эй Худойим, – деди Фрэнсис, жойидан кимир этмай, – бугун жуда нозик ойим бўлиб кетмадикмикан?

– Яхши қол.

– Яхши бор, – ўша оҳангда жавоб берди Фрэнсис. – Овқат пулини тўлайман деб овора бўлма.

Уэсли амакиси ва Доннелли ўтирган стол олдидан юриб ўтди. Улардан биронтаси ҳам унга қайрилиб боқмади. Уэсли кўчага чикди, ўзини дакки еган болакайдай ҳис қилмоқда, сийнаси олов бўлиб ёнмоқда эди.

Беш дақиқа ўтиб, Фрэнсис ўрнидан турди ва эшик томон йўналди. Рудольф ва Доннелли ўтирган стол ёнида у тўхтади ва уларни гапга

тутмоқчи бўлди, бироқ иккала эркак бунга ройиш билдирмади. Меҳмонхонадан у бу гал тўғри ўз хонасига борди-да, ўзини тошойнага солиб, аксини узоқ томоша қилди.

* * *

Барда эса Доннелли ва Рудольф умуман кино ҳақида гаплашмаётганди. Доннелли меъмор эди, аммо ҳозир истеъдоди учун муносиб деб билмайдиган калтабақай, бефайз биноларни лойиҳалашдан унга арзимаган воситачилик улушигина тегишини билгач, у безакчи рассом бўлиб ишлай бошлаганди. “Масхарали таъмир”ни тайёрлаш вақтида у Рудольф билан дўстлашиб қолди ва аввалига истиҳола қила-қила, кейинроқ эса тобора жўшқинлик билан унга ўзининг “тиши қавагида” асраб юрган, бироқ жиддий молиявий ёрдам талаб этувчи режаси ҳақида гапира бошлади. Ҳозир ҳам у Рудольфга шу режаси тафсилотини тушунтирмоқда эди.

– Инглизлар айтганидек, – деди Доннелли, – биз одамлар мўлкўл асрда яшайпмиз ва гап фақат янги машиналар пайдо бўлгани ёки аҳоли нуфуси ошгандагина эмас, балки шунчаки неча ёшга кирганида. Одамлар истеъфога чиқиб кетмоқдалар – сабаби битта: ишлаш уларнинг жонига теккан ва улар етарли маблағга эгалар; ёки-яна бир сабаб: улар муттасил зўриқишни кўтаролмай қолганлар ёки ёшроқ авлод уларни сиқиб чиқармоқда. Фарзандлар вояга етар-етмас кадрдон уйларида бош олиб чиқиб кетмоқдалар. Эски уйлар уларнинг эгалари учун бирданига катталик қилиб қолмоқда, улар яшаб турган шаҳар ё кўрқинчли туюлиб қолаётир ёки олдинги жозибасини йўқотиб қўяётир. Нафақалар ёки омонат пуллари хизматкор ёллашга етмайди. Энди улар арзон-гаров ихчам-ихчам хонадонларда яшайдилар; аммо бундай уйларда болали ёш ота-оналар ҳам яшайди ва улар қарияларга олдинги асрдан келиб қолган келгиндиларга қарагандай ажабсиниб қарайдилар; ўзи тенги дўстлари энди ёнида йўк: улар ҳам худди шу муаммоларни бирёқлик қилгани ҳар тарафга тарқаб кетган... Қариялар мустақилликни саклаб қолмоқчи бўладилар, аммо ёлғизликдан кўрқишади. Уларга янги эҳтиёж ва имкониятларга жавоб берувчи янги яшаш муҳити керак, – бу шундай муҳитки, улар ўзи тенгилар куршовида бўлсин; дарду ҳасратлари-ю, ғам-андухлари ҳам ўшандай бўлсин, ҳар доим ёрдамга шай туришсингина эмас, булар ҳам ёрдам сўраб, қўшнисига мурожаат эта олишсин ва биргина шу фикрнинг ўзиёқ инсонни ёруғ дунёга бекорга келмаганини англаб етишга мажбур қила билсин. – Доннелли шу қадар ишонч билан гапирардики, гўё генерал қамалдаги горнизонни озод этиш режасини баён қилаётгандек. – Бу чинакам мажмуа бўлиши керак, – давом этди у янги иншоотлар: дўкон, кинотеатр, меҳмонхоналар, гольф майсазори, ховузчалар, теннис кортлари, маърузахоналар тиклаётиб, гўё ғишт териб, цемент куяётгандек катта-катта қўлларни маънодор сермаганча. – Булар бари, албатта, камбағаллар учун эмас. Камбағаллар муаммосини ҳал этиш давлатдан бошқа кимнинг қўлидан келишини билмайман ва мен Америка жамиятини ўзгартиришим мумкин деб ўйлаш даражасида катта кетолмайман. Йўк, мен даромади ўртача одамларни назарда тутаяпман, уларнинг ҳаёт тарзи оила бошлиғи ишламай қўйиши билан тубдан

ўзгариб кетади. – Унинг овози тантанавор янграр эди. – Мен буларнинг барчасини ота-онам тажрибасидан биламан. Уларнинг бирозгина пули бор, мен эсам уларга қарашиб тураман, бироқ ота-онам дўстона, хушмуомала одамлардан қолган умрларини ғамбода ва беҳуда яшаётгани вайсаки қарияларга айланган. Бу ғоя миямга бугун келгани йўқ. Уни ҳамма жойда маъқуллашяпти, аммо мен ҳозирча одамларни маблағ билан қизиқтиролганим йўқ, чунки бундан унчалик катта фойда ундириб бўлмайди. Бошламасига манзарали шаҳар чеккасидан катта ер парчаси сотиб олиш керак, шаҳар ҳаётининг қизиқ жиҳатларидан завқ ола билиш учун у жуда ҳам овлоқда бўлмасин, унча қиммат бўлмаган, бир-бирига туташган яхши лойиҳаланган уйлардан иборат ўртача катталиқдаги манзилгоҳ барпо этиш лозим, токи у ерда бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда қариялар ўзларини бемалол тута билишсин. Автобус юргизиб қўйиш, шифокор ва ҳамшираларнинг мунтазам хизматда бўлишларини таъминлаш, шунингдек, ҳаммасини бамайлихотир ва уддабуронлик билан юргизадиган маъмурият ташкил этиш шарт. Бу бошдан-оёқ ғам-андух ва тушкунликка тўла қариялар уйи бўлмасин, у ерга ёшлар – ўғил-қизлари ва неваралари келади, уларга қўшилиб қарияларнинг қувноқ ҳаёти қайтади, келажакка умид билан қарайдилар. Синглингиз бир гал менга сизни жамиятимиз қандай яшаётгани ташвишга солганини айтганди, сизнинг сармоядорлар дунёси билан алоқангиз бор деганди, сиз ўзингизга қандайдир машғулот топиб олиш имконингиз ҳақида сўзлаганди. Шулардан келиб чиқиб, ўйлайманки, кинофильмлар ишлаб чиқариш сизнинг жамиятга хизмат қилиш ғоянгизга унчалик жавоб бермайди...

Рудольф кулиб юборди.

– Унчалик эмас, сиз ҳақсиз.

– Синглингизяна айтгандики, сиз – туғма қурувчи экансиз, ёшлигингизда деярли шип-шийдон дала жойда савдо маркази ташкил этиб, уни ҳақиқий шаҳарчага айлантиргансиз. Яқинда Колдервуд мажмуасини кўргани бордим ва оғзим ланг очилиб қолди... ана ҳаёту мана ҳаёлот... келажак сари қўйилган дадил кадам.

– Ёшлигимда, – ўйчан такрорлади Рудольф. Доннеллининг гапларини тинглай туриб унинг кўнглидан нелар кечаётганини юзидан билиш кийин эди, бироқ уни шундай бйр ҳаяжон чулғаб олган эдики, у нимаси биландир янги ва айни вақтда таниш ҳам эди. У анчадан буён мунтазирлик ҳолатига вобаста эди, аммо ниманинг мунтазирлиги – буни унинг ўзи ҳам аниқ билмасди. Балки бу унинг кутиб юрган нарсасидир.

– Менда ҳаммаси, уйларнинг лойиҳа ва макетлари, сметалар тап-тайёр... Хуллас, ҳаммаси...

– Уларни бирров кўрсам яхши бўлармиди, – деди Рудольф.

– Эртага Нью-Йоркка йўлингиз тушмайдими?

– Менимча, тушар-ов.

– Зўр. Мен уларни сизга ўзим кўрсатаман.

– Албатта, ҳаммаси қанақа ер сотиб олишга, ундан қандай фойдаланишга ва, албатта, унинг қанчалик арзон-қимматлигига боғлиқ, – деди Рудольф.

Гўё уларнинг гапларини биров эшитмаётганига ишонч ҳосил қилиш учун Доннелли бўм-бўш барга бошдан-оёқ кўз югуртириб чикди.

– Мен ерни топиб қўйганман, – деди у бошини солинтириб. – Худди кўнглингиздагидай. У ташландик ферма ери, жуда арзон. Коннектикут штатида, манзарадор, тепаликларга бой. Нью-Хейвендан машинада бир соатлик, Нью-Йоркдан эса икки соатлик йўл. Худди шундай шаҳарча учун махсус буюртирилгандай.

– Ўша ерни менга кўрсата оласизми?

Гўё туйқус унинг кўнглида Рудольфнинг ниятларига нисбатан шубҳа пайдо бўлиб қолгандек, Доннелли суҳбатдошига синовчан қараб қўйди.

– Сиз бунга ростдан қизиқаяпсизми?

– Ҳа, қизиқаяпман.

– Яхши, – рози бўлди Доннелли. – Биласизми, нима, – унинг овози тантанавор янграмоқда эди, – ўйлашимча, синглингиз мана шу фильмда ишлашга таклиф қилганда қандайдир илоҳий куч рози бўлишимга далда берганди. Мен сизни албатта у ерга олиб бораман ва сиз ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўрасиз.

Рудольф ичкилик учун пулни стол устига қўйди-да, ўрнидан турди.

– Вақт алламаҳал бўлиб қолди, – деди у. – Кетдик.

– Агар йўқ демасангиз, – деди Доннелли, – мен яна бирпас ўтирсам.

– Уйкуга ётишдан олдин иккита аспирин ҳапдорисидан сотиб олишни унутманг, – деди Рудольф.

У бардан чиқаётганида Доннелли ўзини Рудольф Жордах билан учраштирган тақдири азалга шукроналар айтгани яна виски буюртирмоқда эди.

* * *

Рудольф танҳо ўзи таниш кўчалардан юриб борарди. Ёшлигида у оилавий новвойхона булочкаларини велосипедда тарқатиб юрарди, шундан буён бу кўчаларнинг таровати қочган, аммо ҳозир унга негадир шундай туюлдики, бу ердаги ҳамма нарса олдингидек ва у яна ёшдай, дилида бири-биридан улкан режалар қалашиб ётибдики, уларни амалга ошириш унга чўт эмасдек. Худди ўшандагидек, Ниццадаги денгиз соҳилида қоронғилик ичра чопиб, икки юз йигирма ярдга тўсиқлар оша югуришда ғалаба қозонганида уни қамраб олган қувончни яна бир карра ҳис этгиси келиб кетди. У яна бир неча марта катта-катта одимлар отди ва энди равон югуриб кетмоқчи бўлган ҳам эдики, яқинлашиб келаётган машина чироқларини кўриб, яна ўзининг одатдаги сипо юришига ўтди.

У Колдервуд универсал дўкони жойлашган катта бино ёнидан ўтди, пештахталарга кўз ташлади ва тунлари уларни қандай беаганларини эслади. Борди-ю, унинг толе юлдузи муайян бир жойда порлаган деб ҳисоблаш мумкин бўлса, у айнан мана шу жойда рўй берган, энди пештахталар ғарибона кўринар ва апил-тапил бўянган кампирни эслатарди.

Рудольф труба чалганча уруш тугаган ўша куни кечкурун ўқувчилар сафини бошлаб бораётганини эслади, ўшанда уни буюк келажак кутаётганига ишонч ҳосил қилганди. Кеча шаҳар газетасида ўқувчиларнинг бошқа намоиши ҳақида ўкиганди – бу сафар Вьетнамдаги урушга қарши норозилик. Ўн бир одам ҳибсга олинди. Илгари Трумэн

эди, энди эса Никсон. Оқ ит, қора ит – бари бир ит. У чукур нафас олди. Эсламагани яхши.

Қизик, ўн йилдан кейин, ҳатто кўп нарсаларга эришиб кадрдон шахри кучоғидан юриб ўтганида ва на кўчалар, на уйларни таниёлмай қолганида Доннелли нимани ҳис этаркин-а? Доннелли Рудольфга ёқарди; у Гретхенга ҳам ёқарди. Қизик, улар ўртасида бирон гап бўлмаганмикин? Доннеллининг режалари куруқ гаплар эмасмикан? Доннелли ҳаддан ташқари ёш ва манман эмасми? Рудольф шошмасдан иш кўриш кераклигини дилига тугиб кўйганди, ҳаммасини миридан-сиригача ўрганиб чиқади. У Доннеллининг ёшида айнан шундай иш тутганди.

Режани у Элен Морисон билан муҳокама қилади. У ақлли аёл. Унга ишонса бўлади. Аммо Элен ҳозир Вашингтонда. Ўзи мактаб юрган бир конгресс унга иш таклиф қилган ва Элен пойтахтга кўчиб ўтган эди. Уни қидириб топишга тўғри келади.

У Жаннани эслади. Улар аҳён-аҳёнда хат ёзишар эди, бироқ вақт ўтган сари хат ёзиш қийинлашиб борарди: Ложувард соҳилдаги ўша ҳафта аста-секин ўтмишга юз тортмоқда эди. Балки Уэсли Парижда бўлганида шу баҳонадан фойдаланиб қолса ва Жаннани бориб кўрса бўлармиди. Антибдаги адвокат ниҳоятда унга ҳаммаси жой-жойига тушгани ва Уэсли қайтиб кела олиши мумкинлигини ёзганди, аммо Рудольф ҳозирча Уэслига бу тўғрида оғиз очмади. У фильмни суратга олиш ишлари тугагини кутарди, Уэсли ҳаммасини ташлаб, Европага жуфтакни ростлаб қолишидан кўрқарди. Уэсли – довдир-совдир болалардан эмасди, аммо бир жиннилиги тутиб қолса борми, унинг қўлидан ҳар бало келиши мумкин.

Тўғри, Рудольф ўзи ҳам савдойинамо одам эди, мудом ўз отаси арвоҳига сиғиниб умри ўтмоқда, отаси омадсизликдан адои тамом бўлган ва ўз жонига қасд қилган, қашшоқликдан йўлини йўқотган ва орзулари чилпарчин бўлган одам эди, шу боис бир чети жиянининг аҳволини тушунар эди.

Рудольф мижозлар аллақачон тош қотиб ухлаб ётган меҳмонхонага келиб, ўз хонасига кўтарилди, ечинди ва муздек кўрпага суқилди. Уйкудан ном-нишон йўқ. У ётган кўйи бардаги чиройлигина, шўх қизалоқни, унинг жинси шими таранг тортилган сонларини, маъноли ва жозибадор табассумини ўйлади. Қизик, у билан бўлганда нима қиларди? Жиянимдан сўрасаммикан, рашк билан ўйлади Рудольф, у ҳозир, ҳойнаҳой, қиз билан тўшакда ётгандир? Янги авлод. У Уэслининг ёшида аёлларни билмасди. Бу рашкдан у уялиб кетди, кейинчалик болакай азобларга гирифтор бўлишига шак-шубҳа қилмасди. Гирифтор бўлди ҳам дейлик, бирдан-бир йўли – ўзи чиқиб кетади. У бунақа нарсаларга ўрганмаган. Уэслида эса бундай қобилият манаман деб турарди.

Кўчадан келаётган маст одамнинг овозидан у ўзига келди. У кескин ва хиёл бўғиқ овоз эгасини дарров таниди – Доннелли. Йель университетида ўқиган, аммо асл битирувчиларига ўхшамайди, уйку аралаш ўйлади Рудольф. Кўшиқ тинди. У бошқа ёнига ағдарилди-да, уйкуга кетди.

* * *

Суратга олиш ишларига тайёргарлик кўрганча Гретхен хонасида ўтирарди. Суратга олиш майдончасида жувон ҳатто ғазаб ва ха-

фагарчиликдан шанғиллаб бергиси келганда ҳам, у ўзини хотиржам ва дадил тутишга мажбур қиларди. Бироқ ёлғиз ишлаганида кўркув ва журъатсизликдан туриб-туриб унинг қўллари қалтираб кетарди. Шунча одам унга боғлиқ эди ва унинг ҳар бир қарори умидсизларча ниҳояланарди. Колин Беркда ҳам шундай бўлган эди, ўшанда Колин Берк пьеса кўяр ёки фильм оларди ва ўшанда унинг буларни қандай уддалашига сира ақли етмасди. Энди эса у шундай ҳайратда эдики, инсон бир ой, гоҳо ундан кўпроқ вақт давомида ҳам бундай икки ҳолликка чидай олар экан.

Кўчадан Доннеллининг кўшиғи қулоққа чалинарди. Америка санъатида истеъдод билан ичкиликбозлик ўртасидаги муносабатни ўйлаб, Гретхен ҳасрат билан бошини чайқади. Яна ҳеч қачон кайфи ошиб юрмаган Колин Беркни ўйлади. У кўп нарсаларда истисно эди. Шу кунларда Гретхен Колин Беркни тез-тез ўйлар, у камерани қаерга ўрнатиши мумкинлигини, ўжар актёрларнинг қандай адабини бериб кўйишини ёки мураккаб сахнани ҳал этишини тасаввур қилишга уринарди.

Кўчадаги кўшиқ тинди ва Гретхен эрталаб Доннеллининг боши лукилламаслигига астойдил умид боғлади. Бундан унинг ўзига фойда-ку, ахир, чунки у суратга олиш майдончасига ширакайф ҳолда келгудек бўлса, башарасига қараб бўлмасди...

Кимдир эшикни тақиллатди.

– Киринг, – деди Гретхен. У ҳеч қачон эшикни кулфламасди.

Эшик очилди ва ўзини деярли тўғри тутганча Доннелли кириб келди.

– Салом, – деди Гретхен.

– Мен ҳозиргина акангиз билан ҳаётимда биринчи марта шонли соатни нишонладим. Мен акангизни яхши кўраман ва буни сизга маълум қилиб кўяй дедим.

– Мен ҳам яхши кўраман акамни, – жилмайди Гретхен.

– Биз биргаликда бир буюк, йўқ, жуда буюк иш қилмоқчимиз. Бизларнинг зуваламиз бир жойдан олинган.

– Бўлиши мумкин, – оккўнгиллик билан жавоб берди жувон. – Онамиз ирландиялик бўлган, ҳар ҳолда у шундай деб биларди. Аммо отамиз немис эди.

– Мен ирландларга нисбатан ҳам, немисларга нисбатан ҳам ҳурмат билан қарайман, – деди Доннелли ва мувозанатини йўқотмаслик учун эшик кесақисига суянди, – аммо мен буни назарда тутганим йўқ. Мен руҳимизнинг умумийлиги устида гапиргандим. Мен сизга халақит бермаяпманми?

– Тугай деб қолди. Борди-ю, бироз у ёқдан-бу ёқдан гаплашгингиз келаётган бўлса, эшикни ёпиб кўйсангиз ёмон бўлмасди.

Секинлик ва виқор билан Доннелли эшикни ёпди-да, орқаси билан унга суянди.

– Қахвага қалайсиз? – Гретхен стол устида турган термос томон бош ирғади. У бир кунда кам деганда йигирма финжон қахва ичарди.

– Нима учундир менга доим қахва таклиф қилишади, – аразлаб деди Доннелли. – Мен буни ўзимга ҳақорат деб биламан. Мен қахвадан ирганаман.

– Афсуски, шундан бошқа ичкилик таклиф этолмайман сизга, – деди Гретхен, буфетда бир шиша виски турганини эслаб.

– Мен ичмоқчи эмасман, хоним. Бу ерга қадам ранжида килганим – сизга бир хабарни айтиш.

– Кимдан?

– Дэвид П. Доннеллидан, яъни менинг ўзимдан.

Гретхен кулиб юборди.

– Хабарингизни айтинг-да, кейин мен сизга бориб ухлашни маслаҳат бераман.

– Мен хабарни тенг ярмини айтиб бўлдим. Мен акангизни яхши кўраман. Мен унинг синглисини севаман.

– Кўп ичиб юборибсиз.

– Тўғри. Мастлигимда ҳам унинг синглисини севаман, хушёрлигимда ҳам севаман.

– Хабарингиз учун миннатдорман, – деди Гретхен ҳамон ўтирган ҳолда, ҳолбуки у дик этиб туриб, йигитни ўпиб олгиси келиб турганди.

– Нима деганимни эсингиздан чиқармадингизми? – Доннеллининг кўзлари ёнарди, бутун юзини қоплаган соқоли ўсиб кетганди.

– Эсимдан чиқармайман.

– Ундай бўлса, – деди йигит жиддий тортиб, – мен бориб ухлайман. Хайрли тун, хоним.

– Хайрли тун. Яхши ётиб тулинг.

– Атрофингизда парвона бўлай, жонгинам. Оҳ, нақадар бахтсизман!

– Оҳ, нақадар бахтсиз... – киноя билан кулиб қўйди Гретхен.

У яна ўн сонияча ҳаяллаганида борми, Гретхен сакраб турарди-да, йигитни кучоқлаб олган бўларди. Бироқ Доннелли жувонга хайрлашув маъносида қўл силкиб қўйди ва қарийб чайқалмасдан чиқиб кетди.

Йўлакда у яна қўшиғини бошлаб юборди.

Эшикка тикилганча жувон ўтирар ва ўйларди: севса нима қилибди? У бошини чайқади. Майли, аввал ишини тугатиб олсин.

Виски ҳиди туриб қолган жимжит хонада Гретхен яна режиссёрлик сценарийсини титкилашга тутинди.

* * *

Бир қават пастда эса Уэслининг кўзига уйқу инмаётганди. Ётган жойида у бир нарсани кутарди: ана-мана эшик дастаси буралади, шиқирлаган овоз келади ва қоп-қоронғи хонага Фрэнсис кириб келади. Бироқ эшик дастаси буралмади, ҳеч қанақа товуш қулоғига чалинмади, фақат у бир ёнбошидан бошқасига ағанаганда пружиналар мунгли инграниб қўйди.

У, мен сизни севаман, деди. Тўғри, эътирофда зўракилик йўқ эмасди, аммо йигит бу сўзларни ирод этаётганида, ишонтириб айтди-ку. Бироқ борди-ю, севсанг, кизнинг жўрттага қилаётганини ёки алдаётганини қандай била олардинг? Айтишларича, севги миянгдан товонинггача қамраб олар эмиш: севгингга иқрор бўлдингми, қолган ҳаммаси маъносини йўқотади. Муҳаббатнинг кўзи кўр дейдилар. Йўқ, бугун у кўр эмасди. У Фрэнсиснинг барда сохта ва жирканч ўйинини кўрди ва буни кизнинг ўзига айтди. Балки дилидагини тилига чиқармасликни ҳали яхши ўрганмагандир? Йўқса ҳозир, тунги соат иккида тўшакда бир ўзи ётмаган бўларди.

У кизнинг қўллари ўзининг баданига тегишини қўмсамоқда эди. Ахир бу севги бўлмай, тагин нима? Қиз у билан тўшакда ётганида, у, Гретхеннинг огоҳлантиришига қарамай, унинг эри олдида қайтиб кетишига ёки бошқа эркак билан андармон бўлиб қолишига ўзини зўрлик билан ишонтира олмаган бўларди. Эрлари пастда уйқуни ураётганда ёки казинода қимор ўйнаётганида “Клотильда”да йўловчи аёллар билан кайф-сафо қилиш унга ёқар эди, миссис Уэрфемнинг олдида кириб туриш унга ёқарди, аммо булар бари севги эмас эди. Илгари бўлган ва ҳозир бўлиб турган Фрэнсис билан муносабат ўртасидаги фаркни ҳис қилиш учун алоҳида тажриба керак эмас.

У энсиз каравотда Фрэнсиснинг кучоғида ётганини, қоронғида баданлари айқаш-уйқаш бўлиб кетгани ва Фрэнсиснинг: “Мен сени севаман”, деб шивирлаганини эслади. Бу нимани англатарди? Йигит хўрсинди.

Қизни ва ўзини тушуниш учун нимага мурожаат қилиш керак? Онагами? У, хойнаҳой, бундай дер: отангга ўхшайсан, у ҳам бообрў насроний оилалар учун иснод ва мусибатдан бошқа ҳеч нарса келтирмади. Амакисига айтсинми? Амакиси учун у, кўпроқ меросдан унга теккан ортиқча юк, унга бир нима керак бўлгандагина қорасини кўрсатадиган нонкўр бола. Аммасига дилини ёрсинми? Уэсли табиат инжиқлиги туфайли дунёга келиб қолган жиннивой, у нодонлиги туфайлими ёки орияти йўқлигиданми, Худо берган истеъдодини етти қат ер тагига кўмишга тайёр. Балки Элис унинг раъйига яраша жавоб истар? Унинг учун Уэсли беўхшов ва соддадил бир мишиқи, шу ёшга етса ҳам ҳалигача она сути оғзидан кетмаган эркатой. Қуёнчага мурожаат қилсинми? Яхтадаги яхши ёрдамчи, аммо у ҳеч қачон унинг отасидек ажойиб одам бўлмайди. Кейтга айтсинми дардини? Ўғлининг қондош ва жондош оғаси, мархум эридан қолган жонли ва аччиқ эсдалик. Борди-ю, мана шу одамларнинг ўзи ҳақидаги барча фикрларини бир жойга тўпласа, қанақа инсон келиб чиқаркан-а?

Балки бундай бўлишига унинг ҳали ёшлиги ва ўзига ишончи йўқлиги сабабдир? Ривожланишдан орқада қолгансан, деганди Фрэнсис. Аммо унинг тенгқурларидан ҳеч ким, афтидан, бунчалик қийналмаса керак, ҳамма ўзини жуда яхши тушунади.

Бир ўзи коп-қоронғи хонада ётар экан, Уэслининг бир нарсага ишончи комил эди: у аввалгидай қолиб кетмайди. Хўш, унда қанақа одам бўлади у? Қизик, борди-ю, у йигирма бирга, йигирма бешга, борингки, роса ўттизга кирганда ўзига нима деган бўларди?

Эҳтимол, унинг Фрэнсисга ошиқлик туйғулари ўтиб бўлгандан кейин аммасининг маслаҳатига кирар ва актёр бўлармиди? Фақат камера рўпарасида эмас, балки, Фрэнсис каби, ҳар куни, ҳар дақиқа ўйнармиди? Хойнаҳой, у, яъни Фрэнсис, шундай хулосага келганки, одамлар ундан айнан шу нарсани истаяпти, модомики, шундай экан, майли, одамлар истаганчалик бўла қолсин.

Эртасига эрталаб Уэсли бағритош ва бетизгин ўсмир ролини ўйнаши керак эди. Бу қийин эмас. Балки бир-икки йилда бу касбнинг сирларини ўрганиб олар. Бундай бошланиш бошқа ҳар қандай ибтидодан афзал бўлса афзалдирки, ундан кам эмас.

Нихоят, унинг кўзи уйкуга кетди ва туш кўрибди – меҳмонхонада у Элиснинг олдида ўтирганмиш, яхна гўшти бутерброд еб, пиво ичаётганмиш, фақат столнинг қарши томонида Элис эмас, балки Фрэнсис Миллер ўтирганмиш.

7

Билли Эбботнинг ён дафтарида

1971

Тагин ёзув машинасига ўтирдим. Ёмон одатларни йўқотиш қийин бўлди. Бундан ташқари, бу ерда тушликдан кейин толмачой қилиш одат тусига кирган, мен эса кундузи ухлашни ўрганмадим-ўрганмадим-да, гаплашадиган ҳеч ким бўлмагач, нима учун ўзим билан ўзим гаплашмай? Ҳар ҳолда Франко полицияси мовий денгиз бўйидаги мана шу бойлар уясида мураббий бўлиб ишлаётган америкалик теннисчининг ёзувларига кизиқмоқда деб тусмол қилишга ҳеч қандай асос йўқ. Бельгияда ҳаммаси бошқача эди.

Брюсселдан кейин Жанубий Испания иқлими жаннатий бўлиб туюлганди ва нима учун танлаш имкониятига эга бўлган одамлар Луардан шимол томонга қараб яшашда давом этаётганига ҳайронун лол қолсан, киши.

Бу ерга, Парижда эски машинафурушдан ўртача пулга сотиб олинган “пежо”да келдим. Пиренейни кесиб ўтишим биланок қандайдир бўлакча кўрғончалар, далалар ва дарёларни кўриб, олис саёҳатдан қайтиб келаётгандай бўлдим.

Борди-ю, оғзимга толкон солиб олсам, унда ўзимни соф испанга йўяверсам бўлади. “Енгилмас армада” Англия ва Шотландия кирғоқлари олдида кема ҳалокатига йўлиққан замонларда жўшқин андалузликлар содир этган гуноҳ оқибатида Эбботлар хонадони аъзолари қорасоч бўлиб қолиши мумкин эдими, йўқми?

Мен турган отель яқинда қурилган эди, шамолу тўлқинлар емириб ташлай бошлагунча яна ўн йилча ўтар. Менинг хонам қулай, кенг-ковул бўлиб, олди гольф майсазори ва денгиз томонга қараган. Мен сабоқ берадиган бошловчилар ва турли бекорхўжалар билан бир қаторда бу ерда яна кучли ўйинчилар ҳам бор ва улар билан ҳар куни бир-икки соат тўп думалатса бўлади. Мен унча талабчан одам эмасман, дидим ўзимга яраша.

Испанлар – хушрўй, хушмуомала ва одобли одамлар – Америка армиясидан кейин кескин қарама-қаршилик. Кўплари бу ерга шунчаки дам олгани келишган ва ўзларининг энг яхши томонларини кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Ҳозирча мени бирон марта ҳам ҳақоратлашгани йўқ ва дуэлга чақиришмади, буқалар жангини томоша қилишга ва мавжуд тузумни қулатишда иштирок этишга мажбурлашмади.

Хонимлар билан олий даражада одоб ила муомала қилишга ҳаракат қиляпман. Уларнинг эгалари ёки жазманлари бир четда туришади, аммо киз ўртоқлари билан бир кунда жилақурса бир соатни ярим яланғоч ҳолда ўтказадиган ёш америкалик спортчига ўта шубҳали муносабатда

бўлишади. Сабоклар вақтида улар тунд ҳолда тўсатдан корт олдида пайдо бўлиб қоладилар. Мени қандайдир испан жентльменининг хотини ё хуштори номусига тегиб қўйишда айблаб, шаҳардан ҳайдаб чиқишларини зинҳор истамасдим. Ўзимни ноқулай аҳволга солиб қўйиш нияти ҳаёлимга келган эмас.

Моникадан кейин бўйдоқлик ҳаётим севинчи айниқса менга хуш ёкиб кетмоқда. Тўшакда ҳам, ундан ташқарида ҳам пала-партишликни ёқтирмайман.

Куёшда мириқиб тобландим, ўзимни жуда яхши ҳис қилмоқдаман.

Маошимни яхши тўлашяпти, чойчақадан ҳам насибага яраша тушиб турибди. Бисотимда яхшигина пул тўпланиб қолди, эҳтимол, умримда бунақаси бўлмаганди.

Бу ерда деярли ҳар куни оқшом сайиллари уюштирилади ва мени деярли ҳар куни таклиф этишади. Афтидан, яқинда келганим учун бўлса керак. Мен ҳаддан ташқари кўп ичмасликка ва бир хоним билан ўн беш дақиқадан ортиқ гаплашмасликка ҳаракат қиламан. Энди испан тилини шунчалик ўрганиб олганманки, қақшатқич сиёсий можароларнинг каттагина қисмини тушунаман. Бу ерда кўпинча қон тўкишга таҳдид, экспроприация, коммунизм ва қариялар ўлиб кетгандан кейин Испаниянинг келажаги ҳақида гап сотишади. Мен чурқ этиб оғиз олмайман, узоқ вақтга бўлмаса-да, шу ерга жойлашиб олганим учун Худога шукурлар айтаман, бу шундай мамлакатки, менинг табиатимга жуда ҳам мосу хос; энг муҳим масалалар, дейлик, тўпчани узатиш чоғида ракеткани қандай ушлаш зарурлиги ҳақида ўз фикримни баён қиламан.

Менинг омадсиз хонадондан келиб чикканимни уқтирган отамнинг ҳақлигига яна бир карра шубҳа билдиришимга тўғри келади.

Онам менга бир неча марта хат ёзди. Аввалгидек, манзилимни отамдан билиб олибди. Мен отамга кибр билан айтар эдимки, уни бу дунёда ушлаб турган аслида менинг хатларим, шулар уни Мичиган қўлига ўзини ташлашдан сақлаб турибди. Онамнинг хабарлари хийла юмшоқ бўларди. У, афтидан, менинг армияда қолмаганимга унинг илтимоси сабаб бўлди деб ўйлаб, бу нарсa менинг балоғат ёшига етганимдан нишона деб билса керак. Энди у хат сўнггида “сени яхши кўрган онанг”, деб имзо чекибди. Кўп йиллар давомида у шунчаки “ойинг” деб кўя қоларди, менга нафратини изҳор этиш учун шугина сўз кифоя эди. Мен ҳам унга жавоб тариқасида “сизни яхши кўрувчи Билли”, деб имзо чекдим.

Онамнинг ёзишича, режиссура билан шуғулланиш унга жуда ёқар экан. Бундан мен заррача таажжубланмадим: у ҳар доим атрофдагиларга ҳукмфармолик қилиб ўрганган эди. Менинг амаки укам Уэслининг актёрлик қобилиятини оғиз кўпиртириб мактар эди. Бу мен аввалроқ ўйлаб кўришим керак бўлган касблардан бири эди, чунки мен бошқа ҳар қандай одамдан дурустроқ каззоб ҳам, самимий ҳам бўла олар эдим. Аммо бўлар иш бўлиб, бўёғи синди. Онамнинг ёзишича, Уэсли мени келиб кўрмоқчи эмиш. У билан кўришганимда мен нималар дейишим керак? Хуш келибсиз, жабрдийда жигаргўшам.

Эй Худо! Олдинги ёзувдан кейин икки кун ўтганда бу ерда музлатилган маҳсулотларни сотиш билан шуғулланувчи ёши ўтинкираган бир немис

бизнесмени ҳамроҳлигида Моника пайдо бўлди. Ҳозир унинг гул-гул очилган даври – бошдан-оёқ шойи шалварга бурканган, сочлари дид билан турмакланган. Нотаниш одамлардек тутди ўзини, аммо, эҳтимолки, бу бўрон олдидан чалкаш сокинлик эди. Миямда фақат “жуфтакни ростлаб қолиш керак”, деган бир ўй чарх урарди. Олти кундан буён енгиб келаётганим бир одамга қаторасига бир неча қўлни бой бердим.

* * *

Нью-Йорк студияси саройидаги анъанавий оқшом зиёфатида суратга олишнинг охириги куни тугаши билан оператор Фредди Кан Гретхенга қараб қўлини кўтарди ва унинг шарафига дирижёрчасига қўлини айлантириб қўйди. Актёрлар, студия ходимлари ва таклиф этилган дўстлар овозлари борича ва чин дилдан қўшиқ айтиб юборишди. Гретхеннинг кулгиси ҳам, йиғиси ҳам келмоқда эди. Шу воқеа муносабати билан сочини турмаклаган Ида Коэн кўзёшларини тўхтатолмади. Кан актёрлар номидан Гретхенга соат совға қилди, уни сотиб олишда Уэсли эллик доллар қўшган эди ва Гретхендан икки оғиз сўз айтишни илтимос қилди.

– Раҳмат, барчага катта раҳмат, – деб гап бошлади Гретхен хиёл титроқ овозда. – Ҳаммаларингиз жуда яхши ишладингиз ва мен ҳар бирингизни алоҳида-алоҳида ва барчангизни биргаликда менинг режиссёр бўлиб етишишимдаги биринчи уринишимда шундай ёрдам берганингиз билан муборакбод этаман. Тўғри, Голливудда бир гап бор: “Менга бахтли гуруҳни кўрсатинг, мен сизга жирканч фильмни кўрсатаман”.

У шундай деганида ҳамма “гурр” этиб кулиб юборди ва “Бу бизга тўғри келмайди!” дея ҳайкира кетишди.

Тинчланинглар деган маънода Гретхен қўлини кўтарди.

– Барчангиз учун иш ниҳоясига етди: умид қиламанки, олдинда сизларни янада қизиқарлироқ ва муҳимроқ фильмлар кутиб турибди, уларда сиздаги камчиликлар тузатилади, ютуқларингиз эса ҳамиша ёдингизда сақланиб қолади ёки ҳеч бўлмаганда Санъат академияси сизларга мукофотлар берган кунга қадар оғиздан тушмайсизлар. Аммо жарималарингиз учун, монтаж ва овоз берувчилар учун, бастакор ва чолғучилар учун, шунингдек, фильмни бозорга олиб чиқиш бўйича оғир ишлар бошида турган мистер Коэн учун, аслида, иш энди бошланади. Бизга муваффақият тиланг, чунки олдинда ойлаб қиладиган ишларимиз ётибди ва биз қиладиган ишга ё муваффақият ёр бўлади, ё ишимиз барбод топади. – Гретхен босиқлик билан гапирарди, аммо ундан сал нарида турган Уэсли аммасининг кўзлари тантанавор чакнаётганини аниқ кўрди.

– Ида, – деди Гретхен, – йиғини бас қил. Биз мотам тутаётганмиз йўк. – Ида хўрсиниб қўйди. Кимдир Гретхенга вискили стакан узатди ва у стаканни охиригача сипқорди. – Барчамиз учун, етти яшардан етмиш яшаргача. – У Уэсли томон ўгирилди. – Ёшларимизга балли!

Қўлида вискили стакан кўтариб олган Уэсли ҳам энди кўпчилик билан баравар сипқорди. У кулмаётганди, юзида ҳам ҳаяжон ифодаси кўзга ташланмасди: у ҳозиргина Фрэнсис Миллер ва эри қадахларини уриштириб, ўпишишаётганларини ўз кўзи билан кўрди. Порт-Филип баридаги ўша оқшомдан кейин Уэсли ва Фрэнсис ярашиб олишганди ва

жувон яна меҳмонхонага унинг олдида келиб турган, Уэсли ҳам бир неча марта жувоннинг Нью-Йоркдаги уйида тунаб қолган эди, ўшанда улар павильонни суратга олиш ишлари билан банд бўлишганди. Бироқ уч кун аввал Калифорниядан эри келган эди, гарчи келбатидан урфга айланган голливудча хатти-ҳаракатлар ёғилиб турса-да, у майин сочили, келишган хуш андомли йигит эди. Уэсли Фрэнсиснинг эри билан қандай кўз уриштиргани ва авайлаб ўпишишганини кўргач, бу окшомга келганидан пушаймон эди.

Элис ҳам шу ерда эди, ҳолбуки декорациялар панасида унга яхшилаб қараб олишнинг иложи йўқ эди. Ҳар доимгидек киз ўзига эътибор тортмасликка ҳаракат қиларди. Уэсли бир неча тун уйида кўринмаганидан кейин киз ўзини анча ғалати тутадиган ва у билан калондимоғлик ила гаплашадиган бўлиб қолди. Уэсли унга окшом ҳақида сўз очганида, Элис окшомга жон-жон деб бормоқчилигини айтди: у киностудия саройидаги окшомларда ҳеч қачон иштирок этмаганди. Яхшилаб кўнглини олиш ниятида Уэсли қизни окшомга таклиф қилди, аммо бу унинг учун осон бўлмади. Ҳойнаҳой, ёшим улғайгач, ўйлади у Фрэнсис ва эри томонга қарамасликка ҳаракат қилиб, бундай вазиятларда ўзимни қандай тутишни ўргансам керак.

Уэсли оғзини тўлдириб содали вискидан бир хўплади, сўнгги марта вискини у Канндаги “Пушти эшик” барида ичганди. Виски таъми ёқимли эди ва у яна бир култум ютди.

Гретхен майдонча бўйлаб юрар экан, кимнингдир қўлини сиқар, кимнингдир юзидан ўпар эди, кўпчилик аёлларнинг кўзларида ғилт-ғилт ёш ўйнардди. Гўё биргаликдаги иш вақтида ўрнатилган муносабатларни узоқроқ сақлаб қолишмоқчи бўлгандек, ҳеч ким кетишни истамаётганди.

Ўрта ёшлардаги феълдор бир актрисанинг Гретхенга айтган сўзлари Уэслининг қулоғига чалинди:

– Худо ярлақасин сизни, азизам: бундан ўтадигани ҳеч қачон бўлмаса керак.

Актёр учун одатдаги иш, яъни биргаликда фильм яратиш бу қадар эзгу бўлишидан у ҳайратда қолди. У суратга олишда мамнуният билан иштирок этди, аммо Фрэнсис ва Гретхендан бошқа гуруҳдаги биронтасини қайта кўриш ё кўрмаслик унинг учун барибир эди. Балки, Гретхеннинг сўзларига қарамай, у барибир ҳам актёр бўлиб туғилмагандир.

– Уэсли Жордах, сени мен тез соғиниб қолсам керак, – деди Гретхен унга яқинлашаркан ва жиянининг юзидан ўпиб қўйди. Уэсли аммасининг астойдил гапирганини кўриб турарди.

– Сиз жуда яхши гапирдингиз.

– Раҳмат сенга, жоним, – муборақбод этди Гретхен, гўё бировни кидираётгандек атрофга олазarak қарашда давом этар экан. – Уэсли, Рудольф кечроқ келадими ё умуман келмайдими, сенга ҳеч нима демадими?

– Йўқ, айтмаганди. – Суратга олишнинг сўнгги кунларида амакиси унга антиблик адвокатнинг сўзларига биноан Францияга қайтиши мумкинлигини айтганди. Аммо Уэсли ҳозирча чиптани олмаганди. Гарчи кетиш ҳақида жиддий бир гап айтилмаган бўлса-да, у Америкадан кетишга ҳали тайёр эмасди: ҳал қилинмаган масалалар бошдан ошиб-тошиб ётарди.

– Бугун у мистер Доннелли билан Коннектикутга жўнамоқчи бўлиб турувди, – деди Гретхен, одамларнинг бошлари узра кўз югуртирар экан, – бироқ соат бешгача етиб бораман, деб ваъда берганди. Ҳозир соат еттидан ошди. Унинг ҳеч бунақа одати йўқ эди. Мен ҳозир бу ердан кўзгалолмасам керак. Шунинг учун, Худо хайрингни берсин, унинг отелига кўнғироқ қил-чи, бирон нарса бериб юбориш керакми, йўқми унга.

– Ҳозир кўнғироқ қиламан, – деди Уэсли ва суратга олиш майдончаси ортидан телефон автомат томон йўл олди; амакиси ҳар доим “Алгонквин” меҳмонхонасига келиб қўнар эди ва Нью-Йоркда ушланиб қолгудек бўлса ўша ерда тунаб қоларди. Уэсли сабр қилишга мажбур бўлди: телефонда хингирлаб Фрэнсис гаплашарди. Уэсли унинг нима тўғрисида гаплашаётгани қулоғига чалинмаслиги учун ўзини четроққа олди. Бироқ жувон ҳали-бери гапини тугатадиган эмасди ва дам-бадам автоматга ўн центлик тангаларни ташлашига тўғри келаётганди. У ўзи билан бир стакан виски олиб олди ва Фрэнсис гапини тугатгунча у ҳам вискини бир томчи қолдирмасдан ичиб тугатди. Жувон овозидан жунбушга келган Уэсли яккаш: “Ҳаётда бошқа ҳеч қачон башарингни кўрмай”, деб такрорларди, – ҳолбуки ёлғонлаётганини ўзи билиб турарди.

Сўнгги марта хингирлаб, Фрэнсис гўшакни илди ва сарой эшиги томон йўл олди, эшик олдида Уэсли турарди.

– Э-ҳа, – деди жувон, анча ҳиринглаб, – сеҳргар болакайимиз тап-тайёр бўлиб коптилар-ку.

– Бир жойга кўнғироқ қилмоқчи эдим, аммо аввал... – У шиддат билан жувонни ушлаб олди-да, лабларидан бўса олди.

– Ниҳоят актёрлардан баъзи нарсаларни ўрганибсан. Масалан, эрлари олдида хотинларга иштиёқни қандай намоён этишни. – Фрэнсиснинг овози ичкилик зўридан хириллаб чикмоқда эди.

– Қачон кўришамиз? – худди куч билан тутиб туришга аҳд қилгандек Уэсли унинг қўлини қўйиб юбормаётганди.

– Ким билади, – истехзо билан деди Фрэнсис. – Балки ҳеч қачон, балки сал катта бўлганингда.

– Сен ҳамма нарсани ҳазилга айлантираверасан.

– Аслида нимани ўйлаётганимни ҳеч ким билмайди. Мен сенга бир яхши маслаҳат бермоқчиман. Биз ёмон кайф-сафо қилмадик, энди эса сен буларни унут.

Сарой эшиги ланг очилди-да, рўпараларида Фрэнсиснинг эри пайдо бўлди.

– Қўйиб юбор уни.

Уэсли қўлларини ёйди ва биров ортга тисарилди.

– Шу пайтгача нима ишлар қилганларингни мен биламан. Суюқоёқ.

– Жек, илтимос, шовқин солма, – сўзларни дона-дона қилиб деди Фрэнсис.

Эри унга шапалоқ тортиб юборди.

– Сенга келсак, ҳароми, – деди у Уэслига, – борди-ю, яна хотинимга шилкимлик қилганингга кўзим тушгудек бўлса, бўйингни қайириб ташлайман.

– Одамларнинг хўрози, – масхараомуз деди Фрэнсис. У лоақал қўлини юзига олиб бормади, бамисоли эри унга тегмагандек. – Тўшакдан бошқа ҳамма жойда.

Эр чукур нафас олди-да, хотинининг юзига аввалгидан қаттиқроқ шапалок тортиди.

Бироқ Фрэнсис бу гал ҳам қўлини юзига олиб бормади.

– Жосусларинг қанчалик разил ва палид бўлса, сен ҳам ўшаларнинг биттасисан.

Эр уни қўлидан тутди.

– Ҳозир мен билан борасан-да, ўша ерда куласан, чунки Фарбий кирғок бўйида ишлар билан банд бўлган эринг сен билан уик-энд ўтказгани Нью-Йоркка бир амаллаб келиб олди.

– Билганингни қил, чўчка, – жавоб берди Фрэнсис. У эрининг қўлидан тутди-да, Уэслига қарамай, эри билан саройга қайтиб кириб кетди, у ерда мусиқа авжида, жуфтликлар паррон уриб ракс тушарди.

Уэсли бир жойда қотиб турар, юзи пир-пир учарди. Кейин у бўш пластик стаканчани куч билан қисмлади ва уни деворга қараб отди. Шу алпозда у энди аёлни таъкиб қилмаслигини ва анави одамнинг гирибонидан олмаслигини ҳис қилгунча икки дақиқа тек туриб қолди.

Овози титраётганини ҳис қилганча, у меҳмонхонага қўнғироқ қилди ва коммутатордан телефончи қиз мистер Жордах ҳеч нарсани бериб қўйишни илтимос қилмади, деб жавоб берди. Уэсли телефон олдида яна бирпас турди-да, кейин саройга қайтди, аммасини топди ва унга телефончи қизнинг гапларини етказди. Шундан кейин у барга бориб, виски буюрди, бир кўтаришда ичди, яна виски буюрди ва шу топ елкасида кимнингдир қўлини ҳис этди. У ўгирилиб қаради ва ёнида турган Элисга кўзи тушди. Унинг чеҳрасида моҳир ҳамширанинг Уэсли чўчий бошлаган такаббуруна юз ифодаси акс этиб туради.

– Менимча, – хотиржам деди Элис, – ўзингни тартибга солиб олсанг яхши бўлармиди. Юзларингда шундоқ лаб бўёқ чапланиб ётибди.

– Раҳмат, – жавоб берди Уэсли куриккина қилиб, дастрўмолини чўнтагидан оларкан лаблари ва юзларини артди. – Қалай?

– Сал дуруст. Бўпти, мен бораёй. Гарчи одамлар оғизларига келганини гапирсалар-да, киноактёрларнинг окшом зиёфатлари жудаям жўн бўлишига инондим.

– Хайрли тун, – деди Уэсли. У Элистан кечирим сўрамоқчи, кўзларингдаги совуққонлик ва ҳуркакликни йўқот демоқчи эди, аммо у буни сўзлар билан қандай ифодалашни ҳам, Элис уни нима сабабдан кечиришини ҳам билмасди. – Бўпти, бора қол, кейинроқ кўришамиз.

– Эҳтимол.

Эй Худойим, ўйлади Уэсли, нима қилиб қўйдим! Нью-Йоркдан кадамимни ўчиришим керак. У яна пештахта олдида қайтди ва яна виски буюрди. У бармендан стаканни олганда олдида Рудольф келди.

– Кайфингиз чоғми, мистер Жордах?

– Ажойиб. Аммам сизни қидираётувди. У ташвишда. Ҳатто мендан отелга қўнғироқ қилишимни ўтинган эди.

– Ушланиб қолдим. Бориб қидириб кўрай-чи. Кейин эса сенга айтадиган гапларим бор. Қаерда бўласан?

– Шу ерда.

Рудольфнинг лунжи осилди.

– Шошма, болакай, – деди Рудольф. – Марҳамат қилсанг, Нью-Йоркда бир шиша вискини эртага эрталаб ҳам топасан. – У жиянининг елкасидан дўстона қокиб қўйди ва Гретхенни кидириб кетди.

Рудольф уни жуфтликлар ракс тушаётган майдончанинг қарши томонидан топди. Гретхен сценарий муаллифи Ричард Сэнфорд билан гаплашиб турган экан. Рудольфнинг кўнглидан ҳатто ўзининг биринчи фильмининг суратга олиншини тугаши муносабати билан ҳам ўша курткаси-ю, ёқаси очиқ юнг кўйлагидан воз кечишга кўнгли бўлмабди-да, деган ўй кечди.

– Ҳаммадан ҳам мени безовта қиладиган нарса шуки, – жиддий гапирарди Сэнфорд, – мен ҳозирча кўрган фильмда қаҳрамон аёллар йирик планда кам кўринади, ўрта планда эса маънодорлик етишмайди, ё...

– Азизим Ричард, – деди Гретхен, – мен бўлсам бошқа бир нарсадан кўрқаман – кўпгина сценарийчиларга ўхшаб, сиз актрисаларнинг ташқи чиройига маҳлиё бўласиз, улардаги ботиний қобилиятлар билан ишингиз бўлмайди.

Сэнфорд кип-қизариб кетди.

– Бу гапингизни қўйинг, – ғудранди у, – мен у билан деярли гаплашмаганман.

– Лекин у сиз билан гаплашган, – деди Гретхен. – Айниқса гап бундай ёш аёл ҳақида кетар экан, шугина нарсанинг ўзи кифоя. Бошқа ишлари кўплигидан у сизга вақт ажратолмагани жуда ачинарли, албатта.

– Сиз мени ерга ураяпсиз, – хафа бўлди Сэнфорд.

– Бу муаммо санъат одамларини беш минг йилдан кўпроқ вақт давомида кийнаб келмоқда. Сиз ҳали унга ўрганиб қоласиз.

– Сиз билан икковимиз орамизда дўстона алоқалар вужудга келмаган. Сиз менинг эркаклигимдан ғашингиз келади. Мен буни аввал-бошдаёқ хис этган эдим.

– Биринчидан, бунинг ишга алоқаси йўқ, иккинчидан эса, бу пуч гап. Борди-ю, сиз ўзингиз буни билмасангиз, унда у қулоғингиз билан ҳам, бу қулоғингиз билан ҳам эшитиб қўйинг, йигит, санъат негизида дўстона алоқалар ётмайди.

– Сиз аламзада, қариётган бир аёлсиз. – Йигитнинг овозида йиллар давомида тўпланиб келган ғазаб сезилиб турарди. – Сизга бир нарса етишмайди, у ҳам бўлса яхши бир эр. Бироқ сизга ёрдам қўлини чўзадиган бундай эр анқонинг уруғи.

Жавоб беришдан олдин Гретхен кўзларини артиб олди.

– Сиз истейдодли, аммо ёқимсиз йигитсиз. Ёшингиз ўтган сайин бефаришта бўлиб бораверасиз, эҳтимолки, истейдодингиз ҳам сўнар.

– Нега мени ҳақоратлайсиз?

– Бизнинг касбимизда, – деди Гретхен, – ҳаракатларнинг аҳамияти йўқ. Сиз ғашимни келтираяпсиз. Мен ҳам, хойнаҳой, сизнинг жиғингизга тегаётгандирман. Дарвоқе, бунинг ҳам аҳамияти йўқ. Аммо, азизим Ричард, – Гретхен аста унинг юзига туртиб қўйди, ҳам эркалаган, ҳам урган бўлиб, – сизга сидқидилдан хизмат қилишга сўз бераман. Бундан ортиғига йўқман. Мен томошабин тоқатига яраша катта режалар ва туйғулар ваъда қиламан. Бизнинг қаҳрамон аёлларимизнинг муаммоси

уларнинг экранда ҳаддан ташқари кам кўринишида эмас, балки ҳаддан ташқари кўп кўринмаслигида.

– Ҳамма нарсага жавобингиз тайёр. Бирон марта ҳам баҳсда сиздан устун келолмадим. Кинселла огоҳлантириб айтган эдики...

– Айтмоқчи, бизнинг Эванс яхши юрибдими? – сўради Гретхен.

– Ёмон эмас. – Сэнфорд хижолат ичида оғирлигини бир оёғидан бошқасига олди. – У менга янги фильмига сценарий ёзиб беришимни таклиф қилди.

– Бундан чикди, Голливуд сари йўл олибсиз-да?

– Сирасини айтганда... ҳа...

– Кўришганимиздан хурсандман. Ҳеч шубҳасиз, бир-биримиздан розимиз. Ҳозир эса, кечирасиз, акам билан гаплашишим керак.

Сэнфорд умидсизларча бош чайқади. Гретхен акасининг олдида келганда, Рудольф кулиб кўйди.

– Нимага кулаяпсан?

– Сен унинг олдидан кетганингда анави йигитнинг башараси қандай ўзгариб кетганини бир кўрсанг эди.

Гретхен лабини буриб кўйди.

– Биз энг зўр ижодий кучни талаб этувчи иш билан банд эдик: иложи борида бир-биримизни ҳақоратламасдан гаплашдик. Биргина фильм ишлабди-ю, ўзини “Кайе дю синема”¹нинг бош муҳаррири деб чоғлаяпти. Ҳалок бўлган қалб. Аммо бу фожиа эмас. Америка бор-йўғи биргина нарса яратишга қодир истеъдодларга тўлиб-тошган. Шу вақтгача қаерларда бўлдингиз ўзи? Анча ташвишландим.

– Коннектикутда бир ишимиз чатоқ чикди. Доннелли ўзининг гўштини ўзи ейишга тайёр. Афтидан, режамиз барбод бўлаётди.

– Нима учун? Нима бўлди?

– Қандайдир атроф-муҳит муҳофазаси бўйича ярамас жамият бизга қарши иш кўзгабди – қурилишимизни тўхтатишни талаб қилаяпти. Биз кун бўйи адвокатлар билан ўтирдик.

– Мен эса ҳамма иш жойида деб ўйлаган эдим.

– Кечаги кунгача мен ҳам шундай деб ўйлаб юрдим. Ахир, биз ташландиқ ферма ерини сотиб олган эдик-да. Энди эса бизга, кўрмаяпсизларми, бу қимматбаҳо кўрикхона ери дейишяпти, у ерда ноёб қушлар, ажойиб кийиклар, ғаройиб илонлар тўлиб-тошиб ётганмиш. Сўнгги йилларда эса ҳатто учта силовсин борлиги кузатилганмиш. Бизлар эса кексаяётган башарият саховатпешалари ўрнига мустақил Коннектикутнинг тоза ҳавосини атайлаб бўғаяётган шаҳарлик юлғучларга, бу ҳам етмагандай, силовсинлар қушандасига чиқиб ўтирибмиз, – дея у кинояомуз бош чайқади.

– Адвокатлар нима деяпти?

– Борди-ю, охир-оқибатда биз ютиб чиқсак ҳам бунга йиллар керак бўлади. Аламидан Доннелли йиғлаб юбораёзди, у пулларимизни қанча вақтгача “музлатиб” қўйилишини англаб етганди-да.

– Унинг ўзи қаерда?

– Мен уни ётқизиб қўйдим – ғирт маст. Эртага унинг кайфияти бешбаттар бўлади. Ҳа, яна бир гап. Кеча менга Калифорниядан Боуэн исми шарифли бир таниш агент қўнғироқ қилганди.

¹ Киносанъат муаммоларига бағишланган француз журнали.

– Мен ҳам уни биламан, – деди Гретхен. – Унинг обрўли идораси бор.

– Унинг айтишича, Уэсли ҳақидаги миш-мишлар уларнинг қулоғигача бориб етибди. Ва у Уэсли билан яхшигина шартнома тузиш мумкин экан. Борди-ю, Уэсли актёрлик фаолиятини давом эттирмоқчи бўлса, унга албатта агент керак бўлади, Боуэн эса бошқалардан заррача қолишмайди. Мен Уэсли билан гаплашмоқчиман.

– Мен уни охирги марта кўрганимда башарасига лаббўёклар чаплашиб кетган, ўзи барда жанжал кўзгамоқчи бўлиб турган экан.

– Мен ҳам уни ўша ерда кўрган эдим. Унга амакиларча насихат қиламан. – Рудольф эгилди-да, синглизининг юзидан ўпиб қўйди. – Табриклайман, сингилжон. Аъло даражада ишладинг. Фақат аканг шундай ҳисоблаётгани йўқ.

У яна бар томон йўл олди, бироқ Уэсли у ерда йўқ эди. Барменнинг айтишича, у беш дақиқа олдин чикиб кетган экан.

* * *

Уэсли келганида, Элис меҳмонхона бўлмасида китоб мутолаа қиларди. Уйга кетаётиб у яна иккита барга кириб чикди, у ерларнинг азбаройи қоронғилигидан ҳеч ким ундан ёшинг нечада деб сўрамади. Унга яёв қайтиш осон бўлмади, кўчалардаги шағаллар юришига панд берарди.

– Хайрли окшом, – маъюс салом берди у Элисга.

– Хайрли окшом, – тўрсайиб деди қиз китобдан кўзини олмай. Уэсли каравотга тўшак одатдагидай тўшалмаганини пайқади. Унинг вужудини ғалати туйғу чулғаб олганди, гўё у рўпарасида Элиснинг ўзини эмас, майда мавжлар қоплаган сувдаги аксини кўриб тургандек эди.

Ўтиришга ҳаракат қилиб, у масофани ҳисобга олмади ва йиқилиб тушаёзди. Кейин эса Элисга тикилди – Элис аввалгидек унинг кўз олдида чаплашиб кўринарди.

– Мендан жўяли ҳеч нарсa чикмайди. Сен бекорга менга вақтингни сарфлаяпсан.

– Биринчидан, мастсан, иккинчидан эса сенга ҳеч қанақа вақтни сарфлаётганим йўқ.

– Эртага, – деди Уэсли, ўз овози унга олисдан келаётгандек ғалати эшитиларди, – мен қарзимни цент-центигача тўлайман ва бу... бу... бу ердан кетаман.

– Менга деса, ҳозироқ кет, – деди Элис, аввалгидек нигоҳини китобга кадаб. – Ишончим комилки, тунагани бошқа жой топиш сенга қийин бўлмайди. Пул тўғрисида гапирмасанг ҳам бўлади. Сен мендан бир цент ҳам қарздор эмассан: сен учун нималар қилган бўлсам, пул учун қилмаганман.

Уэсли тикилганча қизнинг қиёфасини нигоҳида базўр ушлаб турарди.

– Сенга раҳмат айтсам, йўқ демайсанми?

– Нима дейишингдан қатъи назар мен ҳаммасига қаршиман, – жеркиб ташлади қиз. – Голливуд ювиндихўри.

– Мен ҳеч қачон Голливудда бўлмаганман, хатто Калифорнияда ҳам бўлмаганман, – меровланиб деди Уэсли.

– Фоҳишалар бошингни айлантириб олган! – У китобни ерга улоқтирди. – Нимага ўқияпман бу китобни ўзи?

– Мен... сени... опа... опам деб...

– Мен сенга опа эмасман.

Уэсли сўз қидирарди, аммо фикри ва тили унга итоат этмаётганди.

– Сен менга ўлаяпсан дегандинг. Сенинг китобингда. Мени одамшаванда бўлишим ва ўлишимни истайсанми? Сен мендан ҳаддан ташқари кўп нарса сўраб юбормадингми?..

– Э Худойим! – Қиз унинг бошидан кучоклади-да, ўзи томон тортди. – Кечир мени. Сенинг ўлишингни истамайман, Уэсли. Чин сўзим.

– Ҳамма мендан иложи йўқ нарсани сўрайди, – деди Уэсли. – Қаердалигимни билмайман. Эртага мени топилдиқлар столидан қидир.

– Илтимос, Уэсли, бундай дема.

– Бир гал айтгандинг-а, қалбимнинг бир заррасини ўғирлаяпсан, деб... Тунлари машинкани чиқиллатишингга кулоқ тутаман-да, ўзимча дейман: “Ана, яна бир зарра кетди”.

– Ўтинаман, жоним... – Ортиқ гапиролмасин дея қиз унинг бошини янада маҳкамроқ қисиб ўзи томон тортди. – Бу сўзларинг билан мени ўлдирасан.

– Ҳамманинг билгани битта нарсаси – мени уялтириш. Бугун нималарни кўриб келганимни билсайдинг... Энди эса сен... Мен умидингни оқлай олмадим... Буни биламан, аммо... мен сени севаман, – деди йигит.

Қиз уни ўзи томон тортди. Кейин бирдан кулиб юборди.

– Шугина сўзни айтишинг учун қанча вақт керак бўлди-я! – Қиз унинг олдида тиз чўкди-да, аста йигитни ўпди. – Яна бир марта айт.

– Мен сени севаман.

– Афтингга қараб бўлмайди.

– Мен ҳам ўзимни дахшатли сезаяпман. Мен ҳаётимда иккинчи марта бўкиб ичдим. Кечир, илтимос, ҳозир қусиб юбораман. – Уэсли қийинчилик билан ўрнидан турди ва оёқларини зўрға босиб, хожатхонага юриб кетди. У қайт қилди, бироқ бу билан енгил тортмади. У аста ечинди, тишларини узоқ тозалади, кейин эса совуқ душда чўмилди. Артинаркан, биров ўзига келгандек бўлди, ҳолбуки боши қийинчилик билан буриларди, ошқозони шу қадар қаттиқ санчиб оғрирар эдики, чидаш қийин эди. Уэсли ҳалатни эгнига илди – буни унга Элис олиб берганди ва қўли билан девордан ушлаб-ушлаб бошини ҳам артмасдан қайтиб меҳмонхона бўлмасига йўл олди.

Меҳмонхона бўлмаси бўм-бўш эди ва каравотдаги тўшак ҳамон палапартиш солинганча ётарди.

– Мен бу ердан, – ётоқ бўлмадан Элиснинг овози янгради. – Бугун каравотда ётишингга тўғри келмайди.

Уэсли ётоқ бўлмаси томон юриб кетди. У ерда бир кичкина чирок ёниб турарди ва нимқоронғилик ҳукмрон эди, аммо кенг каравотда адёл тагида Элис ётарди.

– Бу ёққа кел, адёл тагига.

Ҳалатни эгнидан олмай, йигит ўринга суқила бошлади.

– Йўқот мана бу искирт матоҳингни.

– Чирокни ўчир! – тортинчоқ қиз Элис Ларкин уни қип-яланғоч ҳолда кўриб турганини ўйлашнинг ўзиёқ Уэслини жунбушга солди.

Қиз кулиб қўйди ва чирокни ўчирди.

(Давоми келгуси сонда)

Хосе Диас КАНСЕКО

1895–1942

ПИРИЛДОҚ

Ҳикоя

Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси

Туманнинг кир-чир пардаси Сан-Кристобаль тепалигининг чўкки-сидаги темир хочни тўсиб қўйганди. Нозик ёмғир томчилари дарахтларга тушиб, япроқлардаги ғуборни ювар ва лойқаланиб, ерга вазмин томчилар, бусиз ҳам қорамтир тупрокнинг рангини янаям куюқлаштирарди. Аламеда-де-Лос-Дескальсосдаги яланғоч ҳайкалларни ёмғир ювиб қорайтирган ва мармарда илонизи ғуборлар йиғилиб қолганди. Қизил ёқали кўк ёмғирпўш кийган полициячи бошини эгганча, кимсасиз, бўм-бўш скамейкаларни, сигарет тутунини ортида қолдириб кезарди. Паркнинг ичкарисидан франциск черковининг маҳзун қўнғироғи жаранги аранг эшитиларди.

Сокин ва булутли окшом эди. Автомобиллар, трамвайлар, автобуслар пиво ва сув ташувчи фургонлар бу кулранг сароб ичра ювилиб кетар, барча товушлар бўғиқ ва йироқ эди. Фақат баъзан-баъзан бирдан шиналар ҳўл асфальтда чийиллаган овоз чиқарар ёки ўткинчи одамларнинг паст овоздаги хуштаги эшитилиб қоларди. Ҳа, окшом қачонлардир машҳур бўлган қўшиқдаги манзарадек таъсирчан ва ўйноқи вальснинг оҳангига ўхшарди.

*Ғамгин окшом кезар
қор ёққан маҳал...*

Аламеданинг чап тарафидаги тротуар бўйлаб Чипкон одимлаб келар, ёнида унинг дўсти – метис Фелисиано Майта борарди. Чипкон – жонли кўзлари катта-катта, узун киприклари куюқ, ўтдек чакнаган ўн яшар самбо¹ эди. У дам-бадам бурнини баланд тортар ва уни кулгили қилиб тириштирарди. Болалар бир йил аввал уни Чипкон деб аташган, Сан-Ласародаги аптекада кўриб, унга шу номни қўйишганди. У ўшанда дори тайёрловчидан бир дорини сўраётганди:

– Мана шу доридан беринг.

Болалардан бири – Глисарио Кармона – қизиксиниб сўради:

– Сизлардан биров касалми?

¹ Самбо – қора ва ҳиндудан туғилган бола.

– Йўқ, ҳеч ким... Шунчаки менга сепкил тошди, шунга...
Ўшандан кейин болага Чипқон, деб ном қўйишди. У билан бирга Фелисиано ва яна Глисеро, Никосио Ғилай ва Фаустино Сапаталар – тенгдош-шумтакалар кўчада лоторея билети ва газеталардаги қонли можаролар ҳақида маълумотларни баланд овозда бақириб сотиб юришди. Тантанали юришни Рикардо, худди ўша Рикардонинг ўзгинаси, маълум ва машхур Рикардо, ҳар сафар обакидандон ва японларнинг қахвахонасидан галадаги болаларга чўнтагини печенье билан ширинликларга тўлдириб чиқадиган Рикардо охирига етказарди. Бунни у қандай амалга оширарди – ҳеч ким билмасди.

– Қўллар чакқонлиги ҳеч қанақа фирибгарлик эмас – шунақа гаплар, оғайничалиш!

Шундай бўлса ҳам баъзан бўлиб турадигандек қўллар бир куни хол қўйди ва Рикардони ёмон аҳволга солиб қўйди, оқибат у тунни полиция идорасида ўтказишига тўғри келди. У ердан гердаийб, ўғрилар дунёсига қўшилганидан мағрур чиқди ва ғурурини полиция ахборотларидан ўзлаштириб олган жумлалар билан такрорлади:

– Мен роса гуноҳларга ботдим!

Оғайнилар жимгина қадам ташлайди. Шу воқеалар арафасида Чипқон ўзининг пирилдоғи билан хайрлашишга мажбур бўлганди, уни нотайин ва зерикарли “ошхона” ўйинида Глисеро Кармонага ютқазиб қўйган эди. Бу ўйин ҳар бир ўйинчи ўзининг пирилдоғи билан рақибининг пирилдоғини “ошхона” деб аталган сўнгги даврагача эгаллаган жойига қадар уриб бориши керак эди. Шунда бу “ёнган” пирилдоқ сўнгги зарбадан кейин муқаррар шу доирага олиб борган ютук эгасига ўтади.

Бу мардларнинг ўйини эмас! Чипқон ҳамда қолган болалар ҳам яхши билишади, пирилдоқ тугул умуман ҳаётда ҳамма нарса очик жангда ҳал бўлиши керак: рақибини ўзининг ўткир тиғи билан санчмоғи ва кесмоғи лозим, хотинчасига туртмоғи мумкин эмас. Ҳақиқий жангни ниҳоясига бутунлай ғалабага қадар олиб бормоқ рақибини камситиб, имкон қадар асирликка олмаслик керак!

Тушунарли, кечаги ютқазгани учун Чипқон руҳан жудаям тушқун кайфиятда эди. Бўлмасам-чи – пўртаҳол дарахтидан ясалган бунақа ажойиб пирилдоқ унга йигирма сентавога тушган! Ундан ташқари, болакай бор қобилятиний ишга солиб, пирилдоғини шу даражада бенуксон бўлиши учун узоқ меҳнат қилганки, отаси ўзининг ҳақиқий фахри бўлган хўрозларини олишувга мана шундай сиёҳрангда товланадиган кизил, кулранг ва ёрқин жигаррангда тайёрларди. Унга ёпишиб олган рақиб тепкилари билан зарб бермаслиги учун хўрозларни тожини кесишганидек Чипқон ҳам ўзининг пирилдоғини бошчасини кесиб ташлаган, чунки ҳақиқий пирилдоқ учун ҳеч нарсага ярамайди – у оддий безак. Кейин у пирилдоғига жило берди ва то силлик бўлгунича тозалади, мўлжал қилди ва пирилдоқни мум билан артиб тозалади. Бутанинг тиканидаги ҳеч нарсага арзимайдиган қўпол, ҳақиқий жангдан хуркадиган ўқини мих билан ўзгартирган, ўткир қилиб чархлаган, дадаси худди шундай тепкисини ўзининг хўрозларига кийгизар эди.

Ҳа, ўша пирилдоқ унинг ғурури эди. Ўйинда ҳеч қачон янглишмай отадиган Чипқон ҳар доим нишонга аниқ урарди. Бироқ у ғалаба қозонгандан

кейин ҳам, ҳеч қачон бунақа аҳмоқона ва йигит кишига номуносиб “ошхона” деган ҳажиқизларнинг ўйинини буюрмас эди, ҳеч қачон! Ўйнаганга яраша таваккал қилиб “ханжар” ўйнаш лозим, рақибини яксон қилиш керак – уни ҳаётда бўладигандек даражада енгиши ва уриши зарур эди. Неча марта унинг ҳамманикидан кучлироқ пирилдоғи рақибининг ошиғини иккига бўлиб ташлаган, у яксон бўлар ва ўзининг ёғоч ичини шармандаларча намойиш этиб ютқизарди. Ўшанда Чипқоннинг мамнун бўлиб ўзига тасаннолар айтганичи! Лекин у очикдан-очик ютқазган одамнинг устидан кулмаган, у ўзига бунини сира эп кўрмасди.

– Эркак киши ютдими – тамом, баста!

Рақибининг устидан ҳеч қачон кулиш керак эмас! Ғолиб енгилгина кулади, бас – сўнг яна жангга. Кейинги пирилдоқ майдонда аянчли тарзда думалаб, у ҳам иккига бўлиниб кетади. Бор-йўғи кечагина Чипқон мутлақо кутмаган чоғда Кармонанинг ортида қолиб кетди. Ҳаётда ҳамма нарсга бўлиши мумкин. Хуллас калом, у ютқазди, унинг рақибини шодлигини яширмай, Чипқоннинг жанговар пирилдоғини ўзиники қилиб олиш истаги билан қаҳ-қаҳ урди ва ошиқиб буюрди:

– “Ошхона” ўйнаймиз!

Қони қайнаб кетган Чипқон эътироз билдирди:

– “Ошхона”га мен ўйнамайман. Агар ўйнамоқчи экансан, кел, “Ханжар”га ўйнаймиз!

Бу исён ҳаммани лол қолдирди: қачондан бери ютқазган ғалаба қозонган билан бахслашишга журъат этиб қолди? Энди пирилдоғини ўйинга тайёрлаётган улуғвор Рикардо бошини қуйи солиб, тўнғиллади:

– Ўзинг яхши биласан, Чипқон, ютган одамнинг буйруғи – бу қонун!

Чипқон турган гапки, ҳали қонун ҳамиша адолатни билдиради, дегани эмаслигини билмасди, бироқ дўстларининг маъқулламаганини кўриб пирилдоғини ерга ташлашга мажбур бўлди ва деворга суянганча қўлида тизимча билан бошқалар унинг ўйинчоғини нима қилишни хоҳласалар шуни қилишлари мумкинлигини тушунди. Ҳа, энди унинг пирилдоғини албатта, олиб қўйишади, бу турган гап! Унинг барча ошналари бирон хатога йўл қўймай, ўйнашлари маълум эди. Унинг шон-шухратига путур етганди, лаънати пирилдоқнинг “ошхонага” тушиши қисмат эди. Ҳа, ҳа – “ошхона”га! Бунга асосий сабаб – Глисерия Кармонанинг маккорлиги ва кўра олмаслиги, у кўзига яхши кўриниб кетган, пўртахол дарахтидан ишланган соққани қўлга киритишга ашаддий киришган, кичкинтой самбонинг ягона шодлиги ва ғурури, фахри бўлган пирилдоққа эгалик қилиш унинг ягона орзуси эди. “Искирт хиндувачча” – баралла айтишга ботинмай, ҳаёлан шу ҳақоратли сўзларни Кармона шаънига айтди у.

Шу орада пирилдоққа ҳар томондан зарбалар ёғилди. Ниҳоят Глисериянинг кичқириғи тантанали оҳангда янгради:

– Мен ғалаба қозондим!

Ҳа, Чипқоннинг пирилдоғи энди бошқа бировга тегишли эди, инсон зоти йўқки, бир нимани ўзгартиришга қодир бўлса. У бутунлай, абадий Кармонага ўтди, Кармонанинг ғирром ўйинини ҳеч ким ҳеч нима билан йўққа чиқаролмайди. Ҳамма ошналари ҳасад билан ғолибга қарашарди, у эса пирилдоқни кафтига қўйиб хитоб қилди:

– Бас, мен бошқа ўйнамайман.

II

Бунча омадсиз бўлмаса! Туғилишдан шунақа. Ўша куни, масалан, у туғилганда, уларнинг кўчасида ёнғин бўлган экан. Қайсидир уй бекаси қайноқ дазмолни латтанинг устида қолдирган. Латта ёнган, ундан – дазмол қиладиган тахта, кейин олов журналларни муқовалари ёпиштирилган деворларга ўтган. Натижада салкам бутун кўча ёнган. Отаси рафикасини – Чипқоннинг онасини аранг олиб чиққач, болани эса ҳалинчакдан аммаси кўтариб олган. Шундан сўнг болани ота-онаси уни кўшни хотинга боқувчи сифатида беришга қарор қилишган, улар онасининг ваҳимаси сут билан ўтади, деб кўрқишган. Ўзининг сўзларига қараганда, жанговар шароитда ўсган, шу билан ўзининг уриш-жанжал ва олишувларга ишқибоз эканлигини эътироф этган. Қанақа шароит бўлган унинг уйида? Гап шундаки, унинг гўзал ва хурилиқ онаси, жуда қаттиққўл эди, эҳтимол қатъий фикр юритар, отасининг аммаси анчайин енгилтак аёл эди.

– Деметрио келдимиз?

Уйда даҳшатли можаро бўлиб ўтгунча шундай давом этди. Ўша пайтда етти яшар бўлган Чипқон ҳаммасини яхши эсларди. Шу куни онаси уйга эртарок, соат саккизларда келди. Карапулькара деярли ўчган ўчоқда совиб улгурган эди. Онасининг қулоғи кизариб, сочлари эса тўзғиб кетганди. Эри унга ҳар доим берадиган саволни берди:

– Шу пайтгача қаерда эдинг? Тушлик совиб қолди, бундан ортиқ кутиб бўладими? Хўш, айт-чи, нима гап ўзи?

Бундай саволга нима деб жавоб беришни билмай онаси тишларини маҳкам ёпиб жавоб қилди:

– Жин урсин, мен нима қилдим ўзи?

Бу жавоби билан у эрини тамомила адоий тамом қилди.

– Мен сенга нима қилдинг, демаяпман, бироқ билишни истаяпман, қаерда эдинг? Бошқа ҳеч нарсаси...

– Нариги кўчада.

– Нариги кўчада? Нима қилдинг у ерда?

– Хуан Роса билан гаплашдим.

Шундан кейин у кескин бурилди, ҳатто юбкасининг этаги ҳавога кўтарилди, онаси кўмирни олдириш учун ўчоқ тепасига кетди.

Жимгина овқатлана бошлашди. Чипқон бошини кўтаришга ботинолмай овқат ерди, отаси шоша-пиша вино қуйиб икки стакан ичди. Овқатдан кейин у шарфини бўйнига ўраб фуражкасини бошига қўндирганча сигарета тутатди, кейин эшикни қарс этказиб ёпди-да, кўчага чиқиб кетди.

Онаси чурқ этмади. У, турган гапки, эри Хулио Роса билан гаплашгани кетганини фаҳмлади, шунинг учун, узоқ ўйлаб ўтирмай адёлга бор нарсаларини ўради, елкасига шол рўмолини ташлади ва уйдан бахтиқаро Чипқонни ташлаб кўчага чиқиб кетди. У ёш боланинг кўзларини тўлдирган намликни – унинг ўзи ҳам тушунтириб беролмасди бунинг – нега, нима учунлиги сабабларини билолмас, фақат кўрққанидан кўз ёшларини ичига ютарди. Ярим кечада вино ичиб қизишган ва хотинининг ёлғонларидан жони чиққан отаси қайтиб келди. Эшикни оёғи билан тепиб очаркан у қичқирди:

– Аурора!

Чипқон ҳамон йиғламсираётганини яширолмай отасига жавоб қилди:

– Онам кетди, дадажон!

У секингина қўлида ярқираб турган нарсани чўнтагига солиб қўйди-да, сўник овозда минғирлади:

– Яхши-и, кетдими демак? Виждони қора, у манжалақини, билдинг? Мен унга ҳали кўрсатиб қўяман Хуан Росани!

Унинг синглиси тўғри айтганди, Аурора чиндан унга хиёнат қилган. Афсус, бу ёғига энди ҳеч нарса қилиб бўлмасди. Тўғриси, мумкин бир нарса қилиш унинг афт-башарасини дабдала қилиб ташласа, шундай жароҳат қолдириш мумкин эдики, бу аламини у ўзига етказилган зулмни бир умр унутмасин. Ўша куни кечки пайт отаси бор ҳақиқатни эшитган, бундан кўра уни умрининг охиригача билмагани яхши эди.

Одамларнинг айтишича, хотиннинг кулоқлари кизариб, сочлари тўзигани жаҳли чиққан ўйнашининг иши эди. Аурора билан уришиб қолибми, худо билади, бирон сабаб билан бу ярамас уни қаттиқ урган. Хуллас, бу ерда фақат аёлнинг макригина эмас, йўқ – бу ишда унинг хотинини уришга ўзини ҳақли деб билар, бунда бошқа эркакнинг қўли бор эди. Ишқилиб бунақа бўлмасин-да! Иккала алдоқчи билиб қўйсин Деметрио Веласкес кимлигини! Улар ҳали билади!

Билишдиям... Тўғри, кейин Деметрио уларни калтак билан савалагани учун икки ҳафта ўтириб чиқди. Аммо ҳаммасига Чипқон шўрлик товон тўлади: онаси кетиб қолди, дадасини қамаб қўйишди, аммаси эса у ҳақда заррача қайғурмайди. Кун бўйи у келинини Худога солиб қарғади:

– Вой уятсиз-а, Худойим, ўзинг мени кечир, гуноҳқорман!

Отаси ўн беш кун ўтириб чикиб, уйга келганида, ўғли кўз ёшлари билан ундан сўради:

– Онам қани? Онам келадиларми?

Отаси пешонасини тириштирди:

– У ўлди. Ҳақиллайвермагин!

Бола ҳеч нарсани тушунмай, тушунишни ҳам истамай отасидан саволомуз нигоҳини узмасди. Унинг қарашлари тушунолмаслик ва андуҳларини изҳор этар, етимнинг дилини хуфтон қиларди.

У барибир яна қайта сўрашга ботинди:

– Бутунлайми?

Отаси бир неча сония жавоб бермади, кейин бошини қуйи солиб, муштини тугиб, томоғи хириллаб жавоб берди:

– Бутунлай. Айби бор аёл иллоти бор пирилдоқ, ҳеч нарсага ярамайди йўқ.

III

Бу Чипқон олган биринчи ҳаётий сабоқ эди: айби бор аёл иллоти бор пирилдоқ, ҳеч нарсага ярамайди. Демак пирилдоқ камчилик ва айбсиз бўлиши керак. Ва яна: эркак киши эга бўлган нарсага, хоҳ аёл, хоҳ пирилдоқ – фарқи йўқ – унинг ўйинчоғи бегона қўлларга тушиб булғанмаслиги лозим. Агар у бутун қалбини дўстига ёки ўйинга берган тақдирда ҳам, у ўзини биронтаси енгиб ўтишига йўл қўймаслиги керак.

Чин эркакларнинг қақшатқич қонуни ва ҳаётнинг шафқатсиз адолати шундан иборат! Чипқон буни умрбод эсдан чиқармайди.

Болакай онасиз қолганига уч йил бўлди, бу вақт ичида уйда фақат ота билан муомала қилган Чипқон эркаклик хилъатини кийиб борарди: ёлғиз ўзи кураш олиб боришни ўрганди, мустақил равишда қарор қабул қиладиган бўлди, у фақат ўзининг, фақат ўзининг креол¹часига ақл-идроки ҳамда йигитлик куч-қувватига таянарди. Машқ пайтида, отаси хўрозларни жангга ҳозирлар экан, Чипқон паррандаларда ғазаб уйғотиш учун уларнинг китик-патига тегар, бунинг учун тулумлардан фойдаланарди; шу асно у кураш санъатини ўрганган эди: доимо биринчи бўлиб хужум бошлашни қанда қилмас, ўзининг беҳавф қолиши учун шердек ташланарди. Ниҳоят ҳаёт унга яна бир янгилик ато этди. Тўғрироғи ҳаёт эмас, унинг пирилдоғини ютиб олган ҳинду боласи Кармонанинг очқўзлиги эди. Ютқазган куни кечкурун у кечки овқатини еб бўлгач, отасига мурожаат қилди:

– Ота, ўттиз сентаво беринг. Берақолинг, – деди.

– Ўттиз сентаво? Яна нима дейсан? Шўрвангни ич-да, куённи сур!

Бола қовоғини уйиб, ерга бокди, ўзининг илтимоси муҳимлигини таъкидлаш учун отасига тушунтирди:

– Тушунапсизми, мени пирилдоғимни ютиб олишди, мен бошқасини сотиб олишим керак.

– Нега ютқазасан?

– Нимаям қилардим.

Отасининг мантиғи таъсирли чикди.

– Ютқазмаслик керак!

Янада қовоғини уйиб, Чипқон нима қилиб ютқазганини айтиб берди.

– Буни Кармона айтди “ошхона” ўйнаймиз, деб. Мен пирилдоқни биринчи бўлиб олишим керак эди. Бера қолинг, дада, ўттиз сентаво берасизми, а?

Ўғлининг юзи билан овозида қандайдир ғалати оҳангни сезган ота ҳайрон бўлди. Бу ҳаяжон йигитлик ғурури ҳақорат қилингани, алам ва ўч олиш хоҳишининг кучлилиги уни аниқ чора-тадбир қўллашга мажбур этарди. У деярли ортиқча ўинамасдан чўнтагини кавлади ва ўн сентаволик учта танга чиқариб берди.

– Эсингни йиғиб ўйна, бу янгисини ҳам ютиб олишмасин яна.

Болакай жавоб бермади. Чойга катта қанд бўлагини солди-да, хўриллатиб ичди.

– Ярамасни нима қиласан энди. Кўзингга қара, яна афт-башарангни куйдириб олмагин! – деб захрини сочди аммаси.

Унинг гапларига аҳамият бермаган Чипқон, бурнини тортди, кафтининг орқа томони билан оғзини артди ва уйдан ўқдек югуриб чиқиб кетди.

– Қаёққа кетяпсан?

– Дўкончага...

Дўкончада керосин чироқнинг сарғимтил нурида хитойлик бефарқ ўтирарди, Чипқон қаддини ростлаб сўради:

– Менга пирилдоқ беринг.

У шундай деди-да, бармоғи билан қайси пирилдоқ эканини кўрсатди:

¹ Креол – Лотин америкасида яшовчи африкалик ёки европалик.

аввалгисидан кичикрок, у ҳам пўртахол дарахтидан қилинган, бош томони яхшилаб бўялган ва тиканли ўтнинг ўткир найзасидан манфур ўқ билан тамғаланган. У пирилдоққа йигирма сентаво тўлади, колганига эртага эски пирилдоғини қайтариб олиш ва ошна-оғайниларининг хавасини келтиришга ёрдам берувчи буюмни ялтиллашиб қўйиш учун қумқоғоз солиб олишга сарфлади.

Эртасига эрталаб Чипқон тонг қоронғисида ўрнидан турди ва ҳовлига тушди. Мих қидириб топди ва оддий ўйинчокни жанговар қуролга айлантириш учун узоқ жараёнга киришди. Пирилдоқдаги ярамайдиган ўқ эгов билан жудаям нозик, отаси хўрозларнинг темир тепкисини тўғрилаган каби ортиқча бошчасини кесиб ташлади. Шундан кейин пирилдоқнинг икки ёнини қумқоғоз билан тозалади ва унинг мустаҳкамлигини ошириш учун кирраларини кесди. Михни чархлади ва ундан жангари хўрозларнинг тепкисига ўхшаш янги, ўткир ўқ ясади. Ва ниҳоят аммасидан ўғирлаган шамнинг қолдиғи билан пирилдоқни мум суртиб ялтиратди.

Бу ишини тугатгач, Чипқон ўзининг қуролини нозик, лекин бақувват чилвир билан ўраб чиқди, сўнгра ерга тупурди-да, пирилдоқни кескин жойига туширди. Сўнгра уни олди, кафтига қўйди – пирилдоқ пирпираб тез ва бетартиб айлана бошлади – ўткир ўқ унинг қорамтир терисини қонатгунча тимдалатишини кузатиб турди.

Ҳаммаси жойида, энди бу тараша ҳинду мендан кўради кўрадиганини!

IV

*Кеча маъюс эди,
Ёғар эди қор...*

Лимада, худога шукур, қор ёғмайди, ҳеч қачон ёғмаган. Фақат қор тушади, айтилганидек, совуқнинг нозик шивалаб ёққан майда томчилари барглари ялаб ва эски ҳайкалларни ифлос излар қоплаб, Аламеду-де-Лос-Дескальсосни безаб қоплайди. У ерга, ҳайкаллар ортига бир тўда ошна-оғайнилар Чипқон ўзининг ғурури ва зориққан умидини ўйнаш учун қўйди.

– Уни Кармонадан ютиб олармикинман?

Дастлаб Майта Чипқоннинг айтган сўзи бўйича “ханжар” ўйнашни таклиф қилди, Чипқоннинг ўзи бугун ёмғирдан кейин “ханжар” ўйнаш мумкин, деб эътироф билдирди. Ҳаммаёқ ифлос! Унинг ўзи ўйлаганидек очкўз Кармона унинг устидан кулди:

– Қўрқасан-да. Бу пирилдоқни ҳам ютқазиб қўяман, деб.

– Ким қўрқяпти, менми? Биласанми нима?..

– Юр бўлмаса!

– Бўпти, юр.

Болалар тўдаси Пампа-де-Аманкаес хиёбонига қараб юрди, хайрият, у ерда болаларнинг ўйнаши учун озгина бўлсин бўш ер сакланиб қолган эди. Кармона тезгина ерга туфлади, гуруҳ ўша заҳоти тупук тушган ерни ўраб олди. Майта биринчи бўлиб пирилдоқни қўйиб юборди, кетидан Рикардо, кейин Фаустино Сопаталар ўйинга кирди. Уларнинг ортидан гал Кармонага келди. У орадаги масофани синчиклаб ўлчади, сўнгра ўнг оёғини олдинга қўйди ва ипни кескин тортди. Лекин пирилдоқ ўша заҳоти

елиб кетди, аммо кутилмаганда хайвонга ўхшаб бир-икки депсинди-да, тўхтаб қолди...

Кармонадан кейин Чипқонга навбат келди. Тушуниш қийин бу қандай юз берган, номаълум, аммо унинг пирилдоғи Рикардо қўйган белгидан орқарокда ерга санчилиб қолди ва шу тариқа биринчи ўринга чиқди. Энди одамлар орасида Чипқон ўзининг афсус-надоматига кўра “ошхона”га деб буйруқ беролмаган Рикардо эса “ошхона” ўйнай туриб бир замонларда пирилдоғини янгитдан ўйнатмоқчи бўлаётганди. Рикардо буйруқ берди:

– Ханжарга.

Илгари Чипқонга, ҳозир Кармонага тегишли пирилдоқ ўйинни бошидаёқ шармандаларча урилиб йиқилди. (Чипқоннинг қўлида у ҳеч қачон бундай бўлмасди!) У аҳмокона ва ожизона ерда ётар, бошқа пирилдоқларнинг ўқи унинг пўртахол дарахтидан бўлган олижаноб танасини юлқий бошлашини кутарди. Ниҳоят бирин-кетин зарбалар ёғилди. Майта қараб турганида бир бўлаги учди, кетидан Фаустино корпусга қараб икки марта урди. Чипқоннинг навбати келди. Нима қилсин у? Ахир ғадир-будур пирилдоқлар ҳам гуноҳкор аёл каби ҳеч нарсага ярамайди, дегани-ку! Энди унга бу пирилдоқ керак эмас, ўйиннинг қондаси, ҳаётнинг қонуни туфайли дабдаласи чиққан – кимга кераги бор!.. Чипқон шошилмай, синчиклаб пирилдоғини бу шарманда аҳволга чек қўйиш учун отишга тайёрлай бошлади. Ипни ўраб чиқди, секин қўлини кўтарди ва жони борица пирилдоқни отди. Тамошабинлар оҳ тортиб юборишди.

– Синдирди!

Ҳатто синган пирилдоққа қарамай, унинг ёнида янгисини ҳам қолдириб Чипқон елка қисди, қўлларини чўнтагига сукди ва тўнғиллаб майдонга ўгирилди:

– Ўзимам шундай бўлади, деб ўйловдим.

У шундай деди-да, нари кетди. Унинг ўртоқлари сираям тушуна олмадилар, нима учун у иккала пирилдоқни қолдириб кетди ва нима учун кета туриб деворга суяниб қолди. Бирдан у тўхтади, унинг бошини қуйи солиб узоқлашаётганини кузатиб турган болалар Чипқон ортига қайтишга қарор қилди, деб ўйлашди. Бироқ у бор-йўғи чўнтагидан янги пирилдоққа ўқ ясаш учун қолган-кутган михларни олди ва улар билан деворни тирнаб нари кетди. Ҳеч кимга кераксиз ғалабасидан сўнг ўзини ғамгин ва ёлғиз сезаётган, ўзи фахрланадиган, ҳозир эса ўз қўли билан яксон қилган енгилмас пирилдоғини ифтихор билан тилга оладиган жўралари олдиға, одатда йиғилишадиган муюлишга бурилди:

– Ўғил бола гап, деяпман сенга! Пўртахол дарахтидан қилинган-а!..

ПАҲЛАВОН МУҲАММАД – КОМИЛЛИК ТИМСОЛИ

Гарчи, башарият тарихидаги энг комил инсон пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) ҳисобланса ҳам, мукаммалликнинг турли шакллариини бошқа инсонларда кўриш мумкин. Навоий наздида Паҳлавон Муҳаммад ҳам комил инсонлардан бири эди. Бу “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад”да яққол акс этиб туради.

Навоий асарнинг бошида Паҳлавон Муҳаммадни *“Шамс ул-миллати ва-д-дин”*, яъни *“миллат ва диннинг Қуёши”* деб таърифлайди. Шунингдек: *“Паҳлавоннинг насабида саёдат шарафи бор”*¹, – дейди.

Муҳаммаднинг тоғаси Паҳлавон Абусаид ўз даврининг энг кучли, ҳамманинг устидан ғалаба қозонган куштигир, яъни курашчи бўлган. Вафотидан кейин унинг ўрнини муносиб равишда Паҳлавон Муҳаммад эгаллайди. У бақувватлиги, кучи ва кураш санъатининг усуллариини яхши билиши билан тенги йўқ ҳисобланган. Муаллифнинг таърифича, ўтган тўрт-беш юз йил, балки минг йилда ҳам унга ўхшагани бўлмаган. Шунинг учун ҳам у халқ орасида *“Паҳлавон Муҳаммад”*, *“Муҳаммад Куштигир”* сифатида шуҳрат қозонади. У кичик пайтида, шогирдлик даврларида ҳам курашда йиқитиш усуллариини бошқаларга кўрсатиб берар экан. Ҳар томонлама истеъдодли бу шахс ҳақида Навоий шундай ёзади: *“Чун қобилияти баланд тушгандур ва мулоямати табъи фунунга муносиб ва баҳраманд воқеъ бўлгондур, кўп фазойил ва камолот ҳам касб қилгондурким, замон аҳли борчада Паҳлавонни мусаллам тутар эрдилар”*². Яъни кўп фазилатларга эгаллиги, ҳар соҳада мукаммалликка эришгани учун замон аҳли унга тан берган.

Паҳлавон Муҳаммад, мусиқа назарияси ва амалиётини яхши билиш билан бирга, хушовоз сохиби ҳам эди. Бу йўналишда юқори даражаларга эришиб, дилкаш куйлар, қўшиқлар яратган, ғазаллар ёзиб, уларни ўзи куйлаган. Навоийнинг далолат беришича, бу куй-қўшиқларни тинглаган хос ва оддий одамлар беихтиёр уларни ўрганиб олгиси келарди.

Ўз замонасининг мохир ижодкорлари Муҳаммад Хоразмий, Мавлоно Нуъмон, Мавлоно Соҳиб Балхий, Шайх Сафо Самарқандий, Хожа Юсуф Андижоний кабилардек у ҳам *“нақиш”*, *“суфия”*, *“амал”*, *“қавл”*, *“жир чорзарб”* жанрларида асарлар ёзади. Таъкидланишича, ҳатто: *“Аларнинг кўпидан ҳам хушгўйроқ ва хушхон эрмиш, ишларининг шуҳрати кўпроқ воқеъ бўлур эрмиш”*³. Навоий Паҳлавоннинг *“сегоҳ”*, *“сайди ғазол”*, *“мақомот”*, *“шаабот”*, *“қавл”*, *“ғазал”*, *“чорзарб”*, *“савт”*, *“нақиш”*

¹ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 15 жилд. Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад. – Тошкент: Фан, 1999. – Б. 105.

² Ўша асар. – Б. 106.

³ Ўша асар. – Б. 106.

йўналишларида беҳад ижод қилганини айтиб, уларнинг айримларига мисоллар келтиради.

Шеър ва муаммо бобида замоннинг юзта шоиридан бирида ҳам бунчалик истеъдод йўқ экан. Ҳатто, бу қалам сохиблари ўз шеърларига баҳо олиш учун уни Паҳлавонга жўнатиб, ислоҳларини қабул қилишган.

Муаммо жанри бўйича ҳам у ажойиб ихтирочи эди. Барча муаммо айтувчилар бир байт ёки бир рубоидан зўрға битта исм ҳосил қилсалар, Паҳлавон айрим шоирларнинг шеърлари муаммо жанрида ёзилмаган бўлса ҳам, ўзи улардан турли исмлар топар экан. Рубоий, қитъа, маснавий ёзиш бўйича ҳам яхши даражаларга эришган.

Навоий Паҳлавоннинг шеърий санъатлар, аруз, қофия бўйича ҳам билимдонлигини, Куръонни махраж ва тажвид билан ўқишини ёзади. Ҳатто, кироат бобида ҳофизларга савол берса, жавоб тополмай қолишар экан. Шу сабаб улар бу борада билимдон ҳисобланган Паҳлавоннинг кўрсатмаларига амал қилишга мажбур бўлишган.

Паҳлавон илми нужум, астрологияни ҳам яхши билганидан ройижайи толеъ, бугунги тушунча билан айтганда, гороскоп туза оларди.

Унинг тиббиётга ҳам мойиллиги юқори бўлган. Замон табиблари Мавлоно Ало ул-мулк, Мавлоно Абдуссалом Шерозийлар билан у ҳамиша ҳамсуҳбат бўлган. Улар баъзи муолажаларда Паҳлавоннинг тавсияларига амал қилиб, унинг фойдали маслаҳатларини макташган. Яқинлари ва дўстлари касал бўлиб қолса, унинг ўзи даволар экан.

Фикҳ илми, яъни ислом ҳуқуқшунослигида ҳам кўпгина соҳа мутахассисларидан кўра билимдонроқ бўлган. Фарз, суннат, вожиб ва бошқа яхши амаллар бўйича ҳам чуқур билимга эга эди.

Навоий яна унинг жуда кўп жанрлардаги шеърларни ёддан айта олиши, давраларда бу хусусияти билан ҳурмат-эътиборга сазовор бўлганини ёзади. Санаб ўтиладиган фазилатларидан ҳам билиш мумкинки, Паҳлавон Муҳаммад ҳар томонлама истеъдодли инсон бўлган. У қайси соҳага қўл урса, ўша касбнинг энг зўр мутахассисига айланган. Бунини муаллиф шундай ифодалайди: *“Ҳақ субҳонаҳу ва таоло анга қобилият каромат қилиб эрди. Ҳар навъ ишга хотир мутаважжсиҳ қилса эрди – ул навъ дахл қила олур эрдиким, ул фан аҳлининг моҳирларига мустаҳсан тушигай ва бир навъ қабулиятни анинг зотида халқ қилиб эрдиким, ҳар навъ халойиқ била ихтилохот қилгоч, аларнинг кўнглига матбуъ ва табъига маҳбуб эрди ва писандида атвори безоят ва ҳамида ахлоқу шиори бениҳоят, миҷзозиди базлу саҳо золиб ва табъида шафқату раҳо муфрит, улугларга зотий ниёзмандлиқ ва хизмат ва кичикроқ нотавонларга расми меҳру шафқат ва сарпайвандлиқ ва мутаваассут ул-ҳолларга иши мулоямат ва ҳў забонлиқ ва фуқаро ва масокинга варзиши мувофақат ва нафърасонлиғ”*¹. Яъни у билан суҳбат курган инсонларнинг унга меҳри тушиб қоларди. Паҳлавон саховатпешалиги, меҳрибонлиги, ширин забонлиги билан турли ёшдагиларнинг кўнглини олган. Шу сифатларнинг ўзи ҳам унинг комиллигини намоён этади.

Паҳлавон хонадонида, ўзи уйда бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъи назар, 24 соат давомида турли таомлар пишириб турилган. Бу зиёфатлардан мамлакатнинг мусофиру муқимлари, оддий фуқаролари-ю аслзода шахзодалари ҳам баҳраманд бўлишган. Ҳатто, хизматчилар томонидан

¹ Ўша асар. – Б. 112.

бу таомлардан подшоҳ учун саройга ҳам элтиб бериларди. Жўнатилмаган пайтларда эса саройдан вакиллар келиб, олиб ҳам кетишар экан. Шароб, турли мева ва ширинликлар ҳам доимий равишда дастурхонга тортилган. Ўн кун, бир-икки ойга келган мусофир меҳмонларга ҳам ҳеч бир муаммосиз икки-уч марталаб таом бериларди. Уловларига ҳам алоҳида жой ажратилган бўлиб, уларни арпа, сомон билан боқишган.

Паҳлавон кетар чоғларида меҳмонларга йўл харажати ва либослар беришни ҳам одат қилган. Бу қадар мурувват ва қарам эгасини Навоий: *“Борча содоту машойих ва уламо-ю фуқаронинг маҳбуб ул-қулуби эрди”*¹, – деб таърифлайди. Асар қаҳрамони – ҳақиқатан ҳам, *“маҳбуб ул-қулуб”*, яъни *“қалбларнинг севимлиси”*, ҳозирги тил билан айтадиган бўлсак, ҳар томонлама дилкаш инсон. Оддий одамдан тортиб султонзодаларгача унинг суҳбатини олишга интилган. Муаллифнинг таърифи: *“Паҳлавоннинг суҳбати Наврўз ва байрамча бор эрди”*². Шунинг учун ҳам, шаҳзодалар унинг хонадонига тез-тез ташриф буюришарди. Паҳлавон ҳам уларнинг ҳурматини жойига қўйиб, дастурхонга турли нознеъматлар тортиб, созанда-ю кўшикчиларни чакиртириб, рақсу самоъ қилдириб, меҳмонларнинг кўнглини олиб жўнатган.

Бошқа маноқиб-ҳолотларда кузатганимиздек, муаллиф таъриф этилаётган асар қаҳрамонининг подшоҳ, яъни Ҳусайн Бойқаро билан муносабатлари доирасини ёритиш учун алоҳида ўрин ажратади. Бу асарда ҳам Навоий ҳукмдорнинг Паҳлавонга алоҳида меҳри ҳақида ёзиб, подшоҳ: *“Ҳеч суҳбат тиламаслар эрдиларким, Паҳлавондин айру қилгайлар”*³, – дейди. Демак, Паҳлавон ҳукмдорнинг энг ишончли одамларидан бири ҳисобланган, шу сабаб шохнинг деярли барча мажлису йиғилишларида ҳозир бўлган. Навоий бунинг сабабини Паҳлавоннинг ёқимли ҳамсуҳбат эканлигида кўради. Шеър, муаммо санъати, мусиқа соҳасининг моҳир эгаси сифатида у доимо давранинг гули бўлган, турли йиғилишларга файз киритган. Шу каби фазилатлари билан паҳлавон подшоҳнинг *“надими мажлис ва аниси анжуман ва хилвати ва ҳар розда маҳрами ва ҳар ҳолда ҳамзабону ҳамдами”*⁴ га, яъни унинг яқини, сирдоши, дўстига айланади.

Паҳлавонни подшоҳдан гадогача, мусулмонун яҳудий, христиангача барча ёқтирган: *“Такаллуфсиз ва муболагасиз подшоҳдин гадогача ва аҳлуллоҳдин яҳуд ва торсогача Паҳлавонни севмас ва тиламас киши йўқ эрди”*⁵. Келтирилган жумлалар – асардаги Паҳлавон Муҳаммадга берилган энг олий баҳо, назаримизда. Асар қаҳрамонининг комиллиги айнан шу нукталарда яққол кўринади.

Ҳолотнинг давомида муаллиф бир ҳовуч тупроқдан ҳам суврат, ҳам сийрат жиҳатдан комил инсонларни бунёд қилгани учун Яратганга шукроналар айтади. Паҳлавоннинг барча фазилатларини, суврати ва сийратини таърифлаш учун қаламкашлар, дostonнависларнинг қалами ва нутқи ожизлик қилишини таъкидлайди.

Навоий Паҳлавон билан 40 йил давомида яхши-ёмон кунида бирга бўлгани, ҳақиқий сирдоши, дўсти эканини ёзади. Шу йиллар давомида ўзидек бир инжиқ одам билан дўст тутинган Паҳлавон орасида қилдек

¹ Ўша асар. – Б. 113.

² Ўша асар. – Б. Ўша.

³ Ўша асар. – Б. Ўша.

⁴ Ўша асар. – Б. 113.

⁵ Ўша асар. – Б. Ўша.

бирор нохуш нарса ўтмаганини, балки кундан-кун унга боғланиб, унинг-дек мулойим ва меҳрибон дўст топа олмаганини алоҳида қайд этади.

Шунча фазилатларга эга Паҳлавон Муҳаммадда ҳазилкашликка ҳам мойиллик бўлган. Муаллиф ўзи ва Паҳлавон орасида бўлиб ўтган воқеани завқ билан сўзлайди. Бу воқеа – ҳозир ҳам кўпчиликка маълум ва машҳур.

Мамлакат золим шоҳ Султон Абусаид кўлига ўтганда Хиротнинг кўпчилик зиёлилари, жумладан, ёш Алишер ҳам Машҳадга кўчиб кетади. Бу шаҳарда Навоийни мафосил касали, яъни бўғимларнинг зирқираб оғриши дарди безовта қилади. Шу вақтда Паҳлавон Муҳаммад ҳам у билан бирга, деярли ҳар куни бемор аҳволидан хабар олиб турар эди. Мавлоно Абдуссалом Шерозий деган табиб даволаниш давомида терининг устини артиб туриш муолажасини буюради. Бу вазифани табибликдан ҳам хабари бўлган Паҳлавон ўз зиммасига олади ва ҳар куни шу амални бажаради.

Шундай кунларнинг бирида, Навоий тузала бошлагач, шаҳарда бир ғазал ёзади. Унинг матлаъи қуйидагича эди:

*Ҳар қаён боқсам, юзумга ул Қуёшдин нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар, ул Ой манга манзур эрур¹.*

Етти байтдан иборат бу шеърни тугаллаганидан кейин Алишер уни ҳеч кимга кўрсатмай, чўнтагига солиб кўяди.

Ўша куни Паҳлавон Муҳаммад ёш шоирни кўргани яна келганида уни саволга тутаяди. Паҳлавон Алишернинг туркий тилда яхши шеърлар ёзаётганини таъкидлаб, туркий шоирлардан қайси бири яхшироқлигини сўрайди. Шунда шоир барчаси унга маъқул эканини айтади. Паҳлавон эса ортиқча такаллуфни йиғиштириб, қаламкашлар орасида фарқ борлигини, шу сабаб, ҳақиқатни айтишини талаб қилади. Шунда у Мавлоно Лутфий малик ул-каломлигини таъкидлайди. Паҳлавон эса нега Саййид Насимийни тилга олмагани сабабини сўраганда, Навоий шундай жавоб қайтаради: *“Хотирга келмади ва бар тақдир келмоқ, Саййид Насимийнинг назми ўзга ранг тушубдур, зоҳир аҳли шуаросидек назм айтмайдур, балки ҳақиқат тариқин адо қилибдур. Бу саволда сенинг ғаразинг мажоз тариқида айтур эл эрди”*². Яъни, аввало, эсга тушмаганини, иккинчидан эса, Насимий зоҳир аҳли шоирларидек ёзмаслигини, балки ҳақиқий ишқни тўғридан-тўғри қуйловчи шоир эканини, савол фақат ишқни мажозий йўлда ифодаловчи қаламкашлар ҳақида бўлганини айтади. Паҳлавон эса киноятмуз оҳангга эътироз қилиб: *“Раво бўлгайки, Саййид Насимий борида Лутфий назмини писанд қилгайсен ва ҳол улким, Саййид Насимийнинг назми зоҳир юзидин мажоз тариқига шомилдур ва маъни юзидин ҳақиқат тариқига”*³. Паҳлавон: *“Саййид Насимий турганда, Лутфийни тилга оляпсан, ҳолбуки, Саййид Насимийнинг шеърлари ташқи тарафдан мажозий йўлда, аммо моҳият жиҳатидан ҳақиқат йўлида”*, – эканини айтиб, кутилмаганда Навоий эрталаб ёзиб чўнтагига солиб қўйган ғазални ёддан ўқий кетади. Аммо ғазалнинг охири, яъни мактаъсидаги *“Навоий”* сўзи ўрнига *“Насимий”* таҳаллусини қўйиб айтади:

¹ Ўша асар. – Б. 115.

² Ўша асар. – Б. 116.

³ Ўша асар. – Б. 116.

*Гар Навоий сиймбарлар васлин истаб кўрса ранж,
Йўқ ажаб, невчунким, хом этган киши ранжур эрур¹.*

Навоийнинг боши қотиб қолади. Қўлини чўнтагига солса, шеърини битган қоғоз жойида турибди. Бундан баттар хаяжонланиб, хайрати ортади.

Навоий Пахлавондан бу шеърни қачон ёдлаганини сўраганда, у пинагини бузмай: *“Ўн икки йил бўлди, Бобур мирзонинг саройида Насимийнинг бу шеъри севиб ўқиларди”*, – деб жавоб беради.

Эртаси куни Пахлавон яна Навоийнинг олдига келади. Шоир суҳбатни яна шу мавзуга буради. Пахлавон Муҳаммад худди кечагидек ўз сўзида туриб олади ва фикрини исботлаш мақсадида уч-тўрт куштигирни чакиради. Улар ҳам шеърни ёддан равон ўқиб беришади. Навоий бу ҳолатни ўз тили билан: *“Таажжуб устига таажжуб воқеъ бўлди”²*, – деб тасвирлайди.

Аслида, бу қизиқарли воқеанинг нозик сири бор эди. Навоий ухлаб ётганида, Пахлавоннинг кўзи унинг чўнтагидаги қоғозга тушади. Қоғозни билдирмай олиб ўқийди. Ундаги шеър янги ёзилганини сезади ва тез фурсатда бошдан-охир ёдлаб олади. Сўнг қоғозни яна сездирмай жойига қўйиб қўяди. Кейин курашчиларга ҳам ёдлатади. Бу устознинг шогирдига ажиб бир ҳазили эди.

Бу воқеани келтиришдан, бизнингча, Навоийнинг икки мақсади бўлган. Биринчидан, ўзи ва Пахлавон орасидаги қизиқарли воқеани тасвирлаш ва асар қаҳрамонининг ҳазил-мутойбага мойиллигини билдириш. Иккинчидан, ораларида бўлиб ўтган шеърят ҳақидаги савол-жавоб орқали ўзининг ижодига Пахлавоннинг муносабатини ёритиш. Яъни ўзи ҳам Насимийдек, ишқи ҳақиқийни мажоз йўли билан ифодалашини Пахлавон тилидан ўқувчига етказяпти. Навоий ўз асарларида ўзини-ўзи тарғиб қилишнинг ана шундай нозик, камтарона йўлларида фойдаланади, сезгир ва ҳушёр ўқувчи илғаб олиши мумкин бўлган усулларни қўп қўллайди.

Хусайн Бойқаронинг инояти билан Пахлавон Муҳаммаднинг ҳурмати баланд бўлган. Навоийнинг фикрича, Пахлавон бундай муносабатга ҳақли эди. Давлат ҳисобидан 100 га яқин куштигир, яъни курашчи ва бошқа хизматчилар Пахлавоннинг Неъматободдаги бошпанасида хизмат қилишган. Улар орасида ёш пахлавонлар, мерганлар ҳам бор. Шунингдек, созанда-ю хонандалар ҳам унинг қўл остида бўлишган. Улар учун барча созу асбоблар муҳайё эди.

Кунларнинг бирида Пахлавоннинг хизматчиси Навоийнинг олдига устозининг тоби қочиб, беҳуш йиқилганини, унга табиб жўнатиш кераклигини айтиш учун келади. Навоий ҳам тезлик билан Мавлоно Абдулхай ва Мавлоно Нуриддин каби табибларни жўнатади. Аммо улар етиб боргунларича Пахлавон Муҳаммад вафот этади. Бу воқеадан мамлакатнинг олиму уламози, шоиру шуароси, подшоҳу шахзодалари, факиру фуқаролари қаттиқ изтиробга тушади, *“Вовайло, вомусибато!”* – деб мотам тутишади. Муаллифнинг ёзишича, бу йўқотишдан Хусайн Бойқаро

¹ Ўша асар. – Б. Ўша.

² Ўша асар. – Б. 117.

ҳам кўзёш тўкади: “Бу ҳолдин Султон Соҳибқирон мизожига ғариб андуҳ ва изтироб тушиб, гоят ҳузн ва малолатдин талх-талх шўроба тўқуб, ҳой-ҳой йиғлади”¹.

Подшоҳ Паҳлавоннинг макбарасини курдириб қўйган эди. Унинг буйруғи билан Паҳлавон Муҳаммад ўша ерга дафн этилади. Таъзия маросимлари подшоҳона ўтказилиб, халққа ош берилади.

Паҳлавон Муҳаммад ҳижрий 899, милодий 1493 йили, яъни Абдурахмон Жомий ўлимидан бир йил ўтиб вафот этади. Муаллифнинг ёзишича, Жомийнинг ҳам Паҳлавон Муҳаммадга бениҳоят меҳри бўлган. Шунин Навоий назмга солиб, “баъди Махдуми ба як сол” деб таърих туширади. Асарда форс-тожик тилида ёзилган беш байтдан иборат ушбу таърих тўлиқ келтирилади.

Навоийнинг таърифи билан айтганда, “кўп фазойил ва камолот”га эга Паҳлавон Муҳаммаднинг асарда келтирилган кетма-кетлик бўйича сифатларини бирма-бир санаб чиқсак, қуйидаги манзара намоён бўлади: биринчи рақамли куштигир, яъни курашчи полвон; мусикашунос; хушовоз хонанда; турли мусикий жанрларда ижод қилган бастакор ва қўшиқнавис; шоир; муаммо жанри моҳир ечувчиси; қори, маҳраж ва тажвид билимдони; илми нужумдан бохабар астролог; табиб; фақих, ислом ҳуқуқшуноси; меҳрибон ва ширинзабон; меҳмоннавоз; мурувват ва карам эгаси; подшоҳнинг сирдоши, ҳамдами; динидан, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар барчанинг “маҳбуб ул-қулуб”и; ҳазилкаш; кучли хотира эгаси.

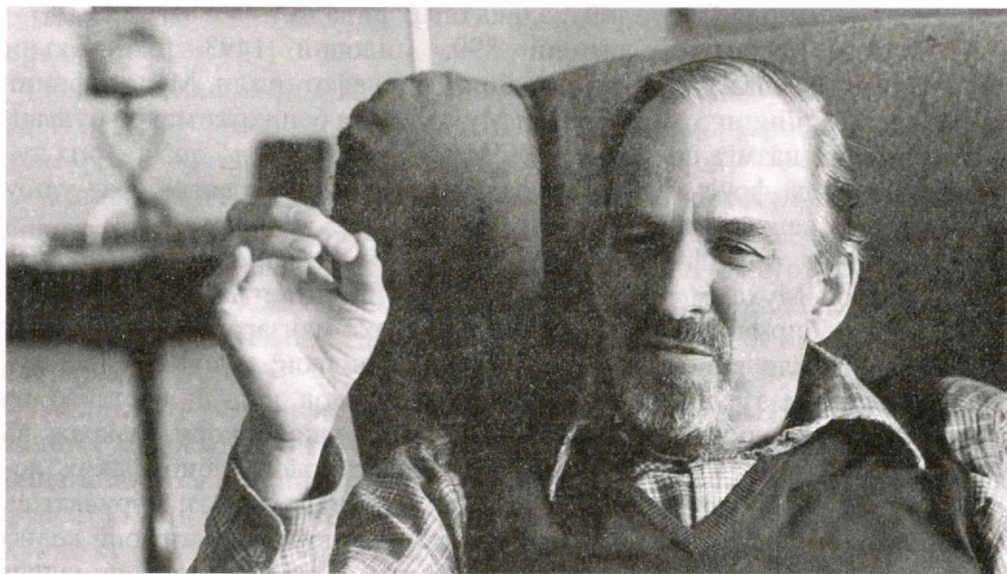
Навоийнинг таърифлаши бўйича, Паҳлавон Муҳаммад шунча хислатга эга, ҳар томонлама ноёб истеъдод соҳиби бўлган. Аслида, ҳар жихатдан ривожланган инсонлар кўп ҳам бўлавермайди. Лекин Паҳлавонга шундай қобилият ато этилган эди. Шу сабаб, уни Навоий ўзи ҳаётда кўрган, таниган ва яқиндан билган комил инсон сифатида таърифлаган. Муаллиф бежиз: “Паҳлавоннинг борча навъ ишларининг хушлуғи баёнида ва ҳар тавр сийрат ва сувратининг дилкашлигининг шарҳида забонварлар тили қосир ва достонгустарлар нутқи ожиздур”², – демайди. Шунинг учун ҳам, Навоий бундай фавқуллодда истеъдод эгасини, ўз замондошини тарихга муҳрлаб кетишга бел боғлаган ва бунинг уддасидан чиққан.

Демак, замон қаҳрамони масаласи XV аср ўзбек адабиёти учун ҳам муҳим масала бўлган.

Фаррухбек ОЛИМ,
ЎзЖОКУ докторанти,
филология фанлари бўйича
фалсафа доктори

¹ Ўша асар. – Б. 118.

² Ўша асар. – Б. 114.

ДАРДЛАР ОРТИДАГИ УМР

Тўрт карра “Оскар” мукофоти совриндори, олтмишдан ортиқ бадий ва ҳужжатли фильмлар муаллифи, бир юз етмишга яқин спектакллар саҳналаштирган швециялик атоқли театр ва кино режиссёри, сценарийнавис ва ёзувчи Эрнст Ингмар Бергман (1918–2007) ижоди ҳақида кўплаб мақолалар, китоблар ёзилган, турли тадқиқотлар олиб борилган ва олиб борилмоқда. Куйида Бергманнинг ижодий олами, шахсияти, ботиний кечинмалари ақс этган суҳбатларидан бирини ҳавола этмоқдамиз. Унинг ижодий ва ижтимоий-сиёсий қарашлари режиссёрнинг фавқуллодда истеъдоди ва асл санъат моҳиятини англашда ўзига хос манба ҳисобланади.

– Бугун бирор ким Шартр черковини тиклаганларнинг исмини эслолмайди. Назаримда, ижодкор учун аноним тарзда ишлаш катта бахт. Аммо гап оммавий ахборот воситалари ҳақида кетганда бундай йўл тутиш амримаҳол. Таниқли бўлиш кўпчилик учун ҳатто илҳом манбаи ва рағбат саналади. Менга эса номаълум қолганим яхшироқ эди.

– **Лекин фильмларингизда бошдан-охир муаллифлик услубингиз кўриниб туради. Яъни, томошабин Бергманни дарров таниб олади.**

– Ҳамма гап шунда-да. Мутлақо аноним қолиш имконсиз бўлган вазиятдаман. Кимман ўзи? Бу сўров ҳар доим ечим топишга уринган муаммоларимдан бўлиб келган: мен аслида кимман, қаерданман? Нега бунақаман? Ўйлаганим сари, вақт ўтган сари яна ҳам ёмонроқ англаяп-

ман. Ҳозир ўзим ҳақимда бундан ўн йил олдингига нисбатан камроқ биламан.

– *Сиз ўзингиздаги айрим сифатларни, масалан, авторитарликни отангиздан ўрганганингизни таъкидлагансиз.*

– Ўрганиш – онгли равишда нимадир қилиш дегани. Бу ерда эса онгли ҳеч нарса йўқ. Ўз-ўзидан шундай бўлиб чиқди. Менимча, отамга у даражада ўхшамайман. Аксинча, онамга тортганман. Бунга, айниқса, унинг кундаликларини ўқиганимда янаям амин бўламан...

Назаримда, мендаги бадий истеъдод (агар шундай дейиш мумкин бўлса, бу жуда ҳам баландпарвоз эшитилар экан) онамдан мерос қолган.

Биласизми, акам олган тарбия унга катта зарар етказди ва алал оқибат ўзини қайта ўнглай олмади. Аслида мен ҳам акам билан бир хил тарбия кўрганман. Лекин акамга нисбатан бардошлироқ бўлиб чиқдим. Чунки акам бундай тарбияга қарши безориларча жавоб қайтарар ва ҳимояланишга уринарди. Мен эса ёлгон ортига бекиниб, айёрлик қилардим. Ота-онам мени қандай кўришни хоҳласалар, ўзимни шундай кўрсатар эдим ва уларнинг бунга қандай муносабат билдиришини аниқлашга интилардим.

Бунинг устига ғирт ёлгончи эдим. Сурбетларча алдардим ва ёлгонларим учун қаттиқ жазоланардим. Лекин орадан маълум вақт ўтгач, ҳеч нарса бўлмагандай тагин алдашга тушардим. Аслида ёлгоннинг гуноҳ эканлигини ва бунинг учун жазо берилишини билардим, шу боис, табиийки, ўзимни ярамас одам деб ҳисоблардим. Бошқа жиҳатдан эса бу ҳимояланишнинг яхши усули эди.

...Ота-онамиз бирор ишни аччиқланганидан қилмасди. Фақатгина фарзандларининг феъл-атвори уларни даҳшатга солгани учун бизларни жазолашга мажбур бўларди.

– *Вақт ўтиб, уйдан кетгач, озодликни ҳис қилгандирсиз?*

– Ҳа, лекин бу вақтга келиб олган жароҳатларим анча пайтгача битмаган. Буларнинг бари ишимга таъсир этмай қолмади. Шу сабаб, умримнинг катта қисмини менга берилган тарбия ҳосиласини англаш ва яхши хотираларни сақлаб қолишга интилиш учун сарфлашга тўғри келди. Уйимиз жаҳаннам бўлган дея олмайман. Чунки унда ҳар турли ўйинлар, мусиқа ва хурсандчиликлар кўп бўларди. Қолаверса, дўстларимизни уйга олиб келишимиз ва бирга “театр-театр” ўйнашимиз мумкин эди. Бу қачонки отамнинг кайфияти яхши бўлса амалга ошарди. Аммо у баъзан депрессия ҳолатига тушиб турарди. Отам ўзига нисбатан ўта талабчан эди. Умуман, ота-онам яхши инсонлар бўлган.

Фақат бизларни, айниқса, акам иккимизни тарбиялашлари чинакам дўзахнинг ўзи эди. Бу азоблар авлодимиздаги кўпчиликнинг пешонасига битилган экан. Улардан-ку санъаткор чиқмади, шунчаки азоб тортишди. Кези келганда эса ўзлари ҳам бошқаларни азоблашга ошиқди.

Аслида бутун ижодим болалик таассуротларимга асосланган. Мен бир деганда ўша оламга кўчишим мумкин. Ўйлашимча, мен учун бирор қийматга эга неки бўлса, болалигимга бориб такалади. Диалектик айтганда, мен ҳеч қачон болалигим билан алоқаларни узмаганман, ҳар вақт у билан мулоқотда бўлганман.

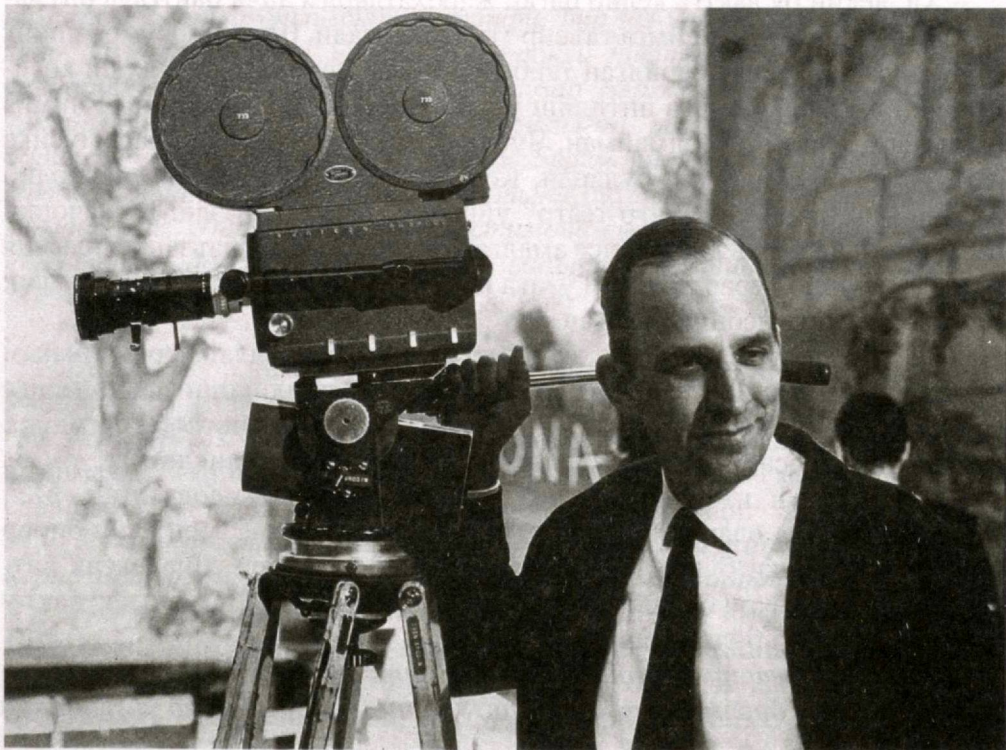
– *Кино ва театрда ишларингиз ниҳоятда кўп бўлган. Аммо шахсий ҳаётингиз борлиги ҳам табиий. Уларни қандай қилиб уйғунликда*

тутдингиз? Билишимизча, кундалик турмушда расмиятчиликларни четга сурасиз, ишга келганда эса ўта майдакашсиз.

– Мен оддий яшаб ўрганганман. Киши билмас бошпанам бўларди, у ерда қандайдир жиҳозлар турарди. Қолаверса, оилавий ҳаёт учун томи қийшиқ бўлса ҳам уйга эҳтиёж сезганман. Мени шарт-шароит унчалик қизиқтирмасди. Шахсий ҳаётимдан деярли ҳеч нимани эслолмайман. Агар янада очикроқ айтадиган бўлсам, бирор воқеанинг қачон юз берганлигини ёдга солиш учун ўзим ишлаган фильмлар ёки спектаклларни ёрдамга чақираман. Дейлик, фалончи ҳодиса “Табассум” суратга олинган ёз фаслида бўлган. Шундан англайманки, гап 1955 йил ҳақида кетяпти ёки тахминан шунга яқин. Фарзандларим қачон туғилгани, уларнинг ёши неччидалиги хотирамда йўқ, албатта, чамалашим мумкин, бироқ уларнинг туғилган йилини эслолмайман, бу мени ўйга толдиради. Тушуняпсизми? Сценарийларимни ёзиш учун Даллорндаги учраган пансионатга жойлашардим. Форёда турар жой сотиб олмагунимча уйда ишламаганман.

– Швед жамияти ва ўзингиз ҳақингизда нималар дея оласиз?

– Бу ердаги социал-демократия менга фавкулудда ёкарди, турли хил қарашларга эга кишилар, кўпол эшитилса-да, бир-бирини кўрарга кўзи йўқ капиталистлар, социалистлар битта стол атрофига жамланиб, қийинчилик билан бўлса ҳам, умум маънода, ўзлари амалга оширадиган яқдил қарорга келишлари мумкин эди. Ақл тарозисида ўлчанган келишувлару виждон амри билан иш кўрилиши менда қаноатланиш ҳиссини ҳосил қиларди. Аммо тан олиш керак, ўша замонлардан бери анча қон тўкилди. Ортиқ даражадаги сиёсий хиёнатлар қурбонига айланганлар қони. Менимча, буларнинг ҳаммаси ҳокимиятга сиёсий номенклатура келгач бошланди. Қайсидир паллада асл академик доира вакиллари илк

социал-демократлар қўлида бўлган мамлакат билан алоқаларни йўқотди. Назаримда, бу янги социал-демократиянинг ҳокимиятга бўлган тийиқсиз иштиёқидан эди. Улар ҳаёлига келганини қилишар ва таассуфки, шунга йўл қўйиб бериларди. Мен ҳам токи ортимда қилич яланғочланганини тусунмагунимча – солиқ воқеалари билан боғлиқ ходисалар шунга далил – содиқ социал-демократлигимча қолганман.

Мен ўзимга боғлиқ ва тизгини қўлимда бўлмаган вазиятларнинг қурбонига айландим. Ҳаётимда бунақа ҳолатлар бир неча бор юз берган – бунга чидаб бўлмасди, ортиқ бу тарзда яшай олмасдим. Бу менда қайсидир маънода руҳий муаммоларни ҳам юзага келтирди. Уч ҳафтани жинни-хонада ўтказдим. Ўшанда ўзимни пастга улоктиришдан бошқа ҳеч нима кўнглимга сиғмасди. Тўғри, бу ишимдан бирор яхшилик чиқмаслигини англадим. Кейин эса мени барча азоблардан қутқарган кучли таъсир этувчи дорилар аста-секин руҳиятимни ўзгартирди. Ўзимни ортиқ таний олмасдим. Итоаткор, мўмин-қобил бўлиб қолдим, китоблар ўқирдим, кўп ухлардим, йўлақларда маънисиз санғиб, бошқа ақлдан озганлар билан гаплашардим. Оқшомлари кичиккина телевизорга термилардик. Биргаликда вақтимиз чоғ ўтарди.

Ўша пайтларда бу шунчаки табиий равишда жонни сақлаб қолишга интилиш эди. Қолаверса, безорилим ҳам мени асраб қолган. Негаки, янги ҳокимият менга қарши жўяли далил топа олмагач, дўқ-пўписа йўлига ўтди. Шунчалик аччиқланганимдан Швецияни тарк этишга қарор қилдим. Буни қарангки, ғазабим яхшиликка буюрди. Жаҳл отига миниб, ўзимни йўқотган эдим. Бироқ айна шу ҳолат тузалишимга ёрдам берди.

– Фаолиятингизда театрда кўра кино соҳасида ижодий тажрибаларингиз кўпроқ. Ёзишда драматургия қонуниятларига қанчалик аҳамият берасиз?

– Фильм ишлаш жараёнида алоҳида шакл талаб этилади. Аммо тажриба қилиш-қилмаслигимни бирор марта ўйлаб кўрмаганман. Бу ҳеч қачон онгли қарор бўлмаган. Йўқ, мен умуман бунақа нарсалар ҳақида ўйламайман. Ёзишга киришгач, бундан нима чиқишини билмайман... Албатта, ёза бошлаганимда қаҳрамон, асосий саҳнага, кириш саҳнасига ўхшаш қандайдир тасаввурлар бўлади. Масалан, “Шивирлаш ва кичкириш”ни ёзаётганимда ҳаёлимда фақат битта саҳна бор эди: кизил хонада юрган оқ либосли тўртта аёл. Ҳа, бу мендаги ягона саҳна эди. Кейин ўйлашга тушдим: улар нега бу ерда? Бир-бирларига нима деяпти? Ва ҳоказо... Бунда бир сир яширинганди. Шу саҳна қайта-қайта ҳаёлимда жонланиб, менга тинчлик бермасди. Тасаввур қилинг, номаълум жойдан келаётган узун ипни калавага ўраясиз. Аммо у ҳар дақиқада узилиб кетиши ва барча саъй-ҳаракатларингиз чиппакка чиқиши мумкин. Бу узилишлар ҳар доим содир бўлган, аммо ғояларим сценарийга айланишни бошлаганда эмас. Ёзишга киришганимда узилмайди. Иш дафтарида қоралаш босқичи кетаётганда боши ва охирига қарамай, бир чеккадан ёзавераман. Ҳар доим. Лекин авваллари вақтим ҳозиргидек бемалол бўлмаган. Ёшроқ пайтим бола-чақа учун пул топиш керак эди. Шунданми, кўпинча қўлдаги сценарийни тугатишим билан кейингисига ўтишга тўғри келарди. Энди эса диванда хотиржам оёқ чўзиб, ғоялар устида фикр юритишим ва бундан ҳузурланишим мумкин. Ҳар бир саҳнани синчиклаб ўйлашга ва манба тўплашга имконим бор. Иш дафтарларимни мендан бошқа ҳеч

ким ўқий олмайди. Кўп сонли қораламалардан айримлари қоғозга кўчиб, сценарий юзага келади.

– *Сценарийларингизни ҳар қачон қўлда ёзгансиз, бошқа имкониятлардан фойдаланиш ҳақида ўйлаб кўрганмисиз? Умуман, сизда ижодий ҳолат қандай кечади?*

– Ёзувда қандайдир қувват бор. Шахсан мен алоҳида, махсус ён дафтарлардан фойдаланаман. Бунақалари 1942 йил мени штатга сценарийнавис қилиб олишган пайтлари, эндигина “Индустрия” фильми устида иш бошлаган кезларим чиқарилар эди. Ўшанда бизга сарик хошияли ён дафтарлар ва сиёҳли авторучкалар берилган. Шундан бери фақат уларга ёзаман. Тахминан йигирма йилча аввал бундай ён дафтарларни ишлаб чиқариш тўхтатилгач, ўзим учун саккиз юз дона тайёрлатганман. Захирамда улардан ҳали қолган, чамамда, қазойимгача етади.

Қолаверса, дуч келган шарикли ручкада ёзиб кетавериш одатим йўқ. У мутлақо ўзгача – ўта йирик шарикли ручка бўлиши керак. Гарчи хуснихатим тушунарсиз бўлса-да, ёзиш жараёнининг ўзи менга хузур бағишлайди. Бир хил ён дафтарларни ишлатганим учун ҳар доим канча ёзганимни биламан. Уч соат ўтказиб, ишни такка тўхтатаман, ҳатто қуйилиб келаётган бўлса ҳам. Ижодий жараён асли тартибга солиш жараёнидир. Пухта ўйланган одатлар: эртарок уйғониш, нонушта қилиб, айланиб келиш... Телефонда сўзлашмай, астойдил саранжомланган ёзув столига ўтириш. Буюмлар ҳар ерда сочилиб ётмаслиги керак. Иш жойимга тааллуқли ҳар нарсага ниҳоятда синчковман.

Ёзув столида қирк беш дақиқа ўтиргач, танаффуз қиламан. Бу пайтга бориб белим оғришни бошлайди. Ўрнимдан туриб, ўн беш дақиқача уйни айланаман. Ёки ташқарига чиқиб, денгизни томоша қиламан. Кейин ўрнимга қайтиб, яна қирк беш дақиқа ёзаман. Агар иш дафтарларига ёзаётган бўлсам, бу менга ўзгача завқ беради. Шунинг ўзи мен учун ижодий жараён. Сценарий ёзиш эса мажбуриятни бажариш, холос. Бу ҳам ўзига хос кураш, тартибсизлик ва интизомдаги камчиликлар билан кураш. Йўкса ҳеч нарса чиқмасди. Мен ҳар доим ўз-ўзим билан курашаман. Айни шу сабаб, кўпчилик наздида ўта майдакаш бўлиб туюламан.

– *Сизда қизиқ бир контрастни кузатиш мумкин. Кундалик ҳаётда хушқайфият кўринасизу, ижод орқали нуқул “иблислар” ҳақида гапирасиз.*

– Фикримча, режиссёрнинг вазифаси шу: ишхонада яхши кайфиятда бўлиш, жамоа меҳнат қилаётган жойда ёкимли муҳитни яратиш. Ёшлигимда буларни тушунмаганман. Суратга олиш майдончасига ўзим билан шахсий ҳаётимни ҳам, ичкиликдан кейинги бош оғригимни ҳам, ишқий муносабатлариму муваффақиятсизликларимни, тентакликларимни ҳам судраб юрганман. Билмадим, кимларга ўхшаб, ҳамма ёқни бошимга кўтарганман. Оқибатда эса жуда ҳам нохуш вазиятлар келиб чиққан. Аммо шу билан бирга, педагогик тутоқишлар деб аталувчи тушунчани ҳам унутмаслик зарур. Баъзида улардан фойдаланишга тўғри келган. Дейлик, атайин хуруж қилувчи ғазабга ёки пухта ўйланган ва нишонга тегувчи зарбаларга эҳтиёж туғилади. Суратга олиш майдончаси ёки сахнадаги аҳвол худди уйдагидек бўлиши керак эмас. Маълум паллада буни ҳис қилиб кўришимиз даркор.

Бирга ишлайдиган одамларингиз эса, одатда, ҳаддан ташқари иззатталаб ва жиззаки бўлади. Тўғри, томошалар қўйиб, ҳазил-мутойиба қиламиз, кулгили воқеалардан сўзлаймиз, лекин барибир улар ҳаёт учун эмас, ўлим билан курашаётганимизни яхши билишади.

Мухими, бир меъёрни ушлаб туриш. Агар павильонда иш эрталабки тўққизда бошланиши керак бўлса, у албатта худди ўша вақтда бошланиши шарт. Соат ўнда эса биринчи сахна суратга олиб бўлиниши керак. Кунни узоқ муҳокамалар билан бошлаб бўлмайди. Гап сотишдан кўра расво нарса йўқ мен учун. Негаки суҳбат чоғи унда бор-йўғи икки-уч киши қатнашади, қолганлар эса атрофда қаққайиб, беҳуда куч сарфлайди. Ҳамма баҳс-мунозаралар репетициядан ташқари вақтда ўтиши керак.

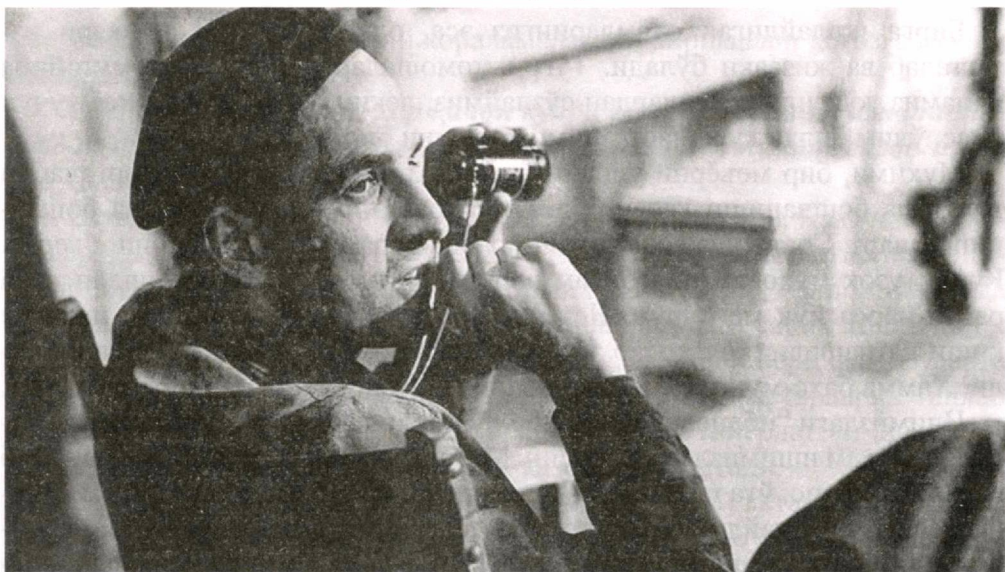
Ичимиздаги “иблислар”ни бирор йўл билан умум меҳнатга қўшиш керак, улар ҳам ишимизда қатнашсин. Масалан, мени шубҳа иблиси эгаллаб олган. Шу боис, ўта гумондор одамман... Яхшиси, иблисларимни номманом санаб ўтирмайлик. Мен актёрларга шубҳали бўлиш нима-ю, ипохондрия (вахима касалига учраган) нима эканлигини, бу тушунчалар ишораларда, интонация ва ҳаракатларда қандай ифодаланишини кўрсатиш учун ҳам иблисларим измимга шай туриши керак. Шунинг учун иблислар албатта, иш жараёнида қатнашсинлар! Уларни ҳамроҳ қилмаслик ўта хатарли. Бироқ жиловда ушлаб туриш ҳам муҳимдир.

Суратга олиш майдончаси ёки театр маконида мен мутлақ ҳукмронман. У ерда ҳатто иблислар ҳам назоратим остида. Аммо чироқ ўчиб, камера тўхташи ёки театрдан чиқишим билан иблисларим ортиқ бўйсунмай қўяди. Мен ҳамиша бошқаришга уринган ва уринаётган бу сирли олам – ишдан ташқаридаги ҳаёт бор саъй-ҳаракатларимни ҳавога учиради.

– *Нафақат фильмларингиз, балки ҳаётингизда ҳам изтиробли саҳифалар кўп бўлган.*

– Ёшлигимда ўлимдан жуда ҳам кўрқардим ва бу кўрқув мени таъқиб этарди. Қачонки “Еттинчи муҳр”ни суратга олганимдан сўнг кўрқувимни маълум даражада енгдим, чунки у ҳақида ҳикоя қилгандим. Бир сафар енгил операцияни бошимдан ўтказдим, аммо жуда кучли наркоз бериб юборишган экан. Шифокорлар мени ҳаётга қайтариш учун роса тер тўкишди. Саккиз соат ҳушсиз ётдим. Қийинчилик билан сақлаб қолишди. Энг қизиғи, мана шу саккиз соат мен учун бир соат, бир дақиқа, ҳатто бир сониячалик ҳам бўлмади. Борлиқдан тамоман узилган эдим. Ажиб хотиржамлик чулғади – шу экан-да, ўлим деганлари. Сен экзистенцияга айланасан, ортиқ мавжуд эмассан, гўёки ўчирилган шамдай. Бу менга ўлим ҳақидаги зулматли ҳаёлларим қаршисида ҳайратомуз тасалли бағишлади.

Ингрид тўшакка михлангач, ижодий фаолиятимга чек қўйилишига амин эдим. Аммо у тириклигида ишимни ҳеч қачон ташлаб қўймаслигимни истарди. Шу боис иккита спектакль сахналаштирдим. Хотиним ҳаётни тарк этгач, қўлим мутлақо ишга бормай қолди, ёзиш қобилиятини ҳам бутунлай йўқотдим. Соатлаб ёзув столида ўтирганим билан бир қатор ҳам ёза олмасдим. Ногиронга айланиб қолгандек бўлдим. Ахир Ингрид билан йигирма тўрт йил бирга умр кечирдик. Биз жуда ҳам яқин эдик. Бахтиёр оила. Ўзимни ногиронга қиёслашдан бошқа изох тополмайман. Одам қўл-оёғини йўқотгандан кейин ҳам муттасил дард чекканидек, мен ҳам хотиралар исканжасида қолдим.

Ингриднинг ўлими... Уни қайтиб кўрмасликни тасаввур қилиш жуда қийин. Чидаб бўлмас ҳаёл. Ўлим тўғрисидаги мана шу икки хил қарашим бир нуктада кесишиб, муросасиз зиддиятга киришди. Бу ҳақида ёзишга ҳаракат қилиб кўрдим. Аммо ҳозирча қўлимдан келмади. Қолаверса, кўпинча хонада Ингрид борлигини ички бир сезги билан ҳис этаман, ёнгинамда тургандай бўлади. Эҳтимол, бу фақат кечинмаларим тажаллисидир. Аслида бунинг аҳамияти йўқ. Кўп вақтинг ёлғизликда ўтгач, ўзинг билан ўзинг гаплаша бошлайсан. Лекин мен ўзим билан эмас, Ингрид билан суҳбатлашаман ва назаримда, у ҳам менга жавоб қайтаради. Фойдали маслаҳатлар беради, ишларим ҳақида фикр билдиради. Бу менга зўр тасалли беради ва дардларимни аритади. Шунинг учун ҳам Форё оролида кексаликкача етиб келдим. Стокгольмда эса ўзимни уйдагидек сезмайман, кўнглим фақат Форёда таскин топади. Бу ерда Ингрид билан биргаман.

– **Шунга қарамай, спектакллар саҳналаштиридингиз?**

– Бу умуман бошқа масала. Актёрлар сендан нимадир қилишни сўраб турса, ишлашга мажбур бўлар экансан. Театрдаги меҳнатим улкан жудолик азобини енгиллатишга ёрдам берди. Ёзишни эса барибир унутган эдим.

Ингриднинг ўлиmidан уч йил ўтиб, Форёга келдим ва ёзув столига ўтирдим. Биринчи учраган дафтарни очиб, ҳар куни ёзишга қарор қилдим. Дастлаб кунига беш бет, кейин эса саккиз, сўнгра ўн бет ёзишни бошлагунимча орадан кўп вақт ўтди. Адабий машқлардан иборат бу ёзмаларим оғир меҳнат эвазига уудаланар эди. Чунки фикрни қоғозга тушириш кўникмаси занг босиб, тошқотганди, олдинги ҳолатимни йўқотган эдим. Лекин бир амаллаб яшашимга ёрдам берадиган йўлни топдим. Пухта тузилган режа бўйича қатъий ҳаёт кечириш. Бир сония ҳам бўш қолишга вақтинг бўлмасин. Бутунлай синиб қолмаслик учун аввалгидан кўра кўпроқ шу тартибга амал қиламан.

– **Дин муаммоларига қаратилган кўплаб фильмлар суратга олдингиз. Буларга, аввало, “Сирли ибодат” ва “Еттинчи муҳр”ни мисол келтириш мумкин. Диний мавзуларга нима сабабдан мурожаат қиласиз?**

– Йўқ, мени диндор дейиш қийин. Лекин мени ўраб турган бошқа хилқатлар ҳақида кўп ўйлайман. Назаримда, барчамиз чексиз ва улкан бутунликнинг бир бўлагимиз, уни таҳлил қилиш керак эмас, уни тушунишга қодир эмасмиз, уни ушлаб ҳам кўролмайсан. Фақат баъзида ҳис этиш мумкин.

– *Орадан йигирма-ўттиз йил ўтиб, одамлар Бергман ҳақида нималар дейишини хоҳлардингиз? Ёки Бергманнинг ўзи нима деган бўларди?*

– Бу ҳақида ҳеч қачон ўйламаганман. Ишончим комилки, театрда ҳам, кинода ҳам талабгир маҳсулотлар яратдим. Ишларим мендан кейин қоладими-йўқми ёки одамларнинг нима дейиши мен учун мутлақо аҳамиятсиз. Ишонаверинг, рост айтяпман.

– *Аммо номингиз аллақачон шухрат топганлигини унутманг. Масалан, ёзувчи Видьядхар романидаги қаҳрамоннинг: “Бу соф бергманча пейзаж”, дея сизга қиёс келтириши ҳам шуни тасдиқлайди. Демак, сиз маданий ҳаётнинг бир қисмига айланиб улгургансиз.*

– Гўёки бу таърифларнинг бари бошқа бир кимсага қаратилгандай. Худди менга тааллуқли жойи йўқдай. Нега дерсиз? Мана ҳозир янги сахна асарига киришяпман. Мени эса ваҳима босяпти. Одатда, иш олдидан ухламайман. Гарчи ижодий соҳада қўлимдан нималар келишини исботлаб қўйган бўлсам-да, гарчи дунёга машхурлигимни, оммавий аҳборот воситалари марказида туришимни ва одамларнинг менга нисбатан ниҳоятда илиқ муносабатдалигини ўзимга-ўзим эслатсам-да бефойда, ваҳима босаверади.

Ҳеч қайси бири ёрдам бермайди. Чунки репетиция арафасида ҳаёлимни фақат битта фикр эгаллайди: тайёргарлигимиз муваффақиятли ўтсин, ишимиз унумли бўлсин, меҳнатимиз зое кетмасин. Шунинг ўзи эзгулик эмасми!? Павильондалигимда ёки телеспектакль сахналаштириш жараёнида ишимга мазмун бағишловчи ягона нарса – бу мен билан ёнма-ён меҳнат қилаётганлар учун сабъ-ҳаракатимизнинг қандайдир маънога эга бўлишидир.

Бироқ мени ҳаммасидан ҳам кўпроқ ташвишга соладигани – бундан қанчалик кўрқишим ёлғиз Аллоҳга аён – одамларни таъсирлантирадиган, чинакам асарлар ярата олиш қобилиятини йўқотишдир.

Рус тилидан
Азиз МАТЕЌУБОВ
таржимаси

ДУНЁНИНГ АСЛ АКСИ

Хар бир даврнинг буюк шахслари бўлганидек, ўзининг бетакрор асарлари билан дунёни хайратга солган, ранглар тилида инсониятга бонг урган сюрреалист рассом Сальвадор Дали XX асрнинг энг машхур санъаткорларидандир. Унинг асарларида давр фожиаси ва ҳаётнинг ҳақиқий манзаралари худди тушдагидек акс этади ва инсонда ғалати кечинмалар пайдо қилади, шу хислар орқали тафаккур этишга чорлайди. Сальвадор Дали асарларини ҳар ким ўзига хос тарзда қабул қилади ва тушунишга интилади. Мусаввирнинг ижоди тарихан мавжуд бошқа асарлар услубига ўхшамаган, уларга қарши кучли тўлқин эканини кузатамиз.

Испан санъатида кўплаб машхур рассомлар етишиб чиққан. Дали ҳам Эль Греко, Хосе де Рибера, Диего Веласкес, Франсиско Гойялардек катта рассомни ўзида юксалтира олди.

Сальвадор Дали 1904 йили Испаниянинг Фигерас шаҳрида таваллуд топган. У болаликдан одамови бўлиб, ўз тасаввурлари ичра яшашга мойил, тартиб-қоидаларни ҳам хуш кўрмасди, мактабда ҳам отаси истагандай яхши ўқувчи бўлмайди. Сальвадор 10 ёшларида биринчи бор импрессионист рассомлар асарлари билан танишади ва бу соҳага қизиқиши уйғониб, чизиш билан шуғуллана бошлайди. Импрессионистлар ва кубистлар услубларини изчил ўзлаштиради. Рамон Пичот унинг санъатдаги биринчи устози бўлади. Далининг илк кўرғазмаси 14 ёшида асосан шаҳар манзаралари акс этган картиналари билан Фигерасда ташкил этилади. Кўрғазмадан сўнг у инсон тафаккури, руҳияти тинимсиз изланишга ва янгиланишга маҳкум эканлигини тушуниб етади. Ёшлигида кўрқинчли туюлган коинот синоатлари бора-бора картиналарида ҳақиқатга айлана бошлайди. Унинг қарашлари услубини шакллантиради, яъни сюрреализм бўй кўрсата бошлайди. Далини тасвирий санъатдаги мавжуд академик мактаб унчалик қизиқтирмагани асарларида сезилиб туради. Рассом картиналарида руҳият ва тафаккурдаги янгиланишни ўзига хос шаклда кўрсатишга ҳаракат қилади. Ҳатто, унинг дунёқарашидаги ўта реаллик ва кескинлик шахсий ҳаётига дахл қилиб, турли мушкулликлар пайдо қилади. Яъни, Дали сиёсий борада асарлари орқали кескин фикрларни ўртага ташлагани учун Сан-Фернандодаги Бадиий Академиядан бир неча бор ҳайдалади.

Ёшлар орасида танилиб қолган Сальвадор Дали 1928 йили Францияга боради ва сюрреалист рассомлар билан дўстлашади. У ерда ижодий уюшмаларга аъзо бўлади. Ўз даврининг машхур ижодкорлари Федерико Гарсиа Лорка, Луи Бонюэль, Пабло Пикассолар билан яқиндан танишади. У ўзи кидирган ижодий муҳитни ҳам, оилавий бахтни ҳам шу ерда топади.

Дали кизғин ижодга шўнғиб, сюрреалистик картиналари билан шухрат қозонади. Унинг ҳар бир асари баҳс-мунозаралар мавзусига айланади. “Отам портрети”, “Дераза ёнидаги аёл”, “Порт-Альгер”, “Саватдаги нон” каби картиналари шулар жумласидан. У ҳар бир асарини ҳаётийлик ва рамзийликни уйғунлаштирган ҳолда мохирона тасвирлайди. Дурдона асарларидан бири “Доимо хотирада” картинаси ҳалигача машхур бўлиб, унда акс этган фикр ҳам оддий, ҳам ўқилиши мураккаб рамзийликка эга композицияда ифодаланган. Яъни, бепоён кенгликда сочиқ ёйилиб ётибди. Картинанинг марказий қисмида тасвирланган оқ сочиқнинг устида эса эриб бораётган соат тасвирланган. Ўнг томонда кўк рангли стол устида яна бир соат эриб бормоқда... Дали картиналаридаги шу каби сюрреалистик ифода томошабинни ҳамиша фикрлашга, ҳар бир мажозни ва барча ишораларни бир бутунликда ўқишга даъват қилади.

Сальвадор Дали ижодининг кизғин паллаларида мислсиз шон-шухратга бурканади. Одамлар нафақат унинг қимматбаҳо асарларини, балки унинг имзоси чекилган қоғозларни ҳам сотиб олишга ошиқади.

Рассом 1936 йили Италияга бориб, Уйғониш даври санъати намуналари билан танишади. Иккинчи жаҳон уруши бошланган вақтда немис қўшинлари уни таҳликага солади. Бу кайфият Далининг айрим асарларида ўз ифодасини топган. Дали уруш даврида Францияни тарк этиб, Америкага кетади. У АҚШда ижодини давом эттириб, Испания, Англия, Хитой каби давлатларда шахсий кўргазмаларини ташкил қилади. Рассомни ўз халқи – испанлар жуда севади ва ижодини ардоқлайди.

“Фрейда портрети”, “Гала-Сальвадор Дали”, “Испания”, “Куз изтироби”, “Венера уйкуси”, “Сирли кеча”, “Уруш юзи”, “Уйку”, “Ракс” каби Сальвадор Дали сюрреализмининг бетакрор намуналари нафақат Испания, балки бутун дунё ва XX аср санъатининг катта муваффақиятига айланиб қолди.

Буюк сюрреалист Сальвадор Дали 1989 йили устахонасида содир бўлган ёнғин сабабли вафот этган. Ундан мерос қолган қимматли асарлар дунёнинг турфа музейлари ва шахсий коллекцияларда сақланмоқда.

*Иқболжон ИЛҲОМОВ,
Ўзбекистон Рассомлар
уюшмаси аъзоси*

РЕЗЮМЕ

●●● Повесть знаменитого немецкого писателя Стефана Цвейга “Глаза извечного брата” посвящена теме поисков себя, Бога, смысла жизни, любви к ближнему. Главный герой произведения на пути познания сущности бытия и осознания своего “я” даже совершает убийство. В процессе чтения читатель постигает, что человек является самой большой загадкой вселенной, а жизнь – весьма сложное явление. Повесть переведена на узбекский язык Ибрагимом Чариевым.

●●● Известный казахский поэт Мукагали Макатаев прожил короткую жизнь, но успел создать истинно народную, искреннюю и энергичную лирику. Читатель, ознакомившись с его творчеством, невольно вспоминает узбекских поэтов, также рано ушедших из жизни, но оставивших яркий след в литературе: Агзама Уктама, Чари Аваза и Мухаммада Юсуфа. Стихи казахского поэта переведены Тахиром Каххаром.

●●● Одна из задач литературы состоит в понимании мира и человека, она стремится правдиво показать их такими, какие они есть. Жизнь богата загадками, испытаниями и случайными переменами. Как может выдержать человеческая воля такие испытания, как может человек сохранить свою душу в сложных критических ситуациях? Может ли человек пойти против своего сердца и изменить судьбу? Почему судьба человека, следующего за желаниями своей души, полна трагедиями? Роман известного каракалпакского писателя Мурадбая Низанова “Скиталец” посвящен жизни людей с такими сложными и печальными судьбами. Произведение переведено на узбекский язык Гафуром Шермухаммадом.

●●● О творчестве шведского режиссера, сценариста и писателя, лауреата четырех премий “Оскар”, авторе свыше шестидесяти художественных и документальных фильмов, постановщике около двухсот спектаклей Эрнсте Ингмаре Бергмане (1918–2007) написано множество книг, статей, и о нем пишут до сих пор. В номере публикуется одна из бесед с Ингмаром Бергманом, переведенная на узбекский язык Азизом Матякубовым, в которой раскрывается творческий мир, личность и внутренние переживания известного автора, нашедшие отражение в его произведениях. Беседа служит своеобразным источником понимания дарования Бергмана, его творческих и социально-политических взглядов, его представлений о сущности истинного искусства.

RESUME

●●● Readers can find Sufism ideas in well-known German writer Stefan Zweig's "Eternal Brother's Eyes" story. The main character of the story tries to rescue and find himself, to understand the foundations of the universe. On this way he sometimes kills and issues decrees, then chooses reclusion and goes back to society again. While reading you can find that human is the biggest mystery of universe and the life is very difficult thing. This work was translated by Ibrohim Choriev.

●●● Popular Kazakh poet Mukahali Makatayev's life was short. But his life was full of value because of his poetry which was close to the people and fervent. Literary images of Azam Uktam, Chori Avaz and Muhammad Yusuf appear before your eyes while reading his works. Tohir Khahhor translated some of them into Uzbek.

●●● One of the main tasks of imaginative literary is to understand the world and human and to show truth about them as it is. Life is full of different mysteries, trials and sudden events. How can a person go through these tests and keep his soul alive in difficult periods of his life? Can he go against his soul and change his fate? Why a fate of people who follow desires is so tragic? Well-known Karakalpak writer Murodboy Nizanov's novel "Stroller" is about people whose fate was difficult. Gafur Shermuhammad translated it into Uzbek.

●●● There are a lot of articles and books about the life of well-known Swedish film and theatre director Ingmar Bergman, who was the winner of Oscar prize, the author of more than sixty feature films and documentaries, stage director of more than two hundred plays. One of conversations with this great creator about his personality, life and works translated by Aziz Matyoqubov is published in this issue. This conversation will help readers to understand Bergman's views about art, cinema and theatre, also about his opinions of social-political problems.

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Навбатчи муҳаррир: М.МУҲАММАДАМИНОВА

Техник муҳаррир: Ғ.ЎНАРОВ

Мусахҳих: Д.МАҲМУДОВА

Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100066, Тошкент, Алишер Навоий номидаги Миллий
боғ ҳудудида жойлашган Адиблар хиёбони.

Телефонлар: (0371) 231-23-54, 231-23-56, 231-23-57.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 29.11.2020 й. Бичими 70x108 ¹/₁₆. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Адади 1540 нусха. 32 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида териблиб,

“PRINT REBEL” МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани. Ўразбоев кўчаси, 35-уй.

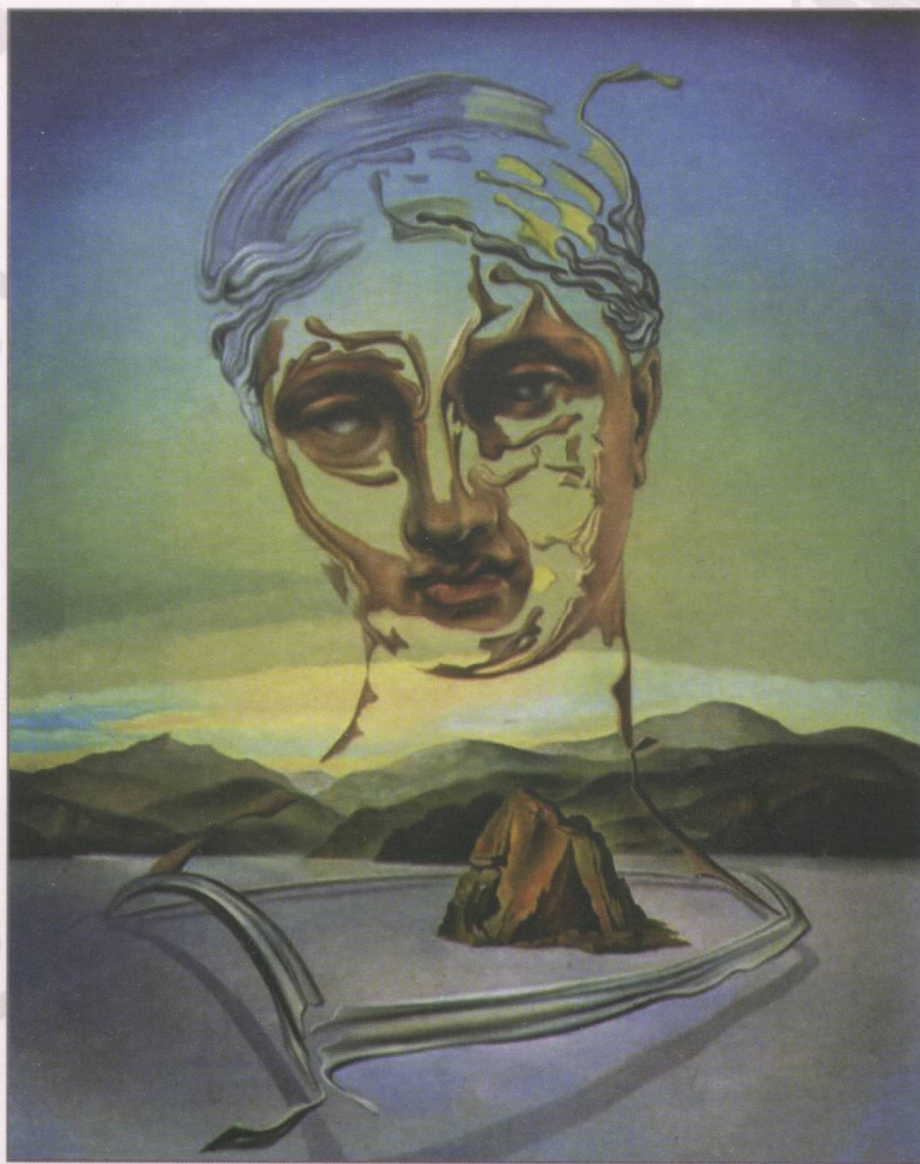
© Жаҳон адабиёти, 2020 й.

Salvador Dali.
"Afrodita Knidskiy qiyofasi"

19016
Тадраккур

Жаҳон
АДАБИЁТИ
Индекс 828, 829

Salvador Dali.
“Avliyoning tug'ilishi”

OBUNACHILAR DIQQATIGA!

Jurnalning obunachilarga yetkazilishida
muammo paydo bo'lsa, quyidagi manzilga
murojaat qiling:

Toshkent shahri, Amir Temur 1-tor o'chasi,
2-uy. Tel.: (0371) 233-60-78, 233-67-98.

Muqovamizda:

Salvador Dali.
“Marsel Karam”